МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
ІСТОРІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ ТА ПРАВА
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, ЕТНОЛОГІЇ ТА АРХЕОЛОГІЇ
НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ
«СТАРОФЛОТСЬКІ КАЗАРМИ»

АРКАСІВСЬКІ ЧИТАННЯ:

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ГУМАНІТАРНОЇ НАУКИ

МАТЕРІАЛИ
VIII МІЖНАРОДНОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

27-28 квітня 2018 р.

Миколаїв
МНУ імені В.О. Сухомлинського
2018

УДК 930.9 (075.8)
ББК 63.3
А-79

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського (протокол № 9 від 13 квітня 2018 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
ДАНИЛЕНКО В.М. (член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор), РИЖЕВА Н.О. (доктор історичних наук, професор), ТРИГУБ О.П. (доктор історичних наук, професор), ШИТЮК М.М. (доктор історичних наук, професор), ПАРХОМЕНКО В.А. (доктор історичних наук).

РЕЦЕНЗЕНТИ:
КІЯН О.І. (доктор історичних наук, професор)
ПОНОМАРЬОВА І.С. (доктор історичних наук, професор)

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ ЗА ВИПУСК: ГОСПОДАРЕНКО О.В.

А-79 Аркасівські читання: історичні дослідження на сучасному етапі розвитку гуманітарної науки: матеріали VIII міжнародної науково-практичної конференції (27-28 квітня 2018 р.). – Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2018. – 180 с.

До збірника увійшли матеріали доповідей і повідомлень учасників VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Аркасівські читання: історичні дослідження на сучасному етапі розвитку гуманітарної науки». Публікації присвячені актуальним питанням археології, історії України, всесвітньої історії, міжнародних відносин, етнології, історіографії та краєзнавства

Для археологів, істориків, археологів, краєзнавців, вчителів історії та учнів ЗОШ, викладачів і студентів ВНЗ, а також для тих, хто цікавиться історією.

Матеріали подаються мовою оригіналу. Відповідальність за подану інформацію несуть автори.

УДК 930.9 (075.8)
ББК 63.3

© МНУ імені В.О. Сухомлинського
© Автори статей

З М І С Т

АРХЕОЛОГІЯ

Артюх Вадим
До питання зв'язків між стародавніми цивілізаціями України та Єгипту протягом II-I тисячоліть до н.е. 8
Бондаренко Денис, Смирнов Леонід
Нова пам'ятка пізньоархаїчної доби на північному заході хори Ольвії 11
Горбенко Кирило, Олейніченко Євген
Розкопки укріпленного поселення Дикий Сад у 2017 році 15
Задирака Віктор
Культура дзвоноподібних келихів 17
Коваленко Яна
Землеробство у добу неоліту 19
Крутілов Валерій, Смирнов Олександр
Короткі висновки розкопок античного поселення Борисфен (о. Березань) (ділянка «Т») у 2017 році. 21
Ласінська Маріанна
Археологічні дослідження Нижнього Побужжя у часи Другої світової війни 23
Луценко Владислав
Внесок В. Дерпфельда в античну археологію 24
Нікітін Василь, Гребенников Віктор
Святилище доби ранньої бронзи на кургані біля с. Возсіятське 26
Рижева Надія
Практичні результати та теоретичні узагальнення науково-дослідних програм (за підсумками історико-археологічних досліджень) 29
Смирнов Олександр, Махова Марина
Студентська археологічна практика на острові Березань 30

ІСТОРІЯ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Барсук Олена
Концепция «западнорусизма» в «историческом очерке…» Г. Я. Киприановича 33
Богданова Тетяна
Латиноамериканські дослідження в ЧНУ імені Петра Могили 35
Бойко Ярослав, Кабузан Владимир
Разделение труда и структура занятости у восточных славян Надднепрянской Украины на рубеже XIX-XX вв. 36
Бондаренко Дмитро
Україна і Румунія 1918-1919 та 1940-1941: вивчення проблемних періодів історії 42
Вовчук Людмила
Встановлення посольства Війська Донського у Києві: 1918 р. 44
Воронов Сергій
Судноплавство у Північному Причорномор'ї та розвиток торгівлі на межі ер 46
Вуйко Владислава
Використання «м'якої сили» як елементу впливу КНР в Африці 48
Вуйко Іван
Деякі аспекти у політиці «стримування» Індії у взаємовідносинах Пакистан-Індія-КНР 49
Гайдай Ольга
Приватна колекція Наталівського маєтку П.І. Харитоненка 51
Господаренко Оксана
Memory studies в Україні: етапи становлення й основні напрямки досліджень 52

Hubený David
Prezentace československé správy Podkarpatské Rusi před britskými návštěvníky ve druhé polovině třicátých let 20. Století 54
Гузенко Юрій
Військово-морське мистецтво українського козацтва під час хотинської війни (події липня 1621 р.) 55
Delibaltova Juliia
Jazykový Babylón na Podkarpatské Rusi 57
Довбня Владислав
Оуайн глендур – національний герой Вельсу 58
Довбня Ольга
Політичні репресії проти співробітників правоохоронних органів радянської України у другій половині 1930-х – на початку 1940-х рр.: історіографічний огляд 61
Довгаль Марія
Історіографія та джерела дослідження замку у Підзамочку 63
Звездова Олеся
Основні умови існування де-факто держав 65
Ільїка Вероніка
Культурна політика України: пріоритетні напрямки та шляхи розвитку 67
Коротаєв Олександр
Всеукраїнський союз ХЄВ проти НКВС-КДБ 69
Крохмальна Тетяна
Історіографічні джерела дослідження Теребовлі 71
Кузовков Володимир
Розпад гунської держави і північне Причорномор'є у середині V століття 73
Мазуранчик Зоряна
Джерельна база дослідження літописного Збаража 75
Мащенко Віктор
Економічний фактор у системі національної безпеки України 77
Мельник Виктор
Восточный римский император как правитель запада:
Юридические примеры остготской и бургундской зависимости от Византии (480-526) 78
Мирончук Анатолій
Європейська мемуаристика та публіцистика другої половини XVIII ст. Про законодавчу комісію зі створення нового «Уложення» 1767-1768 рр. 80
Мирун Владислав
Литовсько-ординські відносини у XIII – першій половині XIV ст. 82
Михайлуца Микола
Навчально-історична література про адміністрування та релігійну політику в Трансністрії: сутність і глосарій 84
Морозова Ольга
Українсько-польські відносини у сучасній польській історіографії 87
Нефьодов Дмитро
Робітництво повоєнної УРСР (1946-1965 рр.) і сучасна російська історіографія: наука та політика 87
Осипенко Олександр
Румунізація навчально-виховного процесу в школах губернаторства «Трансністрія» 1941-1944 рр. 89
Осмоловська Олена
Портрети Елизавети I (1558-1603 рр.) в Англії як приклад еволюції королівських портретів в епоху раннього нового часу 92
Петрушенко Виктория, Мельник Анастасия
Химия и социальная история: некоторые вопросы ментальной рецепции философского наследия Аристотеля 93
Пилипонько Тетяна
Історіографія історії євреїв Миколаївщини у кінці XX – на початку XXI ст. 95

Пітух Христина
Жінка у середньовіччі 97
Ревенко Віра
Повсякденне життя сільського населення УРСР 1945-1955 років у працях радянських істориків 99
Романець Наталя
«Німецька операція» 1937-1938 рр.: основні етапи реалізації в Україні 101
Семергей Наталія
Концепт «державна самостійність» в українській історіо- та політософській думці кінця XIX – першої третини XX століття: історіографічний аспект 104
Середа Катерина
Структура цільових аудиторій цифрової дипломатії 105
Смирнов Олександр
Позиція Німеччини щодо євроінтеграції України напередодні російсько-української війни 107
Соболь Сергій
Російсько-сирійські відносини у XX ст. 109
Тихоненко Ірина
Історичні передумови та причини виникнення Кашмірського конфлікту 111
Тригуб Олександр
«Аби не загубити до кінця віри в бога і людей, назавжди вихожу з складу духівництва У.А.П.Ц.…» 113
Федоренко Михайло
Про «партійність» історії, як історичну функцію 115
Хоменко Віталій
Співпраця М. Грушевського й української партії соціалістів-революціонерів: інформаційний потенціал щоденників 117
Христан Назарій
Князь і король Русі Данило Романович в історичній уяві галицьких українофілів другої половини XIX ст. 119
Шаловинська Жанна
Перспективи відносин України з північно-африканськими країнами через призму голосування «української» резолюції у ГА ООН 121
Шарін Олександр
Перша закупівля зерна СРСР у США як наслідок зернової кризи 1963 р. на півдні України 122
Швець Анюта
Вища освіта України у процесі інтеграції до європейської освітньої системи 125
Якубова Тетяна
Історія Києва у матеріалах польських енциклопедій 126

ЕТНОЛОГІЯ

Біруль В'ячеслав
Японська система поліції: історія створення 130
Іванова Тетяна
Єврейське населення Балкан в період занепаду Османської імперії (XVII-XIX ст.) 131
Марченко Олександр
Міграційні процеси в Україні на час проведення АТО 2014-2016 рр. 132
Мерфі Натал'я
Чому така велика розбіжність у статистиці? Перша хвиля української імміграції до США 134
Ницик Ірина
Діяльність ради національних товариств Миколаївської області у 90-х рр. XX – на початку XXI ст. 136
Овчаренко Антон
Система образования Японии: возможности и пути реализации 138
Смілянець Світлана
Аналіз соціальної структури сучасної України (поч. 1990-х – кін. 2001 рр.) 139

Тайлашева Анастасія
Становлення преси національних меншин України та підвищення її ролі у суспільному житті 142
Хрящевська Людмила
Безробіття в Україні у кінці XIX – на початку XX ст. 144
Чиаурелі Олександр
Життєдіяльність, господарство та ремесла перших болгарських поселенців Тернівки 147
Чумак Олександр
Аналіз весільного обряду східного Поділля середини XX – початку XXI ст. 149
Шевчук Анастасія
Порівняльний аналіз весільної обрядовості південної України 152

КРАЄЗНАВСТВО

Бобіна Олег
Кінець революції: соціальне становище та соціальний рух робітництва Миколаєва у 1908-1909 рр. (за матеріалами «Миколаївської газети») 156
Дорошенко Оксана
Від Орлика до Первомайська: факти та події 1676-1919 років (до питання про перейменування міста Первомайська) 157
Дробний Віктор
Топонімічний аналіз земель Миколаївського району Миколаївської області у другій половині XVIII – першій половині XIX ст.: на основі картографічних матеріалів 160
Коваль Геннадий
Земельные и другие вопросы в работе Николаевской городской думы в начале июля 1914 г. 161
Кравчук Богдан
Становлення та розвиток виноробної справи «виноробного господарства князя П.М. Трубецького 164
Маринченко Ганна
Музеї Миколаївщини та виклики сьогодення 166
Олексів Дмитро
Символіка Вітовського району 168
Островершенко Юрій
«Розшукують мене, а я на видноті» (до питання про літературне краєзнавство – поет Андрій Ярмульський) 169
Побережець Ганна
Зародження Народного Руху України у Миколаєві 171
Усиков Олександр
Історія Миколаївського суднобудівного заводу «Океан» другої половини 1960-х – першої половини 1980-х рр. 174
Цубенко Валерія
До питання про споруди першого (старого) Одеського кладовища 176

ХРОНІКА КОНФЕРЕНЦІЇ


НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ ТА ПРАВА
MCMLXXVI
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. О. Сухомлинського

АРХЕОЛОГІЯ

ДО ПИТАННЯ ЗВ'ЯЗКІВ МІЖ СТАРОДАВНІМИ ЦИВІЛІЗАЦІЯМИ УКРАЇНИ ТА ЄГИПТУ ПРОТЯГОМ II-I ТИСЯЧОЛІТЬ ДО Н.Е.

Вадим Артюх
Львівський музей історії релігії, ст. науковий співробітник, кандидат історичних наук
Україна, 79008, м. Львів, площа Музейна, 1
e-mail: lvivart@gmail.com

У фондах та експозиціях багатьох музеїв України, у тому числі і в музеях західного регіону, знаходяться речі давньоєгипетського походження, які були знайдені під час археологічних досліджень, а деякі були випадково знайдені та передані до музеїв приватними особами.

Ще у 50-х – 60-х роках XX ст. низка вчених, у тому числі і відомі радянські корифеї Б. Піотровський, М. Коростовцев та інші, вважали, що давньоєгипетські речі на території України та суміжних землях з'являються після VII ст. до н.е., коли на чорноморському узбережжі засновуються грецькі міста-колонії, а у самому Єгипті у дельті Нілу виникає грецьке місто Навкратис. До того часу були призабуті публікації деяких львівських вчених, починаючи з кінця XIX ст. і польові дослідження 20-х – 30-х років XX ст.

Звернемося до Дністровського регіону.

Ще у 1871 р. А. Петрушевич на Тернопільщині у с. Могильниця Теребовлянського староства у приватній колекції місцевого поміщика (прізвище не вказується) бачив невелику бронзову статуетку Озіріса, яка, за переказами, була знайдена десь поблизу.

У 1875 р., також на Тернопільщині у с. Синків Залещицького староства А. Петрушевич виявив бронзову статуетку Ізиди у домі одного селянина. Ця скульптура була прибита до дубової дошки та поміщена між іконами святих на стіні. Вважалася іконою Богоматері. За переказами також була знайдена поблизу. Пізніше ця фігурка потрапила до Музею Народного дому у Львові.

У тому ж музеї зберігалася ще одна знахідка давньоєгипетського походження. Це залишки музичного інструменту з бронзи у вигляді восьмикінцевого хреста. Ця річ, за А. Петрушевичем, була знайдена у нижній частині річки Стріпи, притоки Дністра. Подальша доля знахідок невідома.

Слід згадати про деякі речі давньоєгипетського походження, які зберігаються на даний час у фондах Львівського історичного музею.

У 1932 р. Т. Сулимирським поблизу с. Колпець на території Дрогобицького району Львівської області, в урочищі Колпецька Діброва на правому березі р. Тисмениці було розкопано курганний могильник культури шнурової кераміки. В одному з поховань, разом з речами того часу, були знайдені фаянсові буси давньоєгипетського походження. Датування – перша половина II тис. до н.е. Передані до Музею «Золочівський замок».

У 1934 р. Т. Сулимирським в околицях м. Бучача Тернопільської області було знайдено бронзову фігурку крокодила. Дослідник датує знахідку першою половиною II тис. до н.е., згідно аналогічній знахідці в Єгипті, яка зберігається у Британському музеї.

У фондах Львівського історичного музею зберігаються намистини різної форми з скляної пасти, можливо давньоєгипетського походження, які були знайдені у дністровському регіоні. Серед них дві скляні намистини конічної та біконічної форм, які були знайдені у кургані комарівської культури за № XXXII поблизу с. Комарів на території сучасної Івано-Франківської обл. У наступному кургані за № XXXIII також були знайдені дві намистини кулеподібної й овальної форм з бурштину (дослідження Т. Сулимирського). У фондах Львівського історичного музею зберігаються ще 12 пастових намистин циліндричної та біконічної форм, походження яких невідоме.

У 1945 р. вдова Теребовлянського старости Крушинського передала до Львівського історичного музею колекцію старожитностей, серед яких була теракотова фігурка давньоєгипетського божества Беса.

У 1977 р. львівський учень Ю. Розстальний приніс до Музею історії релігії бронзову фігурку божества Нефертума. Знахідка була покрита корозією та частково пошкоджена. Знайдена вона була десь на Львівщині. Точнішого місцезнаходження встановлено не було. Судячи по збереженню, ця річ довгий час знаходилася у землі. Датована II тисячоліттям до н.е. На даний час зберігається у фондах музею.

Давньоєгипетські речі зустрічаються на території інших регіонів України на пам'ятках археологі-

чних культур тих часів, наприклад – у похованнях катакомбної культури II тис до н.е. Браслети з пастових бус були знайдені у курганних похованнях цієї культури поблизу с. Білики Кобеляцького району Полтавської області у 1984 р. Намисто з пастових бус було віднайдено на Компаніївському могильнику катакомбної культури. Предмети давньоєгипетського імпорту зустрічаються також у похованнях ранньозрубного часу, як, наприклад, пастові буси у кургані поблизу с. Михайлики Полтавського району Полтавської обл. Такі ж буси були знайдені на Донеччині у катакомбних похованнях Бабине III.

Пастові намиста зустрічаються також у верхній частині Дніпра. Подібні знахідки мали місце на території Білорусі у похованнях епохи бронзи в урочищі Стреліця між сілами Юрковичи та Рудня Шлягінська Гомельської обл. Там у похованні середньодніпровської культури були знайдені скляна та фаянсова бусини. За І. Артеменко, ці буси давньоєгипетського походження та були поширені у часи XVIII династії (середина II тисячоліття до н.е.).

Виникає питання – яким чином ці речи потрапили на землі України. Перший варіант – торгівля. Однак Єгипет і причорноморські племена не були сусідами. Можливо, що єгипетські мандрівники з'являлися у причорноморських степах і дністровському регіоні. Але кількість знахідок свідчіть про то, що контакти між цими землями були регулярними. Можливо, то були не зовсім торгові взаємовідносини.

Фаянсові та скляні намиста, які були знайдені у похованнях кочових племен на Прикарпатті й інших регіонах Європи, на думку низки дослідників (Г. Кларк, Ф.С. Стоун, Л. Томас, Г. Чайльд), виготовлялися в Єгипті у період VI-XVIII династій, тобто III – середина II тис. до н.е. Під впливом Єгипту подібні майстерні з'являються у Малій Азії, Греції, Північно-Східній Африці, на острові Крит.

Ці вироби набувають широкого поширення в епоху ранньої бронзи на території Західної та Центральної Європи. Зустрічаються у вигляді випадкових знахідок і в курганних похованнях. Знахідки давньоєгипетського походження II тис. до н.е. зустрічаються також у країнах південної Європи. Фігурки з каменю у вигляді голів гіпопотамів того ж періоду були знайдені на території Румунії ще у 30-ті роки XX ст. Скляні та фаянсові намиста були знайдені у похованнях культури бойових сокир на території Словаччини та Польщі.

Один з можливих варіантів торговельних зв'язків могла бути посередницька участь у цьому процесі фінікійських мореплавців. У 1873 р. на території Могилевської губернії біля сіла Пієвище неподалік від потічку Любосвіща, притоки Дніпра під час пошуків каміння для будівництва церкви, на високому пагорбі було знайдено гранітну брилу вагою близько 500 кг пірамідальної форми зі слідами обробки з написами на двох поверхнях. Напис частково дешифрував бібліотекар з Оломоуця (Чехія) Алоізій Мюллер. Текст був такий: «Пам'ятник (чи кордон) Ваалу. Тут ми це вирізали». За А. Петрушевичем, цій напис підтверджує, що фінікійці знали про з'єднання чорноморського басейну з балтійським і користувалися водами Дніпра для своїх торгових шляхів. Місцевість розташована на відомому шляху «З варягів до греків». Камінь відвіз до своєї смоленської садиби місцевий князь і більше цю знахідку ніхто не бачив. Ця історія була забута і цей факт був зафіксований завдяки статті А. Петрушевича.

У 2008 р. на Шацьких озерах (Волинська область) пошукові роботи проводили директор Любомльського краєзнавчого музею О. Остапюк, археолог С. Демедюк та автор. Неподалік від північного берега озера Луки поблизу с. Затишшя була обстежена кам'яна брила. Це гранітний валун льодовикового походження висотою 1,6 м, оброблений з чотирьох боків, з пірамідальним верхом. Він орієнтований по бокам горизонту. На східній стороні гострим інструментом видовбано коло. Нижній край кола відсічений. Можливо це є символ висхідного сонця. Матеріал складає дрібні фрагменти посуду епохи бронзи-раннього заліза.

Поки що важко казати щось конкретне, однак скоріш всього обидві пам'ятки були шляховими знаками на стародавніх торговельних маршрутах між чорноморським і балтійським басейнами. Нам відомий шлях «З варяг до греків». Однак Шацькі озера знаходяться на Головному Європейському вододілу і відстань від Західного Бугу до верхів'їв Прип'яті складає декілька десятків кілометрів. Більша частина шляху проходить по озерам. Поки що цій шлях мало вивчений.

За А. Тойнбі, у стародавні часи міжетнічні контакти були більш військові, ніж торгові. Процесу переселень і завоювань сприяли посушливі роки, що примушували скотарів шукати нові землі, придатні для пасовищ.

Поява давньоєгипетських старожитностей на території України у першій половині II тис. до н.е. співпадає за часом із завоюванням Єгипту кочовими племенами гіксосів, які з'явилися зі сходу. Згідно свідчень давніх джерел, ці кочівники мали на озброєнні бойові колісниці і коней, які наводили жах на

єгипетське військо.

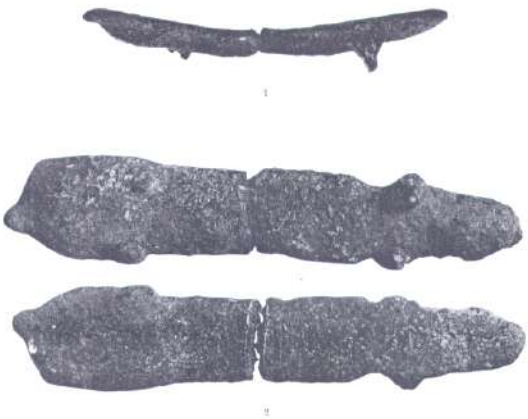
Природні умови Близького Сходу непридатні для існування кочових народів. Такі умови є у причорноморсько-каспійському степному регіоні. За археологічними даними, першими в історії людства приручили диких коней для їзди верхи та для бойових дій кочові племена середньостогівської культури ще у III тис. до н.е. У наступні століття кінь став бойовою атрибутикою інших скотарських племен на території України

За даними археологічних досліджень, давньоєгипетські речі з'являються на території України з початку II тисячоліття до н.е. Основний ареал поширення середня та нижня частина Дністра і Дніпра. Ці ріки могли бути магістралями, які зв'язували степові та лісостепові племена. Зв'язки були регулярними.

Перший варіант торговельний. Поки що на території України не знайдено фінікійських пам'яток, однак можна припустити, що у доантичну епоху давньоєгипетські речи потрапляли на наші землі завдяки фінікійським мореплавцям.

Можна припустити військовий варіант. Дослідники вважають, що гіксоси були семітські племена, але припускають, що склад цих племен був пістрявим, різноетнічним. Тут можлива участь кочових причорноморських племен до вторгнення у близькосхідні землі.

У цьому питанні можуть бути допустимі обидва варіанта. Однак це – предмет більш детального дослідження.



1. Фігурка крокодила бронзова.
(м. Бучач Тернопільської області)



2. Намисто фаянсове.
(с. Колпець, Дрогобицький район, Львівська область)



3. Фігурка божества Нефертума бронзова.
(Львівська область)



4. Фігурка божества Беса теракотова.
(Тернопільська область)



5. Оброблений кам'яний валун на озері Луки біля с. Затишшя Волинської області

НОВА ПАМ'ЯТКА ПІЗНЬОАРХАЇЧНОЇ ДОБИ НА ПІВНІЧНОМУ ЗАХОДІ ХОРИ ОЛЬВІЇ

Денис Бондаренко[1]***, Леонід Смирнов***[2]
[1] НІАЗ «Ольвія» НАН України, м.н.с.
Україна, 57540, Миколаївська область, Очаківський р-н, с. Парутине, вул. Ольвійська, 47
e-mail: bondarenkod1987@gmail.com

[2] Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського,
лабораторія археології та етнології, фахівець
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: gnom-8@ukr.net

На сьогодні у регіоні Нижнього Побужжя зафіксовано більше ста пам'яток археології, які входили до складу Ольвійського полісу пізньоархаїчної доби. Їх географія займає територію від низини Березанського лиману на заході до мису Станіслав на сході, від Ягорлицької затоки на півдні до сучасного м. Миколаєва на півночі. Найбільші райони концентрації населених пунктів зафіксовано на північ від Ольвії – у проміжку між селищами Прибузьке – Козирка, Стара Богданівка, на Березанському лимані й у районі Аджигольської балки.

Порівняльно-хронологічний аналіз датуючого матеріалу з нижньобузьких поселень і стоянок та їх кореляція з матеріалами Березані й Ольвії дозволили групі дослідників (Крижицький С.Д., Буйських С.Б., Бураков А.В., Отрешко В.М., Рубан В.В. та ін.) прослідкувати наступну динаміку освоєння регіону. Наприкінці VII – на початку VI ст. до н.е. єдиним населеним пунктом у Нижньому Побужжі був Борисфен (городище на сучасному о. Березань). У першій чверті VI ст. до н.е. виникає ремісницьке селище на березі Ягорлицької затоки. У першій половині сторіччя починається освоєння берегу Березанського лиману, територія якого, вірогідно, формувала хору Борисфену. На середину VI ст. до н.е. еллінські поселення поширюються на правий берег Дніпро-Бузького лиману (від Очакова – Куцуруба до Ольвії включно). У цей час, напевно, виникає і сама Ольвія. У другій половині VI ст. до н.е. мережа античних поселень по правому берегу Бузького лиману досягає широти сучасного м. Миколаєва, також заселяється лівий берег лиману. Вірогідно, близько 30-х рр. VI ст. до н.е. роль полісного центру переходить до Ольвії та закінчується формування її хори, хоча деякі населені пункти були засновані вже на початку V ст. до н.е. На останню чверть VI – першу третину V ст. до н.е. припадає час розквіту сільськогосподарських поселень Нижнього Побужжя. Однак вже наприкінці першої третини V ст. до н.е., через низку соціально-економічних, а можливо і військово-політичних факторів, майже все насе-

лення зосереджується під стінами Ольвії та, вірогідно, на Березані.

Всі поселення пізньоархаїчної доби зосереджені вздовж берегів великих водоносних артерій – Березанського та Дніпро-Бузького лиманів. Винятки складають відгалужені у бік степу на захід від Бугу скупчення пам'яток у районі с. Козирка й Аджигольської балки.

У той же час, самі північні населені пункти цього часу відкриті на правому березі Південного Бугу на широті сучасного м. Миколаєва: Велика Корениха-І, Варварівка-ІІІ та Варварівка І.

Слід зауважити, що на перших двох пунктах культурні шари взагалі не зафіксовані, а до доби архаїки відносяться лише поодинокі уламки кераміки. На поселенні Варварівка-І досліджені архітектурні залишки лише ранньоелліністичного часу, хоча у культурному шарі, за свідченням дослідників, фіксувався й архаїчний матеріал. На поселеннях Попова Балка, Миколаїв 1-5, Широка Балка. Сіверсів маяк, Лимани-ІІІ й інших населених пунктах півночі Ольвійської хори прослідковується схожа ситуація. На жодному з них архітектурних залишків раннього періоду не виявлено.

Виходячи з цього, датування перерахованих пунктів базується лише на окремих знахідках кераміки і є доволі умовним.

З огляду на це, цікаве відкриття було зроблене у північно-західній частині означеного регіону.

У 2017 р. Миколаївською археологічною експедицією під час проведення дитячої археологічної школи Миколаївського обласного центру туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді за участю учнів Кривобалківської ЗОШ І-ІІІ ступенів були проведені розвідувальні роботи у районі Бондаревських джерел, що у 2,5 км на південний захід від с. Крива Балка Миколаївського району Миколаївської області. У ході робіт було обстежено вже відоме поселення сабатинівської культури Крива Балка-І та відкрито нову пам'ятку античної доби Бондаревські джерела.

Остання зафіксована у 2,4 км на південний схід від с. Крива Балка на дні однойменної балки біля її південного схилу, у місці виходу т.зв. Бондаревських джерел. Займає невелике підвищення рельєфу в заболоченому руслі джерела та площею близько 100 м^2 (рис. 1).

У центрі пагорба було закладено шурф № 1 розмірами 2 х 2 м, що у ході робіт був розширений до площі 2 х 4 м. У шурфі прослідковується наступна стратиграфія: дерен – до 0,05 м, гумус – до 0,15 м, нижче – гумусований болотистий культурний шар. З глибини 0,35 м по всій площі шурфу фіксується щільне скупчення дрібного, середнього та крупного буту, прямокутних і полігональних плит вапняку. Розміри каменів 0,03~0,08~0,24 х 0,05~0,16~0,39 х 0,08~0,27~0,43 м. Місцями каміння щільно примикає одне до одного, формуючи своєрідну «вимостку» (фото 1). Культурний шар досліджено на глибину до 0,65 м, після чого у шурфі став підійматися рівень води. Каміння «вимостки» не демонтувалося, а було законсервовано, з метою повного розкриття об'єкту у 2018 р.

Матеріал з шурфу № 1 (рис. 2) представлений чисельними уламками керамічного посуду, виробами з бронзи та кістками тварин. Фрагменти посуду сильно замулені та розшаровуються від тривалого перебування у вологому ґрунті. У шурфі зафіксовано 675 артефактів і 108 кісток тварин. Абсолютна більшість артефактів складають уламки тарних амфор. Серед них виділяються фрагменти хіоських пухлогорлих, самоських, «протофасоських», лесбоських червоноглиняних та сіроглиняної, фасоських піфоїдного типу та коринфської (?) амфор. Товстостінна кераміка репрезентована двома уламками лутерієв. Невиразними поодинокими фрагментами представлена червоноглиняна, світлоглиняна та сіроглиняна кераміка. Особливої уваги заслуговують невеликий цвях з круглою шляпкою та фрагмент проколки з бронзи. Весь матеріал хронологічно укладається в другу половину VI – першу третину V ст. до н.е. Окрім того, у шурфі зафіксовано два уламки складнопрофільованих ручок світлоглиняних тарних амфор перших століть нової ери.

Для з'ясування зони поширення культурного шару було закладено два додаткові шурфи у верхній частині балки.

Шурф № 2 закладено на плато південного схилу Кривої балки в 30 м на південь від джерела. Розміри 1 х 2 м. У шурфі прослідковується наступна стратиграфія: дерен – до 0,03 м, гумус – до 0,15 м, материк – світла глина. Глибина шурфу – 0,18 м. Решток життєдіяльності давньої людини не зафіксовано.

У 50 м на південний схід від джерела закладено шурф № 3 розмірами 1 х 2 м. Стратиграфія: дерен – до 0,03 м, гумус – до 0,24 м, материк – світла глина. Глибина шурфу – 0,27 м. Решток життєдіяльності також виявлено не було.

Таким чином встановлено, що виявлена пам'ятка займає лише незначне підвищення у руслі джерела на дні Кривої балки у руслі Бондаревського джерела.

Відкритий об'єкт, являв собою своєрідну «вимостку», споруджену, вірогідно, з метою зручності пересування біля джерела. Ця «вимостка» й утворила згадане вище підвищення рельєфу. Ділянка, на

якій розташований об'єкт, сильно заболочена. Шар над «вимосткою» та безпосередньо між камінням насичений культурними залишками античної доби. Кераміка сильно замулена та розшаровуються через постійне перебування у вологому середовищі, кістки тварин набули темних відтінків.

Чисельний супроводжуючий матеріал вказує на спорудження «вимостки» у межах другої половини VI – першої третини V ст. до н.е.

Матеріал представлений майже винятково уламками амфорної тари. Звертає увагу майже повна відсутність столового та повна відсутність кухонного посуду. Цей факт, разом з топографією пам'ятки, а також відсутністю будь-яких слідів постійного перебування людини, може наштовхувати на думку, що джерело у давнину слугувало місцем тимчасового відвідання для поповнення запасів питної води або з якихось інших міркувань. Серед останніх може розглядатися і культове призначення цієї місцевості.

Пам'ятка розташована у степу на відстані 4,5 км від берегу Південного Бугу на дні балки, що у давнину, вірогідно, була водонесучою. З огляду на це актуальним стає ретельний огляд Кривої балки з метою виявлення нових пам'яток античної доби, заглиблених у степ на зразок поселень Аджигольської балки.

Тож Бондаревські джерела на сьогодні є самим північно-західним пунктом з культурним шаром та архітектурними залишками доби архаїки, що, вірогідно, відносився до хори Ольвії.

Повне розкриття цього, на наш погляд, дуже цікавого об'єкту допоможе з більшою долею вірогідності говорити про його функціональне призначення та місце, яке він займав у системі сільськогосподарського оточення Ольвійського полісу.

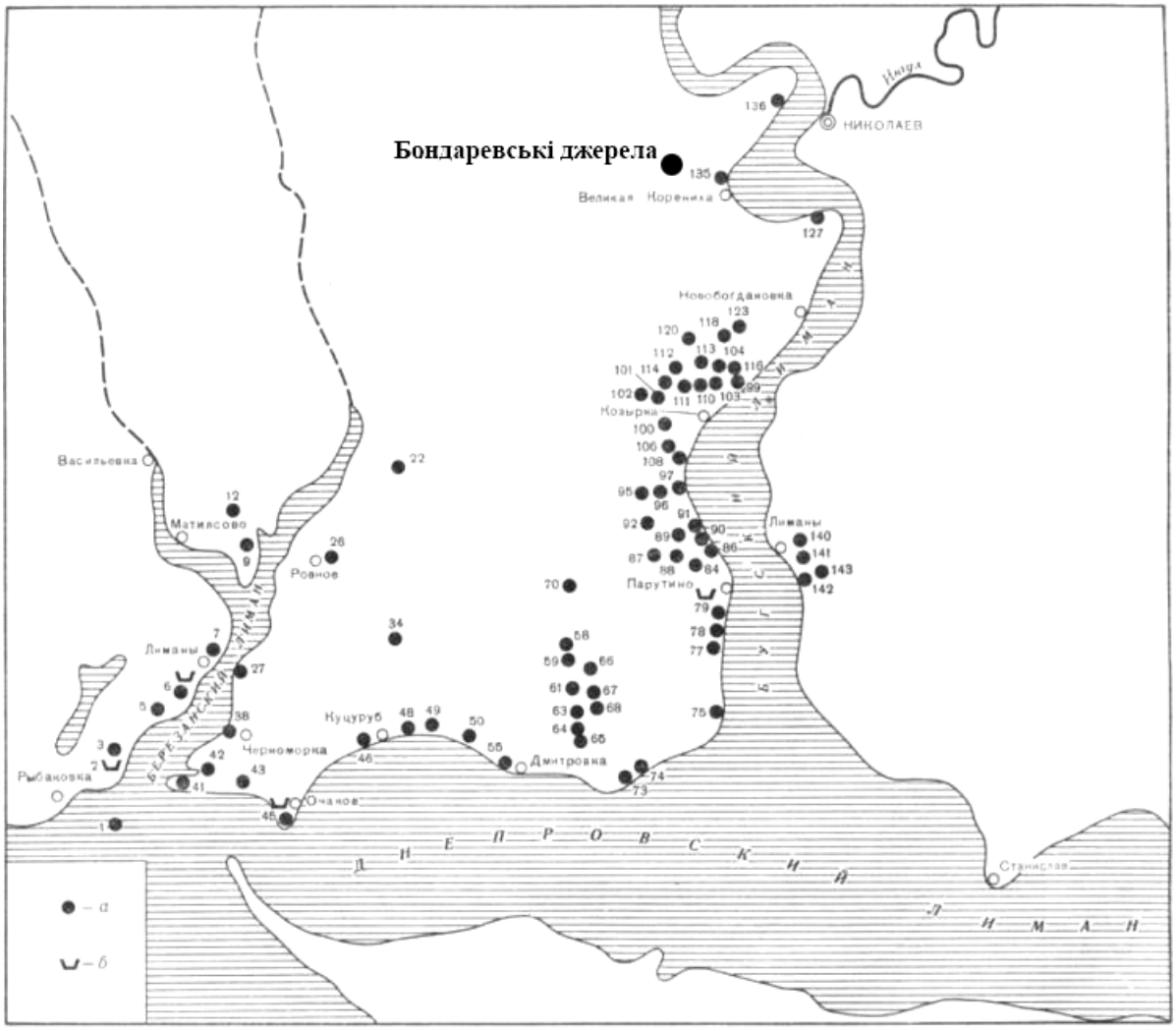


Рис. 1. Поселення Нижнього Побужжя архаїчної доби (за С.Д. Крижицьким, С.Б. Буйських, В.М. Отрешко). Розташування Бондаревських джерел.

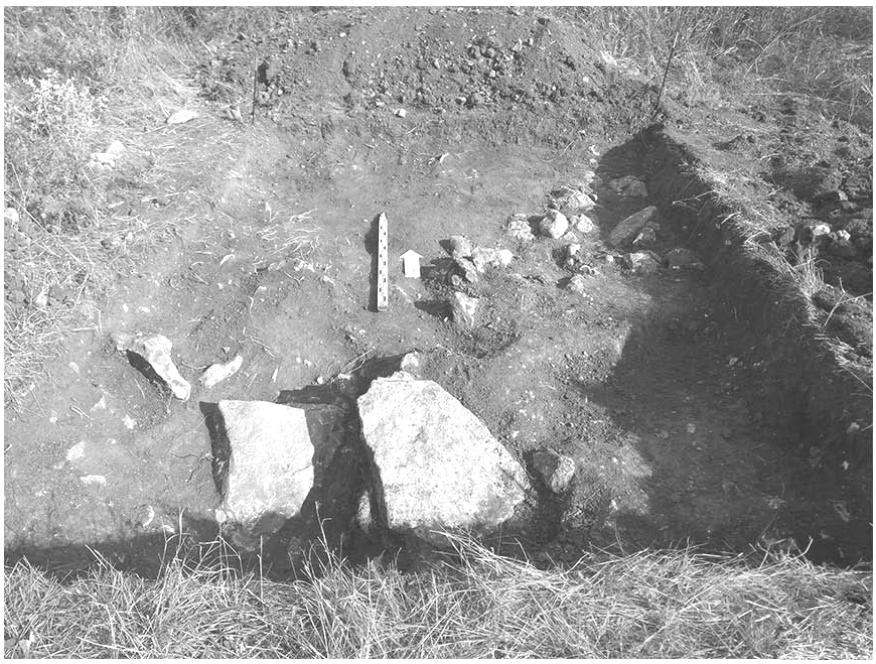


Фото 1. Бондаревські джерела. Залишки кам'яної «вимостки».

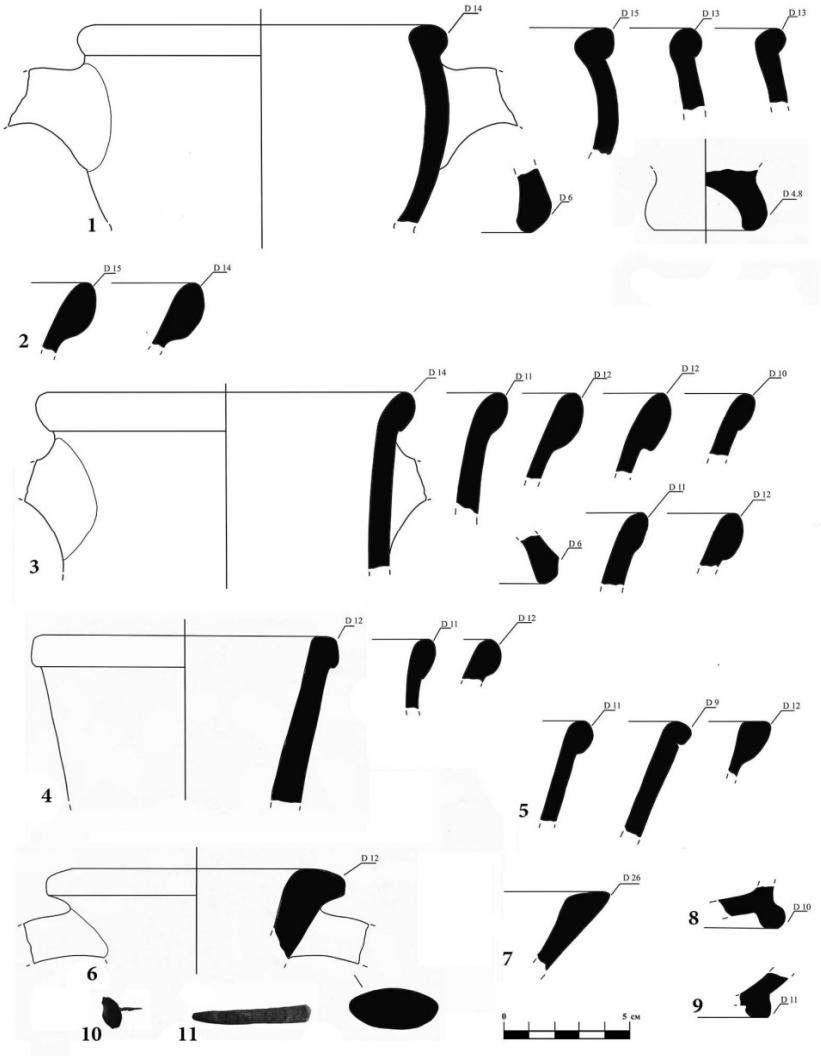


Рис. 2. **Бондаревські джерела**. Матеріальна культура: 1 – амфори Хіосу; 2 – амфори Самосу; 3 – «протофасоські» амфори; 4 – амфори Лесбосу; 5 – амфори Фасосу; 6 – амфора Коринфу (?); 7 – лутерії; 8 – червоноглиняна столова посудина; 9 – сіроглиняна столова посудина; 10 – бронзовий цвях; 11 – бронзова проколка.

РОЗКОПКИ УКРІПЛЕНОГО ПОСЕЛЕННЯ ДИКИЙ САД У 2017 РОЦІ

Кирило Горбенко[1]***, Євген Олейніченко***[2]
1 Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, старший викладач
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: dikiysad@ukr.net

2 Миколаївська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 35 Миколаївської міської ради, вчитель
Україна, 54029, м. Миколаїв, вул. Морехідна, 10-а
e-mail: nikolaev35@gmail.com

У 2017 р. археологічною експедицією Миколаївського національного університету продовжено дослідження укріпленого поселення Дикий Сад (XIII/XII–XI/X ст. до н.е.) у м. Миколаєві (*рис. 1-А).* Розкопки проводилися на території «ближнього передмістя» поселення (розкопи № 25; № 26) напроти рову «цитаделі». Загальна площа археологічних досліджень склала 120 м^2 (*рис. 1-Б).*

В Р-25 завершено розкопки північно-західної частини приміщення № 21, де досліджено 10 ям: № 13-22 (стовпові, господарські та ритуально-культові).

Яма № 13 у плані округлої форми, розташовувалась біля ями № 3, практично приєднуючись до неї з південної сторони (∅ 0,50 м, глибина 0,20 м, ∅ донної частини – 0,30 м). Заповнення ями однорідне – гумусовий суглинок темного кольору з керамічними фрагментами та дрібний вапняковий бут. Стінки ями глинисті, що плавно переходять у глинисте дно. Можливо, яма стовпова.

Яма № 14 в плані округлої формі, розташовувалась в західній частині приміщення, між ямами № 9 і 10, навпроти кам'яної викладки південної стіни приміщення, що слугувала господарською прибудовою у західній частині південної стіни (∅ 0,60 м, глибина 0,55 м, ∅ донної частини – 0,70 м). Верхнє заповнення – гумусовий суглинок коричневого кольору з невиразними фрагментами керамічних стінок і дрібних кісток риби. На глибині 0,20 м, у північно-східній частині ями, зафіксований камінь-ракушняк антропоморфної форми та деревне вугілля. Під камінням, з північної частини ями, на глибині 0,25 м, зафіксована вапнякова плитка з обробленими краями. Аналогічні плитки фіксувались в ямах № 7 і 12. На глибині 0,35 м проявився горілий ґрунт. На цьому рівні зафіксовані фрагменти керамічного посуду (горщик келихоподібної форми з валиком і миска з орнаментом – округлі вдавлювання по вінчику, насічки та вдавлювання на внутрішній частині вінчика), рибні кістки, вапняковий бут і фрагменти панцира черепахи. На глибині 0,40 м, у північній частині, зафіксований кам'яний предмет з чорного базальту циліндричної форми – розтиральник і кістки дрібної рогатої худоби. На глибині 0,45-0,50 м, у південній частині ями, фрагменти керамічного горщика з валиком, великий шматок глини зеленого кольору (глей) та обгорілі зерна. Ближче до донної частини яма розширюється. Стінки ями глинисті та плавно переходять у рівне та прожарене дно. Можливо, яма ритуальна. У горілому ґрунті знаходились антропоморфна стела, пласка плитка, розтиральник, кістки тварин, риби, панцир черепахи та зерна.

Яма № 15 округлої форми, розташовувалась усередині кам'яної кладки західної частини південного муру приміщення (∅ 0,25 м, глибина 0,05 м; ∅ донної частини – 0,1 м). Заповнення ями – гумусного суглинку сірого кольору. Стінки ями глинисті, плавно переходять у глинисте дно. Можливо, яма стовпова.

Яма № 16 округлої форми, розташовувалась у середині кам'яної кладки західної частини південної стіни приміщення (∅ 0,35 м, глибина 0,08 м). Заповнення ями – гумусний суглинок сірого кольору з вкрапленням глея. У заповненні – дві маловиразні стінки кераміки (горщик темного кольору) та кістка тварини (дрібна рогата худоба). Стінки глинисті, плавно переходять у глинисте дно. Яма, можливо, стовпова.

Яма № 17 округлої форми, розташовувалася у південно-західному куті приміщення, біля кам'яної кладки (∅ 0,15 м, глибина 0,15 м; ∅ донної частини – 0,03 м). Заповнення ями – гумусний суглинок світло-коричневого кольору. Стінки глиняні, плавно переходять у глинисте дно. Можливо, яма стовпова.

Яма № 18 округлої форми, розташовувалася біля західної стіни приміщення (∅ 0,13 м, глибина 0,15 м; ∅ донної частини – 0,03 м). Заповнення ями – гумусний суглинок сірого кольору. Її стінки глинисті, плавно переходять у глинисте дно. Можливо, яма стовпова.

Яма № 19 округлої форми, розташовувалася практично у центрі приміщення (∅ 0,20 м, глибина

0,12 м; ∅ донної частини – 0,08 м). Заповнення ями – гумусний суглинок коричневого кольору та дрібний вапняковий бут. Стінки глинисті, плавно переходять у глинисте дно. Можливо, яма стовпова (центральна стовпова опора для кріплення покрівлі приміщення).

Яма № 20 округлої форми, розташовувалась у північно-західному куті приміщення (∅ 0,80 м, глибина 0,25 м; ∅ донної частини – 0,50 м). Заповнення ями – гумусний суглинок коричневого кольору. У заповненні – фрагменти кераміки (стінка лощеного горщика коричневого кольору, вінчик миски, стінки від двох горщиків), кістки тварин (великої та дрібної рогатої худоби) і камінь (перепалений піщаник). Стінки глинисті, плавно переходять у глинисте дно конусоподібної форми. Можливо, яма стовпова (великий дерев'яний стовп для кріплення покрівлі та північно-західного кута приміщення).

Яма № 21 округлої форми, розташовувалась у північно-західної частини приміщення (∅ 0,55 м, глибина 0,65 м; ∅ донної частини – 0,90 м). Верхнє заповнення – гумусний суглинок коричневого кольору та рибні хребти (сом). На глибині 0,15-0,20 м, у східній частині ями, зафіксовані трубчасті кістки тварин, ребра та надп'яткова кістка (astragalus) (велика і дрібна рогата худоба, свиня, ріг оленя) та дрібний вапняковий бут. На глибині 0,25 м ґрунт переходить у золотисте заповнення. На рівні 0,25-0,30 м зафіксована права щелепа тварини (можливо, собака) і фрагменти керамічного посуду. На глибині 0,35 м зафіксований вапняковий камінь і фаланга пальця людини (?). З цього рівня (-0,35 м) яма по всій площині забита дрібним і середнім вапняковим камінням (15 шт.). Кам'яний завал простежується до рівня 0,60 м глибини ями. Серед каменів, на глибині 0,45-0,50 м, у східній частині ями, зафіксована кістка коня і панцир черепахи. У південній частині ями – фрагменти керамічного посуду і курант. Стінки глинисті, плавно переходять у глинисте просушене дно. Можливо, яма господарського призначення з елементами ритуальних піднесень (золистий ґрунт, щелепа тварини і фрагменти панцира черепахи).

Яма № 22 округлої форми, розташована у східній частині приміщення, на північ від ями № 1 (∅ 0,45 м, глибина 0,15 м, ∅ донної частини 0,1 м). Навколо ями фіксувалось скупчення дрібного вапнякового каміння (залишки східної стіни приміщення). Верхнє заповнення – гумус темного кольору з невиразними фрагментами стінок горщика, дрібних кісток тварин і дрібного вапнякового буту. Стінки ями рівні, глинисті, плавно переходять у глинисте дно конічної форми. Можливо, яма стовпова (великий дерев'яний стовп для підтримки крівлі та східної стіни приміщення).

Отже, приміщення № 21 розташовувалося вздовж оборонного рову «цитаделі» укріпленого поселення (вісь Сх-Зх) та орієнтувалося практично за сторонами світу (9,0х7,0 м із заглибленням у материк на 0,4-0,5 м). Вхід до приміщення, у формі коридору з невеликим нахилом і шириною 0,7-0,75 м, розташовувався у південно-східному куті.

У заповненні приміщення зафіксовано: фрагменти керамічного посуду (горщики різних типів, келихи, миски-сковороди, пласкі жаровні, із загладженою та лощеною структурою поверхні та різноманітним орнаментом (прокреслені лінії, пружки, овальні вдавлювання тощо); кам'яні знаряддя праці (куранти, грузила-якоря антропоморфної форми й у формі фалосу, фрагменти зернотерок); заготовки та предмети (псалії, свайка, гарпун, знаряддя для нанесення орнаменту) з рогів і кісток тварин (бик, сайга, коза). Окремо треба наголосити на тому факті, що у заповнені приміщення у великій кількості знаходилися роги оленя, кози та сайги зі слідами обробки, кістки тварин і риб.

У заповненні ям зафіксовано: керамічний посуд (горщики, миски-сковороди, келихи, черпаки); кам'яні предмети (куранти, ковадла, лощила, антропоморфні стели, розтирач з чорного базальту); фрагмент бронзової скрученої пластини; кістяні знаряддя праці та вироби з рогу оленя та сайги (ритуальна накладка, заготовка для псалія, котушка); кістки тварин, риб і панцири черепахи. Всі знайдені артефакти є характерними для колекції матеріальних предметів Дикого Саду.

Враховуючи характер і структуру заповнення приміщення й особливості глинистих завалів можливо припустити, що три стіни приміщення (західна, східна та північна) були глинобитними з домішками середнього та мілкого вапняку. Південна стіна мала фундаментальну кам'яну конструкцію, що складалася з великих рваних по слою вапнякових каменів зі слабкими слідами обробки. Вірогідно, при будівництві фундаменту південної стіни використовували комбінований принцип кладки: у східній частині – цокольна конструкція; у західній – облицьована.

На рівні підлоги приміщення усього зафіксовано 22 ями різної функціональної приналежності (12 стовбових, 4 господарчих, 1 господарчо-виробнича, 5 господарчо-ритуальних).

Особливості архітектурної побудови й отримані артефакти дозволяють охарактеризувати даний об'єкт як косторізну майстерню зі складною та різною за функціональністю системою ям (велика кількість рогів оленя та сайги зі слідами обробки).

У Р-26 розпочато дослідження приміщення № 22, що розташовувалося вздовж оборонного рову «цитаделі» укріпленого поселення (вісь Пд-Пн), на відстані 5,0 м на північ від приміщення № 18 (*рис. 1-А*). Центральну частину приміщення частково знищено траншеєю XX ст., що насичена будівельним сміттям.

У західній частині розкопу № 26, біля приміщення № 22 зафіксовано скупчення кісток тварин (кінь і корова) та фрагменти кераміки XVI-XVII ст. (ймовірно, сліди тризни).

Південна та північна стіни приміщення були глинобитними з домішками середнього та мілкого вапняку. Східна та західна стіни мали кам'яні фундаменти, що складалися з великих, рваних по слою, вапнякових каменів зі слабкими слідами обробки, що облицьовували основний котлован приміщення. Розкопки приміщення № 22 продовжаться у наступному році.

КУЛЬТУРА ДЗВОНОПОДІБНИХ КЕЛИХІВ

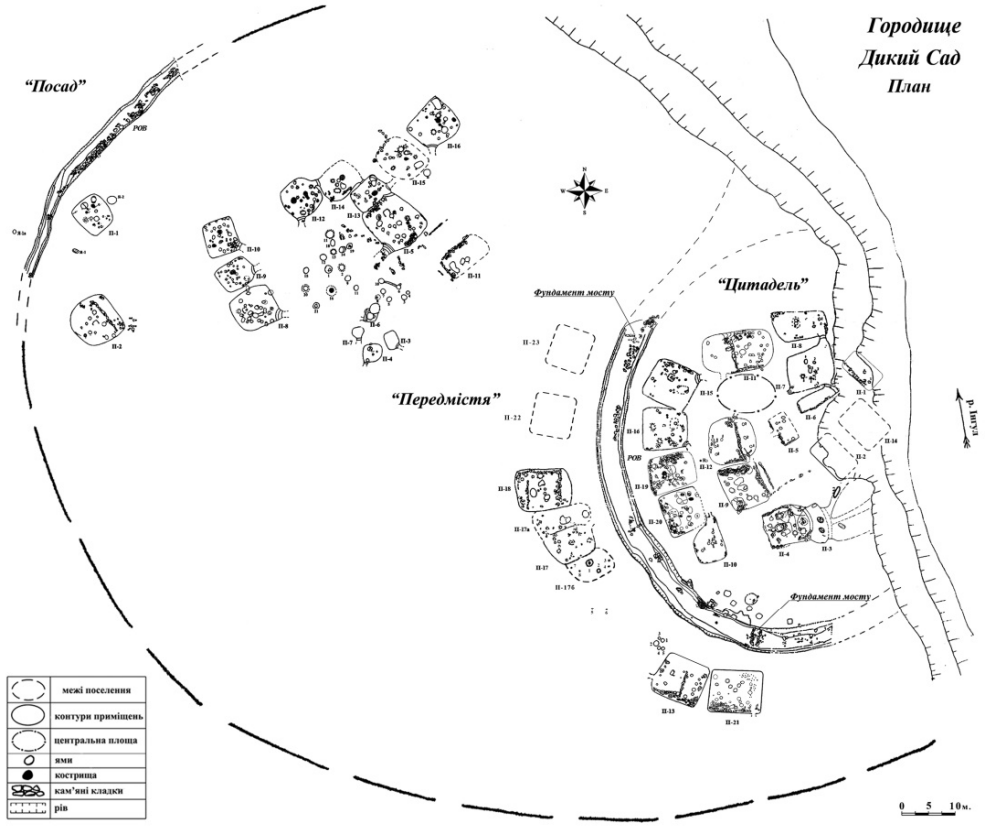
Віктор Задирака[1]
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, студент магістратури
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: zadiraka1994@gmail.com

Датується культура близько 3000-1800 роками до н.е. Була поширена на території Південної та Центральної Європи, а також Великої Британії (протокельти). Названа за характерною формою посудин у вигляді перевернутого дзвона. Відома, в основному, за похованнями: у гротах (на Півдні), кам'яних ящиках, простих ямах, іноді у курганах; обряд – головним чином трупопокладання, рідше – трупоспалення. Інвентар: глиняні посудини, мідні кинджали, наконечники стріл із кременя й обсидіану, кам'яні, кістяні та бурштинові ґудзики й інше. Виділяється ряд локальних груп культури дзвоноподібних келихів. Для середньоєвропейської групи характерне заняття населення скотарством, полюванням, збиранням. Були відомі лиття металу й ткацтво. У деяких випадках відзначені ознаки землеробства. Питання про походження культури дзвоноподібних келихів залишається спірним. Більшість учених уважає місцем її виникнення Піренейський півострів, є й інші точки зору, що зв'язують її походження з усім Західним Середземномор'ям, Північною Африкою, Східним Середземномор'ям; деякі дослідники вбачають зв'язок культури дзвоноподібних келихів з попередньою їй в Європі культурою шнурової кераміки. Долі культури дзвоноподібних келихів на різних територіях були різні, багато її груп зіграли значну роль в утворенні культур ранньої бронзової доби Центральної та Південної Європи. Термін був запропонований англійським археологом Джоном Аберкромбі та заснований на характерній формі кераміки.

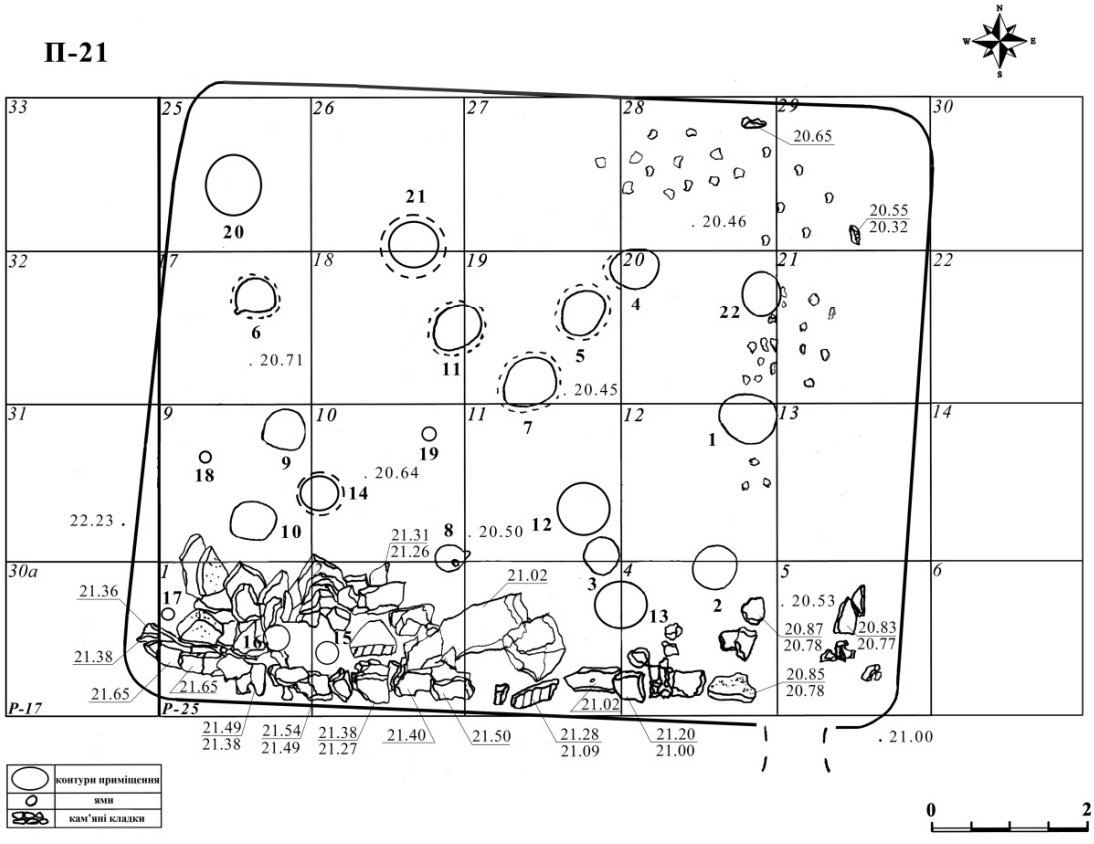
Якщо приблизно до середини XX ст. археологи говорили, насамперед, про міграцію «людей кубків», то у подальшому з'явилися дані про те, що кубки могли бути не археологічною культурою і не були пов'язані з великомасштабної етнічної міграцією, а скоріш виглядали як надкультурний феномен, можливо, культового характеру. Як припускав польський археолог Я. Чебрешук, якщо дана традиція і була пов'язана з міграціями, то мігранти представляли собою явну меншість у тих суспільствах, куди вони приносили з собою традицію кубків, оскільки кубки зустрічалися не у всіх похованнях й упереміш з виробами інших культур. Дзвоноподібні кубки були, можливо, предметом імпорту, оскільки використовувалися носіями різних археологічних культур раннього бронзового століття з дуже різними антропологічними ознаками.

Однак генетичні дослідження поховань культури дзвоноподібних кубків змусили археологів знову повернутися до гіпотези про міграцію, по крайній мірі, у низці регіонів, де поховання з кубками різко відрізнялися генетично від населення «докубкового» періоду. У Споодле (недалеко від міста Зволле) знайдено велику посудину, яку іноді розглядають як прямого попередника кераміки культури дзвоноподібних кубків. Орнаментація судини нагадує свіфтербантську культуру і, ймовірно, відноситься до (4250-3950 рр. до н.е.). Кубки використовувалися для зберігання їжі та пиття, для виплавки міді з мідної руди, а також як похоронні урни. Судини для поховання мали особливу форму, що відображала їх ритуальне призначення. Черепа носіїв цієї культури брахіцефальні.

[1] **Науковий консультант:** к.і.н., доцент кафедри історії, етнології та археології МНУ імені В.О. Сухомлинського О.В. Господаренко.



1-А



1-Б

Рис. 1. План укріпленого поселення Дикий Сад і приміщення № 21.

В атлантичному регіоні носії «кубків» були більш дужими у порівнянні з колишнім пізньонеолітичним населенням, в інших регіонах різких антропологічних відмінностей не спостерігалося. У даний час встановлено, що дзвоноподібні кубки виникли у Нідерландах і звідти поширилися до інших регіонів. До 1970-х років пріоритет віддавався іншою гіпотезою – іберського, основним прихильником якої був П. Боск-Жімпера. Також мала ходіння північноафриканська гіпотеза Г. Адамса і Дж. Форд-Джонстона. На думку Адамса, культура дзвоноподібних кубків етнічно бербери-лівійська. На думку Дж. Форд-Джонстона, ця культура має змішане іберо-африканське походження. Культура дзвоноподібних кубків вплинула на розвиток багатьох наступних культур бронзового століття, зокрема, Унетицька (Центральна Європа), близько 2300 р. до н.е., а також культур Скандинавії, півночі Німеччини та Польщі, відомих під загальною назвою Північний бронзовий вік, близько 1800 до н.е. Також є версія, що дана культура вплинула на протослов'ян. Наприклад, даної версії дотримувалася антрополог Тетяна Алексєєва. У Центральній Іспанії багато елементів традиції дзвоноподібних кубків успадкувала культура Коготас I, яка проіснувала до 700 р. до н.е.

Низка дослідників розглядають піктів у Шотландії, або басків на узбережжі Біскайської затоки, як нащадків тих, хто поширював традицію дзвоноподібних кубків. На Іберійському півострові носії культури залишили після себе численні надгробні пам'ятники, відомі як «мотільяс» («motillas»), що являють собою свого роду укріплений могильний пагорб. У Британії відомою будовою є Стоунхендж.

ЗЕМЛЕРОБСТВО У ДОБУ НЕОЛІТУ

Яна Коваленко[1]
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, студентка магістратури
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: dlisevich@inbox.ru

Неоліт – новий кам'яний вік, хронологічно йде за мезолітом і передує епосі появи перших металів. На території Східної Європи неолітичний період датується серединою VI – III тисячоліттям до н.е.; у країнах Стародавнього Сходу ця епоха розпочинається у VIII-VII тисячоліттях до н.е. Неоліт характеризується значними зрушеннями у розвитку економіки та соціальних відносин. Саме у неоліті людина переходить від винятково привласнюючих способів добування засобів існування (мисливство, рибальство, збиральництво), що панували досі протягом довгих тисячоліть, до нових, «відтворюючих», форм господарства (землеробство та скотарство).

Доба неоліту (V-III тис. до н.е.) була ерою поширення землеробства і тваринництва. Археологічно неоліт фіксується появою керамічного посуду. Відтворюючі форми господарства були принесені в Європу переселенцями із Східного Середземномор'я, де вони зародилися близько 10 тис. років тому. Так, у часи найвищого розквіту мисливського господарства у мезолітичній Європі природнокліматичні зміни й ефективна мисливська зброя (лук і стріли) призвели до різкого скорочення промислових копитних на Близькому Сході. Криза мисливського господарства у Палестині, Сирії, Південній Анатолії, у горах Загросу на схід від Тигру в X-IX тис. до н.е. змусила первісних мисливців цих територій шукати альтернативних полюванню способів отримання їжі. Значну частину раціону жителів Східного Середземномор'я здавна становило зерно дикої пшениці, ячменю, сочевиці, вики, які у великій кількості росли у передгірних долинах Близького Сходу. Жінки, періодично збираючи врожай диких злаків, поступово засвоїли навички догляду за полями, а пізніше почали спеціально культивувати різновиди зернових.

Мисливці-чоловіки були змушені ставитися до промислових тварин раціональніше. Молодих гірських кіз та ягнят уже не вбивали під час полювання, а приносили додому, де певний час вирощували. Так, в унікальних умовах Близького Сходу, на основі мисливства та збиральництва постали принципово нові, відтворюючі форми економіки – землеробство і тваринництво. Це зумовило докорінні зміни в устрої, демографії, способі життя, культурі первісного суспільства.

Зерно, як основа раціону ранніх землеробів, вживалося в їжу у вигляді каш, а їх приготування потребувало міцного, жаро- та водостійкого посуду. Він також був необхідний для збереження запасів зерна до нового врожаю. Цим пояснюється повсюдне поширення керамічного посуду разом з культивацією зернових культур. Примітивний глиняний посуд – визначальна археологічна ознака неолітичної доби.

[1] **Науковий консультант:** к.і.н., доцент кафедри історії, етнології та археології МНУ імені В.О. Сухомлинського В.В. Кузовков.

На відміну від рухливих мисливців землероби змушені були вести осілий спосіб життя, охороняючи свої поля. У результаті різко збільшилася чисельність сім'ї й общини. Ранньоземлеробські поселення Близького Сходу набагато більші за площею, ніж мисливські стоянки попередньої епохи.

Ранні землероби були більшою мірою забезпечені їжею, ніж мисливські суспільства, однак її якість значно поступалася м'ясній дієті останніх. Основу зернового раціону становили вуглеводи, бракувало білків, амінокислот, вітамінів. Це значно ослаблювало людський організм, сприяло поширенню різноманітних захворювань.

Дослідники вважають, що деградація зубного апарату людини та грацилізація скелета (потоншання кісток) розпочалися через перехід від мисливської м'ясної до землеробської вуглеводної дієти. Цікаво, що у скотарських племен (наприклад, скіфів), на відміну від землеробів, вищезгаданих негативних змін скелета не спостерігається.

Продуктивність відтворюючого господарства й осілий спосіб життя зумовили демографічний вибух у ранніх землеробів Близького Сходу. Щільність найдавнішої неолітичної людності порівняно з мезолітичними мисливцями та збирачами зростає у 50-100 разів: з 3-5 до 500 осіб на 100 км^2. У результаті частина населення, що вже не могла прохарчуватися на своїй батьківщині, мігрувала у регіони з нечисельною мисливською людністю, але з придатними для землеробства ґрунтами. Неолітичні прибульці принесли на нові землі не лише аграрні навички, а й культурні рослини, приручених тварин, власний спосіб життя, культуру, мову, свій антропологічний тип.

Найдавніші землеробські культури Європи постали у Східній Греції у VII тис. до н.е. (поселення Аргіса, Ніа Нікомедія, Протосескло); їх людність ще не знала кераміки, але існувала переважно за рахунок мотичного землеробства і тваринництва. Відтворюючі типи господарства з'явилися на Балканах уже у досить розвиненому, сформованому вигляді. Сам набір культивованих рослин (пшениця емер, однозернянка, ячмінь, сочевиця, вика, горох) і домашньої худоби (вівця, коза) вказує на їх близькосхідні корені.

Про це свідчить також тендітний, східно-середземноморський антропологічний тип найдавніших аграріїв Балкан. Поступово просуваючись з Греції на північ, нащадки анатолійських землеробів пристосовували свої господарство та культуру до місцевих природних умов. Характерне для Східного Середземномор'я та Греції розведення овець і кіз на півночі Балканського півострова поступилося місцем великій рогатій худобі та свинарству. Однак у степовому Надчорномор'ї вівці продовжують відігравати провідну роль у стаді, структура якого, значною мірою, визначалася природно-ландшафтним середовищем. Тому спроби пояснити раннє поширення овець і кіз у неоліті півдня України впливом з Кавказу здаються непереконливими.

У VI тис. до н.е. ранньоземлеробська людність досягла півночі Балканського півострова. Тут сформувалася середньо-дунайська ранньонеолітична спільнота, що складалася з археологічних культур Старчево (Югославія), Кереш (Угорщина), Кріш (Румунія), Караново (Болгарія) та Буго-Дністровська (Україна). Протягом цього тисячоліття неолітичні землероби освоїли всю Карпатську улоговину. Лише на сході їм вдалося вийти за межі Карпатської дуги до середніх течій Пруту, Дністра та Південного Бугу. Цей буго-дністровський неоліт вважається найдавнішим серед неолітичних культур України. Становлення землеробства на території України починається з V тис. до н.е. Про становлення землеробства в Україні вже у середині V – IV тис. до н.е. свідчать і специфічні знаряддя праці неолітичного часу – зернотерки, серпи, мотики тощо.

Як відомо, культурні злаки походять в основному із зон підвищених ділянок субтропіків Південно-Західної Азії та Північно-Східної Африки, тобто звідти, де вони зустрічаються у дикому стані. Виходячи з аналізу видового складу злаків у культурах неоліту й енеоліту України, Молдови та сусідніх територій, можна твердити про два шляхи проникнення землеробства на наші землі. Один із них пролягав через Балкани та Нижнє Подунав'я (звідки землеробство перейняло населення буго-дністровської культури, в якій склад злаків був ідентичний балканському), другий – із Центральної Європи в обхід Карпат із півночі (він пов'язується з проникненням на територію України дунайських племен культури лінійно-стрічкової кераміки, в якій асортимент злаків був ширший, ніж у буго-дністровців, і включав також овес, вику, жито й ін.).

На V тис. до н.е. припадає принципово новий етап освоєння балканськими аграріями Європи. Колонізація поширилася із Середнього Подунав'я північніше на лісові плато середньої смуги Європи. Ці родючі ґрунти простягалися північніше Альп і Карпат довгою смугою від Північної Франції до України. Однак землеробське освоєння порослих лісом обширів стало можливим лише після винайдення підсічно-вогневого землеробства. Його суть полягала у тому, що восени ділянка лісу розчищалася від дерев, які всохли протягом зимових місяців. У лютому сухі дерева спалювалися, удобрюючи землю попелом.

Навесні підготовлене у такий спосіб поле засівалося. Після кількох років експлуатації воно втрачало родючість. Доводилося випалювати нову ділянку лісу та переносити ближче до неї селище. Цим пояснюється рухливість землеробів, які користувалися такими методами ведення сільського господарства.

Економічною основою цієї яскравої археологічної культури України було вирощування пшениці й ячменю, а також розведення великої рогатої худоби, кіз, овець, свиней. Орне землеробство трипільців мало перелогову форму. По мірі виснаження землі вони переселялися далі на схід і поступово освоїли всі придатні для їхньої землеробської системи чорноземи від Карпат до Дніпра.

Трипільське землеробське суспільство досягло високого рівня розвитку та стояло на порозі цивілізації. Останньою називають такий рівень соціально-економічного розвитку суспільства, коли виникають міста та писемність.

Величезні поселення Майданецьке, Тальянки, Доброводи й інші, які налічують до 3 тис. жител і займають площу 200-400 га, по праву вважаються протомістами. Житла на них розташовані концентричними колами, які з'єднувалися з центром численними радіальними вулицями. Населення цих племінних центрів перевищувало 10 тис. осіб.

Значення останньої для стародавньої історії України полягає у тому, що саме з нею пов'язана остаточна перемога відтворюючої економіки на українських землях у IV тис. до н.е. З другою, буго-дністровською хвилею балканських прибульців, у лісостепах Правобережної України з'являються найдавніша неолітична кераміка та відтворююче господарство. Про балканські корені цього явища свідчать як особливості буго-дністровської кераміки (лінійний орнамент), так і своєрідний близько-східно-балканський набір культурних зернових рослин. Відбитки зерен на глиняному посуді свідчать, що буго-дністровці вирощували традиційні для Східного Середземномор'я зернові культури – пшениці емер, однозернянку, ячмінь, горох. На поселеннях переважають кістки диких тварин і риби. Серед домашніх тварин були відомі свині, собаки. Пізніше з'явилася велика рогата худоба.

Слід зазначити, що буго-дністровська культура VI-V тис. до н.е. є місцевим, варварським проявом неоліту Подунав'я. Вона виникла внаслідок впливу балканської культури Кріш з території Молдови на місцеві мисливські та рибальські племена Середнього Дністра та Бугу. Тому основою економіки цього населення були мисливство та рибальство, доповнені запозиченими у критської людності Молдови елементами землеробства і тваринництва. У середині V тис. до н.е. буго-дністровська людність поширюється на схід до Дніпра і на північ до Полісся. Внаслідок її впливів на місцевих мисливців і рибалок у поліському Подніпров'ї виникла дніпро-донецька неолітична культура, а у Західному Поліссі – німанська.

Отже, у VI-IV тис. до н.е. у лісостепах Правобережної України розвивалися ранньоземлеробські культури (буго-дністровська, лінійно-стрічкової кераміки, трипільська), тісно пов'язані зі світом найдавніших в Європі балканських землеробів. На північ від них у Поліссі та у Подніпров'ї жили місцеві мисливці та рибалки. Під сильним впливом з Правобережжя тут виникло кілька мисливсько-рибальських неолітичних культур: німанська західного Полісся, дніпро-донецька Київщини та дніпровського Лівобережжя, сурсько-дніпровська Надпорожжя та Приазов'я. Ці мисливсько-рибальські автохтонні спільноти мали гостродонний глиняний посуд, прикрашений відступаючими наколами гребінця чи палички. Правобережні землероби і тваринники ліпили з глини різноманітний досконалий плоскодонний посуд з лінійним орнаментом. Взаємодія цих різних світів європейського неоліту являє собою велику наукову проблему.

КОРОТКІ ВИСНОВКИ РОЗКОПОК АНТИЧНОГО ПОСЕЛЕННЯ БОРИСФЕН (о. БЕРЕЗАНЬ) (ДІЛЯНКА «Т») У 2017 РОЦІ

***Валерій Крутілов*[1], *Олександр Смирнов*[2]**

[1] Інститут археології НАН України, молодший науковий співробітник
Україна, 04210, м. Київ, просп. Героїв Сталінграду, 12
e-mail: krutilov70@ukr.net

[2] Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, старший викладач
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: smyrnovl@ukr.net

Розкоп «Т» («Теменос») розташовано у центральному районі античного поселення на о. Березань у квадратах В-III, В-IV (за топографічним планом Д.Б. Бєлєнького 1990 р.). Він був закладений

В.В. Назаровим у 1996 р. на місці шурфу С.М. Мазараті 1984 р. На даний час розкрито близько 1600 м^2 площі, на якій виявлено залишки храмового комплексу кінця VI – початку V ст. до н.е. з храмом Афродіти, житлові райони поза територією теменоса цього ж періоду, а також заглиблені у землю житла (землянки та напівземлянки) та господарські ями кінця другої – третьої чверті VI ст. до н.е.

Основним завданням археологічних досліджень на ділянці «Т» були планомірні розкопки території на захід від теменосу. У 1998-1999 рр. В.В. Назаровим тут була закладена прирізка (так звана «Західна смуга квадратів»), яка включала шурф С.М. Мазараті 1984 р. Подальші роботи були проведені у 2010-2011 та 2015 рр. У результаті цих досліджень були виявлені залишки двох будівельних періодів на території розкопу. Перший представлений землянками та напівземлянками середини VI ст. до н.е., другий (кінець VI – перша чверть V ст. до н.е.) – двома (як вважалося) житловими кварталами, синхронними існуванню теменосу Борисфена, які включають у себе наземні сирцево-кам'яні будівлі, а також вулицю, яка поділяє ці квартали.

Археологічні роботи 2017 р. були спрямовані на подальше дослідження одного з кварталів на схід від вулиці № 69. Для цього у кв. В-IV 181, 182, 183 була зроблена прирізка, загальною площею 70 м^2.

Дослідження дали доволі неочікувані результати: замість залишків житлових споруд на дослідженій території було розкрито фундаментний і цокольний ряд будівлі сакрального призначення (фото 1). Рештки будівлі являють собою аналогічну храму Афродіти (відкритий у 1997 р. Назаровим В.В.) споруду і, вірогідно, також являє собою храм в антах. Він орієнтований за віссю північний схід – південний захід. Форма у плані – прямокутна, розмірами: 13,20 х 8,80 м. Конструктивно храм складається з двох приміщень – пронаоса та наоса; кладка, яка відокремлює обидва приміщення збереглася частково. Загальна площа наоса – 39 м^2, пронаоса – 14,5 м^2.

Кому був присвячений цей храм, поки що невідомо, але на даний момент ми можемо констатувати той факт, що у центральній частині Березанського античного поселення у кінці VI – першій чверті V ст. до н.е. існувало декілька храмів (а можливо, і теменосів), які були присвячені різним богам.



Фото 1. Залишки будівлі сакрального призначення (храм) кінця VI – першої чверті V ст. до н.е. (робочий момент). Вигляд з півдня.

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НИЖНЬОГО ПОБУЖЖЯ У ЧАСИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Маріанна Ласінська
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, доцент
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: mariannalasinska@gmail.com

Актуальною у сучасній історичній науці виступає проблема історичної пам'яті та формування нових підходів до інтерпретацій минулих подій. У фокусі вітчизняних і зарубіжних науковців опинилися складні процеси й явища історії України. Однією з таких подій є Друга світова війна, особливо після відкриття, раніше засекречених, архівних матеріалів, у тому числі, в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України – документи «Оперативного штабу рейхсляйтера Розенберга». Велику кількість звітів, донесень, листувань, облікових документів, стосовних роботи нацистських археологів, істориків, етнографів, котрі працювали за наказом на окупованій території Півдня України, у тому числі, було опубліковано у 2014 р. в джерелознавчому дослідженні «Діяльність оперативного штабу Розенберга з вивчення нацистами «східного простору» (1940-1945)» Н.Г. Кошеваровою.

Подібні наукові тенденції дозволяють по новому оцінити й археологічне вивчення території Нижнього Побужжя впродовж 1941-1944 рр. На противагу радянській і пострадянській історіографії, котра твердила, що будь-які наукові дослідження були припинені під час дії окупаційного режиму, наново відкриті факти свідчать про зворотне. Очільники Третього рейху не лише опікувались археологічним вивченням регіону (історичної області розселення готських племен), а й проводили масштабні планомірні розкопки, вели всю належну документацію, вивозили артефакти щойно відкриті, а також, раніше музеєфіковані до Німеччини, використовували рабську працю полонених і в'язнів концтаборів для ведення найтяжчих робіт і в усьому цьому у різній мірі приймали участь місцеві мешканці.

На догоду Адольфу Гітлеру німецьке командування прагнуло реалізувати його ідею перетворення регіону Південної України у рейхсгебіт «Готенланд». Елітна імперська територія мала бути розташована на землях, котрі лідер нацистів вважав прабатьківщиною германців – остготів. За час окупації Нижнього Побужжя, як румунські, так і німецькі завойовники організували масштабний грабіж старожитностей регіону, особливо на завершення, при полишенні захоплених земель у 1944 році.

Для втілення у життя планів А. Гітлера було проведено низку заходів, основною метою котрих стало наукове обґрунтування права на володіння окупованими територіями. У грудні 1941 р. в Бухаресті відбулась спеціальна наукова конференція, за результатами котрої було доведено «історичне право» Румунії на українські землі від Дністра до Південного Бугу й Дніпра. Академік К. Джуреску у доповіді «Молдавське населення у гирлі Дніпра та Буга у XVII-XVIII століттях» доводив: «Під Україною слід розуміти тільки північну територію з центром у Києві. Землі, розташовані на схід від Дністра, були заселені сотні років тому румунами, що дає нам сьогодні беззаперечне право на цей регіон».

Його висновки підтримав і підкріпив новими доказами, базованими на аналізі окремих географічних і топонімічних назв, імен і прізвищ молдавських переселенців до регіону Нижнього Побужжя ще за часів існування Російської імперії у своїх працях («Румуни за Дністром», «Історія румун Трансністрії», «Трансністрійські румуни» й ін.) ректор Чернівецького університету професор І. Ністор.

Результатом подібних наукових «відкриттів» стали археологічні експедиції, організовані румунськими «науковцями» у Причорноморському регіоні. На базі одеської археологічної школи при Одеському університеті з дозволу окупаційної влади у 1942-1943 рр. було проведено декілька захистів дисертацій з давньої історії в яких доводилось «споконвічне право» Румунії на українське Задністров'є та Прибужжя.

Протягом 1941-1943 рр. представники двох організацій – Штаб рейхсляйтера Розенберга та «Німецьке товариство з вивчення давньої германської історії та спадку предків» («Аненербе») проводили розкопки з метою розшуку речових доказів на користь доведення «історичного права» також і особливо німців на окуповані території.

Сьогодні артефакти з шифрами німецьких археологів, які проводили розкопки на окупованих територіях у 1941-1943 рр. можна зустріти в музейних установах Німеччини. Керівником всіх робіт був Ханс Райнерт, на місцях дослідженнями керували археологи Рудольф Штампфус і Вальтер Модріян. Представники німецької окупаційної влади активно «співпрацювали» з дирекцією Миколаївського історичного музею, огляд якого у 1941 р. було здійснено Хансом-Йохимом Рудольфом.

У своєму звіті від 1 грудня 1941 р. він подав короткий огляд історії музею та його експозиції, а також деяких заходів прийнятих німцями після входження до м. Миколаєва. Згідно наказів виданих ними, музей не приймав відвідувачів, задля чого були опечатані двоє дверей музею. Посаду керівника музею на цей час обіймав етнічний болгарин С.І. Цвєтко, котрий був змушений у грудні 1941 р., через хворобу взяти відпустку та передати свої повноваження Л.С. Кузнецову, який і підписував зобов'язання.

У звіті Х. Рудольфа знаходимо відомості про музейну колекцію, зокрема, про її археологічну частину: «…музейні цінності збереглися в повному порядку». Музей у цей час складався з 7 виставкових залів і однієї кімнати, в якій «в сильній тисняві містилися матеріали та експонати». Особливу увагу варто звернути на вміст першої зали, де були виставлені рештки скелетів тварин четвертинного періоду, палеолітичні та неолітичні знахідки з околиць Миколаєва. У другому-третьому залах розміщувалися результати Ольвійських розкопок. «Ці обидва зали, безумовно, є найбільш значною частиною музейної експозиції і можуть служити для нас найбільш цінним доповненням розкопок в Греції і на Криті». Згідно документів, що описують роботу музею у 1943 році, котрий було переведено у нову будівлю по вул. Інженерній, його очолив Ю.М. Тарасов. У свою чергу Миколаївським відділенням особливого штабу «Давня історія» на цей час керував доктор Ремолі. Ймовірно, його основним завданням було виявлення та підготовка до вивезення до Німеччини найбільш цінних експонатів. Виходячи зі звіту д-ра Ремолі за 16.07.1943-31.07.1943 р. видно, що на першому місці стояла археологічна експозиція. У «маленькій залі» розташовувалися знахідки кам'яної та бронзової доби, у «великій залі» – старожитності з Ольвії (I-III), у «маленькій залі» містилися артефакти з Ольвії (III) і трохи давньогерманських пам'яток. Остання зала середнього розміру містила «навчальне зібрання».

Проводились екскурсії для німецьких військових для «передачі відвідувачам картин сивої давнини». За Ремолі було проведено каталогізацію експонатів з наступним перекладом німецькою мовою. Музейну колекцію, також, вивчали німецькі спеціалісти. Через загострення ситуації на фронтах, у жовтні 1943 р. за рішенням Ремолі розпочалося вивезення експонатів з музею до Німеччини (м. Кенігсберг, Інститут давньої історії). Сьогодні зрозуміло, що найбільш цінну частину вивезеної колекції становили саме археологічні старожитності, але справжню їх наукову значимість встановити не уявляється можливим, через зникнення більшості з них у результаті бойових дій.

За часів Другої світової війни археологічна наука України зазнала значних втрат, масштаби яких ще належить вивчити й оцінити історикам та археологам.

ВНЕСОК В. ДЕРПФЕЛЬДА В АНТИЧНУ АРХЕОЛОГІЮ

Владислав Луценко[1]
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, студент магістратури
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: lutsenko_vlad@ukr.net

В останню третину XIX ст. антична археологія увійшла у стан розколу. В її теоретичному осмислені існували дві тенденції. Одні археологи-класики, розуміючи свою науку як історію античного мистецтва, вважали, що її методика повинна залишатися філологічною, а інші бачили в археології, як історії образотворчого мистецтва, особливу науку про речові («монументальні») старожитності, яка має інші цілі та потребує окремої, спеціально розробленої методики. Серед перших найавторитетнішим і впливовим був Отто Ян, серед других – Генріх Брун. Перші займали консервативну позицію, тому що обстоювали погляди Вінкельмана столітньої давнини. Другі були новаторами, хоча самі ще не уявляли, як далеко це їх може завести.

Протягом останньої третини XIX ст. серед цих других також намітилася розбіжність. Одні (і їх лідером був Брун) відійшли від поглядів Вінкельмана ще далі та приєдналися до течії, яка сприймає історію як науку про діяння індивідів, науку про конкретні речі. Інші (до них належав Генріх Шліман) відійшли від розуміння археології як науки тільки про мистецтво і стали формувати її як інструмент відкриття стародавніх цивілізацій, інструмент історії. Все це відбувалося в умовах загального зростання та розширення класичної археології.

[1] **Науковий. консультант:** к.і.н., доцент кафедри історії, етнології та археології МНУ імені В.О. Сухомлинського Господаренко О.В.

Саме на цей час припадає діяльність Вільгельма Дерпфельда. Він багато у чому був продовжувачем Шліманa, однак підійшов до ведення розкопок на науковій основі, що не привело до руйнування пам'ятників.

Вільгельм Дерпфельд народився 26 грудня 1853 р. у Бармені, в сім'ї педагога Фрідріха Вільгельма Дерпфельда. Після закінчення школи, яка згодом отримала його ім'я, у 1872 році в Ельберфельді, він вивчав архітектуру в Берлінській архітектурній академії. Його кар'єра в археології й архітектурі почалася з роботи у бюро його вчителя (а пізніше і тестя) Фрідріха Адлера.

У 1877 р. Дерпфельд прибув в Олімпію в якості асистента архітектора розкопок Ріхарда Бона. У 1878 р. двадцятип'ятирічному Дерпфельду вже було довірено технічне керівництво розкопками.

У 1880 р. Дерпфельд брав участь у розкопках Шліманa в Охромені, крім того він був одним з 3-х архітекторів, які склали плани та схеми на замовлення Шліманa. У 1881 р. Дерпфельд сам просився в експедицію Шліманa у Трої, заявивши йому: «Для мене буде високою честю і радістю можливість працювати під вашим керівництвом». Однак, Шліман, вагаючись, відмовив. Тільки через рік Дерпфельд приєднався до Шліманa.

Г. Шліман проводив розкопки Трої (пагорб Гіссарлик), нашарування якої були по-варварськи прорізані гігантської траншеєю без урахування стратиграфії. В. Дерпфельд поставив на наукову основу стратиграфію Гіссарлика. Завдяки йому в Олімпії перейшли від пошуків окремих речей до розкриття архітектурного комплексу, були вироблені прийоми фіксації відкритих об'єктів. Тут була зрозуміла важливість протоколізації процесу розкопок, складання планів, фотографування. Дерпфельд у своїй практиці виходив з прагнення дати найбільш повну реконструкцію Трої. Але він все ж недостатню увагу приділяв пересічним речам, а головне – не докопав до материка. Найбільше досягнення польової методики Дерпфельда – ідея будівельного горизонту. До материка в Трої докопався тільки Бледжен, що дозволило створити хронологічну шкалу цього чудового пам'ятника.

За життя Шліманa Вільгельм Дерпфельд зміг довести йому дві важливі речі, по-перше: слід виділяти не сім основних археологічних шарів, а дев'ять. По-друге, він похитнув переконання Шліманa, що друге місто, у шарі якого знайдений «скарб Пріама», є гомерівською Троєю. Знахідки кераміки мікенського типу у шарі шостого міста під час розкопок 1890 року призвели до необхідності коригування хронологію усіх археологічних шарів. Однак розкопки, які планував Шліман на 1891 рік, не відбулися.

Через два роки після смерті Шліманa, навесні 1893 р. Вільгельм Дерпфельд повернувся до Трої. Тепер він керував розкопками, які оплачували Софія Шліман і кайзер Німеччини. Розкопки 1893-1894 рр. стали однією з найважливіших віх в історії археології. Виходячи з припущення, що будинок, знайдений у 1890 р., розташований всередині міста бронзового століття, що знаходився далеко за межами «шліманівського» міста, Дерпфельд розкрив південну сторону Гіссарлика по кривій, що обгинає пагорб, і відразу ж натрапив на стіни. За два сезони він розчистив 300 ярдів міської стіни, місцями похованими під більш ніж п'ятидесятифутовим шаром землі та залишків більш пізніх поселень. У північно-східному куті знаходилася вражаюча кутова сторожова вежа, яка до сих пір височіє на 25 футів над скелею. Спочатку вона мала висоту, по іншій мірі, 30 футів з вертикальною кам'яною або цегляною надбудовою такої ж висоти. Стирчачи, як ніс броненосця, вона повинна була домінувати над долиною Дюмрека.

Побудований з добре оброблених вапнякових блоків, цей бастіон був вражаюче схожий на пізні античні будівлі, що пояснює, чому Шліман зніс подібні стіни на північній стороні. Міська стіна була викладена окремими секціями і кожна закінчувалася виразним коліном. Всі секції мали чітко виражений укіс. Можливо, подумав Дерпфельд, це той самий «кут», про який згадував Гомер, описуючи, як Патрокл намагався видертися на стіну… На сході розташовувалися ворота, захищені довгою перекриваючою стіною, а поруч – підстава великої квадратної вежі з вапнякових блоків. На півдні ще одні ворота з масивною вежею, перед фасадом – кам'яні підстави, можливо, призначені для статуй богів. На західній стороні, відразу під будинком, розкопаним у 1890 р., виявилася секція, можливо, наспіх збудована будівельниками міста. Навіть найбільш цинічні критики не засуджували Дерпфельда за згадку, що, відповідно до Гомера, одна секція стіни була слабше інших і тут «найлегше було увірватися у місто».

Усередині міста Дерпфельд виявив залишки п'яти великих будинків, що належали знаті, чиє планування можна було відновити, і кілька інших, пошкоджених сильніше. За цими будинкам він зміг зробити висновок, що місто піднімалося концентричними терасами, при цьому фасади будинків були трохи ширше задніх стін, немов для того, щоб домогтися ефекту перспективи. Враження посилювалося чудовим будинком, чий фасад відтворював уступи міської стіни.

Безсумнівно, план міста створював умілий архітектор, і його схемою слідували у поступовому за-

міщенні майже всього обводу стіни. Останніми доповненнями стали великий північно-східний бастіон і вежі на півдні та південному сході, де якість кладки найбільш висока. Всюди Дерпфельд знаходив мікенську кераміку. У кінці свого існування це місто, Троя VI, явно мала тісні зв'язки з мікенським світом. Це тривало, як порахував Дерпфельд, приблизно з 1500 по 1000 рр. до н.е., що досить близько до традиційного датування Троянської війни. Кінець був насильницьким: у багатьох місцях нагромадження уламків, стіни обрушилися і була «велика пожежа». Звичайно ж, це і є місто, що згадується в епосі: «славно збудоване», з широкими вулицями, прекрасними стінами та величезними воротами. Навіть збігаються слабка стіна й «укіс». Результати дослідження були опубліковані Дерпфельдом у 1902 р. в Афінах.

З Дерпфельда почалося наукове дослідження історії грецького та римського театру. У співавторстві з Е. Рейшом, він опублікував у 1895 р. фундаментальну працю «Грецький театр». З великою переконливістю, на основі розкопок і вивчення низки грецьких театрів, Дерпфельд довів, що ніякої високої сцени у грецькому театрі V-IV ст. до н.е. не існувало, що вистава розвивалася на орхестрі перед будівлею сцени. Однак твердження Дерпфельда про те, що так було і в наступну епоху еллінізму в історії античного театру не поділяється більшістю сучасних дослідників, які, всупереч думці Дерпфельда, визнають наявність високої сцени у театрі еллінізму.

У 1900-1913 рр. Дерпфельд працював з Олександром Конце у середньому та нижньому місті у Пергамі. У 1931 р. археолог проводив дослідження на афінській Агорі. У 1886-1912 рр. Дерпфельд обіймав посаду другого секретаря (директора) Німецького археологічного інституту в Афінах. За свої видатні успіхи у галузі археології Дерпфельд у 1892 році отримав звання професора. З 1923 р. читав лекції в Єнському університеті.

Отже, внесок Вільгельма Дерпфельда в античну археологію є визначним. Він зміг відійти від методів Шлімана та розкопував Трою вже за допомогою сучасних наукових методів. Це допомогло йому прийти до сенсаційних висновків, зокрема, про те, що Троя VI, а не Троя II, як думав Шліман і є Троя часів Троянської війни.

СВЯТИЛИЩЕ ДОБИ РАННЬОЇ БРОНЗИ НА КУРГАНІ БІЛЯ С. ВОЗСІЯТСЬКЕ

Василь Нікітін[1]***, Віктор Гребенников***[2]
[1] археолог, пенсіонер
[2] Державна інспекція по охороні пам'яток культури в Миколаївській області, науковий співробітник
Україна, 54017, м. Миколаїв, вул. Декабристів, 34/1
e-mail: grebennikov.v2017@ukr.net

Проблема вивчення курганних святилищ доби енеоліту-бронзи, набуває все більшої актуальності у зв'язку з появою нових матеріалів. Як видно з них, язичницькі капища мали різноманітну форму й охоплювали часом всю структуру кургану від його основи – кромлеху та рову до вершини. Дана публікація розповідає про візуальне обстеження такого культового місця на вершині насипу, яке у подальшому потребує більш ретельного дослідження. Та автори вирішили вже зараз ввести його до наукового обігу, тому що над цією унікальною пам'яткою існує постійна загроза знищення. Також автори мають надію привернути до неї увагу дослідників.

Курган знаходиться у 3 км на захід від с. Возсіятське Єланецького району Миколаївської області, на плато правого берега р. Громоклея, на орному полі біля дороги Вознесенськ – Новий Буг. Висота його 5 м, діаметр 60 м, насип задернований, має у плані круглу форму. Північна частина насипу частково зрізана при будівництві дороги. У радянські часи на вершині кургану встановили тріангуляційний знак (зараз не існує), навколо якого викопали невеликий квадратний рівчак. Ніяких інших перекопів на кургані не зафіксовано.

У 70 м на південний схід від нього знаходиться майже повністю розораний маленький курган, який утворює разом з великим – кургану групу.

Ще у 1987 р. під час пошуку та фіксації курганів в Єланецькому районі з метою постановки їх на державний облік, співробітниками МКМ Нікітіним В.І. та Гребенниковим В.Б. на вершині даного кургану були помічені 7 досить великих кам'яних брил. Вони були присипані землею та заросли травою і, на перший погляд, нагадували стели. За браком часу їх не вдалося тоді оглянути.

Через 30 років, у жовтні 2017 р. згадані співробітники разом з краєзнавцем Шарафановим О.В.[1] провели більш уважне обстеження цих кам'яних брил. Як і в попередній час, їх було зафіксовано – 7, але тепер після розчистки вдалося розділити їх на певні види: це антропоморфна стела, 4 менгіри, фалоїдний камінь і пласка брила. Антропоморфна стела та 2 менгіри лежали на вершині кургану. Фалоїдний камінь і третій менгір знаходилися на західному схилі. Четвертий менгір був на південному схилі. Пласка брила – на східному.

Зразу виникло питання: «Чи не являлися ці брили залишками кромлеху, який міг бути зруйнований у північній частині насипу?». На наш погляд, будівники дороги навряд чи стали тягнути важкі камені з підніжжя кургану на вершину та на протилежні його схили. Також слідів руйнування кромлеху зафіксовано не було. Ймовірніше, це геодезисти, встановлюючи триангуляційний знак і риючі біля нього рівчак, викопали ці брили та розкидали їх на різні боки. Отже, вірогідно, вони з давніх часів знаходилися на вершині під шаром землі.

Перейдемо до їх опису.

1. Антропоморфна стела виготовлена з місцевого граніту. Має сліди обробки з усіх сторін, а у верхній частині – слабо виділену голівку та плечі. Нижня частина оброблена значно гірше від верхньої (мал. 1, *7*).

2. Перший менгір виготовлений з місцевого граніту, має сліди обробки (мал. 1, *1*).

3. Другий менгір виготовлений з місцевого граніту, має сліди обробки (мал. 1, *2*).

4. Третій менгір виготовлений з місцевого граніту, має сліди обробки (мал. 1, *3*)

5. Четвертий менгір виготовлений з місцевого граніту, має сліди обробки (мал. 1, *4*).

6. Фалоїдний камінь виготовлений з місцевого граніту, досить добре оброблений (мал. 1, *6*).

7. Пласка брила виготовлена з вапняку та має незначні сліди обробки. Можливо, що мала підпрямокутну форму, а у наш час була пошкоджена (мал. 1, *5*).

Антропоморфні стели доби енеоліту-ранньої бронзи зустрічаються у Північному Причорномор'ї відносно часто. Їх знаходять біля курганів, у перекриттях давньоямних поховань, або у кромлехах. Первинне місце розташування стел, які знайдені біля курганів, важко визначити: знаходилися вони у давнину на вершині та були скинуті вниз у пізні часи, чи являлися частиною зруйнованого кромлеху? Та якщо кромлех не руйнувався, то можна припустити, що спочатку вони стояли на вершині кургану. Деякі дослідження, зокрема, половецькі статуї підтверджують дану думку.

За класифікацією стел давньоямної культури розробленою Н.Д. Довженко возсіятську стелу можна віднести до типу 3, а найближча за формою аналогія такої стели була знайдена у курганній групі Ковалівка VIII, курган 1, поховання 9.

Менгіри, на відміну від стел, зустрічаються значно рідше. Їх знаходять як складову великих кромлехів. Окремо встановлений менгір на святилищі доби середньої бронзи було знайдено у 2009 р. на поселенні Лідина балка, що на Південному Бузі біля м. Южноукраїнськ.

Фалоїдних каменів доби ранньої бронзи відомо у Бузько-Інгулецькому межиріччі до десятка. Усі вони знайдені у перекриттях давньоямних поховань. У нашому випадку віднести цей екземпляр до фалічних символів можна досить умовно. Він значно менший за інших статуарів і може бути інтерпретований різнобічно. На наш погляд, він більше підпадає до зазначеного типу кам'яних скульптур.

Останньою у нашому переліку йде пласка вапнякова брила. Такі брили широко використовували для кам'яних закладів давньоямних поховань і кромлехів великих курганів на півдні Північного Причорномор'я. Але тут треба зробити деякі зауваження.

Через с. Возсіятське тече р. Громоклея, з півночі на південь. В її долині у межах села починаються виходи на поверхню гранітів українського кристалічного щита. Невеликі ділянки вапнякових порід можна побачити ще на північ від села, а далі північніше йдуть граніти. Суцільний масив осадкових порід починається приблизно за 8-10 км на південь від села. Отже за цих геологічних умов кромлехи з великих вапнякових брил робили значно південніше від місця розташування возсіятського кургану. Дану вапнякову брилу притягнули здалека і не використали як складову кромлеху. Також вона не могла бути частиною перекриття ямного поховання. Вочевидь, що у даному випадку вона призначалася на роль вівтарної плити.

Про поширене використання гранітних і вапнякових брил у побудові курганних споруд у даній місцевості свідчать вже розкопані кургани. Зокрема, у 1980 та 1990 роках біля с. Возсіятське були досліджені 2 кургани доби бронзи.

Те що великі кургани відігравали роль святилищ у племен енеоліту-бронзового віку мабуть не

[1] Автори також висловлюють щиру вдячність Козюку А.Д. за надання автотранспорту.

викликає сумніву ні у кого з дослідників. Мали вони такі функції й у подальші віки. Більше того, курган виконував роль святилища ще з самого початку будівництва. Коли тільки споруджували кромлех, у ньому вже проводили ритуальні дії. Цікавим з цього приводу є курган біля с. Тимофіївка на Інгульці, якій мав кромлех-святилище з вертикально вкопаних вапнякових брил розміром до 2 м. У середині нього був добре втрамбований майданчик із входом з північно-східної сторони. Майданчик був щільно затоптаний, що свідчило про його активне використання. З часом там було зроблено кілька поховань, над якими вже був насипаний пагорб.

Після спорудження насипу будь-якого великого кургану, на його вершині також часто створювали капище. Про це свідчать кургани з пласкою вершиною, які були досліджені у Степовому Побужжі, Поінгуллі та на Інгульці. На жаль свідчень, чи знаходилися на цих вершинах статуарні пам'ятки доби енеоліту-бронзи, ми не маємо. Дуже яскравим прикладом такого святилища доби середньої бронзи є розкопаний у 1982 р. курган біля м. Молочанська на Запоріжжі. Воно знаходилося на вершині 6-метрового насипу, який сам по собі являв повний комплекс ритуально-поховальної споруди. Автори розкопок навіть простежили три етапи існування цього релігійного комплексу.

На жаль, ми не змогли повністю дослідити святилище возсіятського кургану. Для цього потрібно провести ретельні розкопки хоча б його вершини, не кажучи про розкопки всього кургану. Ми навіть не можемо стверджувати, що знайшли всі статуарні елементи святилища. Частина їх могла бути знищена або ще знаходиться під землею. Та чисельні приклади існування капищ доби енеоліту-бронзи на курганах і знайдені нами матеріали, дають привод стверджувати що на вершині цього кургану існувало святилище. На базі антропоморфної стели, його можна датувати добою ранньої бронзи.

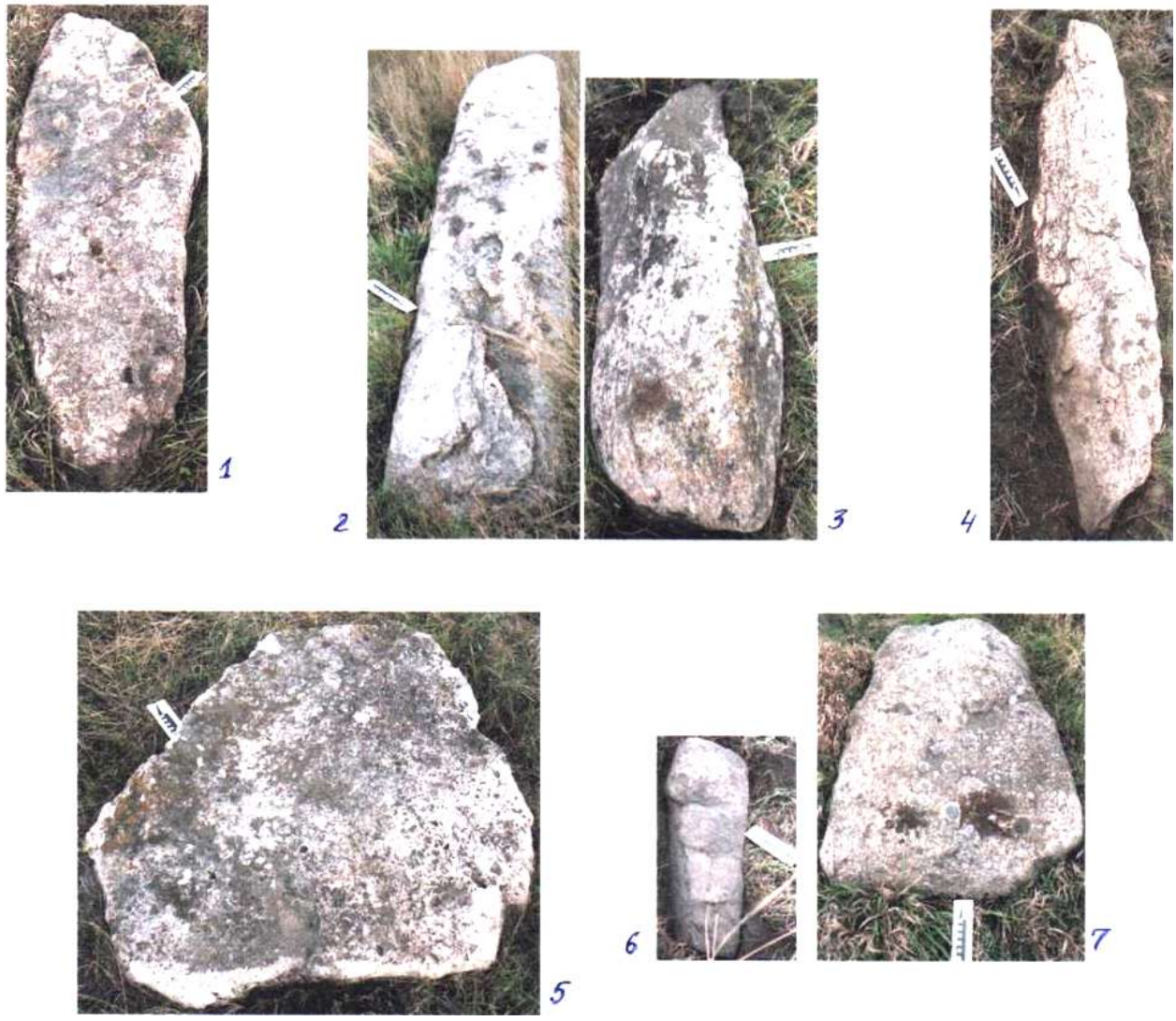


Рис. 1. Курган Возсіятське: 1-4 – менгіри; 5 – вівтарна плита; 6 – фалоїдний камінь;
7 – антропоморфна стела (Гребенников В.Б.)

ПРАКТИЧНІ РЕЗУЛЬТАТИ ТА ТЕОРЕТИЧНІ УЗАГАЛЬНЕННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ ПРОГРАМ (ЗА ПІДСУМКАМИ ІСТОРИКО-АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)

Надія Рижева
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: ryzheva.nadiya@gmail.com

Розуміння здобутків минулого передбачає формування цілісної картини розвитку соціумів України в окремих регіонах та у певні історичні періоди. Саме тому протягом 2015-2017 рр. науково-дослідний колектив Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського – Рижева Н.О., Горбенко К.В., Господаренко О.В., Кузовков В.В., Смирнов О. І., Смирнов Л.І. здійснював комплексну пошукову розробку однієї з малодосліджених тем історії південної України – «Степове Побужжя в контексті соціокультурного розвитку Східної та Центральної Європи у IV тис. до н.е. – XV ст. н.е.».

Формуючи теоретико-методологічної засади дослідження, автори проекту виходили із визнання того, що конкретне суспільство, як об'єкт пізнання, розвивається відповідно до об'єктивних соціальних законів. Ці закони знаходять реальне втілення у засобах життєдіяльності, які характеризуються двома складовими – предметно-технологічною та суспільною. Використання визначених теоретико-методологічних засад дозволило з'ясувати особливості соціокультурного розвитку регіону й етнічний склад населення від зародження політичного суспільства за доби бронзового віку до епохи пізнього середньовіччя.

Актуальність даної розробки сприяла органічному зв'язку з міськими, обласними, всеукраїнськими, галузевими програмами, серед яких назвемо: Стратегія розвитку Миколаївської області на період до 2020 року; Програма регіонального розвитку: розвиток туризму, збереження історико-культурних цінностей і природної спадщини; забезпечення у регіонах доступності до культурної та природної спадщини; застосування об'єктів культурної спадщини для провадження туристичної діяльності.

Коло наукового пошуку авторського колективу зосереджувалося у площині історичної реконструкції соціокультурних процесів і взаємозв'язків населення регіону з поліетнічними спільнотами Східної та Центральної Європи та визначенні ролі місцевих етносів у розвитку європейської цивілізації у період IV тис. до н.е. – XV ст. н.е.

Наполеглива робота наукового колективу дозволила вирішити складний комплекс завдань: з'ясовано особливості процесу етногенезу давнього населення степового Побужжя та його соціокультурний склад; визначено соціокультурну приналежність етнічних спільнот, що мешкали на теренах нашої країни до європейської цивілізації; встановлено взаємозв'язки з представниками інших європейських етносів; визначено культурні традиції, до яких тяжіли та які наслідували народи, що населяли територію Степового Побужжя від давнини до середньовіччя.

Наукові результати роботи представлено комплексом археологічних об'єктів на території давніх поселень регіону доби бронзового віку, античності та середньовіччя: Дикий Сад, о. Березань, Вікторівка I, Римський табір, Дніпровське II, могильники, кургани тощо. Теоретична та практична цінність отриманих результатів проекту зумовлена новими науковими знаннями з соціокультурної історії регіону. Складено карти розташування пам'яток різних етнокультурних груп і розселення етнічних спільнот на території регіону упродовж IV тис. до н.е. – сер. II тис. До наукового обігу введено стародавні артефакти – керамічний посуд, побутові речі, монети тощо. Здобутки матеріальної культури давнини передані до фондів Миколаївського обласного краєзнавчого музею, Національного історико-археологічного заповіднику «Ольвія» НАН України та виставлені в експозиційні залах.

Виконання проекту дозволило підготувати значний комплекс матеріалів для використання у культурно-освітній і пам'ятко-охоронній сферах: по-перше, розширено списки обліку об'єктів культурно-історичної спадщини регіону; по-друге, розроблено заходи щодо їх збереження, захисту та популяризації; по-третє, створено комп'ютерну базу археологічних пам'яток регіону; по-четверте, розроблено маршрутні карти для проведення тематичних екскурсій, які враховують основні аспекти соціокультурної історії регіону й археологічні пам'ятки.

Колектив виконавців проекту створив інструментарій для державних установ, що здійснюють охорону культурної спадщини. Серед запропонованого слід відмітити комплексні заходи по збереженню та класифікації пам'яток; каталог і карти археологічних пам'яток; історичні довідки щодо

особливостей окремих етапів історії матеріальної культури регіону.

Під час роботи над проектом особлива увага приділялась заходам, що повинні посприяти покращенню туристичної привабливості регіону. У межах цього напряму діяльності виконавці проекту створили тексти екскурсій і розробили маршрути визначальними пам'ятками археології регіону.

У процесі вивчення археологічних пам'яток використовувалися сучасні дослідження вітчизняних і закордонних учених, що сприяло апробації всього комплексу заходів із консервації та збереження артефактів із подальшим їх експонуванням у музеях України, перш за все у Миколаївському обласному краєзнавчому музеї «Старофлотські казарми». Матеріали науково-дослідної роботи сприяли розробці нових інноваційних проектів «Створення музею просто неба «Городище Дикий Сад» і «Старожитності Миколаївщини: стежками минулого», в яких приймали участь виконавці.

Розробка проекту «Степове Побужжя в контексті соціокультурного розвитку Східної та Центральної Європи у IV тис. до н.е. – XV ст. н.е.» відкрила нові перспективи щодо можливих історико-археологічних досліджень старожитностей регіону. Наявні матеріали місцевих пам'яток довели, що вони мають різні ступені дослідження та стану збереженості. Значна частина їх руйнується внаслідок впливу техногенних і природних факторів. Виконавці проекту переконані, що багато археологічних пам'яток не виявлено, не описано та не зафіксовано на мапах.

Отже, комплексний і системний аналіз писемних джерел, археологічного, антропологічного матеріалів відкриває нові перспективи щодо продовження досліджень стародавніх пам'яток Нижнього Побужжя. Подальша розробка старожитностей регіону в контексті історико-культурних реалій давнього та середньовічного населення Південно-Східної Європи сприятиме більш повному розкриттю особливостей процесу заселення Нижнього Побужжя, формування давніх етнічних спільнот, розвитку демографічних процесів і дозволить краще усвідомити значення культурних надбань.

СТУДЕНТСЬКА АРХЕОЛОГІЧНА ПРАКТИКА НА ОСТРОВІ БЕРЕЗАНЬ[1]

Олександр Смирнов[1]***, Марина Махова***[2]
[1] НІАЗ «Ольвія», молодший науковий співробітник
Україна, 57540, Миколаївська обл., с. Парутине, вул. Ольвійська, 47
e-mail: smyrnovl@ukr.net
[2] Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, студентка III курсу
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24

Проведення археологічної практики для студентів-першокурсників протягом довгих років є найважливішим завданням лабораторії археології та етнології Навчально-наукового інституту історії, політології та права МНУ імені В.О. Сухомлинського, тому що організація, і саме практична діяльність, дає можливість отримувати та закріплювати професійні навички та розвивати компетентності. Археологічна практика носить характер польової експедиційної роботи. Вона сприяє засвоєнню студентами основ наукових методів польових археологічних досліджень і допомагає студентам сформуватись у міцний колектив і відчувати себе частиною справжньої команди професіоналів.

2006 рік ознаменувався відкриттям нового майданчику для проходження археологічної практики студентів історичного факультету. Ним став острів Березань – унікальний пам'ятник археології, перлина в акваторії Чорного моря. Саме Борисфеном називали цей острів стародавні греки. Він був найстарішою торговою факторією та колонією вихідців з Мілету. Згідно з «Хронікою» Євсевія, елліни заснували тут поселення близько 645 р. до н.е. Не суперечать цій інформації і знахідки розписної родосько-іонійської кераміки, датовані II пол. VII ст. до н.е., хоча виділити культурний шар цього часу поки що проблематично. На VII-VI ст. до н.е. припадає час найвищого економічного піднесення грецького поселення. У II пол. VI ст. до н.е. воно стає емпорієм Ольвійського полісу та досягає найбільших розмірів. У V ст. до н.е. площа Борисфену різко зменшується, що, ймовірно, пов'язано із піднесенням Ольвії. Впродовж V-III ст. до н.е. він існує як рядове сільське поселення. У II-I ст. до н.е. острів, мабуть, був абсолютно покинутий. Нове поселення виникає тут у перші століття нашої ери, проте значно менших розмірів. Згідно з даними античної літературної традиції та посвяти, знайденими на острові, у цей час тут було споруджено храм, присвячений Ахіллу Понтарху. У III ст. н.е. античне поселення припиняє своє існування.

[1] Робота виконана у рамках наукової теми № 0118U003394

Відгомін історії не тільки стародавніх років чутний на острові Березань. У 1788 р. козаки Чорноморського війська штурмом заволоділи островом і змусили капітулювати гарнізон турецької фортеці, а у 1906 р. на острові були розстріляні керівники повстання на крейсері «Очаків». До того ж, у пам'ять про цю подію, у 1968 р. встановлено пам'ятник, який являє собою 15-метровий залізобетонний обеліск, що складається з трьох стилізованих під вітрила пілонів. У 1907 р. посередині острова була споруджена «фортеця-мішень» з лабіринтом бліндажів. Березань у цей час використовувався як артилерійський полігон для випробування далекобійної морської артилерії. На початку Другої світової війни на острові знаходилася 85-а зенітна батарея Очаківського укріпленого сектора берегової оборони Одеської військово-морської бази.

Польовий сезон 2006 р. став дійсно особливим, адже до острова прибула перша хвиля студентів-практикантів з Миколаєва, які були готові до нелегких умов праці та прагнули навчитися археологічній майстерності у фахівців. У культурному шарі, який датується поч. V ст. до н.е., була виявлена масивна кладка та господарська яма, а також траплялись численні кістки зі слідами обробки. Археологи припустили: у цій частині острова перебувала косторізна майстерня, яка спеціалізувалася на виробництві накладок для ножів.

У 2007 р. силами волонтерів і студентів з м. Миколаєва роботи на ділянці ГШ були продовжені. У ході польового сезону 2008 р. до південно-східного кута розкопу була зроблена прирізка розмірами 3,0 м (захід-схід) х 5,0 м (північ-південь), де були виявлені три кладки V ст. до н.е. і землянка середини – II пол. VI ст. до н.е. Велика кількість оброблених кісток дозволяє підтвердити зроблене припущення щодо результатів робіт 2006 року про те, що у районі ГШ перебувала косторізна майстерня. Ймовірно, вона існувала під час пізнього будівельного періоду Березанського поселення (поч. – I чверть V ст. до н.е.) та була зруйнована діяльністю нового та новітнього часу.

Під час польового сезону 2009 р. на прирізці у північно-західному куті розкопу був виявлений кут будівлі VI ст. до н.е., який йде у західний борт розкопу, а також господарська яма кінця VI ст. до н.е.

У 2010 р. активні роботи продовжились по всій площі розкопу. Досліджувались будівельні залишки пізньоархаїчних приміщень і виявлено нові цікаві об'єкти. У північно-східній частині розкопу був знайдений частково знищений грабіжницькими перекопами шар щільного золистого ґрунту, що був насичений матеріалом I пол. VI ст. – I пол. V ст. до н.е. Скоріш за все, досліджена ділянка виконувала функцію ритуального зольника. У ході зачистки серцевих і кам'яних завалів у південно-західному куті розкопу були знайдені залишки глинобитної печі округлої форми. Основним завданням робіт польового сезону 2011 року було вивчення раніше виявлених об'єктів.

У результаті дослідження знайденої кераміки частково розкрито приміщення будівельного комплексу, що датується кінцем VI – I чвертю V ст. до н.е. На нижньому рівні підлоги приміщення знайдено глинобитний майданчик, розташований у центральній частині житла й орієнтований по лінії південний захід-північний схід. Споруда представляє собою майданчик, що здіймається над рівнем підлоги на 0,07 м, складається з обпаленої глини прямокутної форми. Її розміри 0,76х0,60 м. По периметру наявна орнаментація, зроблена плетеним шнурком по сирій глині у два рядки. Щодо функціонального призначення, ймовірно ця споруда відігравала роль домашнього вівтаря. Під нижнім рівнем підлоги приміщення розкритий виробничий комплекс, пов'язаний із виготовленням і випалюванням керамічних виробів. Виявлена частина комплексу складає 22 ями різного характеру, а також печі для випалювання кераміки. Датується весь цей комплекс по керамічному матеріалу сер. VI ст. до н.е. Дослідження 2011 року дали можливість археологам стверджувати про знахідку першого за всю історію вивчення Березанського поселення комплексу з виробництва місцевої кераміки сер. VI ст. до н.е. А наступного року було знайдено античну гончарну піч віком приблизно 2,5 тис. років. Тепер можна впевнено стверджувати, що на Березані було налагоджене гончарне виробництво.

Не менш продуктивним виявився 2013 рік, який подарував археологам унікальну знахідку – християнський нагрудний хрест «енкалпіон». У 2014 р. було досліджено житловий квартал, що датується архаїчним часом (VI-IV ст. до н.е.), а також відкриті середньовічні поховання XI-XII століть н.е.

Польові сезони 2015-17 років теж дали археологам багато нового та цікавого матеріалу, який відноситься як до доби античності, так і до середньовіччя.

Березань і досі приховує безліч таємниць. Такий невеликий острів, але з якою багатою історією! Чимало ентузіастів із року в рік повертаються сюди аби розкрити нові загадки, дізнатися щось цікаве про побут, звички та світогляд стародавніх мешканців. Практика на Березані – це чудова нагода для студентів пізнати дух експедиційної праці, поспілкуватись із фахівцями археологічної науки та розширити власний кругозір. Під час археологічних розкопок історія буквально оживає на наших очах, і так приємно розуміти, що саме ти доклав до цього свою руку.



ІСТОРІЯ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

КОНЦЕПЦИЯ «ЗАПАДНОРУСИЗМА» В «ИСТОРИЧЕСКОМ ОЧЕРКЕ…» Г.Я. КИПРИАНОВИЧА

Елена Барсук
Мозырский государственный педагогический университет имени И. П. Шамякина, доцент
Республика Беларусь, Гомельская обл., 247760, г. Мозырь, ул. Студенческая, 28
e-mail: elena.moz1577@gmail.com

«Исторический очерк православия, католичества и унии в Белоруссии и Литве» Киприановича Г.Я. (1895 г., 2-е изд. с дополнениями 1899 г.) был учебным пособием для воспитанников православных духовных школ Беларуси и Литвы до начала XX в. Автор доказывал «исконность» православия «северо-западной Руси под владычеством русских князей из дома св. Владимира», а затем – литовских князей из рода Гедиминовичей, более позднее распространение католичества и насильственное введение церковной унии, упорную борьбу с ней и уничтожение униатства под «владычеством России». В соответствии с целью работы «укрепить в сердце читателя сознательную любовь к родному православию» определяется негативное отношение к католичеству и отрицательная оценка униатства как средства «порабощения братьями-поляками братьев западноруссов». Вместе с тем, он дает интересные характеристики католических, православных и униатских деятелей: Захария Копыстенского, Стефана Зизания, Мелетия Смотрицкого, Петра Могилы, Афанасия Филипповича, Петра Скарги, Ипатия Потея, Иосафата Кунцевича, Иосифа Вельямина Руцкого, Георгия Конисского. Выделяет этапы распространения православия и католичества в Северо-Западном крае, приводит данные о количестве храмов и верующих, дополняет работу «Сводом догматических и главных обрядовых разностей, отличающих западную церковь от восточной», размещенным в приложении.

Истории православия, униатства и католичества в конце XVI-XVIII вв. посвящены тематические главы в соответствии с двумя историческими периодами (до Брестского церковного собора 1596 г. и после него до разделов Речи Посполитой).

Краткая характеристика этапов истории православия, католичества и униатства формулируется в названиях параграфов. Так, в истории православия после введения унии Киприанович выделяет следующие этапы:

1. Численное превосходство православных до конца XVI в. Господство в управлении государством «польско-католиков», которые задумали уничтожить «разноверие… справедливо опасаясь, чтобы русские со временем не возвратились под власть великой России, тогда уже сильной и не раз заступавшейся за единоверцев Западной Руси». Способствовала распространению унии, также практика патроната.
2. «Оскудение» православной западно-русской иерархии в начале XVII в. с связи с распространением унии, деятельностью активных униатских иерархов И. Потея, И. Кунцевича, И. Вельямина Руцкого. За православными сохранилось две епархии; Львовская и Перемышльская, а после смерти Михаила Копыстенского в 1612 г. только – Львовская. Киприанович отмечал огромную роль в борьбе с «изменниками латино-униатами» православных братств, и процитировал слова И. Руцкого: «братства создали новый тип государства, которое много зла приносит униатам».
3. Восстановление православной иерархии в 1620 г. Иерусалимским патриархом Феофаном и «покровительство вельможами и дворянами» православия. Прилагается список 18 вновь основанных православных монастырей в царствование Сигизмунда III Вазы.
4. Официальное восстановление православной иерархии в 1632 г. королем Владиславом IV. Открытое выступление казачества в защиту православия, издание Виленского «Синопсиса или краткого описания прав, льгот и вольностей православного древнего русского народа», избрание Петра Могилы Киевским митрополитом и «оживление православных и постройка 12 новых православных монастырей в частных владениях. Здесь же приводится грамота Владислава IV от 14 марта 1635 г. о предоставлении униатам митрополии, Полоцкого архиепископства и епархий: Владимирской, Пинской, Холмской, Смоленской с 10 монастырями, церквями и имуществами и запрещении в Витебске, Полоцке и Новогрудке православных храмов. Но умалчивается о том, что православные также получили епархии: Львовскую, Перемышльскую, Луцкую и Мстиславскую (Могилевскую), епископы, которых за исключением последней позднее признали унию.
5. «Движение в защиту веры, народности, свободы» или народная борьба против латинства и унии (1648 – к. XVII в.). Присоединение Малороссии к России в 1654 г., уничтожение унии в 1654-

1656 гг., предоставление временных льгот и уступок православным. Сделан акцент на конфессиональном факторе сопротивления: «белорусские крестьяне, побуждаемые воззваниями Хмельницкого, жгли усадьбы панов и истребляли всех неправославных», а во время войны 1654-1667 гг. Алексей Михайлович воззвал восстать подданных польского короля «на досадителей святой восточной церкви греческого закона» и началось «повсюдное истребление унии и восстановление святынь православия». По мнению Г.Я. Киприановича, война имела позитивное значение, потому что «с этого времени Москва перестала бояться Польши, которая успела наделать так много вреда в смутное время самозванцев». В этом параграфе также перечисляются новые православные церкви и монастыри.

6. «Бедственное» положение православных (конец XVII в. – начало XVIII в) в связи с «отпадением от православных» большей части шляхты, не выдержавшей «тяжести гонения и по мирским расчетам», подготовленной воспитанием в иезуитских школах. На сеймах издавались «стеснительные для православных законы», потому что «у поляков явилось естественное опасение, что остальные русские области (после Вечного мира 1686 г.) могут отойти к единоверной и единоплеменной России». В качестве аргументов приводит решения Сеймов 1667 г., 1676 г., 1678 г., 1699 г., 1712 г. и проект 1717 г., который «обрекал на уничтожение православную и униатскую веру, которая все же была русской». Здесь же Киприанович дает характеристику деятельности Базилианского Ордена, нанесшего «страшные опустошения православию». Всего в Западной Руси действовало 88 монастырей, из них 16 – «совращены в унию при самом введении», основано – 57, 15 отняты у православных во второй половине XVII в., существовали миссии и школы.

7. Замойский Собор 1720 г. и шаги к слиянию униатства с католичеством. Переделывание богослужебных книг в соответствии с решениями Собора, устранение внешнего сходства униатских священников с православными (1747 г. униатским священникам приказано обрить бороды и остричь волосы).

Автор отрицательно оценивал значение Брестской унии и для православных, и для униатов, которая «с остатками православия и чертами русской народности не внушала искреннего доброжелательства и уважения польско-католикам», не оправдались надежды униатских иерархов «уравняться в правах с католиками, иметь наравне с ними место в Сенате.

Истории католичества в Западно-русском крае (середина XIII в. – конец XIX в.) посвящены 2, 4 и 5 главы или около $^1/_5$ «Исторического очерка». Киприанович приводит данные о количестве новых костелов и католических монастырей по западнорусским губерниям, систематизированные данные представлены в таблице. Так, в составе Луцкого бискупства в конце XVIII в. находилось 6 деканатов с 79 костелами, Виленского бискупства – 26 деканатов (благочиний) с общим количеством костелов и часовен в 1669 г. – 404, в 1717 г. – 435, в 1744 – 364. В то же время сообщает, что «на обширном пространстве, входившем в состав Виленской епархии, губерний Витебской, Могилевской и Минской существовали немногочисленные костелы, искусственно связанные в благочиния». Например, Оршанский деканат с 17 костелами объединял 5 уездов, Бобруйский с 13 костелами – занимал «более половины нынешней Минской губернии и часть Могилевской». К сожалению, автор «Очерка» не указывает источник информации.

Название губерний	*1569 г. – к. XVI в.*	*н. XVII в. – 1655 г.*	*сер. XVII – XVIII в.*
Виленская	11	42	114
Минская	9	32	55
Гродненская	8	22	43
Могилевская	1	25	24
Витебская	1	11	21
Всего	22	132	257

Количество новых костелов и католических монастырей по западно-русским губерниям.

Далее следуют весьма своеобразные выводы о богатстве католических иерархов, нищете и невежестве сельского духовенства, самоуправстве и беспорядках во внутреннем устройстве «латинян», и в то же время о папском единовластии. «Высшему латинскому духовенству» в Речи Посполитой принадлежало 100530 деревень, а приходскому духовенству – 161060 деревень. Король и дворянство имели в своем владении 90000, т. е. $^2/_3$ государства принадлежало римскому духовенству. О самоуп-

равстве свидетельствовали следующие аргументы: «многочисленные монашеские ордена имели своих начальников — «генералов» в Риме, которые не признавали власть епископов; епископы враждовали между собой и правительством за имения и доходы; приходские священники часто не повиновались деканам. О невежестве духовенства – учреждение миссий, которые «переезжали из одного города в другой и учили народ правилам веры и нравственности». Приводятся данные о наличии школ в Северо-Западном крае в начале XIX в.: «при католических монастырях – около 40 польских школ, не считая иезуитских, базилианских (светских – 14, для новициантов – 12), 10 принадлежало пиарам, 9 – доминиканцам, 2 – францисканцам и 2 – тринитариям, 5 – бернардинцам, 3 – кармелитам, 4 – каноникам регулярным, 1 – августинцам и 5 – миссионерам. Однако эти школы «ополячивали западно-русский народ», костел «взял на себя дело широкого развития и распространения польского языка, что в свою очередь принесло плоды: с середины XVII в. римско-католическая вера «слилась окончательно с польской народностью».

Таким образом, «Исторический очерк…» наполнял конкретным содержанием официальную концепцию западнорусского народа, верного православию и противостоящего католичеству на Западе, уния рассматривалась только как «мост, облегчающий православным переход в чистое латинство», а конфессиональный фактор не являлся определяющим этническим признаком, поскольку «немалая часть белорусов сделалась жертвой латинства… держатся латинского костела… хотя говорят по-русски и хранят много русских преданий и обычаев». В рамках официальной идеологии униатам не было места в борьбе великорусской и великопольской концепций. Присоединение белорусских земель к Российской империи и ликвидация униатской церкви рассматривались как восстановление исторических прав православных.

ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ЧНУ ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ

Тетяна Богданова
Чорноморський національний університет імені Петра Могили, доцент
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10
e-mail: t_bohdanova@ukr.net

Цього року кафедра міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського національного університету імені Петра Могили відзначає 15-річчя від початку підготовки фахівців-міжнародників у нашому навчальному закладі. За цей час наш університет двічі змінив назву від МДГУ імені Петра Могили до ЧДУ у 2008 р., а 2016-го отримав статус національного. За цей час на факультеті політичних наук, на якому відбувається підготовка фахівців зі спеціальності «Міжнародні відносини», сформувалися декілька наукових шкіл, однією з яких є латиноамериканські дослідження.

Метою даної розвідки є виокремлення провідних напрямів у розвитку латиноамериканістики у ЧНУ імені Петра Могили, висвітлення здобутків і визначення перспектив подальших наукових пошуків.

Перший напрям досліджень – історичні зв'язки земель Північного Причорномор'я з країнами Латинської Америки у XIX-XX ст. – репрезентований працями Людмили Вовчук, Віктора Погромського та, деякою мірою, Тетяни Пронь. Наукові пошуки Л. Вовчук присвячені становленню та розвитку дипломатичних і консульських установ у портових містах Південної України наприкінці XVIII – на початку XX ст. У кандидатській дисертації та низці статей авторка наводить відомості про наявність у Миколаєві бразильського консульства у 1860-х – 1900-х рр., а в Одесі – консульств Чилі та Перу (1877), у Херсоні – Перу. За даними, що наводить Л. Вовчук, напередодні Першої світової війни в Одесі також діяли консули Аргентини, Панами, Уругваю. Праці В. Погромського у царині латиноамериканістики зосереджені на висвітленні українсько-аргентинських зв'язків, серед яких привертає увагу висвітлення процесів єврейської колонізації Аргентини вихідцями з південноукраїнських губерній Російської імперії, а також з'ясування специфіки формування української етнічної спільноти в Аргентині. Деякі аспекти процесів реемігрaції українців з країн Латинської Америки до СРСР після Другої світової війни висвітлені у кандидатській дисертації й інших публікаціях Т. Пронь.

Другий напрям досліджень охоплює широке коло питань як міжамериканських відносин, так і відносин країн ЛАКБ з іншими регіонами світу. Проблемне поле досліджень миколаївських латино-

американістів містить такі ключові тренди як латиноамериканська політика Вашингтону та відносини США з провідними країнами регіону ЛАКБ; зовнішні виклики гегемонії США в Америках, насамперед, з боку КНР, ЄС та РФ; боротьба з наркобізнесом як провідний напрям безпекової співпраці американських держав; процеси регіональної інтеграції; конфлікти у ЛАКБ та шляхи їх розв'язання; внутрішня та зовнішня політика провідних країн Латинської Америки; латиноамериканський вектор зовнішньої політики Іспанії; співробітництво Південь-Південь і роль у ньому Бразилії й ін.

Низка праць співробітників кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики та перших розвідок студентів магістрантів під їх керівництвом присвячена латиноамериканській політиці США, зокрема, у статті декана факультету політичних наук, професора Олександра Шевчука здійснений порівняльний аналіз стратегій адміністрацій Дж. Буша-мол. та Б. Обами щодо регіону ЛАКБ. Зовнішньополітичні пріоритети кандидатів у президенти США 2016 р. та місце Латинської Америки в їх програмах, порівняльний аналіз зовнішньополітичних стратегій Б. Обами та Д. Трампа висвітлювали у своїх працях Олександр Шевчук, Тетяна Богданова, Ірина Тихоненко. Ще одним напрямом наукових пошуків указаних авторів є з'ясування зовнішніх викликів гегемонії США в Америках, насамперед, з боку КНР та РФ. Діяльність американських «мозкових центрів», особливості сучасної електронної дипломатії США, у т.ч. в Латинській Америці, аналізується у роботах Тетяни Богданової, Ірини Габро, Ірини Тихоненко.

Еволюція американсько-кубинських відносин за адміністрацій Дж. Буша-молодшого та Б. Обами, міграційна та санкційна політика аналізуються у публікаціях Тетяни Богданової, Тетяни Жолонко, Юлії Седляр. Проблема взаємодії США з провідними країнами Латинської Америки у сфері боротьби з наркобізнесом, причини та результати запровадження «Плану Колумбія» та «Ініціативи Меріда» також знайшла своїх дослідників, зокрема, Євгена Сінкевича, Анастасію Копилову, Юлію Олійник, Юрія Олійника й ін.

Анастасія Хмель, а також Дмитро Біляєв ы Марина Малишева сфокусували свої наукові пошуки на з'ясуванні особливостей латиноамериканської політики Іспанії, колишньої метрополії для більшості країн регіону ЛАКБ, її взаємодії із США, ролі у розв'язанні регіональних конфліктів тощо.

Тетяна Богданова та магістранти Вікторія Асауленко, Надія Дольна, Ольга Душкевич, Аліна Кабаєва, Олександра Кожевникова, Яна Мєхова, Юлія Шпаковська приділяють увагу провідним напрямам зовнішньої політики країн регіону, зокрема, Аргентини, Бразилії, Венесуели, Колумбії, Чилі, аналізуючи як відносини з Вашингтоном ы сусідніми державами, так і європейський, тихоокеанський вектори зовнішньої політики цих держав, а також співробітництво у рамках Південь-Південь та роль у ньому насамперед Бразилії (БРІКС, ІБСА та ін.).

Процеси регіональної інтеграції та діяльність міжнародних організацій у регіоні, зокрема, ОАД, АЛБА, УНАСУР, Тихоокеанський альянс, привернули увагу таких науковців як завідувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики, професор Олександр Тригуб, Тетяна Богданова, а також Аліна Кабаєва та Юлія Шпаковська. Серед інших питань діяльності даних організацій дослідники висвітлюють їх роль у процесах урегулювання регіональних конфліктів, фолклендського, венесуельсько-колумбійського тощо.

Отже, можна підсумувати, що протягом останнього десятиліття у ЧНУ імені Петра Могили сформувалась школа американських і латиноамериканських досліджень, яка має широкі перспективи для подальших наукових пошуків.

РАЗДЕЛЕНИЕ ТРУДА И СТРУКТУРА ЗАНЯТОСТИ У ВОСТОЧНЫХ СЛАВЯН НАДДНЕПРЯНСКОЙ УКРАИНЫ НА РУБЕЖЕ XIX-XX вв.

Ярослав Бойко*[1], *Владимир Кабузан

[1]Институт фундаментальных исследований социально-экономической истории Украины, ведущий научный сотрудник

Украина, 18030, г. Черкассы, ул. Юрия Ильенка, 130/77

e-mail: skif@uch.net

Важное место в изучении экономической истории государства и его отдельных административно-территориальных единиц, с присущими им природно-географическими характеристиками, занимает анализ воспроизводства и размещения трудовых ресурсов, сложившегося разделения труда,

структуры занятости населения и характера его хозяйственной деятельности в границах определенного способа производства.

Нужно сказать, что степень разделения труда и структура занятости населения являются, во многом, показателем уровня развития производительных сил и экономики страны, как в региональном, так и в общенациональном масштабах.

Несмотря на структурообразующий характер и фундаментальные признаки, присущие указанной научной проблеме, на ее значимость в изучении истории развития всероссийского рынка и рыночных отношений пореформенного времени, она пока не стала, за небольшим исключением, предметом специальных исследований.

В сообщении ставится задача раскрыть размещение трудовых ресурсов в сельской и городской местности девяти губерний Надднепрянской Украины, а также осветить сложившееся разделение труда и структуру занятости у восточных славян Надднепрянщины на рубеже XIX-XX вв.

Следует отметить, что экономически активная часть населения Надднепрянской Украины, в пореформенное время, являлась не только ключевым фактором общественного производства на местах, но и важным источником формирования и развития Всероссийского рынка труда, включавшего в себя региональные и отраслевые составляющие.

Нужно также сказать, что развитие указанного рынка труда, в пореформенный период, значительно осложнялось правительственной политикой сдерживания свободной трудовой миграции, следствием чего стало развитие нелегальной миграции. Одним из важных центров притяжения мигрантов, во второй половине XIX в., являлась Новороссия.

За период с 1858 по 1897 год численность населения девяти губерний Надднепрянской Украины возросла с 13,0 млн. человек (мужчины составляли 46,7%, а женщины – 53,3%) до 23,4 млн. человек, то есть на 80% (мужчины стали составлять 50,3%, женщины – 49,7%). Численность экономически активного (занятого) населения Надднепрянщины, за указанный период, выросла с 3,3 млн. до 5,9 млн. чел, то есть на 78,8% и стала составлять 25,4% от всех ее жителей (мужчины составляли 20,9%, женщины – 4,5%). Количество иждивенцев, членов семей, на указанной территории, составляло 17,5 млн. чел. обоего пола.

Среди всего населения Надднепрянской Украины численность *восточных славян*, в конце XIX в., достигала 20 млн. чел. об. п. (85,3%), в частности, украинцы составляли 17 млн. чел. (72,6%), русские – 2,8 млн. (11,8%), белорусы – 0,2 млн. чел. (0,9%). Что же касается экономически активной части восточных славян, то она достигала 5 млн. чел. об.п. и составляла 82,8% от всего занятого населения указанной территории (см. таблицу 1). В частности, украинцы составляли 3,8 млн. чел. (64,6%), русские – чуть более 1 млн. чел. (17,3%) и белорусы – 51,1 тыс. чел. (0,9%). Удельный вес занятых, входивших в состав этногруппы, составлял 24,6% от всех жителей рассматриваемой территории, на иждивении которых находилось 15,1 млн. чел., членов семей. Подавляющее количество занятых восточных славян проживало в сельской местности, где они составляли почти 4 млн. чел. (80,5%). В городах их численность достигала 1 млн. чел. (19,5%). Занятые мужчины, входившие в указанную этногруппу, составляли 4 млн. чел. или 82,4% от всего занятого населения, женщины, соответственно – 0,9 млн. чел. (17,6%). В уездах (без городов) занятые мужчины составляли 3,4 млн. чел. (68,3%), женщины – 0,6 млн. (12,2%). В городах, соответственно – 0,7 млн. чел. (14,1%) и 0,3 млн. чел. (5,4%).

Удельный вес занятых восточных славян, проживавших *в сельской местности* Надднепрянщины, относительно всего занятого сельского населения, составлял 86,8%, в том числе, украинцев – 75,3%, русских – 10,5%, белорусов – 1%.

Удельный вес занятых восточных славян, обитавших *в 138 городах* Надднепрянщины, относительно всех занятых горожан, составлял 69,5%, в том числе, русских – 39,5%, украинцев – 29,4%, белорусов – 0,6%.

Занятые украинцы, в границах Надднепрянской Украины, превышали численность занятых русских, в целом, в 3,8 раза, в сельской местности – в 7,4 раза. В городской же местности занятые русские составляли почти 40% от всех занятых горожан, превышая численность занятых украинцев в 1,4 раза.

На рубеже XIX-XX вв. почти *треть занятого городского населения* Надднепрянщины (444,2 тис. чел. или 32,2%), *проживала в девяти губернских центрах (городах)* и составляла 7,5% от всего занятого населения Надднепрянской Украины (см. таблицу 2). Все занятые мужчины, в указанных городах, составляли 313,5 тыс. чел. (70,6%), женщины – 130,7 тыс. (29,4%). Приведенные данные свидетельствуют о том, что удельный вес занятых женщин в губернских городах, относительно мужчин, был значительно выше в сравнении с соотношением, существовавшим между ними в сельской и городской местности Надднепрянщины (138 городах).

Таблица 1

Территориальное размещение и удельный вес экономически активного (занятого) восточнославянского населения в регионах Наднепрянской Украины на рубеже XIX-XX вв. (в тыс. чел)[1].

Регион / Надн.Украина	Занятых в уездах (без городов)						Занятых в городах						Занятых в уездах и городах					
	муж.	%	жен.	%	об. п.	%	муж.	%	жен.	%	об. п.	%	муж.	%	жен.	%	об. п.	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
1. Лев. Украина	**1197,96**	100,0	**238,46**	100,0	**1436,42**	100,0	**257,03**	100,0	**107,86**	100,0	**364,88**	100,0	**1454,99**	100,0	**346,31**	100,0	**1801,30**	100,0
%	66,5	-	13,2	-	79,7	-	14,3	-	6,0	-	20,3	-	80,8	-	19,2	-	100,0	-
Вост. славяне:	**1172,8**	97,9	**232,8**	97,6	**1405,6**	97,9	**209,4**	81,5	**94,4**	87,5	**303,8**	83,3	**1382,3**	95,0	**327,2**	94,5	**1709,5**	94,9
%	68,6	-	13,6	-	82,2	-	12,3	-	5,5	-	17,8	-	80,9	-	19,1	-	100,0	-
украинцы	**1001,3**	83,6	**198,5**	83,2	**1199,7**	83,5	**126,1**	49,1	**56,3**	52,2	**182,4**	50,0	**1127,4**	77,5	**254,8**	73,6	**1382,1**	76,7
%	72,5	-	14,3	-	86,8	-	9,1	-	4,1	-	13,2	-	81,6	-	18,4	-	100,0	-
русские	**146,7**	12,2	**31,1**	13,1	**177,8**	12,4	**82,0**	31,9	**37,6**	34,9	**119,6**	32,8	**228,7**	15,7	**68,7**	19,8	**297,4**	16,5
%	49,3	-	10,5	-	59,8	-	27,6	-	12,6	-	40,2	-	76,9	-	23,1	-	100,0	-
белорусы	**24,9**	2,1	**3,2**	1,4	**28,1**	2,0	**1,4**	0,5	**0,5**	0,5	**1,9**	0,5	**26,2**	1,8	**3,8**	1,1	**30,0**	1,7
%	82,9	-	10,8	-	93,7	-	4,6	-	1,7	-	6,3	-	87,5	-	12,5	-	100,0	-
2. Пр. Украина	**1676,09**	100,0	**306,80**	100,0	**1982,89**	100,0	**309,33**	100,0	**104,87**	100,0	**414,20**	100,0	**1985,43**	100,0	**411,67**	100,0	**2397,10**	100,0
%	69,9	-	12,8	-	82,7	-	12,9	-	4,4	-	17,3	-	82,8	-	17,2	-	100,0	-
Вост. славяне:	**1375,6**	82,1	**245,9**	80,2	**1621,5**	81,8	**188,4**	60,9	**66,9**	63,8	**255,3**	61,6	**1564,0**	78,8	**312,8**	76,0	**1876,8**	78,3
%	73,3	-	13,1	-	86,4	-	10,0	-	3,6	-	13,6	-	83,3	-	16,7	-	100,0	-
украинцы	**1308,4**	78,1	**234,8**	76,5	**1543,2**	77,8	**88,3**	28,5	**30,7**	29,3	**119,0**	28,7	**1396,7**	70,3	**265,5**	64,5	**1662,2**	69,3
%	78,7	-	14,1	-	92,8	-	5,3	-	1,9	-	7,2	-	84,0	-	16,0	-	100,0	-
русские	**63,9**	3,8	**10,7**	3,5	**74,6**	3,8	**97,7**	31,6	**35,7**	34,0	**133,4**	32,2	**161,7**	8,1	**46,4**	11,3	**208,1**	8,7
%	30,7	-	5,2	-	35,9	-	47,0	-	17,1	-	64,1	-	77,7	-	22,3	-	100,0	-
белорусы	**3,2**	0,2	**0,4**	0,1	**3,6**	0,2	**2,4**	0,8	**0,5**	0,5	**2,9**	0,7	**5,6**	0,3	**0,9**	0,2	**6,5**	0,3
%	49,1	-	6,4	-	55,5	-	36,7	-	7,8	-	44,5	-	85,8	-	14,2	-	100,0	-
3. Юж. Украина	**1000,73**	100,0	**139,67**	100,0	**1140,40**	100,0	**459,30**	100,0	**142,54**	100,0	**601,84**	100,0	**1460,03**	100,0	**282,21**	100,0	**1742,24**	100,0
%	57,4	-	8,0	-	65,4	-	26,4	-	8,2	-	34,6	-	83,8	-	16,2	-	100,0	-
Вост. славяне:	**811,4**	81,1	**118,7**	85,0	**930,1**	81,5	**294,3**	64,1	**106,2**	74,5	**400,5**	66,5	**1105,7**	75,7	**224,9**	79,7	**1330,6**	76,4
%	61,0	-	8,9	-	69,9	-	22,1	-	8,0	-	30,1	-	83,1	-	16,9	-	100,0	-
украинцы	**601,5**	60,1	**88,7**	63,5	**690,2**	60,5	**77,5**	16,9	**27,0**	19,0	**104,5**	17,4	**679,0**	46,5	**115,7**	41,0	**794,7**	45,6
%	75,6	-	11,2	-	86,8	-	9,8	-	3,4	-	13,2	-	85,4	-	14,6	-	100,0	-
русские	**199,5**	19,9	**29,0**	20,7	**228,4**	20,0	**214,0**	46,6	**78,8**	55,3	**292,8**	48,6	**413,5**	28,3	**107,8**	38,2	**521,3**	29,9
%	38,2	-	5,6	-	43,8	-	41,1	-	15,1	-	56,2	-	79,3	-	20,7	-	100,0	-
белорусы	**10,5**	1,1	**1,1**	0,8	**11,5**	1,0	**2,7**	0,6	**0,3**	0,2	**3,1**	0,5	**13,2**	0,9	**1,4**	0,5	**14,6**	0,9
%	71,6	-	7,3	-	78,9	-100,0	18,8	-	2,3	-	21,1	-100,0	90,4	-100,0	9,6	-	100,0	-
4. Всего	**3874,8**	100,0	**684,9**	100,0	**4559,7**	-	**1025,6**	100,0	**355,3**	100,0	**1380,9**	-	**4900,4**	-	**1040,2**	100,0	**5940,6**	100,0
%	65,2	-	11,5	-	76,7	86,8	17,3	-	6,0	-	23,3	69,5	82,5	82,7	17,5	-	100,0	-
Вост. славяне:	**3359,8**	86,7	**597,4**	87,2	**3957,2**	-	**692,1**	67,5	**267,5**	75,3	**959,6**	-	**4051,9**	-	**865,0**	83,1	**4916,9**	82,8
%	68,3	-	12,2	-	80,5	75,3	14,1	-	5,4	-	19,5	29,4	82,4	65,4	17,6	-	100,0	-
украинцы	**2911,2**	75,1	**521,9**	76,2	**3433,1**	-	**291,9**	28,5	**114,0**	32,1	**405,9**	-	**3203,1**	-	**636,0**	61,1	**3839,1**	64,6
%	75,8	-	13,6	-	89,4	10,5	7,6	-	3,0	-	10,6	39,5	83,4	16,4	16,6	-	100,0	-
русские	**410,1**	10,6	**70,8**	10,3	**480,9**	-	**393,7**	38,4	**152,1**	42,8	**545,8**	-	**803,8**	-	**222,9**	21,4	**1026,7**	17,3
%	39,9	-	6,9	-	46,8	1,0	38,4	-	14,8	-	53,2	0,6	78,3	0,9	21,7	-	100,0	-
белорусы	**38,5**	1,0	**4,7**	0,7	**43,2**	-	**6,5**	0,6	**1,4**	0,4	**7,9**	-	**45,0**	-	**6,1**	0,6	**51,1**	0,9
%	75,3	-	9,3	-	84,6		12,8	-	2,6	-	15,4		88,1		11,9	-	100,0	-

[1] Таблица 1 составлена Я.В. Бойко, расчеты автора (по материалам Первой всеобщей переписи населения России 1897 г.).

Таблица 2

Размещение и удельный вес занятого восточнославянского населения в губернских центрах Наднепрянской Украины на рубеже XIX-XX вв.[1]

Регион / Надн. Украина	Численность и удельный вес занятого населения (в тыс. чел.):										
	в губерниях		в городах		в губернских центрах (городах)						
	об. п.	%	об. п.	%	муж.	%	жен.	%	об. п.	%	% [2]
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
I. Лев. Украина	**1801,30**	100,0	**364,88**	100,0	**97,7**	100,0	**45,8**	100,0	**143,5**	100,0	**32,3**
%	100,0	-	20,3	-	5,4	-	2,6	-	8,0	-	-
%	-	-	100,0	-	26,8	-	12,5	-	39,3	-	-
Вост. славяне:	**1709,5**	94,9	**303,8**	83,3	**82,3**	84,2	**41,7**	90,9	**124,0**	86,4	**36,8**
%	100,0	-	17,8	-	4,8	-	2,4	-	7,2	-	-
%	-	-	100,0	-	27,1	-	13,7	-	40,8	-	-
украинцы	**1382,1**	76,7	**182,4**	50,0	**32,0**	32,8	**16,6**	36,1	**48,6**	33,9	42,1
%	100,0	-	13,2	-	2,3	-	1,2	-	3,5	-	-
%	-	-	100,0	-	17,5	-	9,1	-	26,6	-	-
русские	**297,4**	16,5	**119,6**	32,8	**49,8**	50,9	**25,0**	54,6	**74,8**	52,1	34,3
%	100,0	-	40,2	-	16,7	-	8,4	-	25,1	-	-
%	-	-	100,0	-	41,6	-	20,9	-	62,5	-	-
белорусы	**30,0**	1,7	**1,9**	0,5	**0,5**	0,5	**0,1**	0,2	**0,6**	0,4	16,9
%	100,0	-	6,3	-	1,7	-	0,4	-	2,1	-	-
%	-	-	100,0	-	27,6	-	5,4	-	33,0	-	-
2. Пр. Украина ..	**2397,10**	100,0	**414,20**	100,0	**135,3**	100,0	**58,2**	100,0	**193,5**	100,0	**43,6**
%	100,0	-	17,3	-	5,7	-	2,4	-	8,1	-	-
%	-	-	100,0	-	32,7	-	14,0	-	46,7	-	-
Вост. славяне:	**1876,8**	78,3	**255,3**	61,6	**98,0**	72,4	**44,6**	76,7	**142,6**	73,7	**42,4**
%	100,0	-	13,6	-	5,2	-	2,4	-	7,6	-	-
%	-	-	100,0	-	38,4	-	17,5	-	55,9	-	-
украинцы	**1662,2**	69,3	**119,0**	28,7	**33,1**	24,5	**14,5**	25,0	**47,6**	24,6	41,3
%	100,0	-	7,2	-	2,0	-	0,9	-	2,9	-	-
%	-	-	100,0	-	27,8	-	12,2	-	40,0	-	-
русские	**208,1**	8,7	**133,4**	32,2	**63,3**	46,8	**29,6**	50,9	**92,9**	48,0	42,7
%	100,0	-	64,1	-	30,5	-	14,2	-	44,7	-	-
%	-	-	100,0	-	47,5	-	22,2	-	69,7	-	-
белорусы	**6,5**	0,3	**2,9**	0,7	**1,5**	1,1	**0,5**	0,8	**2,0**	1,1	55,1
%	100,0	-	44,5	-	24,0	-	7,3	-	31,3	-	-
%	-	-	100,0	-	53,7	-	16,4	-	70,1	-	-
3. Юж. Украина	**1742,24**	100,0	**601,84**	100,0	**80,6**	100,0	**26,6**	100,0	**107,2**	100,0	**24,1**
%	100,0	-	34,6	-	4,6	-	1,5	-	6,1	-	-
%	-	-	100,0	-	13,4	-	4,4	-	17,8	-	-
Вост. славяне:	**1330,6**	76,4	**400,5**	66,5	**50,1**	62,2	**20,1**	75,4	**70,2**	65,5	**20,8**
%	100,0	-	30,1	-	3,8	-	1,5	-	5,3	-	-
%	-	-	100,0	-	12,5	-	5,0	-	17,5	-	-
украинцы	**794,7**	45,6	**104,5**	17,4	**13,0**	16,2	**6,1**	23,0	**19,1**	17,9	16,6
%	100,0	-	13,2	-	1,6	-	0,8	-	2,4	-	-
%	-	-	100,0	-	12,5	-	5,8	-	18,3	-	-
русские	**521,3**	29,9	**292,8**	48,6	**36,1**	44,8	**13,9**	52,1	**50,0**	46,6	23,0
%	100,0	-	56,2	-	6,9	-	2,7	-	9,6	-	-
%	-	-	100,0	-	12,3	-	4,8	-	17,1	-	-
белорусы	**14,6**	0,9	**3,1**	0,5	**0,9**	1,2	**0,1**	0,3	**1,0**	1,0	27,9
%	100,0	-	21,1	-	6,4	-	0,6	-	7,0	-	-
%	-	-	100,0	-	30,5	-	2,9	-	33,4	-	-
4. Всего	**5940,6**	100,0	**1380,9**	100,0	**313,5**	100,0	**130,7**	100,0	**444,2**	100,0	**100,0**
%	100,0	-	23,3	-	5,3	-	2,2	-	7,5	-	-
%	-	-	100,0	-	22,7	-	9,5	-	32,2	-	-
Вост. славяне:	**4916,9**	82,8	**959,6**	69,5	**230,4**	73,5	**106,4**	81,4	**336,8**	75,8	**100,0**
%	100,0	-	19,5	-	4,7	-	2,2	-	6,9	-	-
%	-	-	100,0	-	24,0	-	11,1	-	35,1	-	-
украинцы	**3839,1**	64,6	**405,9**	29,4	**78,2**	24,9	**37,2**	28,5	**115,4**	26,0	100,0
%	100,0	-	10,6	-	2,0	-	1,0	-	3,0	-	-
%	-	-	100,0	-	19,2	-	9,2	-	28,4	-	-
русские	**1026,7**	17,3	**545,8**	39,5	**149,2**	47,6	**68,5**	52,4	**217,7**	49,0	100,0
%	100,0	-	53,2	-	14,5	-	6,7	-	21,2	-	-
%	-	-	100,0	-	27,3	-	12,6	-	39,9	-	-
белорусы	**51,1**	0,9	**7,9**	0,6	**3,0**	1,0	**0,7**	0,5	**3,7**	0,8	100,0
%	100,0	-	15,4	-	5,9	-	1,3	-	7,2	-	-
%	-	-	100,0	-	38,3	-	8,5	-	46,8	-	-

[1] Табл. 2 сост. Я.В. Бойко, расчеты автора (по мат. переписи населения России 1897 г.)
[2] Межрегиональное размещение восточных славян.

Таблица 3

Разделение труда и структура занятости у восточнославянского экономически активного населения Наднепрянской Украины на рубеже XIX-XX вв.[1]

Группы занятий	Занятые в Наднепрянской Украине (в тыс. чел. об. п.)									
	Всего занятых		Восточные славяне							
			Украинцы		Русские		Белорусы		Итого	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1. Администр., суд и полиция	**34,27**	0,58	**13,1**	0,34	**18,1**	1,76	**0,3**	0,60	**31,5**	0,64
%	100,0	-	38,3	-	52,8	-	0,9	-	92,0	-
2. Обществ. и сосл. служба	**15,84**	0,27	**9,1**	0,24	**4,8**	0,47	**0,1**	0,24	**14,1**	0,29
%	100,0	-	57,4	-	30,6	-	0,8	-	88,8	-
3. Частн. юридич. деятельн.	**2,81**	0,05	**0,5**	0,01	**1,4**	0,14	**0,01**	0,02	**1,9**	0,04
%	100,0	-	16,2	-	51,5	-	0,4	-	68,1	-
4. Вооруженные силы	**221,13**	3,72	**67,6**	1,76	**97,8**	9,53	**1,1**	2,19	**166,6**	3,39
%	100,0	-	30,6	-	44,2	-	0,5	-	75,3	-
5. Богосл. правосл. вероисп.	**35,68**	0,60	**18,7**	0,49	**16,3**	1,59	**0,3**	0,53	**35,3**	0,72
%	100,0	-	52,3	-	45,8	-	0,8	-	98,9	-
6. Богосл. др. христ. вероисп.	**0,87**	0,01	**0,07**	0,002	**0,06**	0,01	**0,006**	0,01	**0,1**	0,003
%	100,0	-	7,4	-	6,3	-	0,7	-	14,4	-
7. Богосл. не христ. вероисп.	**3,51**	0,06	**0,05**	0,001	**0,02**	0,002	**-**	-	**0,08**	0,002
%	100,0	-	1,5	-	0,6	-	-	-	2,2	-
8. Долж. лиц церквей, кладб.	**9,24**	0,16	**2,1**	0,06	**1,0**	0,10	**0,02**	0,04	**3,2**	0,06
%	100,0	-	23,0	-	11,1	-	0,2	-	34,3	-
9. Учебная, воспит. деятельн.	**45,83**	0,77	**10,6**	0,28	**14,7**	1,43	**0,2**	0,34	**25,5**	0,52
%	100,0	-	23,0	-	32,1	-	0,4	-	55,6	-
10. Наука, литерат., искусство	**4,57**	0,08	**0,5**	0,01	**2,1**	0,21	**0,02**	0,03	**2,7**	0,05
%	100,0	-	10,7	-	47,0	-	0,3	-	58,0	-
11. Врачеб., санитар. деятельн.	**22,74**	0,38	**6,7**	0,17	**9,1**	0,89	**0,2**	0,31	**16,0**	0,32
%	100,0	-	29,5	-	40,1	-	0,7	-	70,3	-
12. Служба при благотв. учреж.	**1,07**	0,02	**0,3**	0,01	**0,6**	0,06	**0,008**	0,02	**0,9**	0,02
%	100,0	-	28,5	-	53,8	-	0,8	-	83,1	-
13. Частн. сл., присл., поденщ.	**666,98**	11,21	**366,3**	9,54	**179,6**	17,49	**4,0**	7,83	**549,9**	11,18
%	100,0	-	54,9	-	26,9	-	0,6	-	82,4	-
14. Жив. с кап., недвиж. и т.п.	**111,63**	1,88	**32,5**	0,85	**43,1**	4,20	**0,5**	0,88	**76,1**	0,66
%	100,0	-	29,1	-	38,7	-	0,4	-	68,2	-
15. Жив. за счет казны и т.п.	**78,80**	1,33	**34,6**	0,90	**29,0**	2,82	**0,4**	0,87	**64,0**	1,30
%	100,0	-	43,9	-	36,8	-	0,6	-	81,3	-
16. Лишен. свободы, отб. наказ.	**13,71**	0,23	**6,8**	0,18	**4,5**	0,44	**0,06**	0,13	**11,4**	0,23
%	100,0	-	49,6	-	32,9	-	0,4	-	82,9	-
17. Земледелие	**3285,9**	55,3	**2800,0**	72,94	**241,2**	23,50	**31,4**	61,30	**3072,6**	62,49
%	100,0	-	85,2	-	7,34	-	0,9	-	93,5	-
18. Пчеловодство и шелковод.	**1,99**	0,03	**1,3**	0,03	**0,5**	0,05	**0,02**	0,04	**1,8**	0,04
%	100,0	-	65,4	-	25,4	-	1,0	-	91,8	-
19. Животноводство	**44,33**	0,75	**34,6**	0,90	**4,4**	0,43	**0,3**	0,50	**39,3**	0,80
%	100,0	-	78,0	-	10,0	-	0,6	-	88,6	-
20. Лесовод., лесн. промыслы	**11,64**	0,20	**6,5**	0,17	**2,2**	0,21	**0,2**	0,31	**8,9**	0,18
%	100,0	-	56,1	-	18,8	-	1,3	-	76,2	-
21. Рыболовство и охота	**9,45**	0,16	**5,5**	0,14	**2,9**	0,28	**0,05**	0,10	**8,4**	0,17
%	100,0	-	57,8	-	30,5	-	0,5	-	88,8	-
22. Добыча руд, полез. ископ.	**31,12**	0,52	**9,4**	0,25	**19,2**	1,87	**0,8**	1,62	**29,4**	0,60
%	100,0	-	30,2	-	61,8	-	2,7	-	94,7	-
23. Выплавка металлов	**1,71**	0,03	**0,2**	0,01	**1,1**	0,11	**0,09**	0,17	**1,4**	0,03
%	100,0	-	13,9	-	63,9	-	5,0	-	82,8	-
24. Обработка волокн. веществ	**43,35**	0,73	**24,7**	0,64	**8,0**	0,78	**0,6**	1,16	**33,3**	0,68
%	100,0	-	56,9	-	18,6	-	1,4	-	76,9	-
25. Обработка прод. животнов.	**20,65**	0,35	**7,4**	0,19	**4,9**	0,48	**0,2**	0,44	**12,5**	0,25
%	100,0	-	35,6	-	23,7	-	1,1	-	60,4	-
26. Обработка дерева	**78,18**	1,32	**29,6**	0,77	**21,6**	2,11	**0,6**	1,19	**51,9**	1,06
%	100,0	-	37,9	-	27,7	-	0,8	-	66,4	-
27. Обработка металлов	**103,28**	1,74	**34,9**	0,91	**34,9**	3,39	**1,2**	2,39	**71,0**	1,44
%	100,0	-	33,8	-	33,7	-	1,2	-	68,7	-
28. Обр. минеральн. веществ	**18,70**	0,31	**11,2**	0,29	**3,7**	0,36	**0,4**	0,73	**15,3**	0,31
%	100,0	-	59,9	-	19,7	-	2,0	-	81,6	-
29. Произв. химич. и производ.	**8,76**	0,15	**2,1**	0,05	**3,7**	0,36	**0,05**	0,10	**5,8**	0,12
%	100,0	-	23,6	-	42,0	-	0,6	-	66,2	-
30. Винокур., пиво, медовар.	**8,08**	0,14	**3,8**	0,10	**1,7**	0,17	**0,08**	0,15	**5,5**	0,11
%	100,0	-	46,4	-	21,1	-	0,9	-	68,4	-
31. Произв. др. напитков	**1,97**	0,03	**0,5**	0,01	**0,4**	0,04	**0,001**	0,03	**0,9**	0,02
%	100,0	-	23,3	-	20,7	-	0,7	-	44,7	-
32. Обр. раст., живот. продукт.	**69,74**	1,17	**23,1**	0,60	**18,0**	1,76	**2,0**	3,93	**43,1**	0,88
%	100,0	-	33,1	-	25,9	-	2,9	-	61,9	-
33. Табак и изделия из него	**6,71**	0,11	**1,2**	0,03	**1,5**	0,14	**0,03**	0,05	**2,7**	0,06
%	100,0	-	18,6	-	21,9	-	0,4	-	40,9	-

[1] Таблица 3 составлена Я.В. Бойко, расчеты автора по: Распределение населения по видам

Таблица 3 (окончание)

1	2-В	3	4-У	5	6-Р	7	8-Б	9	10-И	11
34. Производство полиграфич.	**11,36**	0,19	**1,5**	0,04	**3,4**	0,33	**0,03**	0,05	**4,9**	0,10
%	100,0	-	12,9	-	29,6	-	0,2	-	42,7	-
35. Пр-во мед., муз., быт. инстр.	**3,61**	0,06	**0,2**	0,01	**0,6**	0,06	**0,009**	0,02	**0,8**	0,02
%	100,0	-	5,6	-	16,1	-	0,2	-	21,9	-
36. Ювелир. дело, живоп. и т.п.	**7,01**	0,12	**1,8**	0,05	**2,0**	0,19	**0,03**	0,06	**3,8**	0,08
%	100,0	-	25,6	-	28,4	-	0,4	-	54,4	-
37. Изготовление одежды	**229,61**	3,87	**90,1**	2,35	**38,8**	3,78	**0,6**	1,15	**129,5**	2,63
%	100,0	-	39,2	-	16,9	-	0,3	-	56,4	-
38. Строит. и ремонт. работы	**110,67**	1,86	**42,1**	1,10	**46,4**	4,52	**1,6**	3,05	**90,1**	1,83
%	100,0	-	38,0	-	42,0	-	1,4	-	81,4	-
39. Пр-во карет, дерев. судов	**1,73**	0,03	**0,4**	0,01	**0,9**	0,09	**0,001**	0,03	**1,3**	0,03
%	100,0	-	22,2	-	53,3	-	0,8	-	76,3	-
40. Пр-ва не вош. в др. группы	**19,28**	0,32	**5,6**	0,15	**8,9**	0,86	**0,3**	0,54	**14,8**	0,30
%	100,0	-	29,3	-	45,9	-	1,4	-	76,6	-
41. Водные сообщения	**10,57**	0,18	**4,1**	0,11	**4,6**	0,45	**0,05**	0,11	**8,7**	0,18
%	100,0	-	38,4	-	43,6	-	0,5	-	82,5	-
42. Железные дороги	**50,72**	0,85	**22,1**	0,58	**23,3**	2,27	**1,2**	2,44	**46,6**	0,95
%	100,0	-	43,6	-	45,9	-	2,5	-	92,0	-
43. Извозный промисел	**45,42**	0,76	**14,4**	0,37	**14,3**	1,40	**0,4**	0,77	**29,1**	0,59
%	100,0	-	31,7	-	31,5	-	0,9	-	64,1	-
44. Ост. сухопут. ср. передв.	**5,23**	0,09	**1,0**	0,03	**2,0**	0,19	**0,02**	0,04	**3,0**	0,06
%	100,0	-	19,1	-	66,3	-	0,3	-	57,7	-
45. Почта, телегр., телефон	**8,55**	0,14	**2,3**	0,06	**5,5**	0,53	**0,1**	0,24	**7,9**	0,16
%	100,0	-	26,7	-	63,8	-	1,4	-	91,9	-
46. Кредит., комерч. завед.	**3,61**	0,06	**0,3**	0,01	**1,7**	0,17	**0,009**	0,02	**2,0**	0,04
%	100,0	-	9,1	-	47,3	-	0,3	-	56,7	-
47. Торговое посредничество	**10,02**	0,17	**0,4**	0,01	**1,5**	0,14	**0,009**	0,02	**1,9**	0,04
%	100,0	-	3,7	-	14,8	-	0,1	-	18,6	-
48. Торговля вообще	**53,25**	0,90	**7,1**	0,19	**7,3**	0,71	**0,2**	0,31	**14,6**	0,30
%	100,0	-	13,4	-	13,8	-	0,3	-	27,5	-
49. Торг. живым скотом	**11,93**	0,20	**2,2**	0,06	**0,9**	0,09	**0,02**	0,03	**3,2**	0,06
%	100,0	-	18,7	-	7,7	-	0,1	-	26,5	-
50. -//- зернов. продуктами	**34,77**	0,59	**1,1**	0,03	**2,3**	0,22	**0,02**	0,03	**3,4**	0,07
%	100,0	-	3,3	-	6,6	-	0,04	-	9,9	-
51. -//- др. продуктами с/х	**97,22**	1,64	**13,5**	0,35	**16,8**	1,64	**0,2**	0,40	**30,5**	0,62
%	100,0	-	13,9	-	17,3	-	0,2	-	31,4	-
52. -//- строит. матер., топливом	**16,54**	0,28	**1,8**	0,05	**1,9**	0,19	**0,04**	0,07	**3,7**	0,08
%	100,0	-	10,8	-	11,5	-	0,2	-	22,5	-
53. -//- предм. дом. обихода	**4,96**	0,08	**0,8**	0,02	**1,1**	0,11	**0,01**	0,03	**2,0**	0,04
%	100,0	-	16,7	-	22,4	-	0,3	-	39,4	-
54. -//- машин., оруж., мет. изд.	**4,66**	0,08	**0,4**	0,01	**1,0**	0,09	**0,001**	0,02	**1,4**	0,03
%	100,0	-	8,7	-	20,4	-	0,2	-	29,3	-
55. -//- тканями, одеждой	**31,05**	0,52	**2,6**	0,07	**5,7**	0,55	**0,08**	0,16	**8,4**	0,17
%	100,0	-	8,5	-	18,2	-	0,3	-	27,0	-
56. -//- шкурами, мехами и др.	**8,29**	0,14	**1,2**	0,03	**1,2**	0,11	**0,01**	0,02	**2,4**	0,05
%	100,0	-	15,0	-	14,1	-	0,1	-	29,2	-
57. -//- предм. иск., роск., культа	**3,13**	0,05	**0,5**	0,01	**1,1**	0,11	**0,02**	0,04	**1,6**	0,03
%	100,0	-	15,1	-	36,3	-	0,6	-	52,0	-
58. -//- остальными предметами	**6,67**	0,11	**1,0**	0,03	**1,4**	0,13	**0,03**	0,06	**2,4**	0,05
%	100,0	-	15,1	-	20,0	-	0,5	-	35,6	-
59. -//- разносная и развозная	**8,18**	0,14	**1,9**	0,05	**1,6**	0,16	**0,05**	0,10	**3,6**	0,07
%	100,0	-	23,4	-	19,6	-	0,6	-	43,6	-
60. Трактиры, гост., мебл. комн.	**19,55**	0,33	**3,0**	0,08	**8,5**	0,82	**0,1**	0,26	**11,6**	0,24
%	100,0	-	15,6	-	43,2	-	0,7	-	59,5	-
61. Торговля питейная	**14,83**	0,25	**6,7**	0,17	**5,2**	0,50	**0,1**	0,24	**11,9**	0,24
%	100,0	-	44,9	-	34,8	-	0,8	-	80,5	-
62. Прачечные, бани и т.п.	**26,23**	0,44	**10,0**	0,26	**10,4**	1,01	**0,1**	0,30	**20,5**	0,42
%	100,0	-	38,0	-	39,7	-	0,6	-	78,3	-
63. Люди неопределен. профес.	**35,82**	0,60	**19,8**	0,52	**7,2**	0,70	**0,4**	0,86	**27,4**	0,56
%	100,0	-	55,4	-	20,0	-	1,2	-	76,6	-
64. Проституция	**2,31**	0,04	**0,5**	0,01	**1,2**	0,12	**0,005**	0,01	**1,7**	0,04
%	100,0	-	22,2	-	53,3	-	0,2	-	75,7	-
65. Не указавшие занятий	**29,63**	0,50	**13,1**	0,34	**5,9**	0,57	**0,2**	0,29	**19,2**	0,39
%	100,0	-	44,4	-	19,8	-	0,5	-	64,7	-
Всего	**5940,6**	100,0	**3839,1**	100,0	**1026,7**	100,0	**51,1**	100,0	**4916,9**	100,0
%	100,0	-	64,6	-	17,3	-	0,9	-	82,8	-

главных занятий и возрастным группам по отдельным территориальным районам. – С.Пб, 1905. – Т. 1. – Табл. XX. – С. 420–435; Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 год. – Т. XXIII. – С. 178–198; Т. XLVI. – С. 180–200; Т. XLVIII. – С. 192–214; Т. XVI. – С. 170–190; Т. XXXII. – С. 166–182; Т. VIII. – С. 156–180; Т. XIII. – С. 142–158; Т. XLVII. – С. 198–218; Т. XLI. – С. 186–204. – С.Пб., 1904-1905 гг.; Распределение рабочих и прислуги по группам занятий и по месту рождения… – С.Пб., 1905. – С. 18–35

Численность занятых *восточных славян* обитавших, в конце XIX в., *в губернских городах* Надднепрянщины, превышала 336,8 тыс. чел., что составляло 75,8% от всех занятых жителей указанных городов, в частности, украинцы составляли – 115,4 тыс. (26%), русские – 217,7 тыс. (49%), белорусы – 3,7 тыс. чел. (0,8%). Занятые мужчины, входившие в состав этногруппы, в губернских центрах, составляли 230,4 тыс. чел. (68,4%), женщины – 106,4 тыс. (31,6%). Доля занятых женщин, в указанных городах, составляла почти треть от занятых мужчин и была самой высокой в сравнении с соотношением, существовавшим между ними в сельской и городской местности Надднепрянщины.

Детальные данные о хозяйственной и другой общественно значимой деятельности восточных славян Надднепрянщины, нашедшие свое отражение в прилагаемой таблице 3, свидетельствуют о том, что по количеству экономически активного населения в 36-ти (56,3%) из 64-х направлений деятельности доминировало русское население, а в 28 (43,7%) – преобладали украинцы.

Украинцы, как этнос, на территории Надднепрянской Украины, сыграли решающую роль в развитии сельскохозяйственного сектора экономики и сопутствующих промыслов, русские же преуспели в создании промышленного сектора и связанной с ним инфраструктуры. Примерно в равной мере указанные этносы были заняты на транспорте, в строительстве, а также в других сферах трудовой деятельности. Белорусы, невзирая на малочисленность, внесли весомый вклад в развитие целого ряда направлений хозяйственной деятельности, что особенно проявилось на Юге и Левобережье Надднепрянщины.

Все вышеизложенное убедительно свидетельствует о ведущей роли восточных славян в создании, к началу XX века, сбалансированного народнохозяйственного комплекса на рассматриваемой территории, которая трансформировалась со временем в независимое, многонациональное государство с развитой экономикой и высокими социальными стандартами, являвшейся пятой, среди европейских экономик, середины 80-х годов XX века.

УКРАЇНА І РУМУНІЯ 1918-1919 ТА 1940-1941: ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМНИХ ПЕРІОДІВ ІСТОРІЇ

Дмитро Бондаренко
Інститут стратегічних досліджень та прогнозів трансатлантичних процесів, науковий співробітник
Україна, 65014, м. Одеса, вул. Маразліївська, 1А/8
e-mail: dbond70@gmail.com

Процес декомунізації в Україні проходить досить повільно у сфері історичної свідомості та подолання комуністичних міфів в історії, головним чином, пов'язаних з періодами Першої та Другої світових війн. Міфи були нав'язані комуністичною ідеологією в умовах відірваності від європейської історичної думки, дослідження якої були затавровані як «буржуазна фальсифікація». Необхідно визнати, що значна частина цих міфів продовжує існувати, що є значним гальмом євроінтеграції вітчизняної історичної науки.

Наприклад, стосовно Румунії досі продовжують існувати міфи про «румунських загарбників» періодів 1918 і 1941 рр., про «героїчну оборону Одеси 1941 року», також про «героїчних партизан і підпільників Одеси 1941-1944 рр.», особливо це стосується музеїв, викладання історії у школах і, навіть, деяких історичних науково-популярних досліджень.

Задля подолання цих міфів необхідно проводити дискусії з румунськими колегами, звернутися до румунських архівів і споминів емігрантів. Історик повинен керуватись принципом Леопольда фон Ранке: писати історію «як це було насправді» (wie es eigentlich gewesen), без гніву та пристрасті (Sine ira et studio).

1918 рік в історії Румунії й України значущий: це інтеграція всіх румунських земель і створення Великої Румунії та виникнення Української Держави. Треба визнати, що під час так званої «Тріумфальної ходи радянської влади» Україна та Румунія розглядались урядом радянської Росії як «територія російської революції». Пізніше, у 1919 році, коли українську державність фактично було знищено більшовиками, Румунія вимушена була відбивати агресію більшовиків на два фронти: Російський вздовж Дністра й Угорський у Трансільванії. При цьому на угорському фронті успішний наступ румунської армії призвів до ліквідації радянської республіки та відновленню монархії в Угорщині, а на російському фронті велись позиційні бої, румунська армія не бажала заглиблюватись у радянські

Україну та Росію, більш того, шукала миру задля визнання Бессарабії як частини Королівства Румунії і саме тому румунська армія, незважаючи на тиск з боку Антанти, не надала допомоги ані російським білим, ані Польщі у 1920 р. Більшовики замість встановлення дружних дипломатичних відносин всіляко вели підривну роботу проти Королівства Румунії через Одеське відділення Закордоту.

Нагадуємо, що Бессарабія та Буковина були землями князівства Молдови, анексованими Австрією (1775 р. – Буковина) та Росією (1812 р. – Бессарабія). Таким чином, приєднання Бессарабії до Королівства Румунія було важливим кроком до національного возз'єднання та історичної справедливості. Проте, радянська Росія та СРСР не визнавали Бессарабію частиною Румунії, що дало привід для радянського вторгнення до Румунії та подальшого просування на Балкани. Так, наприклад, після поразки Франції, як головного гаранта територіальної цілості Румунії, у 1940 році відбулася радянська анексія Бессарабії, була створена так звана Молдавська РСР, 16-та радянська республіка, як база просування у Румунію та на Балкани.

Анексія Бессарабії у липні 1940 р. з боку СРСР не розглядалася радянськими істориками як акт агресії, рівно як і «Зимова війна» СРСР з Фінляндією 1939-1940 рр. До речі, вторгнення у Бессарабію проводилися саме тими з'єднаннями та частинами Червоною армії, що приймали участь у Зимовій війні. Фактично, Й. Сталін штовхнув Румунію до союзу з нацистською Німеччиною, про що замовчували радянські історики. Свою участь у кампанії проти СРСР на боці Німеччини румунська сторона розглядала як «справедливу війну», визволення анексованої території, а подальше просування у СРСР як «Хрестовий похід проти комунізму». У той саме час радянська історіографія однозначно це розцінювала як «агресивний напад», щоб приховати власну агресію проти Румунії у 1918-1919 та 1940 роках. Необхідно звернути увагу на те, що Румунія у 1918-1919 й у 1941 роках не прагнула до захоплення території, де румунське населення не складало більшість, тому румунське військо зупинилось на Дністрі у 1918 р., а у 1919 р. участь Румунії в інтервенції Антанти була обмежена зайняттям Тирасполю з подальшою передачею його російським білим, у 1941 р. так звана Трансністрія не знаходилась у складі Королівства Румунії, але була територією тимчасово окупованою румунським військом за правом війни зі створенням цивільної адміністрації.

На жаль, у сучасній українській історичній свідомості все ще не викорінено міф про радянський патріотизм і героїчний опір «переважаючим силам ворога». Особливо це стосується «героїчної оборони Одеси», де був широко розтиражований радянський міф про нібито 5-6 кратну чисельну перевагу 4-ї румунської армії над радянською Приморською армією, а також про нібито величезні втрати румунської армії під Одесою (від 90-160 тис. до 250 тис.). Насправді, втрати румунської 4-ї армії склали 29 тис. полеглими.

У той саме час дослідження європейських та американських колег доводять, що королівська румунська 4-а армія під час облоги Одеси не мала істотної переваги ані у живій силі (160-200 тис. проти 80-120 тис. радянських військ), а ні у техніці, в авіації, наприклад, поступалася радянській стороні. Проте, саме професіоналізм румунського військового керівництва дозволив уникнути значних втрат, а у повітряних боях радянські втрати виявилися у 2,5 рази більшими за румунські.

Останнім часом все ж з'явилися вітчизняні дослідження, що розвінчують радянські міфи про оборону Одеси, проте вони все ще у меншості. Наприклад, Д. Урсу вперше застосував порівняльний аналіз румунської та радянської історіографії питання облоги/оборони Одеси та розвінчав радянський міф про те, що нібито «Одеса приковувала до себе значні сили неприятеля». Насправді, оборона Одеси розпорошувала радянські ресурси так необхідні для оборони Криму.

Слід зазначити, що у радянській історичній пропаганді так звана «героїчна оборона Одеси» була гіпертрофована, з цією метою навіть були штучно збільшені її хронологічні рамки. Так, наприклад, якщо у період Другої світової війни й у перші повоєнні роки датування оборони Одеси було 8 серпня – 15 жовтня 1941 р., тобто 69 днів, то у період застою оборона Одеси була штучно розширена: 5 серпня – 16 жовтня 1941 р., тобто 73 дні. Дата 5 серпня, як початок оборони Одеси, абсолютно штучна, оскільки навіть авангард 4-ї армії ще не підійшов до міста, а пов'язана з телеграмою Й. Сталіна: «Одесу не здавати». Проте, Одеський оборонний район було створено 19 серпня 1941 р., тому що до цього все ж таки планувалось здати місто.

Дата 8 серпня – обґрунтована двома документами: директива генерала І. Антонеску 4-й армії про заняття Одеси та наказ контр-адмірала Г. Жукова про введення в Одесі стану облоги, однак, це не означає, що у цей день почалися бої за Одесу. За румунськими даними Одеса була взята у напівкільце 13 серпня 1941 р., а наступного дня, 14 серпня, розпочався перший штурм міста. Закінчення оборони Одеси слід вважати все ж 15 жовтня 1941 р., оскільки у ніч з 15 на 16 жовтня відбувалося завершення евакуації радянських військ з міста. Таким чином, оборона Одеси тривала з 13-14 серпня до

15 жовтня 1941 р., тобто 62-63 дні. Для порівняння, облога Ханко відбувалася з 1 липня по 1 грудня 1941 р. (154 дні), Тобруку – з 11 квітня до 27 листопада 1941 р. (231 день). Тобто, Одеська битва виглядає не такою значною, як це нав'язували більшовики. До речі, маршал Г. Жуков взагалі не згадував у своїх споминах «героїчну оборону Одеси».

Необхідно звернути увагу на злочини радянської влади під час так званої «героїчної оборони Одеси»: розстріл румунських військовополонених, засилання у тил румунської армії особливо небезпечних злочинців задля дестабілізації, розстріли своїх громадян за висловлення проти радянської влади, використання дитячих установ і шкіл як військових об'єктів, знищення власних поранених і коней, яких не вдалося евакуювати, знищення об'єктів міської інфраструктури та комунального господарства під час евакуації, особливо підрив дамби Хаджибейського лиману, що призвело до значних людських втрат серед цивільного населення, артилерійський обстріл міста в останні дні евакуації.

Згідно споминам і щоденникам пересічних одеситів, населення чекало визволення від «двадцятиріччного більшовицького ярма» та вважало, що «гірше за останні 20 років вже не буде».

Під час окупації Одеси 1941-1944 рр. румунською цивільною адміністрацією було проведено цілу низку реформ, націлених на подолання наслідків більшовизму: декомунізація, відновлення приватної власності, відновлення інфраструктури міста, боротьба з корупцією тощо. Всі ці факти замовчувала радянська пропаганда.

Отже, у цілому слід зазначити, що саме процес наукової інтеграції української історіографії до європейського простору, а саме дискусії з європейськими колегами, робота в європейських архівах і музеях, знайомство з досягненнями європейської історіографії стануть чинниками подолання радянських міфів.

ВСТАНОВЛЕННЯ ПОСОЛЬСТВА ВІЙСЬКА ДОНСЬКОГО У КИЄВІ: 1918 р.

Людмила Вовчук
Чорноморський національний університет імені Петра Могили, доцент
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10
e-mail: luda_vovchuk@ukr.net

Однією з малодосліджених сторінок сучасної української історіографії є діяльність іноземних дипломатичних представництв на теренах сучасної України у період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.

З приходом до влади на українських територіях Гетьманату у квітні 1918 р., уряд гетьмана Скоропадського активно сприяв відкриттю в Україні дипломатичних місій і консульських установ держав, які виникли після розпаду колишньої Російської імперії.

Серед таких було і посольство Всевеликого Війська Донського (ВВД), яке у вересні 1918 р. почало функціонувати в Українській Державі.

25 (12) вересня 1918 р. у гетьманському палаці відбувся офіційний прийом повноважного посла Всевеликого Війська Донського генерала О. Черячукіна, який вручив свої вірчі грамоти гетьману П. Скоропадському.

Урочиста аудієнція відбулась у великій залі палацу, де було поставлено почесну варту. Генерал Олександр Черячукін у супроводі членів донського посольства: генерала барона Майденя та генерала Перета, секретаря донського посольства капітана Бірзоніка та вартового поручика Кравченка зустрілися з Павлом Скоропадським, який був у супроводі товариша міністра закордонних справ Олександра Палтова, начальника гетьманського штабу генерального хорунжого Бориса Стеллецького, генерального хорунжого Володислава Дашкевич-Горбацького, урядовців гетьманського штабу та варти.

Передаючи гетьманові свої вірчі грамоти, О. Черячукін сказав наступні слова:

«Ясновельможний пане Гетьмане! Договором від 8 серпня нового стилю між Україною і Доном скріплено ще більше здавну в нерозривний зв'язок дружби України і донців. Мені випало на долю в сьогоднішній день від імені Всевеликого Війська Донського і його отамана Краснова засвідчити знов почуття щирої дружби Дону до України, передати привітання від Дону і привітати Вас, – як голову Української держави.

Великий військовий круг, котрий в особі своїх членів є виразником громадської думки Всевелико-

го Дону, що зібрався зараз в Новочеркаську, цілком ухвалив політику уряду й отамана, котра привела до зміцнення наших приязних стосунків і скерувала на спільний шлях історії Україну і Дон, при взаємній піддержці себе.

Призначений з Вашого ласкавого дозволу отаманом зимової станиці Всевеликого Війська Донського при Вашій Ясновельможності, я прошу, Ясновельможний пане Гетьмане, передати Вам свою вірчу грамоту і запевнити Вас в своєму непохитному рішенні при дальшій роботі, обороняючи інтереси Всевеликого Війська Донського, погоджувати їх з бажаннями рідної по крові Дону України, котра довела нам свої щирі почуття».

У відповідь Павло Скоропадський запевнив посла у своїй прихильності та важливості двосторонніх відносин між урядами, які були ще засновані багато років тому:

«Я щиро радий вітати Вас тут, Ваша Ексцеленція, як представника і відпоручного посла Всевеликого Війська Донського і його славного отамана. Я непохитно вірю, що братські стосунки, котрі почалися між донським козацтвом і Україною, засновані на старих козацьких традиціях, будуть з кожним днем міцнішати і перетворяться в тісний союз на добро наших народів».

Після церемоніалу вручення вірчих грамот на честь новоприбулого посла та його членів був організований сніданок, під час якого грав оркестр гетьманського конвою. За сніданком пан Гетьман підняв свій келих за здоров'я донського козацтва та звернувся до генерала Черячукіна та членів Донського посольства з такими словами:

«Пане отамане Зимової станиці і Ви, панове козацькі старшини Всевеликого Війська Донського! Щиро радий прийняти вас сьогодні у себе. З почуттям великої приятельської уваги слідкувало українське козацтво і весь український народ за тою героїчною боротьбою, котру Донське козацтво вело у себе за здійснення законності, порядку і волі на своїй землі. З одкритим серцем я і мій уряд пішли на зустріч Дону, як в справах, що відносяться до кордонів, так і в військових і ви, пане отамане, краще всіх знаєте, що саме в цьому відношенні зробила Україна. Я непохитно вірю, що все Донське козацтво оцінить цю допомогу і підтримку в справі будування його державності і незалежності і що це буде підставою наших братерських і дружніх взаємовідносин на віки. Тепер же підіймаю свій келех за козацьку Донську державу і за її славного отамана «Слава!».

У промові-відповіді генерал Черячукін сказав: «Ваша Ясновельможність пане Гетьман! Всевелике Війське Донське розпочало боротьбу з більшовиками за своє політичне і економічне існування, і знесилюючись в непосильній боротьбі, 5 місяців тому назад звернуло свої погляди до здавна дружньої України, котра межує з землями Всевеликого Війська Донського. Спільна кров українців і донців пролита разом в багатьох війнах на полях боїв, спільність багатьох інтересів викликали природне стремління одного до другого і щире бажання йти по шляху обопільного підтримання. Політична кон'юнктура, що склалась, не дозволила вирішувати питання політичної самостійності Дону тільки між Україною й Доном і диктувала потребу голосу, потребу погодження інтересів і Німеччини, котра прийшла й на Вкраїну і на територію Всевеликого Війська Донського. Треба було прислухатись до думки Німеччини. Прихильна до Дону Німеччина, котра щиро співчуває самовизначенню народів взагалі і зокрема утворенню Всевеликого Війська Донського, як окремої держави, якою вона була триста років тому назад, в силу політичної ситуації не могла признати Дону самостійним. Для самостійної Української держави, котра недавно вийшла на арену історії було поставлено питання: чи підтримати знемагаючого брата – Дона. Як людина, котра увесь час проводила переговори і більш, як хто інший посвячена у всі подробиці, я з радістю тут сьогодні запевняю, що Україна показала себе правдивим приятелем Дону. Україна при відсутності змагань з боку Німеччини і супроти політичних обставин, що не сприяюче склались, не злякалась признати Всевелике Військо Донське самостійним і не побоялась допомогти йому.

Від імені мого уряду і Всевеликого Війська Донського я щасливий засвідчити ту послугу, котру Ви, особливо Ваша Ясновельможність, зробили і Ваш уряд при переговорах з прихильними до нас німцями. Відважно, не боячись можливих ударів, не лякаючись політичних комбінацій, Ви перші признали Дон гідним вийти на арену самостійної окремої держави, Ви допомагали до урегулювання і утворення тих обіцяючих скоріший мир, добросусідських і нормальних відносин Дону з німцями, котрі встановились тепер. Всевелике Військо Донське не забуде тої послуги.

Від імені отамана і всього Всевеликого Війська Донського я п'ю за здоров'я Ваше, Ваша Ясновельможність, я підношу келех за розцвіт Української держави, я п'ю за потом із запорожців і за майбутню непорушну дружбу України з Доном. Його Ясновельможності Гетьманові Всієї України слава».

Резиденція посольства ВВД в Україні була розташована у будинку під № 57 по вулиці Фундуклеївській. Як і більшість тогочасних іноземних дипломатичних представництв, які діяли в Україні, посо-

льство ВВД сумлінно виконувало покладені на нього функції, особливо щодо захисту інтересів своїх громадян на території країни перебування, про що свідчать знайдені документи у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (м. Київ). Так, в одному з них був представлений рапорт до отамана Зимової станції ВВД в Україні, в якому полковник Воробйов звертався з проханням допомогти його братові Олександру Федоровичу Воробйову, що раніше був козаком Оренбурзького війська, якого звинуватили у причетності до політичних заколотів і на підставі цього ув'язнили. Хоча, за словами брата він ніколи не брав участі у будь-яких політичних акціях і політиці у цілому. Іншим яскравим прикладом є участь посольства Війська Донського у сприянні повернення українців-переселенців селища Вишневого Морозовської станції на батьківщину.

Зрозуміло, що у процесі плідної співпраці між посольством ВВД та МЗС Української Держави виникали й певні непорозуміння, але загалом відносини та співпраця між країнами характеризується позитивними зрушеннями.

Проте, зі встановленням радянської влади 8 лютого 1920 р. діяльність посольства була припинена.

СУДНОПЛАВСТВО У ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР'Ї ТА РОЗВИТОК ТОРГІВЛІ НА МЕЖІ ЕР

Сергій Воронов
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: voronovso@ukr.net

Інтенсивний розвиток малого судноплавства у Дніпровсько-Дунайській річкових системах мав значний вплив на економічні міжнародні зв'язки та культурний обмін регіону. Територія України має доволі густу річкову мережу: 73 тис. річок і близько 20 тис. озер. Судноплавство зумовлювало широкі міграційні, демографічні та соціально-економічні процеси, торгівельні зв'язки та військово-політичну експансію давнього населення на території України. Воно сприяло встановленню міжетнічних, культурних і релігійних контактів між різними спільнотами та територіями. Гідрологічні характеристики річок України (мілкість відгалужень головних магістралей, пороги, волоки) сформували конструкційні особливості річкових суден І ст. н.е. визначивши їх невеликі розміри, незначну осадку та легкість.

Нова активізація греко-варварської торгівлі у Північному Причорномор'ї починається з епохи пізнього еллінізму та продовжується у перші століття нашої ери. Цей етап розвитку варварської торгівлі Північного Причорномор'я принципово відрізняється від попередніх тим, що широкого поширення досягає товарно-грошовий обмін, грошовий обіг, про що свідчать багаточисленні скарби. Безумовно, що це відобразилося на мореплавстві та суднобудівництві у регіоні Чорного моря.

Посередниками у торгівлі з варварським світом, як і раніше, продовжують виступати античні міста-порти Північного Причорномор'я: Тіра, Ольвія, Херсонес, Пантикапей, Фанагорія та Горгіппія. Шляхи проникнення багатьох категорій імпорту у варварське середовище на сьогодні не визначені. Деякі групи знахідок, добре представлені на варварських територіях, зокрема, скляні та бронзові вироби західного (італійського, галлоримського, рейнського) походження, невідомі у приморських античних містах, зокрема, у боспорських. Це, вірогідно, має відношення і до фібул. Необхідно також рахуватися з вірогідністю проникнення багатьох виробів до варварів в якості військових трофеїв, а не шляхом торгівлі.

На цю добу самими поширеними генеральними вантажами у ході морських і річкових перевезень були: продукти транспортовані в амфорах (вино, масло), глиняний посуд, металеві вироби, скляні вироби, фібули.

Асортимент античного імпорту у варварському середовищі надзвичайно широкий: це, окрім вина, в основному з південнопонтійських малоазійських центрів, зокрема також з західних (у тому числі італійських), різноманітний червонолаковий посуд як малоазійського, так і середземноморського походження, різноманітні (срібні та бронзові) вироби та скляний посуд, фібули, різні камені та гемми, а також інші прикраси, походженням із різних районів і центрів виробництва античного світу. Знахідки амфор особливо широко поширені у Подунав'ї та Подністров'ї, Побужжі, Придніпров'ї та їх межиріччях, на нижньому Дону. Імпорт вина, судячи за останками амфор, посилюється у III-IV ст. Ареал

червонолакової (а також і простої гончарної) кераміки взагалі співпадає з областю поширення амфор. Як і вино, червонолакова кераміка надходила на варварські території через посередництво північночорноморських міст-портів, про що свідчить ідентичність складу імпорту. Область поширення металевих (срібних і бронзових) виробів відрізняється від ареалу імпортної кераміки. Хронологічно цей імпорт відповідає загальному розвитку варварської торгівлі Північного Причорномор'я. Найбільшої інтенсивності він досягає, вірогідно, у I-II ст. Дуже широким був імпорт скляного посуду, який включав не лише іноземні вироби, але й виготовлені у місцевих північнопонтійських майстернях.

У той же час статистичні матеріали щодо використання плавзасобів у Чорному морі в античну та середньовічну епохи констатують перевагу військового використання морського транспорту. I ст. до н.е. і до IV ст. н.е. античні держави Північного Причорномор'я вели постійні війни, а головна база флоту Риму та дислокації командування вексилляцій і військової канцелярії трибуна – Херсонес. Додаткова стоянка флоту у порту Харакс. Разом з тим, за не підтвердженими даними, крім бойових кораблів, до складу флоту входило біля 1000 кораблів іншого призначення.

Надзвичайно серйозною проблемою для античного судноплавства стало піратство. Для прибережних племен Таврики захоплення кораблів було головним засобом існування та накопичення. У 47-17 рр. до н.е. цар Асандр (Боспорське царство) збудував у Пантикапеї храм Афродіти Навархіди на честь морської перемоги царського флоту над піратами, у ході якої потоплено чимало піратських суден. Інформація щодо кількості затонулих кораблів і місце їх загибелі у свідченні відсутні.

Загалом римські торгові судна були достатньо міцними та мали високі мореплавні якості. Вони були маневрені й автономні, могли, при необхідності, витримати сильний шторм. Однак їх екіпажі були малочисленими, і в якості головного двигуна вони використовували частіше за все вітрило. Інколи цього було недостатньо, щоб відірватися від переслідування, і торгові кораблі ставали жертвами піратів, так як при відсутності вітру, мали набагато меншу швидкість ніж невеликі, неморехідні, але дуже швидкісні човни північно-чорноморських піратів. Тому вантажні судна багато часу стояли у гаванях в очікуванні попутного вітру, віддаючи перевагу здійсненню переходів під вітрилами на значній відстані від небезпечних берегів, не боячись навіть складних погодних умов.

Торгові кораблі Римської імперії активно здійснював переходи по р. Дніпро, що підтверджує виявлення у 1995 р. на дні річки у районі острова Хортиця металевого римського якоря I-III ст. Про це також свідчать численні знахідки римської корабельної тари й амфор у басейнах більшості річок на території України. Для дослідження північночорноморської торгівлі у перші століття нашої ери першочергову роль грають вироби зі скла. Найпізніші знахідки їх відомі на сьогодні у Верхньому Подніпров'ї (села Горшков і Чаплин), у Посеймі (село Харівка), верхів'ях басейнів р. Псьол і Сіверський Донець (села Горчево, Бондариха та Велике Городище) й інших річок. У багатьох римських джерелах існують свідчення про використання водних шляхів у торгівельні емпорії на р. Дунай, Дністер і Дніпрі. Давньогрецький географ Клавдій Птолемей, який у II ст. відвідав р. Дніпро, залишив інформацію про спорудження слов'янськими племенами «амадок» (плотів), і про тогочасний ремісничий центр по їх виготовленню у м. Любечі. Інформація щодо особливостей суднобудування та навігації цієї епохи має узагальнений характер і не дає достатньо даних про зовнішній вигляд та умови судноводіння античних торгових і бойових кораблів.

Щодо внутрішньодержавної торгівлі Північного Причорномор'я, то його вивчення знаходиться ще на початковій стадії. Для внутрішнього (внутрішньодержавного) ринку характерний високорозвинений грошовий обіг. Основу внутрішньої торгівлі складала торгівля сільськогосподарськими та ремісничими продуктами власного виробництва. Імпортні товари займали у внутрішній торгівлі підпорядковане положення. Наприклад, Боспорське місто Мірмекій був значним центром боспорського виноробства та внутрішньої виноторгівлі. Інтенсивність і коливання у розвитку внутрішньої торгівлі держав Північного Причорномор'я стояли у прямій залежності від їх загального економічного розвитку. Так, зокрема, розквіт внутрішньої торгівлі у них зафіксовано у IV – на початку III ст. до н.е., у I-II ст. н.е., що співпадає з часом їх економічного та політичного зросту.

Найпоширенішими вантажами у морській і річковій торгівлі того часу були продукти харчування, особливо зерно, а також сировина (метали та ліс), й інші товари та високоякісні вироби ремесла. У трюмах кораблів затонули найкращі сорти вин та оливкового масла та солона риба. З джерел відомо про значну кількість коського вина та бронзового посуду грецького виробництва, які загинули під час транспортування вздовж південного узбережжя Криму. Поширеним було транспортування шкір тварин. Частими вантажами кораблів були: раби, зерно, вино, масла, риба, нафта, шкіри, шерсть, тварини, ліс, будівельні матеріали, вироби мистецтва, керамічні вироби, побутові предмети, озброєння, осадні пристрої, пасажири та війська.

ВИКОРИСТАННЯ «М'ЯКОЇ СИЛИ» ЯК ЕЛЕМЕНТУ ВПЛИВУ КНР В АФРИЦІ

Владислава Вуйко
Чорноморський національний університет імені Петра Могили, студент магістеріуму
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10
e-mail: email: vryaba024@gmail.com

На початку нового століття міжнародна обстановка продовжує зазнавати серйозних і складних змін, з огляду на ті глобалізаційні процеси, які відбуваються наразі. Мир і розвиток є найбільш актуальними темами зараз, а для підтримання миру, сприяння розвитку та співпраці є спільне прагнення країн, які жадають об'єднати зусилля аби досягти успіху. Китай є найбільшою країною, що розвивається у світі, а її економіка є однією з наймічніших економік світу і це не дивно, що з такими вихідними даними країна намагається вийти за рамки своєї країни. Африка є найбільш концентрованим континентом для країн що розвиваються, і важливим місцем, від стабільності якого залежить спокій усього світу. В умовах нового століття китайсько-африканські традиційні дружні відносини стикаються з новими можливостями для розвитку.

Розвиток Китаю, як нової ключової держави світу, і його зростаюча залученість в Африканський континент привертають підвищену увагу політиків, вчених, бізнесменів і ЗМІ. Саме тому в сучасних міжнародних відносинах йде широка дискусія з питань того, чи є «м'яка сила» символом конкуренції КНР з провідними державами за світове лідерство, чи становлять політичні ініціативи Китаю якусь загрозу світові чи відкривають нові перспективи структурного розвитку сучасного світу .

У 2014 р., коли Сі Цзіньпін присвятив ціле пленарне засідання з питань культури, то останнє комюніке заявило, що це було національною метою «побудувати нашу країну в соціалістичну культурну наддержаву». У тому ж році Сі оголосив: «Ми повинні збільшити м'яку силу Китаю, надати всьому світу хороше сприйняття Китаю та краще повідомляти про послання Китаю до всього світу».

Для того, щоб розглянути у динаміці розвиток потенціалу «м'якої сили» КНР на Африканському континенті, сьогодні Китай та країни Африканського континенту розширюють співпрацю у політичній, економічній, культурній та освітній сферах.

Слід зазначити, що «китайська модель» м'якої сили пов'язана, перш за все, з поширенням культури, освіти, проникненням ЗМІ у регіон та іншими світополітичними ініціативами.

Досить швидко КНР відкриває інститути Конфуція на Африканському континенті, які допомагають африканцям «краще зрозуміти Китай», навчають і готують кадри. Не випадково Сі Цзіньпін у ході роботи Форуму співпраці «Китай-Африка» 2015 року заявив про будівництво п'яти нових культурних центрів в Африці, а також про надання 500 грантів на навчання у Китаї та 30 000 стипендій для навчання в африканських університетах.

З огляду на той факт, що вища освіта на Африканському континенті, як правило, доступна або заможним громадянам, або за грантами (особливо китайськими), є всі підстави вважати, що майбутня інтелігенція країн Африки також буде підтримувати активну участь КНР у житті свого континенту .

Також Китай планує створити в Африці центри професійної підготовки, в яких зможуть пройти навчання більше 200 тисяч місцевих робітників. Тимчасові рамки цього проекту вказані не були, проте можна очікувати, що ця робота буде розгорнута протягом найближчих декількох років. Китай також підтримав ініціативу створення в Африці 5 університетів. Якщо університети за якістю освіти будуть на рівні аналогічного у Шанхаї, то високоосвічених фахівців у технічних галузях, інженерії, науці в Африці стане більше. Як заявила Фей Чунг, фахівець з китайсько-зімбабвійських відносин і міністр при президенті Зімбабве Роберта Мугабе, «це допоможе Африці звільнитися від колоніального минулого …перетворитися з чистого експортера сировини на виробника готової продукції і послуг». Участь Китаю у житті континенту, безсумнівно, відіб'ється на виробничому потенціалі Африки.

Така активна залученість Китаю у життя Африканського континенту викликала невдоволення та побоювання країн Заходу і прозахідних сил у країнах Африки. Західні країни зазвичай зображують Китай як жорстокого колонізатора, єдиною метою якого виступає задоволення ненаситної жадоби природних ресурсів та експорту дешевих промислових товарів. Нерідко політику Китаю називають «колоніалізмом XXI століття», а голову КНР Сі Цзіньпіна – «Санта-Клаусом». Президент корпоративної ради в Африці Стівен Хейєс порівняв китайців з армією амазонських мура́х, які поглинають і завойовують все на своєму шляху. А у Замбії політики вміло маніпулюють людськими голосами, обіцяючи у передвиборних посланнях зменшити залученість китайців до бізнес-структур країни.

Китай вміло бореться з критикою Заходу – не словами, а діями. Китай поєднав у собі дві важливих складових – економіку (у чому поки відстає Індія) та політику (у чому значно поступаються США та ЄС, які, як і раніше, нав'язують Африці свій шлях розвитку). У битві за Африку КНР поки виграє, але її конкуренти – Індія, США, ЄС наступають Піднебесній на п'яти.

Не можна залишати без уваги той факт, що допомога КНР країнам Африки здійснюється не тільки в освіті, а й через розвиток інфраструктурного потенціалу, техніку, енергетику, інвестиції, торгівлю, культурно-гуманітарне співробітництво, сільське господарство і т.д. На думку президента Танзанії Джакайя Кіквете, країни, що розвиваються, бачать у Китаї партнера у вирішенні низки серйозних проблем регіону.

Варто підсумувати, що одним з основних завдань «м'якої сили» є створення позитивного іміджу КНР в Африці. На відміну від низки держав Європейського континенту, які асоціюються в Африканських державах з їх колоніальним минулим, Китайська Народна Республіка, у силу історичних передумов, позбавлена таких негативних конотацій у регіоні. Ця обставина значною мірою полегшує перспективи формування позитивного іміджу Китаю у країнах Африки.

Китай прагне формувати «м'яку силу» з огляду на національну специфіку та без нанесення шкоди власним інтересам. Однак реалізація стратегічної мети побудови «могутньої культурної держави» зажадає величезних інвестицій, структурних змін у культурних індустріях, концентрації у цій сфері адміністративних послуг.

У XXI ст. Китай успішно розширює політичний вплив і «м'яку силу» в Африці. Пекін успішно реалізує свої зовнішньополітичні цілі за допомогою «м'якої сили», активно використовуючи всі можливі форми обмінів і співпраці для створення сприятливого іміджу Китаю як дружньої країни та надійного партнера для всієї світової спільноти.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ У ПОЛІТИЦІ «СТРИМУВАННЯ» ІНДІЇ У ВЗАЄМОВІДНОСИНАХ ПАКИСТАН-ІНДІЯ-КНР

Іван Вуйко
Чорноморський національний університет імені Петра Могили, студент магістеріуму
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10
e-mail: ivanvuiko@gmail.com

Протягом багатьох десятиліть Південна Азія, включаючи Індокитай, служила ареною зіткнення політичних і військових інтересів багатьох країн, що пояснюється важливим стратегічним положенням субконтиненту, близькістю багатої нафтою Перської затоки. Ексклюзивність ситуації у цьому регіоні додатково обумовлена низкою істотних факторів.

По-перше, безпосереднім сусідством трьох ядерних держав: Індії, Китаю та Пакистану – перші дві з яких офіційно входять до т.зв. світового «ядерного клубу».

По-друге, приналежністю цих країн до різних стародавніх цивілізацій і релігій, що наклало свій відбиток на світогляд населення їх народів, на їх самобутність і культурні традиції.

По-третє, наявністю постійного вогнища напруженості між Індією та Пакистаном, Індією та Китаєм внаслідок невирішеності прикордонних проблем і взаємних територіальних претензій, що ставали приводом для широкомасштабних військових конфліктів – пакистано-індійських (1947-1949 рр., 1965, 1971, 1999 рр.) і китайсько-індійських (1959, 1962 рр.). І хоча «гаряча фаза» конфліктів залишилася у минулому, ніхто не дасть гарантій, що вони у будь-який момент не спалахнуть знову і з новою силою.

По-четверте, наростаючим суперництвом між Індією та Китаєм у торгово-економічній і військовій сферах, їх прагненням до регіонального лідерства.

По-п'яте, близькістю цих країн до Афганістану й Іраку, в яких тривають зіткнення між ісламськими екстремістами, з одного боку, і військами НАТО та силами міжнародної коаліції, з іншого боку, а також до Ірану, ізоляції якого домагаються, у першу чергу, Сполучені Штати й Ізраїль.

Існують й інші менш значущі чинники, які, тим не менш, також впливають на напруженість ситуації у цьому регіоні. Але навіть перерахованих факторів досить для того, щоб зрозуміти, що трикутник Індія – Пакистан – Китай вимагає до себе найпильнішої уваги.

Неореалізм пояснює конфлікт між Індією та Пакистаном як наслідок структурного характеру мі-

жнародної системи у Південній Азії. Дисбаланс сил між Індією та Пакистаном обмежує обидві держави, але, більшою мірою, Пакистан. Цей дисбаланс також означає, що Індія має більший запас права на помилку. Пакистан не може дозволити собі робити помилки. Недовіра та страх Пакистану не пов'язані з конкретними політиками Індії. Крім того, він має мало спільного з певними суперечками або їх дозволами, оскільки стан справ виходить за рамки будь-якого одного спору чи конфлікту. Претензії Пакистану до Індії починаються з Кашміру, боротьби за прісну воду, нарощування військової потужності після війни 1962 року, утворення держави Бангладеш, нарощування ядерного потенціалу та замикаються назад на Кашмірі. Таким чином, страх Пакистану постійно змушує його стримувати Індію.

Пакистан демонструє суміш варіантів балансування: використовуючи внутрішні ресурси – збільшення витрат на оборонну промисловість і нарощування військової потужності, – він доповнює це альянсами з іншими державами, зокрема, США та Китаєм.

Через конкурентні взаємини в умови анархії, спроба будь-якої держави зміцнити власну безпеку загрожуватиме інтересам чужої безпеки та посилить підозри. Це дає сильний поштовх для держави прийняти категоричну позицію. Так, ні Пакистан, ні Індія не хочуть зменшувати їх відносне становище у Південній Азії. Таким чином, неореалізм частково пояснює, чому Пакистан активно користується внутрішніми та зовнішніми ресурсами як спроба утримати Індію від військової конфронтації, підтверджуючи свої вимоги, демонструючи свої можливості та співпрацю з Китаєм.

Еволюцію «особливих відносин» між Пакистаном і Китаєм найкраще аналізувати у концептуальних рамках, де ідеологічні міркування замінені інтересами безпеки та реальною політикою як першорядними детермінантами відносин між державами.

Лінія Пакистан – Індія – Китай історично була побудована навколо лінії, де ослаблення відносин Китаю з однією з країн у «трикутнику» надає імпульс до поліпшення відносин з іншою. Китай відмовляється від поняття стратегічного трикутника між трьома країнами, хоча, як найсильніший актор, займає його вершину. Китай змушений вживати заходів, щоб нейтралізувати велику та сильну країну Південної Азії – Індію. Додавання Китаю до задач, де традиційно в якості елементів розумілися конфліктуючі Індія та Пакистан, створює нове сприйняття відносин, яке йде від всякого роду спрощень .

Суперництво у Південній Азії краще розуміти як сукупність примусових двійок: у той час як Індія бачить себе в якості конкурента Китаю у боротьбі за регіональне лідерство та міжнародний вплив, Пекін зіставляє себе з наддержавами. Точно так же, суперництво Пакистану з Індією є, по своїй суті, стримуванням один одного. Для своїх цілей Пакистан, почасти, використовує Китай, у той час як Китай намагається управляти Південною Азією з боку.

Важливим наслідком структурного впливу на Індію та Пакистан є те, що дозвіл конкретних питань, зокрема, Кашмірського конфлікту, навряд чи приведе до миру між Індією та Пакистаном, оскільки, навіть якщо цей спір буде вирішено, Пакистан не відмовиться від своїх зусиль по балансуванню Індії та наслідком буде тривалий конфлікт з Індією .

На думку І. Тихоненко, володіння Пакистаном ядерною зброєю безперечно сприяє зростанню іміджу країни у мусульманському світі, але для забезпечення власної безпеки та гідного місця у системі регіональних відносин у Південній Азії, держава заручається підтримкою зовнішніх сил. Оплотом такої допомоги є Китайська Народна Республіка, яка все більше витісняє США із регіону. Тому, баланс сил у Південній Азії (паритет міці між Пакистаном та Індією) та відносини Пакистан-Китай варто розглядати крізь призму ядерної стабільності й ядерного стримування.

Існуюча ядерна дилема безпеки між Ісламабадом і Нью-Делі робить обидві держави та їхніх регіональних сусідів заручниками гіпотетично можливої ядерної війни. Розуміння наслідків такого військового конфлікту змушує Пакистан та Індію шукати «союзників». Укладання індійсько-американської угоди про співробітництво у сфері ядерної енергетики сприяло зміцненню пакистансько-китайського військово-стратегічного альянсу, який, насамперед, спрямований на «стримування» амбіцій Індії у регіоні. З огляду на таку ситуацію, найбільш актуальною видається співпраця між КНР і Пакистаном в ядерній і військовій сферах, що стає об'єктом занепокоєння зі сторони офіційного Нью-Делі.

ПРИВАТНА КОЛЕКЦІЯ НАТАЛІВСЬКОГО МАЄТКУ П.І. ХАРИТОНЕНКА

Ольга Гайдай
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10
e-mail: osvita13@ukr.net

На початку XXI ст. в усіх сферах суспільного та культурного життя України починає відроджуватися інтерес до ролі та діяльності купецтва як стану. За радянських часів купецтво згадувалося в основному з негативним відтінком. І лише з набуттям Україною незалежності стало можливим розпочати новий етап у дослідженні загальноросійського та регіонального купецтва. Роль і діяльність династії підприємців цукрозаводчиків Харитоненків потребує всебічного вивчення. Подолавши шлях від селян слободи Нижньої Сироватки, Сумського повіту, Харківської губернії, до найзаможнішого та впливового роду цукрозаводчиків, Харитоненки, завдяки наполегливій праці, перетворили провінційне місто Суми на провідний центр цукрово-рафінадної галузі Харківщини. Саме тому ця тема на сторінках регіональної сумської преси набуває особливої актуальності у контексті соціально-економічних процесів, що проходили у Російській імперії в кінці XIX – на початку XX ст. Жвавий розвиток капіталістичних відносин, визначення ролі та місця регіонального купецтва у складних історичних процесах є однією з проблем, що потребує вивчення. Науковий інтерес мають також проблеми пов'язані з підприємництвом, спадкоємності родинного підприємництва, проблеми повсякденного життя та сімейно-родинних відносин. Поява нового економічного класу фабрикантів, заводчиків, банкірів формує і новий тип колекціонерів. Це був збирач художніх творів і предметів, який довіряв власному смаку більше, ніж думкам і рекомендаціям авторитетів.

Колекції приватних осіб не були схожі, відбір часом відбувався за власним бажанням і віддзеркалював душевний стан господаря. Саме через це професіонали мали право назвати захоплення аматорством. Художні зібрання Павла Михайловича Третьякова, Івана Володимировича Цвєтаєва, Олексія Олександровича Бахрушина, Михайла Абрамовича та Івана Абрамовича Морозових та інших, стали найяскравішими прикладами в історії приватного колекціонування у Російській імперії другої половини XIX – початку XX ст. Не менш відомим колекціонером був представник династії підприємців-цукрозаводчиків Павло Іванович Харитоненко (5.01.1853, м. Суми – 13.06.1914, маєток Наталівка Харківська губ.). Він захоплювався російським і західноєвропейським живописом, а також колекціонував ікони. П.І. Харитоненко став невід'ємною частиною художнього життя Російської імперії та її культурних центрів.

Колекціонування у багатьох областях європейської частини Росії було пов'язано з багатющими традиціями садибної культури. Тому не дивно, що художня колекція П.І. Харітоненка виявилася розділеною між маєтком Наталівка (сьогодні це с. Володимирівка, Краснокутського району Харківської області), містами Суми та Москва, де він мав власний особняк на Софійській набережній.

Приватна колекція Наталівського маєтку формувалася на прихильності господаря до нових стильових пошуків. П.І. Харитоненко підтримував молодих митців, захоплювався роботами представників «Союзу російських художників», до якого входили живописці Москви та Петербургу. Його кістяк становили Костянтин Юон, Абрам Архипов, Ігор Грабар, Аркадій Рилов та інші. Атмосфера творчості, гостинності приваблювала до Наталівки Олексія Щусєва, Олександра Савінова, Сергія Коньонкова, Олександра Матвєєва та Сергія Виноградова. Якраз у 1890-1900-х роках С. Виноградов жив і працював у Харкові. Вірогідно, що у той час він відвідував Наталівку. Частими гостями у Наталівці були брати Володимир і Микола Маковські. У маєтку Харитоненка В. Маковським був виконаний «Жіночий портрет» (1885) і «Портрет Бюссона, вихователя дітей П. Харитоненка» (1894). М. Маковський був представлений творами «Базар у Москві» (1884) і «На річці» (1885). У маєтку був написаний Ф. Малявіним і портрет господаря з сином (1911). Етюдом «В горах» (1884) представлено Г. Мясоєдова. Нові напрямки у мистецтві першого десятиліття відображені у «Золотій осені» С. Жуковського.

Багаторічна дружба пов'язувала П. Харитоненка з видатним майстром М. Нестеровим. Його пензлю належить розпис Троїцького собору (1901-1914) у Сумах (шість образів для іконостасу). Монументальне полотно «Тихі води» (1912) відноситься до періоду активних творчих взаємин цих непересічних людей. З московських живописців слід назвати І. Остроухова з його етюдом «Рання весна» (1900 р). Трохи осторонь від основних художніх смаків господаря садиби стояло ім'я В. Орловського –

відомого художника першої половини XIX ст., презентованого картиною «Трійка». Перлинами зібрання П. Харитоненка були шедеври: портрет Н. Матвєєвой (1909 р.) В. Сурикова, «Дворик» (1891 р.) В. Полєнова, «Темний ліс» (1890 р.) І. Шишкіна.

У Наталівці завжди було багатолюдно. Влітку тут збиралася не тільки вся численна родина Харитоненків. У гостинних господарів любили відпочивати художники, музиканти, актори. У Наталівці Павлом Івановичем Харитоненком була побудована Спаська церква. Основні креслення були виконані у 1908 р. академіком архітектури О.В. Щусєвим. Будівництво велося з 1911 по 1913 роки. Роботами по зведенню храму керував академік архітектури А.М. Рухлядєв. Інтер'єри розписував петербурзький художник О.І. Савінов. Розпис була виконана у дусі давньоруського фрескового живопису Новгорода, Ярославля та Пскова. У зовнішньому оздобленні храму використані рельєфи, виконані С.Т. Коньонковим та А.П. Матвеєвим. Над головним входом розміщувалася мозаїка «Спас Вседержитель», імовірно роботи М.К. Реріха. Церква являла собою також своєрідний музей давньоруського іконопису (новгородська школа) і церковного начиння. У колекції знаходилися рідкісні дев'ять ікон деісусного чину новгородського письма, старовинні церковні предмети (лампади, килими, кадила й ін.).

Частина ікон, зібраних Павлом Івановичем і його дружиною Вірою Андріївною Харитоненками, була продемонстрована на виставці іконопису та художньої старовини у Москві, на з'їзді художників у 1911-1912 роках, у дні святкування 300-річчя Дому Романових. Колекція ікон Павла Івановича Харитоненка вважалася третьою за значимістю у Росії. У київському музеї Російського мистецтва, експозицію іконопису відкриває ікона XV ст. «Борис і Гліб» з Наталівського зібрання. Канонізація Бориса і Гліба відбулася наприкінці XI ст. (1072), тоді ж було створено перші зображення князів. Безумовно це був прояв прагнення Київської Русі до незалежності власної культури. Святих князів шанували не лише на Русі, а й у Візантії та на Балканах. Ікона «Борис і Гліб» походить зі Савво-Вишерського монастиря під Новгородом, заснованого у XV ст., однак вважається, що ікона була перенесена з більш давнього храму, присвяченого цим святим, які згідно літопису вже були у Новгороді в XII ст. Ця унікальна ікона саме з Наталівського зібрання Харитоненків відкриває сьогодні експозицію іконопису у Київському музеї Російського мистецтва. Вона є найдавнішим пам'ятником у зібранні музею та датується початком чи серединою XIII ст. Після 1918 р. майже всі роботи були вивезені з Наталівки та зберігаються зараз у Третьяковській галереї й інших музеях. Нині роботи з колекції П.І. Харитоненка знаходяться у постійній експозиції відділу дореволюційного мистецтва (23), у фондах того ж відділу (2) й у фондах відділу західноєвропейського мистецтва (1) Харківського художнього музею. Зібрані разом, вони демонструють високий якісний і кількісний склад у колекції музею. І це не дивно – адже зібрання П.І. Харитоненка у відділі дореволюційного мистецтва представлено досить повно, він – єдиний на Харківщині колекціонер вітчизняного мистецтва такого масштабу.

MEMORY STUDIES В УКРАЇНІ: ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ Й ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Оксана Господаренко
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, доцент
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: kseniagospodarenko@gmail.com

Розвиток історичної науки XX-XXI ст. пов'язаний з виникненням і розвитком нових парадигм, активізацією міждисциплінарних досліджень, тематичним і методологічним розмаїттям. Одним із таких напрямків є Memory studies (студії пам'яті).

На думку Алли Киридон, важливість та актуальність задекларованої проблеми зумовлюється низкою чинників, зокрема: а) розвитком історіографічного процесу пам'яттєвої парадигми; б) необхідністю осмислення пам'яттєвого дискурсу у міждисциплінарному просторі; в) потребою маркування методологічних орієнтирів; г) інтеграцією української історіографії до світового історіографічного простору тощо.

Memory studies виникають у проміжку кінця XIX – середини XX ст. Але особливістю нового напрямку на цей час була певна розпорошеність по різних галузях. На другу половину XX ст. П. Хаттон виділяє кілька сегментів у дискурсі пам'яті: історичний (Ф. Ар'єс, Ж. Лефевр, Ф. Фюре, П. Нора й ін.), соціологічний (М. Ґальбвакс), психологічний (У. Вордсворт, З. Фрейд та ін.), культурологічний (М. Фуко,

Ф. Йейтс та ін.), герменевтичний (Г.-Х. Гадамер).

У соціогуманітарному просторі України Memory studies виділився на початку XXI ст. І вже на початку свого становлення у напрямі виділяються певні значеннєві структури (в психології, соціології, філософії, історії, політології, культурології тощо) з різними векторами пам'яті, при збереженні однієї системи координат – «меморіальній». Відповідно до сфери вжитку феномену пам'яті формуються і визначення смислів.

Аналіз літератури з проблем пам'яті з різними значеннями (історична, національна, колективна, індивідуальна, соціальна та інші) дозволив А. Киридон прийти до висновку про відсутність чіткого визначення поняття, що відображає сутність феномену, та ясності у використанні терміну. Як засвідчує практика, термін досить довільно використовується при визначенні різних процесів та явищ й отримує той зміст, який потрібен тому чи іншому досліднику. В українському науковому просторі найчастіше використовується термін «memory studies», а вже у його межах можуть використовуватися різні значеннєві відповідники.

На думку А. Киридон, у становленні Memory studies в Україні можна виділити кілька етапів з основними тенденціями розвитку:

І етап – виокремлення студій пам'яті в Україні припадає на кінець 1980-х – початок 1990-х рр. Його можна охарактеризувати як етап опосередкованого впливу парадигми пам'яті на дослідження минулого.

ІІ етап – від початку 1990-х – до початку 2000-х років – етап зародження студій пам'яті у контексті процесу початків державотворення (своєрідного «перехідного періоду»).

ІІІ етап – початок 2000-х рр. – 2010 р. – активізація досліджень дискурсу пам'яті у різних галузях соціогуманітарного знання. Характерною рисою етапу постає зміна «одержимості історією» «одержимістю пам'яттю» початку XXI ст.

IV етап – з 2011 р. – жовтень 2014 р. – початковий етап інституалізації студій пам'яті в Україні. Інституціональним флагманом студій пам'яті став Український інститут національної пам'яті (з моменту зміни статусу та реорганізації його як науково-дослідницької установи (з 2011 р.).

Становлення студій пам'яті в українському гуманітарному просторі пов'язане із формуванням наукового співтовариства, яке об'єднує фахівців різних науково-дослідних установ України, таких як Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України, Інститут історії України НАН України, Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, Український інститут національної пам'яті й ін.

Розширюють дослідницькі пошуки у сфері студій пам'ятки й окремі представники вітчизняної університетської науки провідних вищих навчальних закладів України (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Львівський національний університет імені Івана Франка, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Харківський національний університет імені В. Каразіна, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя й ін.).

Важливим елементом у процесі становлення студій пам'яті в Україні постають дисертаційні дослідження. Захист дисертацій А. Любарця (Київ, 2017), Х. Федорищак (Одеса, 2017), В. Бабки (Ніжин, 2016), А. Глушка (Київ, 2014), О. Волянюк (Київ, 2012), В. Жадько (Київ, 2007), Ю. Зерній (Київ, 2009), Г. Коньшини (Харків, 2007), Л. Стародубцевої (Харків, 2004), О. Фостачук (Харків, 2005) та ін., підготовлених у галузях соціології, політології, культурології, філософії. Ці роботи засвідчують міждисциплінарність проблем у науковому просторі України.

В українському науковому просторі формування сталого наукового інтересу до студій пам'яті на початку XXI ст. засвідчується проведенням симпозіумів, круглих столів і конференцій. Ще одним кроком на шляху входження студій пам'яті в український гуманітарний простір та їх подальшої популяризації стало видання тематичних спеціальних випусків відомих часописів «Україна модерна» і «Схід-Захід», присвячених теоретичним і практичним проблемам пам'яті у розробці вітчизняних і зарубіжних дослідників.

Однією із складових інституалізації студій пам'яті в Україні є переклад праць відомих зарубіжних вчених, які займаються проблематикою пам'яті (Р. Козеллек, А. Міхнік, С. Єкельчик, П. Коннертон, Й. Рюзен, В. Вжосек, А. Ассман, Е. Домańська й ін.).

Хотілося б особливо відзначити роль Українського інституту національної пам'яті у розробці теоретичних питань пам'яттєвої проблематики та практичних аспектів вироблення історичної політики України у сучасних умовах. Обговорення теоретичних і прикладних проблем студій пам'яті здійснюється на сторінках наукового видання «Національна та історична пам'ять». Потужним внеском у роз-

виток нового напрямку стали підготовлені колективом УІНП видання – словник ключових термінів і бібліографічний покажчик. Отже, з моменту утворення УІНП студії пам'яті в Україні набули комплексного, системного, послідовного, наукового характеру, з характерною відмовою від нефахових, ідеологізованих підходів. Проводився інтенсивний пошук шляхів надання колективній пам'яті, її формуванню та розвитку наукового обґрунтування.

PREZENTACE ČESKOSLOVENSKÉ SPRÁVY PODKARPATSKÉ RUSI PŘED BRITSKÝMI NÁVŠTĚVNÍKY VE DRUHÉ POLOVINĚ TŘICÁTÝCH LET 20. STOLETÍ

David Hubený
Specialista Národní archiv ČR
Česká republika, Praha 4 – Chodovec, PSČ 149 00
e-mail: david.hubeny@nacr.cz

Československo jako stát obklopený ne zcela přátelskými sousedy se samozřejmě snažilo, aby v zahraničí, zejména u velmocí, působilo jako klidný a přátelský stát. Tomu také odpovídala náležitá péče o zahraniční novináře, politiky, úředníky a další představitele veřejného života, kteří přijeli na návštěvu či studijní pobyt. Mnozí z nich byli na svých cestách vybaveni doporučujícím dopisem či přímo úřední výzvou československého Ministerstva zahraničních věcí, aby jim místní úřady byly nápomocné. O jejich pobytu, názorech a plánech, které byly zjištěny, podkarpatoruské úřady informovaly nadřízené centrální orgány. V této souvislosti byl zájem projevován mimo jiné o britské návštěvníky v souvislosti se snahou Československa získat si sympatie, a hlavně podporu, západních mocností vůči narůstajícímu tlaku Hitlerova Německa a jím řízené německé menšiny v Československu.

Pozornost byla věnována Johnu Davidu Ewansovi/Evansovi (nar. 8. prosince 1908), bývalému pracovníkovi Reuters, který v roce 1935 a 1938 pobýval v Československu, přičemž při své první návštěvě zavítal i na Podkarpatskou Rus, kde jednal se zemským prezidentem, školstvím referentem, starostou Užhorodu a několika dalšími úředníky a politiky.

Na Podkarpatskou Rus ve druhé polovině třicátých let zavítalo několik britských liberálních politiků. V létě 1937 to byl pplk. Charles Waley Cohen (1879-1963), jinak též právník, který opakovaně bezúspěšně kandidoval do parlamentu. V létě 1938 se pak měl podle přípisu Ministerstva zahraničních věcí očekávat úřad guvernéra návštěvu Frances Louise Josephy (1900-1985), britské liberální političky a opakovaně neúspěšné kandidátky do parlamentu, která předtím v květnu 1937 sympaticky hovořila o Československu na veřejné schůzi v Moravské Ostravě.

Sledovány byly i kontakty úředníka a překladatele Mezinárodního úřadu práce jménem Richard William Roome (nar. 12. listopadu 1905), který se na Podkarpatské Rusi chtěl zdokonalit v ruštině, neboť zamýšlel zavítat na studijní pobyt do SSSR. Je více než možné, že byl pozorován na základě žádosti britské tajné služby, s níž – jak se zdá – udržovala československá strana dobré vztahy již od dob první světové války.

Nechyběly ale ani méně ctihodné osoby – československé úřady se např. zajímaly o jistého britského důstojníka ve výslužbě Stanleye Mortona, který na Podkarpatské Rusi učil angličtinu a vozil z Británie turisty. Panovalo podezření, že jakýsi Morton je v přátelských stycích s vůdcem sudetoněmeckých nacistů Konrádem Henleinem, ba že spolu s ním je členem tajného spolku *„Gralsorden"*, které si kladl za cél vybojovat *„světové panství germánské rase"*. Uvažovalo se i tom, že je pracovníkem britský tajný služby. Jenže aby zmatek byl dokonalý, tak britský ambasída informovala o tom, že jakýsi Brit jménem Morton patrně pracuje pro maďarské zpravodajce. Koneckonců i československé úřady evidovaly, že se Stanley Morton pohybuje výhradně v *„v kruzích maďarsko-židovských a ve společnosti choti polského konzula v Užhorodě Mečislava Chalupczynskiho"*.

Pozornost se věnovala i jiným významným osobnostem, např. K.E. Bakerovi, což byl pracovník banky Samuel Montagu & Co. v Londýně, který jel na Podkarpatskou Rus pořídit fotografické snímky *„lovné zvěře (užitkové i škodné), zejména medvěda, vlka, zvěře jelení, srnčí a černé, ve volné dráze, v přírodě, pro vlastní potřebu žadatelovu."* Pořizování jiných snímků s ohledem na zákon o obraně státu nebylo povoleno, ale Ředitelství státních lesů a statků v Buštině bylo Ministerstvem zemědělství vyzváno, *„nechť vynaloží veškeré úsilí, aby zájezd měl co největší možný úspěch."*

Vedle péče o jednotlivce však nechyběly ani bezpečnostní akce na zajištění klidného průběhu

mezinárodních událostí, jako např. při návštěvě britského královského páru v Paříži v létě 1938, kdy se v této souvislosti na Podkarpatské Rusi připravovala generální razie na den 28. června od 16:00 do 24:00. Cílem byly především ilegálně držené zbraně. Pozornost měla být věnována především podezřelým osobám směřujícím do Francie, zejména do Paříže, a informace měly být okamžitě poskytnuty československým zastupitelským úřadům v Paříži a Londýně, eventuálně se rovnou mělo zabránit podezřelým osobám v odcestování. O tento běžný preventivní akt požádalo samo britské vyslanectví v Praze. Dobově nešlo o nic zvláštního a tyto operace se prováděly i při jiných významných událostech. Lze se s určitostí hraničící s jistotou domnívat, že v tomto případě šlo pro československé úřady o vítanou záminku pro realizaci (tak jako tak nutné) akce proti ilegálním zbraním, a to nejen s ohledem na možný válečný konflikt s Maďarskem a předpokládanou eventualitu povstání maďarské menšiny, s nímž počítal i maďarský generální štáb, ale i na dlouhodobý problém s pytláctvím. Ostatně po zkušenosti, jaký nebývalý zájem vyvolala jistá výstava zabavených pytláckých zbraní a zlepšováků v historických zemích, se podkarpatoruští četníci obávali obeslat jakoukoliv další akci, aby svým kolegům s dalších zemí republiky nepřidělali příliš mnoho nové a namáhavé práce.

Úsilí Československa na propagační – ale zejména na diplomatické – frontě však bylo marné a skončilo porážkou v Mnichově a následně i první vídeňskou arbitráží, která vedla k maďarské okupaci jihu Podkarpatské Rusi.

ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКЕ МИСТЕЦТВО УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА ПІД ЧАС ХОТИНСЬКОЇ ВІЙНИ (ПОДІЇ ЛИПНЯ 1621 р.)

Юрій Гузенко
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, доцент
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24.
e-mail: yuriy.guzenko@i.ua

Під час Хотинської війни 1621 р. козацькі флотилії активно діяли проти турецького флоту на Чорному морі та лиманах. На прикладі деяких тогочасних бойових епізодів, ми маємо можливість краще зрозуміти особливості військово-морського мистецтва українського козацтва. Так, відомо, що ще наприкінці XVI ст. запорожці неодноразово руйнували намагання турецького флоту піднятися вверх по Дніпру для знищення Запорозької Січі. Запорожці вдало користалися тим, що турецьким військовим кораблям – галерам, було складно діяти у незвичних умовах – дніпровських плавнях, які сильно обмежували їх бойові можливості. Головним тактичним прийомом українського козацтва у таких умовах було заманювання ворога до засідки та розстріл його впритул з індивідуальної вогнепальної зброї та гармат. Цікаво, що така тактика давала результати і пізніше, наприклад, під час Хотинської війни 1621 р.

11 липня 1621 р. капудан-паша Халіль-паша зі своїм флотом перебував у Кілії, де отримав звістку про находження у морі козацької флотилії. Для її перехоплення він відправляє близько 150 своїх чайок, що мали на озброєнні гармати невеликого калібру. Вибір саме невеликих суден був обумовлений ймовірним місцем майбутнього театру дій – гирло Дунаю. Наявність у цьому районі великої кількості невеликих проток і мілин практично унеможливлювала використання основних великих військових кораблів. Останні були задіяні для охорони мосту через Дунай, спорудженого для переправи турецької армії.

Гирло Дунаю, з точки зору керівників козацької флотилії, було ідеальним для використання такого типу суден як чайки. І козаки скористалися їм на 100% відсотків. Запорожці прибули на місце майбутнього бою раніше турок, що дало їм можливість добре вивчити місцевість і ретельно підготуватися до бою. Далі події розвивалися наступним чином. Прибувши на місце, турецькі військові побачили 18 козацьких чайок, що начебто несподівано вискочили їм назустріч з дністровських плавень. Турки розпочали атаку, але чайки, не приймаючі бою, стали швидко відходити назад у плавні. За ними втягнулися і турецькі човни. Далі турки були атаковані козацькими чайками, що знаходилися у засідці. Скоріше за все, ворог потрапив під щільний вогонь з мушкетів і фальконетів, що здійснювався впритул. За свідченням польського шпигуна, поразка турецької флотилії була нищівною – лише незначній кількості турецьких суден вдалося врятуватися. Деякі дослідники наводять наступні цифри турецьких втрат – від 2000 до 3700, у залежності від кількості членів екіпажу у кожному турецькому судні та

50-75 чайок. Враховуючи наявність часу на підготовку засідки та дуже вдале місце проведення операції, не можна виключити, що турецькі втрати були ще більшими – «malo co moglo wrocic» зазначав польський розвідник.

Через три дні після знищення турецької флотилії у Дністровському лимані, інша козацька флотилія потрапила у набагато гірші умови для ведення бою вже у Дніпровському лимані. Головними джерелами, що надають інформацію про цей бій є турецькі анонімна праця «Газанаме» та «Тугфета» Кятіба Челебі. «Газанаме» за часом свого написання стоїть набагато ближче до Хотинської війни (була написана у 20-ті роки XVII ст.) ніж «Тугфет». «Газанаме» присвячений подвигам Халіля-паші, головного адмірала турецького флоту, написаний був ще за його життя. «Тугфета» Кятіба Челебі – компілятивний літопис, що включає дані з подібних робіт, що були написані раніше, усних розповідей і деяких документів. На відміну від «Газанаме» Челебі хоча і надає дати основних подій, але про час бою та турецькі втрати у «Тугфеті» не йдеться.

Ще одним важливим джерелом є розповідь безпосередніх учасників битви – запорожців, яку записав польський розвідник Ф. Олешко у листі до Сигізмунда III 21 серпня 1621 р. На жаль, усі названі джерела не дають повної картини того, що відбулося у Дніпровському лимані влітку 1621 р.

Відомо, що після здобуття турецького міста Созопала частина запорозької флотилії вирушила у зворотній шлях на Запоріжжя. За турецькими джерелами, у районі Дніпровського гирла їх повернення очікувала турецька флотилія Балі-Капудана. 14 липн 1621 р. розгорілася битва під час якої турки захопили 21 (20 за «Газанаме») чайку. До командувача турецьким флотом капудана-паші Ермені Халіль-паші у Іскачу були доставлені не тільки ці козацькі човни, а й 300 відрізаних голів козаків і 200 полонених. Згодом, полонені були страчені дуже жорстоко – кого спалили живцем у чайках, кого розтоптали слонами.

За даними вцілілих запорожців перебіг подій був дещо іншим. Так, за їх повідомленням, битва відбулася не біля Дніпровського гирла, а поблизу Очакова, де їх повернення очікувало близько 40 турецьких ушкалів* (загальна кількість екіпажів – близько 2 тис.), а на березі загін з близько 200 турецьких вершників. Разом турецькі сили суттєво переважали козацькі. Зав'язався бій, під час якого запорожці втратили 40 чоловік і 16 чайок, турки – 12 ушкалів, кількість вбитих військових невідома.

Під час бою козакам вдалося здійснити висадку на берег, після чого вони поділилися на два загони – один пішов у напрямку Аслан-Городка (на місці сучасної Каховки), інший – Карайтебеня (біля сучасного селища Велика Знаменка). Ці загони без втрат повернулися на Запоріжжя.

Відомий дослідник козацтва П. Сас вважає, що співвідношення людських втрат і суден свідчить про те, що запорожці не стали ризикувати трофеями і намагалися вивантажити їх на берег лиману. На наш погляд, козаки вирішили не робити прорив через турецькі ушкали з причини ймовірних великих втрат, враховуючи своє виснаження двомісячним походом. Тому висадка на берег не нагадувала панічну втечу. Можливо деякі екіпажі козацьких човнів прийняли бій на морі, прикриваючи висадку своїх товаришив. На березі запорожці були змушені прийняти бій з турецькою кіннотою. Відомо, що у XVII ст. ¾ турецької кінноти складали легкі вершники джебелю, акинджи та мюселем. Традиційно, при боротьбі з кіннотою на відкритій місцевості козаки використовували вогнепальну зброю, прикриваючись при табором з возів. У даному епізоді таке прикриття було відсутнє, але подальші події показують, що дії козацької піхоти навіть без такого захисту були успішні. Ймовірно, висадка на берег була зроблена у місці, де рельєф не дозволив ефективно діяти турецький кінноті, яка, скоріше за все, потрапила під щільний вогонь козацьких мушкетів. Загін запорожців мав військовий досвід – перед цим вони брали участь у зіткненнях з турецькою ескадрою на початку травня та у рейді по Румелійському узбережжі Османської імперії. Саме цим можна пояснити відносно невисокі втрати запорожців. П. Сас вважає, що уся флотилія перед боєм нараховувала близько 640 осіб. Втрати у 40 чоловік – це близько 6% від загальної чисельності.

Таким чином, основними особливостями військово-морського мистецтва українського козацтва під час Хотинської війни (1621 р.) як і раніше, було: атакуючий, агресивний стиль ведення воєнних дій; вдале використання місцевості; провокування ворога на активні дії та заманювання його до засідки; швидке реагування на зміну ситуації; використання комбінованих дії – поєднання активних дій на морі з висадкою на узбережжя й ін.

* Ушкал – легке вітрильно-гребне судно, що мало одну щоглу та косе вітрило, екіпаж до 50 осіб. Використовувалося для охорони торгових караванів на Чорному та Азовському морях.

JAZYKOVÝ BABYLÓN NA PODKARPATSKÉ RUSI

Juliia Delibaltova
doktorand na katedře českých dějin Univerzity Karlovy
Česká republika, 116 36, Praha, 1, Ovocný trh 3-5
e-mail: kosolka@mail.ru

Začleněním Podkarpatské Rusi do Československa, získala nová republika oblast, která, již před válkou patřila mezi nejzaostalejší oblastí tehdejší Evropy, kde negramotnost v některých lokalitách dosahovala nepředstavitelných 80% Jedním z prvních úkolů nově vznikajících státních institucí bylo tedy zabezpečení dostupného vzdělání, vybudování efektivního školského systému. Pražské školské úřady snažily co nejrychleji vytvořit síť lidových a středních škol pro rusínské obyvatelstvo.

Bylo samozřejmé, že jedním z hlavních úkolů bylo vybudovat školství a školní budovy, ale kardinální otázkou bylo, jakým jazykem v nich učit? Podkarpatským dialektem, ukrajinsky, rusky, slovensky, česky, maďarsky, hebrejsky, jidiš, německy, rumunsky. Pravidelné výuky se proto v roce 1919 mohlo účastnit necelých 50% a v horských oblastech Podkarpatska dokonce méně než 20% školou povinných dětí. Na nutné opravy a uvedení školních budov, do stavu umožňujícího výuku, byly během roku 1920 vydány tři milióny Kč a podle tehdejších propočtů se předpokládalo, že pro potřeby školství bude nutné vystavět minimálně 1000 nových školních budov. Školy navíc silně pociťovaly nedostatek odpovídajících učebnic a potřebných školních pomůcek. Výdaje vyplacení civilní správou a zemským úřadem v Užhorodě za období 1.9. 1919 – 31.12.1933 na školství a osvětu 662.716.201 tak jak na zdravotnictví 70.754.198, zemědělství 136.911.139, průmysl a obchody 2. 577.806.

Školský referát zemské správy na Podkarpatské Rusi řízený přímo ministerstvem školství a národní osvěty byl ustaven v září 1919 a prvním vedoucím referentem byl jmenován Josef Pešek, který musel od počátku působení ve funkci, spolu se svými spolupracovníky, překonávat mnoho překážek. Podkarpatská Rus byla, krátce po ustavení školského referátu, rozčleněna na čtrnáct školních obvodů, jejichž vedoucí přímo odpovídali za školní výuku v příslušném území.

Rozvoj školství byl po celé meziválečné období v centru pozornosti. Bylo ovšem nejprve nutno vyřešit otázku, jakým jazykem se má vlastně vyučovat. Po první světové válce se na Podkarpatské Rusi etablovaly tři směry, jejichž kořeny je ovšem možné vystopovat už koncem 19. století: velkoruský, ukrajinský a rusínský.

Velkoruský směr dokazoval, že obyvatelstvo Podkarpatské Rusi a východního Slovenska je ruské a zasazoval se za zavedení spisovné ruštiny do škol. K velkoruskému směru se politicky hlásil Anton Beskid, předseda Centrální ruské národní rady, v letech 1923-1933 guvernér Podkarpatské Rusi, Josif Kaminskij, Edmund Bačinskij, původně také Andrej Brodij (Bródy) a další. Ruskou orientaci šířil v kulturní oblasti spolek Alexandra Duchnoviče, pojmenovaný tak podle zřejmě nejvýznamnějšího rusínského buditele ruského směru 19. století. Ne všichni členové Duchovičova spolku byli od počátku jednoznačnými rusofily: Josif Kaminskij byl původně pokladníkem konkurenční ukrajinské „Prosvity". Kaminskij byl původně považován za ukrajinofila, ale potom v roce 1925 napsal: „Náš národ je součástí velkého ruského národa. V průběhu historie o tom nikdy nikdo nepochyboval."

Rusofilové se odvolávali na osobnosti rusínského veřejného života 19. století, jakými byli rusínský buditel a spisovatel Alexander Duchnovič, politik a publicista Adolf Dobrianskij (Dobrianský), básník Alexander Pavlovič, básník a spisovatel Ivan Silvaj nebo spisovatel a novinář Eugen (Jevhen) Fencik, kteří všichni psali spisovnou ruštinou. Rusofilové po vzoru rusofilů v Haliči považovali ukrajinskou národnost za výmysl Němců a Rakušanů, ukrajinský národ vůbec neuznávali a ukrajinštinu považovali za dialekt ruštiny. Stoupenci ruského směru usilovali také o rozšíření pravoslaví. Směr byl podepřen ruskými emigranty ale i některými rusofily v českých politických stranách, především Václavem Klofáčem a Karlem Kramářem.

Na druhé straně zde byl ukrajinský směr. Čelnými představiteli ukrajinské orientace byli Augustin Vološin, bratři Julius a Michail Braščajkové, Stefan Kločurak a Julian Révay. Ukrajinofilové tvrdili, že Rusín a Ukrajinec znamená totéž, obyvatelstvo je ukrajinské a národ je ukrajinské. Ukrajinofilové měli podporu ukrajinské emigrace z Polska a také profesorů ukrajinské svobodné univerzity v Poděbradech. V kulturní oblasti v ukrajinském duchu působil spolek Prosvita (Osvěta), založený podle vzoru podobného spolku působícího už před válkou v Haliči. Politicky měli ukrajinofilové podporu sociálních demokratů, komunistů, lidovců a také menší části agrárníků. Hlinkova slovenská ľudová strana se stavěla rezervovaně jak k rusofilům, tak i ukrajinofilům.

Třetím proudem byl rusínismus. Podle této teorie nebylo obyvatelstvo Podkarpatské Rusi ani ruské, ani

ukrajinské. Jejím stoupencem byl řeckokatolický klérus v čele s prešovským biskupem Pavlem Gojdičem. Rusínský směr usiloval o zavedení zvláštního jazyka založeného na místních dialektech, ale byli v něm i lidé, kteří nepovažovali jazykovou otázku za prvořadou a vyslovovali se buď pro ruštinu, nebo pro ukrajinštinu. Samotné hnutí tak nebylo jednotné a existovaly v něm různé směry, z nichž některé byly částečně proruské, jiné promaďarské. Z rusínského směru později vycházel i autonomistický Autonomnyjzemedelskijsojuz, jehož někteří činitelé byli orientováni promaďarsky (Kurtjak, později Bródy).

Rusínské školy otevřené na Podkarpatské Rusi po roce 1919 používaly i nadále jako vyučovací jazyk zpravidla rusínštinu opírající se o Vološinovu mluvnici z roku 1901. Střední školy, rovněž označované jako rusínské, používaly buď ruský jazyk anebo ukrajinský jazyk s etymologickým pravopisem, který se používal ve 2. polovině 19. století na ukrajinských školách v rakouské Haliči. Pro tyto střední školy vydal ukrajinský jazykovědec Ivan Paňkevič zvláštní gramatiku, která byla v roce 1922 aprobována Ministerstvem školství a do roku 1936 se dočkala dalších dvou vydání.4 Rusofilové nebyli spokojeni a tak se Paňkevičova gramatika nedočkala všeobecného uznání. Místo toho propagovali vlastní mluvnici vydanou Jevhenem (Evegeniem) Sabovem v roce 1924. Ta sice vycházela ze spisovné ruštiny, ovšem s přihlédnutím k místním nářečovým prvkům.5 Vyvinul se takový stav, že jazyk byl nadále označován zpravidla jako rusínský a školy jako rusínské, ale ve školách byly paralelně používány dvě mluvnice: v podstatě ukrajinská gramatika Ivana Paňkeviče, která vycházela z haličské verze ukrajinštiny, a v podstatě ruská gramatika EvmenijeSabova. Ústřední orgány v Praze nemínily diktovat Rusínům jazyk, kterým mají mluvit, a snažily se zachovat korektní postoj ke všem směrům.

Dochované materiály školského referátu civilní správy Podkarpatské Rusi uložené v pobočce Státního oblastního archivu v Berehově ukazují, že jazyková situace ve školství byla skutečně značně nepřehledná. Třídní výkazy rusínských škol jsou psány někdy rusky, jindy ukrajinsky, občas místním nářečím. Ve třicátých letech ale začíná postupně převládat ukrajinština, pravda, obohacená o místní výrazy. Podle nařízení školského referátu v Užhorodě z roku 1922 měla být ukrajinština povinně vyučována na učitelských ústavech a učitelé z ní měli skládat zkoušky. V zakladatelské práci Josefa Peška, jenž skonal v roce 1924, pokračoval další renomovaný pedagog Josef Šimek. Za jeho působení se rozběhly práce na přípravě projektů nových škol, které měly nahradit často nevhodné školní prostory nacházející se nezřídka v nájemních budovách. Roku 1926 byla ustavena meziministerská komise pro výstavbu škol. Během dalších let bylo jenom do roku 1929 vystavěno 29 škol, z toho 3 bez státní podpory, a souběžně probíhala se Zemským úřadem v Užhorodě jednání o zabezpečení podpory projektů, které předpokládaly vybudovat do roku 1945 v každé obci školu. Samostatnou kapitolou byla v roce 1926 založená cikánská školy v Užhorodě. Toto zařízení jako první svého druhu pro Romy v Evropě dosáhlo zajímavých výsledků a jeho existence vyvolala silný zájem a odezvu v zahraničí.

ОУАЙН ГЛЕНДУР – НАЦІОНАЛЬНИЙ ГЕРОЙ ВЕЛЬСУ

Владислав Довбня[*]
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, студент магістратури
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: vladsilav.valerievich@gmail.com

Оуайн Глендур – можливо, найбільш відома фігура в історії Вельсу. Починаючи з росту його могутності та, незважаючи на швидке падіння, його славили у міфах і легендах, з'явившись навіть у «Генріху IV» Вільяма Шекспіра. Глендур, який активно діяв лише 12 років, гідний прославлення у легендах, але на відміну від інших британських епічних героїв, його досягнення є історичним фактом. У народній пам'яті особистість Глендура набула в очах громадської думки Вельсу риси національного героя поряд з королем Артуром. Оуайн зайняв 2-е місце у результаті голосування конкурсу «100 валлійських героїв» у 2003-2004 роках, а день початку його повстання – 16 вересня – вважається памятним днем.

Актуальність даної роботи обумовлена тим, що у сучасній вітчизняній історичній науці подана тема характеризується досить малою кількістю навчально-наукового матеріалу. Якщо не брати до

[*] **Науковий консультант:** к.і.н., доцент кафедри історії, етнології та археології МНУ імені В.О. Сухомлинського Господаренко О.В.

уваги фрагментарні відомості й окремі згадки, то на наш час єдиною роботою, де більш-менш розкривається повстання Глендура, є «Кельтська Британія» Кирила Юрійовича Галушко. Це, у свою чергу, пояснює, чому такий факт «губиться» на фоні Столітньої війни, династичної кризи в Англійському королівстві, повстань Уота Тайлера, Персі, переслідування лолардів.

Вельс, який був приєднаний до Англійського королівства у 1227 році, на початку XV ст. був місцем, де місцеве населення було піддано фінансовому гніту, позбавлене політичної влади, і де англійці управляли та правили, прагнучи домогтися максимальної вигоди для себе. Через економічні та соціальні катастрофи XIV ст. вийшов народ, готовий до повстання. І очолити це повстання судилося Оуайну Глендуру.

Хотілося б одразу ззазначити, що характер повстання Оуайна Глендура є неоднозначним: з одного боку, у ньому втілилося бажання вирватися з-під англійського ярма, що дозволяє нам трактувате його як визвольний рух; однак, з іншого, мотивація анлійських і валлійських лордів, які прагнули зменшення королівського контролю над своїми володіннями у Вельсі та навіть переглянути кордони усього англійського королівства, змушує нас казати і про певні сепаратистські тенденції у лавах аристократії.

Глендур здавався невідповідним кандидатом на роль борця за свободу. Народився близько 1349-1355 рр. у заможній поміщицькій сім'ї. Він був нащадком декількох могутніх князівських родин Вельсу та користувався привілеями, що належали йому як одному з наймогутніших лордів цієї країни. У 80-х роках XIV ст. вивчав право у Лондоні, з 1384 по 1387 рр. ніс службу у військових загонах англійського короля. До 1399 р. Глендур жив життям заможного дворянина, однак програна судова справа за земельний наділ і наклеп одного з англійських лордів, який звинуватив Глендура у зраді перед новообраним королем Генріхом II Болінгброком, змусили його вдатися до радикальних дій.

У 1400 р. Оуайн Глендур разом зі своїми прихильниками починає захоплювати та спалювати маєтки англійських дворян. Відомості про повстання поширилися швидко. Уельські студенти з Оксфорда та Кембриджа кинули свої книги та вирушили додому, щоб приєднатися до боротьби. Антианглійські настрої стали настільки сильними, що уельські робочі у Шропширі та Херефордширі залишили свою роботу, щоб підтримати спільну справу

У 1401 р. повстання почало поширюватися по всьому Вельсу. Вся північна та центральна частини Вельсу стали підтримувати Глендура. Кілька атак було здійснено на англійські міста, замки та маєтки по всьому Північному Вельсу. Навіть з півдня країни почали надходити звіти про бандитизм і беззаконня з боку угруповань, які називають себе Дітьми Оуайна.

У лютому 1401 р. Палата громад попередила владу про те, що у Вельсі може розгорітися справжня війна. Барди поширювали перекази про те, що пришестя Оуайна було передбачене Мерліном.

У 1402 р. з'явилася величезна комета і валлійці вірили, що це знак перемоги у боротьбі за незалежність Вельсу. І дійсно, хід боротьби різко схилився у бік Глендура. Протягом цього року він отримав дві досить важливі перемоги над англійськими військами під командуванням лордів де Грея та Монтімера.

У серпні 1402 р. три королівських загони з різних напрямків вторглися на територію Вельсу. Однак проливні дощі, які знищили дороги та стежки, змусили королівські загони скоро повернутися до вихідних позицій, не досягнувши жодного результату.

1403 р. був вдалим для Глендура, став значущим, як рік, коли повстання стало воістину національним у Вельсі. Він вдарив по напрямку захід-південь. Села одне за одним ставали на сторону Глендура. Англійські маєтки та замки впали під натиском повстанців, а їх жителі здалися. Нарешті, Кармартен, одна з головних точок Англії на території південно-західного Вельсу, був взятий в облогу та захоплений Глендуром.

У 1404 р. зірка Глендура продовжувала сяяти. Англійський контроль Вельсу був тепер обмежений лише декількома прибережними смугами, ізольованими замками та декількома рівнинними територіями.

Оуайн продемонстрував свій новий статус на переговорах «Тристоронньої Емісії» з бунтівними лордами, які стали на його бік – Едмундом Мортімером і Томасом Персі. Згідно з Емісією, вони троє погодилися розділити Англію та Вельс між собою. За Емісії, Вельс буде поширюватися далеко на схід. Едмунд Мортімер мав стати королем Південної Англії, а Томас Персі – Північної Англії. Більшість сучасних істориків вважали та вважають цю емісію польотом фантазії Оуайна, Едмунда і Томаса. Однак, слід пам'ятати, що на 1404 р. у нього не було проблем у війні проти Англії.

У період з 1403 по 1405 роки Глендур проводить активну зовнішньополітичну діяльність, намагаючись схилити до співробітництва та союзу інших супротивників Англії – Шотландію, Францію,

Ірландію. Франція вирішила використовувати Вельс, також як і Шотландію, як тильного союзника у війні проти Англії. Французькі капери почали нападати на англійські кораблі в Ірландському морі та поставляти зброю валлійцям. Французькі та бретонські пірати також активно брали участь у нападах Оуайна на англійців.

Перебуваючи на вершині влади та за підтримки французьких кораблів уздовж узбережжя, Глендур вирішив, що настав час отримати офіційне підтвердження свого титулу принца Вельського. Викликавши по чотири людини з кожного графства, він зібрав парламент у Махінлеті у 1404 р. Він заявив, що бачить Вельс як незалежну державу з валлійським парламентом і з окремою Валлійською церквою. У Вельсі будуть два національні університети (один на півдні й один на півночі), а також відновляться традиційні закони валлійських королів.

Після цього зібрання удача відвернулася від Глендура. Король Генріх переміг шотландців і повністю звернув свою увагу на вельське повстання. До 1406 р. більшість французьких військ покинула територію Англії та Вельсу у зв'язку із загостренням ситуації на континенті та поновленням бойових дій Столітньої війни. Англійські сили, з їх домінуванням на морі та чисельною перевагою, неминуче повинні були придушити повстанський рух.

Англійський король вдався до нової стратегії, згідно з якою, замість того, щоб зосереджуватися на каральній експедиції, було б зручніше влаштувати економічну блокаду Вельсу. За допомогою англійських замків у Вельсі йому вдалося відрізати повсталих від ведення торгівлі та від постачання зброї і продовольства. До 1407 р. ця стратегія починає приносити свої плоди. Один за одним лорди почали здаватися у полон. Протягом 1408-1409 рр. Глендур втрачає контроль над більшістю захоплених замків.

Попри зменшення сил, Глендур продовжував повстання у Північному та Центральному Вельсі протягом декількох років, до того ж, його ще підтримували багато валлійців. Використовуючи як притулок гори Вельсу, він і його загін воїнів тривожили англійців, застосовуючи партизанську тактику. Багато з його вірних прихильників загинули у 1410 р. у битві в Шропширі. У 1411 1412 рр. було схоплено та страчено велику кількість його прихильників.

Засідка, влаштована у 1413 р. повстанцями з метою захопити послідовника короля Девіда Кульгавого, була останнім місцем, де Оуайна Глендура бачили живим. Наступні згадки про нього знаходяться на рівні чуток.

У 1413 р. помирає Генріх IV, йому наслідує його син, Генріх V, який підійшов до валлійської проблеми шляхом компромісу. Королівське помилування було запропоновано основним керівникам повстання й іншим противникам режиму його батька. Зважаючи на фактичну поразку повстання, не дивно, що досить багато бунтівних лордів перейшли на англійську службу. Але, ні сам Оуайн, ні його син Мередіт, яким помилування також було запропоновано, його не прийняли.

Сам Глендур, зазнавши поразки, зник з історії. Вважається, що він помер у 1415 р. у Херефордшірі, де жили його дочка Аліса та її чоловік, залишившись назавжди героєм легенд та оповідань про овіяну мріями свободу Вельса.

Після придушення повстання Оуайна Глендура окрема політична історія Вельсу фактично закінчилася. Це був максимум сепаратистських досягнень тих кількох поколінь валлійців, які робили вже «загальноанглійську» кар'єру. Несумісність населення, території та ресурсів Англії та Вельсу протягом декількох століть робили неминучим входження Вельсу до політичного простору Англії. У XIV-XV ст. нормальним розвитком успішної валлійської кар'єри була вже кар'єра загальноанглійська. Етнічний характер валлійської політики вельми розмився: знатні валлійці вже двісті років укладали змішані шлюби з кланами англо-норманських маркграфів, сформувавши вже досить строкату за походженням регіональну еліту. Вельс став периферійною частиною англійського політичного простору.

Повстання Оуайна Глендура, що охопило весь Вельс на початку XV ст., стало одним з найпотужніших антианглійскіх виступів. Воно тривало надзвичайно довго (1400-1409 рр.) і відрізнялося загальним патріотичним піднесенням. Глендур вельми успішно використовував у своїх цілях міжнародні конфлікти (світські та релігійні), встановивши відносини з Шотландією, Францією та Авіньйонським Папою. Незважаючи на те, що повстання було придушене, головний бунтівник так і не підкорився. Повстання прискорило соціальні й економічні процеси, які почалися у другій половині XIII ст.: поступовий перехід від валлійського земельного права до англійського, формування ринку землі. Воно продемонструвало, що численні проблеми англо-валлійських відносин можуть бути дозволені тільки шляхом інтеграції. Безпосередньою реакцією на повстання стали статути й ордонанси проти валлійців 1401-1402 рр. Всебічне законодавство, як ніколи, підкреслювало безправ'я валлійців. Велика

частина законів і місцевих директив на практиці незабаром стала ігноруватися. Але це законодавство закріпило національну дискримінацію та зміцнила вже існучу ідеологію народу, який чекає звільнення.

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ СПІВРОБІТНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1930-х – НА ПОЧАТКУ 1940-х рр.: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

Ольга Довбня
кандидат історичних наук, доцент
Україна, 84302, м. Краматорськ
e-mail: olga.dov.2003@ukr.net

Політичні репресії, які тоталітарний режим широко використовував в управлінні державою, не оминули й співробітників правоохоронних органів радянської України. У сучасній вітчизняній репресології зазначений напрямок досліджень також знайшов своє відображення. При цьому кількість праць досягла межі, за якою постає необхідність дослідити наявні концепції, з'ясувати здобутки та перспективи подальших досліджень у даному напрямі, що не тільки сприятиме розвитку історичних знань, а й виявленню особливостей репресивної політики тоталітарного режиму проти різних категорій населення радянської України.

Публікація є продовженням опрацювання автором проблематики, пов'язаної із репресивною політикою компартійно-радянського режиму[1] в Україні у контексті розвитку сучасної вітчизняної історичної науки та виконана у рамках комплексної науково-дослідної теми: «Соціум УСРР-УРСР в умовах державного терору радянської доби 1917-1950-х рр. (державний реєстраційний номер – 0114U007377)», що включена до тематичного плану Інституту історії України НАНУ.

Щодо стану розробки проблеми, то історіографічних робіт, в яких вона була комплексно досліджена, немає. Водночас слід додати, що деякі праці сучасних вітчизняних істориків проаналізовані в історіографічному розділі кандидатської дисертації І. Ніколаєва «Репресії проти військовослужбовців та працівників органів ДПУ-НКВС України в 20-50-ті роки XX століття» та у вступній частині монографії «Тоталітарний режим і військовослужбовці та працівники органів ДПУ-НКВС України в 20-50 роки XX століття»[2], написаної І. Ніколаєвим у співавторстві з М. Шитюком. У зв'язку з тим, що переважна більшість праць, в яких висвітлюється репресивна політика тоталітарного режиму щодо співробітників правоохоронних органів радянської України у другій половині 1930-х – на початку 1940-х рр., залишилася поза увагою авторів, запропонована розвідка має наукову новизну.

Мета дослідження – систематизувати та проаналізувати основні здобутки сучасної вітчизняної історіографії у висвітленні політичних репресій проти співробітників правоохоронних органів Радянської України у другій половині 1930-х – на початку 1940-х років.

Наявний науковий доробок можна систематизувати за напрямами досліджень. Так, окремим напрямом є висвітлення репресій компартійно-радянського режиму проти співробітників прокуратури Радянської України. Зокрема, А. Амонс і Л. Абраменко, спираючись на маловідомі документи та матеріали, що зберігаються у Галузевому державному архіві Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), надали детальну біографічну інформацію про працівників прокуратури радянської України, які були репресовані позасудовими органами.

Ще одним напрямом є дослідження репресій проти співробітників НКВС УРСР. Проаналізуємо окреслену групу праць. Так, В. Золотарьов та І. Руденко, провівши статистичний аналіз, з'ясували долю 90 осіб, які обіймали керівні посади в органах НКВС радянської України та відносилися до так званої першої хвилі чекістських кадрів в Україні. Згідно з проведеним дослідженням наприкінці 1930-х рр. з них були розстріляні 45 осіб, з яких 50% – комісари держбезпеки 1-го та 2-го рангу, 5 з 6

[1] Термін запозичений зі статті С. Кульчицького «Національна політика більшовиків в Україні під час створення комуністичного ладу». Як зазначає історик, компартійно-радянський режим, відомий під назвою радянська влада, був поєднанням конституційної влади рад і позаконституційної диктатури партійних комітетів. Див.: Кульчицький С. Національна політика більшовиків в Україні під час створення комуністичного ладу // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2005. Вип. 13. С. 3-56.

[2] Монографія є близькою за змістовним наповненням до кандидатської дисертації І. Ніколаєва.

старших майорів держбезпеки, 7 з 12 майорів держбезпеки, 31 з 68 капітанів держбезпеки. Щодо загальної кількості репресованих працівників НКВС наприкінці 1930-х рр., то, як зазначають дослідники, відомо, що у 1937 р. у радянській Україні були заарештовані понад 200 співробітників управління державної безпеки, 134 міліціонера, 38 прикордонників, 45 співробітників управління шосейних доріг, яких інкримінували причетність до «троцькістсько-терористичної організації», «агентури іноземних розвідок», «латиської шпигунської організації», а у 1938 р. – 994 співробітника НКВС.

У свою чергу С. Богунов, проаналізувавши репресії проти співробітників НКВС радянської України у період «єжовщини», дійшов висновку, що періодичні чистки в органах НКВС ініціювало вище партійне керівництво, здійснювали безпосередньо самі співробітники органів держбезпеки, а їх основною метою було досягнення цілковитої покірності з боку правоохоронних органів для забезпечення тотального контролю над суспільством. Задля цього, як зазначає дослідник, співробітників НКВС нацьковували на громадян і навпаки, при цьому влада використовувала чекістів як громовідвід, списуючи на них усі свої прорахунки та злочини. Загалом, як зазначає С. Богунов, у 1937-1938 рр. було репресовано 1 231 особу, включаючи і тих співробітників НКВС, яких покарали не тільки за «контрреволюційні», але й кримінальні злочини.

Щодо досліджень І. Ніколаєва та М. Шитюка, то історики акцентували увагу на тому, що специфічною рисою політичних репресій проти співробітників НКВС було те, що кадрові зміни напряму залежали від внутрішніх чисток – арештів і розстрілів.

Третім напрямом є висвітлення «чисток» чекістських кадрів у регіонах радянської України. Так, О. Бажан, спираючись на аналіз каральних директив НКВС, проаналізував чистки правоохоронних органів Київської області у період «великого терору». При цьому він акцентував увагу на тому, що апарат наркомату внутрішніх справ і його підрозділи, які за задумом сталінського керівництва виступали основним знаряддям боротьби з «ворогами народу», у період «великого терору» неодноразово змінювали свій статус, перетворюючись з ініціатора та виконавця масових політичних репресій у розряд жертви тоталітарного режиму.

У свою чергу, у центрі досліджень В. Золотарьова опинилися репресії проти співробітників органів державної безпеки Харківської області в 1936-1941 рр.[3] Так, згідно з підрахунками дослідника загалом була заарештована 91 особа, з них засудили до вищої міри покарання 17 осіб, до 20 років ув'язнення – 1 особу, до 15 років – 4 особи, до 10 років – 12 осіб, до 8 років – 3 особи, до 7 років – 2 особи, до 6 років – 1 особа, до 5 років – 5 осіб, до 4 років – 1 особа, до 3,5 років – 1 особа, до 2,5 років – 2 особи, до 1 року – 1 особа, до 2,5 років умовно – 3 особи, звільнили з-під варти 26 осіб, міра покарання не з'ясована стосовно 4 осіб та подальша доля після арешту не з'ясована стосовно 8 осіб.

Слід також зазначити, що про репресованих співробітників НКВС радянської України на Донбасі, Житомирщині та Чернігівщині можна дізнатися з науково-довідкових видань «ЧК-ГПУ-НКВД в Донбассе: люди и документы. 1919-1941» (Донецьк, 2010), «Реабілітовані історією. Житомирська область. Книга третя» (Житомир, 2010) та «Реабілітовані історією. Чернігівська область. Книга перша» (Чернігів, 2008)», в яких не тільки висвітлена історія радянських каральних органів у регіоні, але й містяться біографічні відомості про співробітників і керівників структурних підрозділів.

Четвертим напрямом є висвітлення маловідомих сторінок біографій співробітників НКВС радянської України, які стали жертвами політичних репресій. Цей напрямок досліджень активно розробляють О. Бажан і В. Золотарьов. Слід також додати, що серед загальної кількості виявлених праць із проблеми саме публікації О. Бажана та В. Золотарьова становлять переважну більшість, а цінність їх полягає у тому, що дослідники, спираючись на маловідомі документи та матеріали, зокрема, з архівно-слідчих справ репресованих, що зберігаються у ГДА СБУ, висвітлили роль, яку відіграли окремі співробітники в утвердженні тоталітарного режиму та реалізації масових каральних акцій проти населення України. Окрім цього, необхідно зазначити, що на відміну від дослідження А. Амонса та Л. Абраменка «Репресовані прокурори в Україні: Документи, нариси, матеріали» (К., 2006), праці О. Бажана та В. Золотарьова позбавлені стереотипів в оцінках діяльності співробітників правоохоронних органів.

Отже, спираючись на науковий доробок вітчизняних істориків, присвячений проблемі, можна зробити висновок, що політичні репресії тоталітарного режиму проти співробітників правоохорон-

[3] До співробітників держбезпеки автор відніс осіб, які, по-перше, служили в УНКВС УСРР (УРСР) по Харківській області у період з жовтня 1936 р. по грудень 1938 р.; по-друге, мали спеціальні звання ГУДБ НКВС, або служили у відділах УДБ чи відділах управлінь місць ув'язнення (УМУ), обіймали керівні посади в НКВС УСРР (УРСР). У статті не враховані ті співробітники УНКВС ХО, які у жовтні 1936 р. – жовтні 1937 р. працювали винятково у тих територіальних органах НКВС, які відійшли до Полтавської області.

них органів Радянської України у другій половині 1930-х – на початку 1940-х років були спрямовані на беззастережне та бездумне підкорення директивам вищого керівництва країни, а криваві «чистки» органів НКВС радянської України наприкінці 1930-х років доводять, що беззаконня породжує беззаконня, внаслідок чого екзекутори швидко перетворюються на жертв.

Щодо історіографічного аналізу стану розробки окресленого напряму репресології, то дослідники визначили причини, етапи, особливості репресій тоталітарного режиму проти співробітників правоохоронних органів радянської України в окреслений період, висвітлили перебіг і масштаби «чисток» чекістських кадрів у Київському та Харківському облуправліннях НКВС, а також маловідомі сторінки біографій жертв репресій. При цьому останній напрямок досліджень за кількістю праць є пріоритетним. Стосовно перспектив подальших досліджень, то історикам доцільно зосередитися на з'ясуванні кількості репресованих співробітників НКВС Радянської України в окреслений період, тому що це питання і досі залишається відкритим.

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАМКУ У ПІДЗАМОЧКУ

Марія Довгаль
Національний заповідник «Замки Тернопілля», молодший науковий співробітник
Україна, 47302, Тернопільська область, м. Збараж, вул. Б. Хмельницького, 6
e-mail: nzzt@ukr.net

Серед пам'яток Тернопільщини особливе місце посідають у різному стані збереження пам'ятки оборонного зодчества, одним з яких є замок у селі Підзамочок Бучацького району. Як історична пам'ятка, замок поки що малодосліджений і становить надзвичайно великий інтерес для археологів та істориків, адже про нього наявні лише короткі історичні відомості

Досліджуючи історію виникнення, становлення та занепаду замку у Підзамочку, внесок її власників у розбудову, архітектурні особливості, багато дослідників опираються на історію замку у Бучачі, оскільки обидві пам'ятки є спорідненими.

Складність пошуку матеріалів по даній тематиці полягає у тому, що вони розпорошені по багатьох архівах і різних фондах. Багато з них не завжди безпосередньо стосуються досліджуваної проблеми, мають фрагментарний характер, потребують доповнення та перевірки інформацією з інших джерел. Саме цим і зумовлюється актуальність даного дослідження, мета якого полягає у систематизації, введенні до наукового обігу інформації про історію й архітектурні особливості замку у Підзамочку, як малодослідженого об'єкта Національного заповідника «Замки Тернопілля».

Об'єктом даного дослідження виступає Бучацький фортифікаційний комплекс загалом і замок у Підзамочку, зокрема. Слід зазначити, що джерельна база відзначається незначною інформативною насиченістю та різноплановістю, що не дозволяє всебічно вивчити етапи будівництва й існування замку в Підзамочку. Звідси випливає предмет дослідження, який полягає у виявленні, опрацюванні джерельної бази й історіографії проблеми.

Наукові дослідження, що відтворювали б історію й архітектуру даної споруди почали з'являтися у другій чверті XIX ст. Специфіка пам'яткознавства досліджуваної території до середини 1860 р. полягала у тому, що провідну роль тут відіграли польські дослідники (оскільки замок у контексті Бучацького замку становив особливий інтерес і розглядався як пам'ятка польської культури): Міхал Балінський, Тімотеуш Ліпінський, Олександр Чоловський, Садок Баронч. Найцінніше у працях цих дослідників те, що ці автори мали змогу користуватися широким документальним матеріалом, який надав їм можливість досить детально описувати події. Чоловський О. і Баронч С. подають найбільше інформації про історію Підзамочку, його власників, загальний опис архітектури фортеці, детально описують монументальну в'їздову браму з гербами засновників і слідами написів. Причому дослідники описують верхній картуш, який до наших днів не зберігся.

Першу писемну згадку про замок на Підзамчі (пригородок Бучача в околицях замку) знаходимо у польського ксьондза вірменського походження Садока Баронча (Barącz S. Pamiątki buczackie. 1882. S. 47), який у біограмі Яна Кшиштофа Бучацького зазначає, що він «…Вибудував замок на Підзамчі, …і ледве проживши 30 років відійшов у вічність у 1602 році».

Дослідник оборонної архітектури др. Олександр Чоловський (Czołowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej // Teka Konserwatorska: rocznik Koła c. k. Konserwatorów Starożytnych Pomników Galicyi

Wschodniej. 1892. S. 10) стосовно фортеці у Підзамочку зазначає наступне: «У чверть милі від Бучача на північ, на так званому Підзамчі, виглядають на схилі гори над Стрипою руїни другого [після Бучача], значно меншого замочку, відносно ще досить добре збережені. Ця споруда гідна ближчого дослідження. Над головною брамою з півдня гербова таблиця. Два ангели тримають герб Пилява. Під гербом напис: «sustine et abstine jan zbozny buczacki». Внизу згорток паперу, а можливо, привілею із трьома стрілами, в середині яких – літери А. В. По боках два леви, які спираються на лицарів. Під ними вже нечитабельний напис: «polypotente obtine 1600 august». Засновником цього замочку, як видно з напису, був Ян Кшиштоф Бучацький, син Миколи Бучацького, старости Барського. Замок знищений у 1676 р. та більше не відбудований. У 1866 р. поблизу замку знайдено гробовий склеп і надгробну табличку.

Львівський архітектор Ольга Оконченко («Планувальна структура ранніх бастіонних фортифікацій замків Західної України» // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2011. № 717. С. 198-209) припускає, що час побудови замку припадає на кінець XVI – початок XVII ст., виводячи його зі збереженої таблиці над порталом в'їзної брами з написом і датою. Автор також зазначає, що «…замок міг постати давніше, а вказану дату можна пов'язати зі зведенням оборонної бастіонної системи». Оборонні споруди бастіонної лінії укріплень замку, згідно О. Оконченко, дійшли до нашого часу з різним ступенем збереження.

В «Описі Бучача» французького мандрівника д'Алейрака, який служив при польському дворі, під 1684 р. про Підзамочок зазначається: «…В чверті милі від міста, на невеликому узгір'ї став другий замок – Підзамочок, що теж не уникнув руїни, і який зараз є наполовину завалений з повністю спустошеним будинком».

Загальну характеристику Підзамочка та його замку можна почерпнути із Путівника по Бучацькому повіту В. Урбанського (Wincenty Urbański. Przewodnik po powiecie Buczackim. Buczacz, 1931). Цікаві моменти, що стосуються історії Підзамочка та його замку прослідковуються у туристичному путівнику по Тернопільському воєводству О. Чоловського та Б. Януша (Czołowski A., Janusz B. Przeszłość i zabytki Województwa Tarnopolskiego. Tarnopol, 1926).

Не менш важливими є мемуарні роботи, які пов'язані безпосередньо з історією Бучача, його архітектурою. Найбільшою за обсягом працею по історії Бучацького повіту є книга «Бучач і Бучаччина» (Островерх М. Бучач і Бучаччина. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто: Наукове т-во ім.Т.Г. Шевченка, 1972. 943 с.). Це регіональний збірник про Бучач і його околицю, складений із спогадів, дослідницьких історичних і фольклорних статей бучачан під редакцією уродженця Бучача. Він зберіг для сучасних і майбутніх поколінь документальну історію своєї рідної околиці на основі доступних джерел, і недалекого минулого, записаного очевидцями – уродженцями та довголітніми жителями Бучаччини. Інформація доводиться лише до Другої світової війни та зовсім не відображає сьогодення.

Для кращого розуміння архітектурних особливостей оборонної пам'ятки при дослідженні замку у Підзамочку було проаналізовано книгу Олександра Лесика «Замки та монастирі України». Змістовний опис Підзамочківського замку подають автори Володимир Бойко й Олег Гаврилюк у книзі «Замки Тернопілля». Автори висвітлили у книзі історичні передумови спорудження замків і фортифікаційних споруд на Тернопільщині. У статті про замок у Підзамочку звернено особливу увагу на архітектурні особливості оборонної споруди, його планувальну структуру. Подано коротку історичну довідку.

Окрему групу писемних джерел складають праці довідкового характеру. До них належать багатотомне видання «Історія міст і сіл Української РСР. Тернопільська область» і «Тернопільський енциклопедичний словник» (том ІІІ). Також було використано цілу низку праць-путівників. Зокрема, варто відзначити: «Замки і фортеці Західної України. Історичні мандрівки» Ореста Мацюка, «Путівник краєзнавчо-історичний по Україні Західній» Ґжеґожа Ронковського, «Замки на Кресах. Білорусія. Литва. Україна» Тадеуша Поляка, «Битий шлях або Україна, якою ми її любимо», «Замки та фортеці» за ред. Леоніда Прибєги, «Земля Тернопільська», «Замки Західної України» Валентини Томчук. Усі перелічені праці містять схожу інформацію та перекликаються за своїм змістом. Зазвичай, у них висвітлена коротка історична довідка про ту чи іншу місцевість, відомості про пам'ятки історії, архітектури та культури, подається низка фотографій, схем, планів. З-поміж інших пам'яток, які там описуються, є інформація і про Бучацький край і про його пам'ятки.

Що стосується документальних даних щодо будівництва фортифікаційних і культових споруд, то їх можна знайти у Збірнику нормативних актів «Законодавство про пам'ятники історії та культури». Окремі документальні матеріали містяться в уже згадуваних роботах польських істориків. Зокрема, праця С. Баронча містить копії вірчих грамот і листів власників Бучача – Потоцьких.

Окремої уваги заслуговує іконографічний матеріал, серед якого можна відмітити листівку «Ruiny zamku na Podzameczku kolo Buczacza» 1908 року, котра фіксує стан пам'ятки на початку XX ст. (мал. 1).

Отже, підсумовуючи вище сказане, можна зазначити, що джерельна й історіографічна база ще мало вивчена та досліджена, а історичне дослідження. У роботі використані деякі архівні матеріали. Проте їх небагато, частина з них загинула під час пожежі міста 1865 р., інші зникли у період Першої та Другої світових воєн. Архів, який свого часу зберігався у Бучацькому костьолі Успіння Богородиці зник напередодні Другої світової війни. Невідома також доля документів сім'ї Потоцьких, які були власниками Бучача та мали власний архів, про що згадують польські історики. Ймовірно, частина історичних джерел по даній темі знаходиться у польських архівах.

У 1995 р. дипломант Національного університету «Львівська політехніка» Андрій Поліщук розробив проект реконструкції та пристосування замку у с. Підзамочок (Ігор Мельник. 120 фортець Тернопільщини // Галицька брама. № 5-6. 27 с.), яким запропоновано відтворити фортифікації, палацовий корпус, надбрамну вежу, південно-західний бастіон, замковий парк. У повному обсязі дане дослідження недоступне для опрацювання.



Мал. 1. Руїни замку у Підзамочку біля Бучача (листівка поч. XX ст.)

ОСНОВНІ УМОВИ ІСНУВАННЯ ДЕ-ФАКТО ДЕРЖАВ

Олеся Звездова
Чорноморський національний університет імені Петра Могили, викладач
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10
e-mail: zvezdova-ir@ukr.net

Де-факто держава – це організоване політичне керівництво, яке у процесі розвитку набуло повноважень місцевої влади, отримало підтримку населення та має здатність забезпечувати виконання державних функцій на території певного регіону, над яким зберігається ефективний контроль протягом значного проміжку часу. Де-факто держави позиціонують себе як актори міжнародних відносин, що здатні встановлювати міждержавні відносини з іншими акторами та прагнуть повної конституційної незалежності та широкого міжнародного визнання в якості суверенної держави.

Норвезький дослідник П. Колсто стверджує: «Більшість квазідержав не мають не лише міжнародного визнання, а й сильних державних структур, але вони існують». Такий парадокс можна пояснити певними обставинами, які у сукупності дають можливість даним державним утворенням функціонувати. Серед подібних факторів автор пропонує виділити:

1. Національне будівництво – розвиток загальної національної ідентичності серед населення шляхом пропаганди, створення національних символів, переписування історії, виховання патріотизму та «винаходу» національних традицій або звичаїв, властивих лише населенню цієї території. Головною особливістю подібного національного будівництва для невизнаних держав є відсутність підкріплення даних дій результатами ефективного державного будівництва (тобто слабкі інституційні, економічні та військові основи функціональності держав). А посилення ступеню самоідентифікації населення як єдиної нації відбувається за допомогою наступних механізмів:

- постійна спекуляція спогадами про громадянську війну, нагадування про жертв, які загинули, «виборюючи незалежність»;
- представлення материнської держави як єдиного ворога, який є винним у невизначеному міжнародному статусі такого утворення та внутрішній нестабільності;
- жорстка цензура та придушення будь-яких протестних рухів, за необхідністю можлива навіть етнічна чистка для досягнення національної гомогенності населення;
- приділення великої уваги державному символізму (обов'язкова наявність гербу, прапору, гімну, нових національних свят), що також може включати в себе зруйнування символів материнської держави, побудову нових пам'ятників і перейменування міст;
- спроби наукового обґрунтування необхідності відокремлення від материнської держави, що базується на історичних дослідженнях, покликаних змалювати картину спільного історичного минулого населення де-факто держави, відокремленого від минулого материнської держави.

Слід зазначити, однак, що дані механізми характерні для всіх новостворених держав, навіть визнаних міжнародною спільнотою. Але у випадку з де-факто державами, такі дії набувають перебільшеного та штучного характеру.

2. Мілітаризація суспільства. Так званої «м'якої сили», що застосовується для досягнення беззаперечної підтримки серед власного населення, безумовно є недостатньою для виживання де-факто держави, враховуючи відсутність такої підтримки на міжнародній арені та можливі спроби реінтеграції її до материнської держави. Крім цього, слід пам'ятати, що сам процес створення де-факто держави у більшості випадків супроводжувався відкритим військовим протистоянням. Отже, другою особливістю таких державних утворень є приділення більшої уваги створенню сильної армії ніж соціальних або економічних інститутів.

Наприклад, так звана «Армія оборони НКР» складається приблизно з 20000 осіб, не враховуючи резерв, а «Збройні сили ПМР» – біля 10000 осіб. Зважаючи на загальну кількість населення, відсоткове співвідношення є досить значним, а військовий фактор впливає на всі сфери цивільного життя таких територій. Але не можна не зазначити, що досить часто власних військових сил новостворені де-факто держави буде просто недостатньо для захисту, тому особливу роль у даному контексті відіграє зовнішній покровитель.

3. Підтримка іншої держави. Наявність сильного зовнішнього патрону є однією з умов існування де-факто держави. Підтримка такого покровителя може різнитися за сферами та ступенем у залежності від міжнародної ситуації та власних інтересів цієї держави:

- Пряма військова підтримка під час активізації сепаратистських настроїв, наприклад, участь 14-ої російської армії на боці придністровських сепаратистів у 1992 р., або так звана «операція з примусу до миру», яку проводила Російська Федерація на грузинській території для підтримки Абхазії та Південної Осетії у 2008 р. Слід зазначити, що військова підтримка також може бути латентною й офіційно не визнаватися, як на сході України. Важливим фактором, що має символічний характер, є і знаходження військового контингенту патрону на території де-факто держави під час замороженої фази конфлікту.
- Офіційне визнання незалежності де-факто держави, наприклад, визнання Абхазії та Південної Осетії Російською Федерацією та визнання Турецької Республіки Північного Кіпру Туреччиною.
- Економічна, фінансова, гуманітарна допомога, що дає змогу де-факто державі забезпечувати своє населення та продовжувати існувати.
- Дипломатична підтримка у рамках провідних міжнародних організацій, під час мирних переговорів, офіційних зустрічей і візитів. Така підтримка може також бути прямою, як застосування пра-

ва вето Російською Федерацією під час голосування у Раді безпеки ООН з питання збитого на непідконтрольній Україні території малайзійського боїнгу. Але найчастіше дипломатична підтримка проявляється опосередковано. Наприклад, 2 грудня 2016 р. президент США Д. Трамп провів телефонну розмову з лідером Тайваню Цай Інвень. Даний факт свідчить про посилення дипломатичної підтримки Тайваню з боку патрону.

4. Слабкість материнської держави, яка або знаходиться у системній структурній кризі, або сама є новоутвореною, тому не має достатніх ресурсів. Така слабкість проявляється в економічній та/або політичній кризі і недієздатності військових інституцій захистити територіальну цілісність, чим можуть скористуватися сепаратистські кола. На пострадянському просторі поштовхом для формування де-факто держав став розпад Радянського Союзу, наслідком якого стало утворення нових суверенних республік, що не мали достатньо ресурсів і досвід для подолання сепаратистських рухів.

5. Концентрація зусиль міжнародного співтовариства на припиненні військового протистояння, а не на вирішенні проблеми статусу такої території. Хоча самі миротворчі зусилля світової спільноти є абсолютно обґрунтовані та виправдані, але «замороження» конфлікту на невизначений термін і досягнення статус-кво дають змогу сепаратистським територіям посилити свої державотворчі зусилля, стати де-факто державою та закріпити свої позиції на міжнародній арені.

Всі п'ять умов у тій чи іншій мірі можна простежити у процесі створення та сучасному стані де-факто держав на пострадянському просторі. Дані фактори дають їм можливість функціонувати, незважаючи на невизнання міжнародною спільнотою та протидію материнських держав.

КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМКИ ТА ШЛЯХИ РОЗВИТКУ

Вероніка Ільїка
Чорноморський національний університет імені Петра Могили, студент магістеріуму
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10
e-mail: ilika.nika@gmail.com

Культура є невід'ємною частиною суспільного життя народу будь-якої країни. Визначення ролі та місця культури у політичному процесі держави, на сьогоднішній день знаходиться під пильною увагою багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених. Це зумовлено, у першу чергу, головними функціями культури – інтеграційною, комунікативною та креативною. Так інтеграційна функція є базовою й об'єднує людей у соціальні групи, підтримуючи поняття культурної ідентичності суспільства країни, і передбачає низку спільних чинників, зокрема, зразок поведінки, цінності та мову. Комунікативна функція культури забезпечує передачу історичного досвіду з покоління у покоління за допомогою підтримки у молодому покоління культурної самосвідомості та поняття приналежності до єдиної культурної системи. Креативна ж функція підтримує творчій розвиток суспільства, керуючись процесом пізнання світу та самого себе. Так, розглядаючи основні аспекти впливу культури на життя суспільства, О.Є. Гриджук прийшла до висновку, що культуру слід розглядати, як «індикатор розвитку, синтезатор досвіду, стабілізатор суспільних процесів, інтегратор суспільних сил». Таким чином, культура формує суспільну єдність, що є запорукою квітучої нації.

На теперішній час проблема ведення культурної політики в Україні детермінована ускладненням здійснення державного управління у культурній галузі. Якщо розглядати культурну політику, як один з пріоритетних напрямів зовнішньої та внутрішньої політики, то вона є складною практикою відтворення фундаментальних цінностей культури народу на будь-якому її рівні.

Серед вітчизняних та іноземних вчених, що займалися розробкою даної проблематики можна виділили роботи Й. Курчевської, С.І. Здіорук, О. Доманської, О.В. Кравченка, С.П. Симоненка, В.І. Малімона, В.О. Бакальчук, В. Карлової, М. Стріхи, А. Погорєлової, С.В. Дрожжиної, О.А. Задихайла, В.Г. Чернець, В.А. Шапорди, О.Є. Гриджук, О.В. Кравченка, С.П. Кучина, М.Ю. Зелінського, Н.В. Бєлашової, О.Л. Валевського, М.М. Поплавського, А.П. Філіної, В.В. Дереги, С.Ю. Зорінець, М. Парахіна, С.П. Кучина, В.О. Веденєєва, Л. Петрашка, А. Гев'юка, Н.А. Нінковича, Д. Белла, Х.Б. Фенгейбаума й ін.

Метою даної розвідки полягає в окресленні стану культурної політики України, методів її ведення та можливих варіантах запозичення елементів різних моделей політики у сфері культури.

Основними засадами Закону України «Про культуру» на сьогоднішній день є створення умов для

розвитку суверенної культури у всіх її проявах, гарантування дотримання прав суспільства на отримання доступу до культурних надбань країни, визначення культури, як невід'ємної частини своєрідності української нації, підтримання розвитку української мови, збереження єдності загальнонаціональної культури, гарантування державної підтримки митців та організацій у культурній сфері, підтримка популяризації української культури за кордоном шляхом підтримання стратегії культурного співробітництва, та заохочення експорту культурного продукту України.

Таким чином, законодавство, на теперішньому етапі розвитку спрямоване на повну підтримку та розвиток національної самобутності українців. Але є і низка проблеми, які мають бути вирішені задля отримання позитивного результату у відтворенні цих пріоритетних напрямків. Так до прикладу питання фінансування.

Починаючи з часів Радянського Союзу система фінансування досі не змінилася. Тому культура на сьогоднішній день є залежною, у першу чергу, від державного фінансування. Авжеж за декілька останніх років можна простежити зростання у виділених країною бюджетних коштів, спрямованих на підтримку та розвиток культури в Україні, та враховуючи кризову ситуацію, що призвела до нестабільності фінансового ринку, 6 мільярдів гривень, хоч і більше 4, виділених на культуру у 2017 році, та, на жаль, еквівалентні фінансуванню 2014 року.

Таким чином, врахувавши усі витрати країни на утримання державного апарату культурної сфери, Міністерство культури не має змоги фінансувати реставрацію та консервацію більшості національних культурних пам'яток України, виділяючи кошти здебільшого на утримання вже існуючих музеїв, театрів і культурних заповідників.

Також існує проблематика управління культурою, яка незважаючи на низку прийнятих законів і постанов, за роки Незалежності все ж таки залишилася на рівні підпорядкованості вищестоящим органам. Таким чином, ідеологічний тиск на культуру, що був нормою за радянські часи, мав би набути іншого змісту, враховуючи рівень підтримки державою вільної національної самосвідомості кожного українця.

На сьогоднішній день вчені виділяють 3 моделі ведення державної політики у культурній галузі: «британську», «французьку» й «американську».

«Британська» модель ведення культурної політики полягає у виділенні державою бюджетних коштів з подальшим відстороненням від процесу їх розподілу. Потрапляючи до незалежних адміністративних інститутів, державні кошти розподіляються керівниками самостійно за допомогою проведення конкурсних культурних проектів, або ж на допомогу певному закладу. Цей розрив залежності культури від чиновників є основною перевагою даної моделі.

«Французька» модель фінансування є прямо протилежною «британській». Виділення та розподіл бюджетних коштів від початку до кінця перебуває під повним контролем державного апарату. А органами місцевої влади надається фінансова допомогу, майже вдвічі більша за державну. При цьому держава підтримує будь-яку мистецьку ініціативу, що сприяє національному та культурному розвитку.

Дієвість «американської моделі» полягає, у першу чергу, від майже повного фінансування культури приватним сектором, лише деякі найбільші загальнонаціональні культурні заклади перебувають на балансі країни, а також у вмінні митців пристосовуватися до ринкових умов існування, самостійно знаходячи спонсорів. Ця можливість майже недоступна сьогодні в Україні через економічну кризу. За цією моделлю країна підтримує різні культурні організації, але у будь-якому разі не повністю. А також найбільшою перевагою даної моделі є запровадження податкових пільг приватних підприємців, що підтримують і спонсорують культуру.

Аналізуючи нинішню ситуацію у культурній сфері України, було б доцільно використовування окремих елементів усіх трьох моделей у синтезі, що дало б цілісну систему переваг, спрямовану на розвиток національної культури у країні. Так з «французької» моделі є можливим запозичення структури процесу виділення та розділу бюджетних коштів і фінансова підтримка культурних проектів з боку місцевих органів влади. З «британської» моделі – збільшення виділення державних коштів на розвиток культури. А з «американської» запозичити пільгову систему для приватних підприємців, що підтримують культурні проекти, а також часткове або повне зняття податків з некомерційних організацій у культурній сфері й окремих митців.

Враховуючи сьогоднішню ситуацію у культурній галузі не можна допустити монополізацію культурної сфери життя суспільства. Всі прийняті рішення мають повністю відповідати принципам, спрямованим на культурний розвиток і підняття національної самобутності українців.

Держава має тримати під контролем усі сфери культурної галузі та фінансово їх підтримувати.

Окремої уваги заслуговує і система освіти на всіх її рівнях. Країні необхідне поліпшення матеріально-технічної бази навчального процесу. Необхідне покращення соціального захисту працівників освіти та підняття їх кваліфікацій на новий рівень. Це дасть можливість не лише зростити молоді досвідчені кадри, а й підняти освіченість суспільства у цілому. Окрему увагу у культурній сфері слід також звернути на ту сферу культури, яка має можливість приносити прибуток. Окремих дотацій на фінансування заслуговують театри, музеї, філармоній, освітні організації.

Саме завдяки комплексному розвитку всіх сфер культурної галузі можна не лише підняти культурний розвиток суспільства країни, а й вивести України на новий рівень, як культурно-освічену державу у світі.

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ СОЮЗ ХЄВ ПРОТИ НКВС-КДБ

Олександр Коротаєв
Криворізький державний педагогічний університет, студент магістратури
Україна, 50086, Дніпропетровська область, м. Кривий Ріг, пр. Гагаріна, 54
e-mail: alexkorotaev1983@gmail.com

Досліджено роль єпископів Всеукраїнського союзу християн євангельської віри п'ятидесятників (далі – ХЄВ) Г. Понурко, Д. Пономарчука, П. Бідаша та П. Шокало у боротьбі за свободу віросповідання з органами НКВС-КДБ і підконтрольним їм керівництвом Всесоюзної ради євангельських християн-баптистів (ВРЄХБ).

Всеукраїнський союз ХЄВ із центром у м. Одеса був заснований у 1925 р. репатріантами із США на чолі із І. Воронаєвим за сприянням місії Пентекостал (з англ. «П'ятидесятники», суч. «Асамблеї Божі», США). На 1930 р. общини Всеукраїнського союзу ХЄВ нараховували вже близько 30 тис. віруючих із 4 республік СРСР.

У 1930 р. усі релігійні організації СРСР стали прямо називатися контрреволюційними і такими, що здійснюють «відкриту боротьбу з радянською владою під релігійним прапором». Саме тому керівництво Союзу ХЄВ на чолі з І. Воронаєвим, було заарештоване, Союз розігнаний, а пересічні члени його церков перейшли у «глибоке підпілля». Центр даного підпілля перемістився до с. П'ятихатки Дніпропетровської області. Його очолили старші пресвітери ХЄВ Г. Понурко та Д. Пономарчук. Маючи право рукопокладання церковних служителів, Г. Понурко та Д. Пономарчук могли швидко відродити знищений Всеукраїнський союз ХЄВ. Для недопущення цього їх почали активно розробляти органи ОДПУ-НКВС. Результатами цієї розробки стали 4 кримінальні справи на Г. Понурко, за якими він відбув 18 років концтаборів і 3 кримінальні справи на Д. Пономарчука.

Окупація України німцями перервала смугу терору та дозволила офіційно відродити Союз ХЄВ у новій назві «Єпископальна церква християн євангельської віри» з одночасним перейменуванням звання старшого пресвітера в єпископа, що було більш звичним для німецької окупаційної влади. Єпископами були обрані Г. Понурко та Д. Пономарчук, які у 1943 р. возвели у цей сан П. Бідаша (пресвітера П'ятихатської общини) та П. Шокала (пресвітера Карнаватської общини). Ними було організовано 4 адміністративно-територіальні відділи: П'ятихатський (О. Бідаш), Дніпровський (Д. Боюн), Кам'янський (Д. Пономарчук), Олександрійський (Д. Труханов), за кожним були закріплені общини у відповідності до їх територіального розміщення.

У цей же час общини Союзу ХЄВ Миколаївської та Кіровоградської областей, що входили до його складу до 1930 р. (тобто до розігнання Союзу радянською владою), висловили бажання поновитися у відродженому Союзі. Їм у цьому почали перешкоджати християни-баптисти на чолі з обласним пресвітером Митряєвим, який за підтримки генералкомісара Миколаєва примушував церкви ХЄВ увійти у Союз євангельських християн-баптистів (ЄХБ).

У серпні 1943 р. пресвітером миколаївської общини ХЄВ Ф. Шерстюком для вирішення даного питання у Миколаїв були запрошені єпископи Союзу ХЄВ Г. Понурко та Д. Пономарчук. Ф. Шерстюк, за підтримки Г. Понурка та Д. Пономарчука, виклав генералкомісару Миколаєва клопотання про дозвіл входження общин ХЄВ Миколаївської та Кіровоградської областей до Всеукраїнського союзу ХЄВ. На що генералкомісар відповів відмовою та зобов'язав п'ятидесятників створити єдиний союз з баптистами на чолі з Митряєвим. Незабаром, за сприяння генерал комісара, Митряєвим був проведений з'їзд представників керівної верхівки ХЄВ та ЄХБ, на якому він проголосив себе головою новостворе-

ного об'єднаного союзу цих общин у Миколаївській і Кіровоградській областях. Ф. Шерстюка та І. Лучинця (представника общин ХЄВ від Кіровоградської області) за доносом Митряєва було заарештовано гестапо та направлено до в'язниці в Одесу, звідки їх потім звільнила Червона армія.

Після вигнання німців радянськими спецслужбами був встановлений факт належності Митряєва до нацистської агентури. Його подальша доля залишається невідомою. На останніх етапах війни ставлення Й. Сталіна до церкви різко змінилося. 14 вересня 1943 р. ним була утворена Рада у справах Російської православної церкви, а 19 травня 1944 р. – Рада у справах релігійних культів (РСРК) для неправославних організацій, які очолили Г. Карпов та І. Полянський відповідно. Вони поєднували свої посади у НКВС із головуванням у Радах, що свідчило про пряму підконтрольність цих Рад НКВС. Як зауважував сам І. Полянський, РСРК «у своїй роботі керується марксистсько-ленінським вченням про релігію», а першочерговим завданням ставить створення підконтрольних їй духовних центрів з метою здійснення на них «впливу». Таким чином на базі вже підконтрольного радянській владі союзу християн-баптистів було вирішено створити єдиний центр для усіх християнських течій неправославного характеру в СРСР, які мали до нього «влитися» – Всесоюзну раду євангельських християн баптистів (далі ВРЄХБ), і підпорядкувати його діяльність РСРК.

РСРК реєструвалися тільки ті релігійні общини, які увійшли до складу ВРЄХБ і прийняли їх «вчення». Інші культи, що не «влилися» до ВРЄХБ, визнавалися «бузувірськими» й «антирадянськими» та реєстрації не підлягали, стосовно них РСРК відразу передавав дані до НКВС для притягнення керівників до кримінальної відповідальності. Вся керівна верхівка ВРЄХБ та її представники на місцях були завербованими таємними співробітниками органів НКВС.

Органи НКВС почали проводити роботу на влиття церков, що відкрилися у період німецької окупації, до ВРЄХБ. Згідно із секретним розпорядженням НКВС за № 1316 від 16 лютого 1943 р. обласні управління НКВС мали заарештувати усіх священників, що співпрацювали із німцями та замінити їх своїми людьми. Тому 4 квітня 1945 р. було заарештовано єпископа Союзу ХЄВ Г. Понурко, а на його місце поставлено єпископа Д. Пономарчука, який повів роботу на входження Всеукраїнського союзу ХЄВ у ВРЄХБ, результатом якої стало підписання 24 серпня 1945 р. так званої «серпневої угоди» про об'єднання. На основі даної угоди общини Союзу ХЄВ та ВРЄХБ частково корегували своє віровчення і на «братських» умовах утворювали один єдиний Союз ВРЄХБ з керівним центром у Москві (голова Я. Жидков). До складу керівного центру повинні були увійти також представники ХЄВ, але, насправді, цього не відбулося. Керівництво ВРЄХБ, користуючись зв'язками з НКВС, та за допомогою уповноважених РСРК, почало відсторонювати керівників ХЄВ, замінюючи їх «своїми» кадрами.

Такі дії викликали протест з боку колишнього керівництва ХЄВ, що вилилося у створення опозиції, лідером якої став єпископ ХЄВ П. Бідаш. Саме він розпочав роботу по звільненню общин ХЄВ з-під впливу НКВС і ВРЄХБ з метою подальшої самостійної реєстрації Союзу. У цій справі його підтримав єпископ Криворізького єпархіального округу П. Шокало, до обов'язків якого входило наставляти служителів Криворізької єпархії формально підходити до об'єднання із ВРЄХБ і продовжувати відправлення богослужінь за догматами ХЄВ, а не ВРЄХБ. Паралельно із цим, ними проводилася робота по відродженню нелегального центру ХЄВ у с. П'ятихатки, що стало відомо органам НКВС, які для припинення їх діяльності у вересні 1945 р. розпочали централізовану агентурно-оперативну справу «Пророки», результатом якої став арешт 18 членів верхівки активу підпілля ХЄВ (всього по справі було заарештовано більше 50 чол.). За рішенням Особливої наради НКВС П. Бідаша та П. Шокала за антирадянську діяльність було засуджено до 10 років концтаборів.

Звільнившись раніше ніж П. Шокало з таборів через хворобу (1955 р.), П. Бідаш продовжив боротися за самостійну реєстрацію Союзу ХЄВ в органах державної влади. У цій боротьбі його ще більше укріпила хрущовська «відлига». Ним, як єпископом Союзу ХЄВ особисто, та від імені общин, які він представляв, на основі ст. 124 Конституції СРСР, яка гарантувала свободу відправлення релігійних культів усім громадянам СРСР, та інших документів були направлені чисельні звернення до уповноважених РСРК (по Дніпропетровської області – П. Зуєва, України – П. Вільхового, СРСР – І. Полянського), а також до голови Ради міністрів СРСР М. Булганіна, голови Президії ВР СРСР К. Ворошилова і, навіть, до секретаря ЦК КПРС М. Хрущова з проханням зареєструвати Союз ХЄВ.

Відповідь не примусила на себе довго чекати. Органами КДБ була швидко розроблена агентурно-оперативна операція «Фанатики», за якою на розробку П. Бідаша направлялися три таємних агента: «ГОРОШКО», «ЛИСОВ» і «МИРГОРОДСЬКИЙ», які мали завдання завербувати П. Бідаша та схилити його до співпраці з ВРЄХБ. Паралельно із цим зазначалося, що через них, а також через агента «ІВАНОВА» проводились «заходи по відриву п'ятидесятників від П. Бідаша» та виведенню їх із підпілля. У ході даної розвідки були встановлені справжні прізвища агентів. Двома із них виявилися колишні

соратники П. Бідаша по ХЄВ і його особисті друзі: «ГОРОШКО» – Г. Понурко, колишній єпископ ХЄВ, «ЛИСОВ» – М. Бут, колишній пресвітер Дніпропетровської общини ХЄВ. Вони були завербовані у 1955 р. перед самим звільненням О. Бідаша, щоб розколоти ХЄВ. Третім, під псевдо «МИРГОРОДСЬКИЙ» ховався сам старший пресвітер ВРЄХБ по Дніпропетровській області М. Мельников, який після смерті О. Андреєва у 1966 р., зайняв його посаду та став заступником голови ВРЄХБ і старшим пресвітером баптистів в Українській РСР. «ІВАНОВИМ» був М. Акрітов – помічник М. Мельникова.

Але головним зрадником неочікувано виявився помічник П. Бідаша – С. Марін, який «вів» єпископа з самого початку операції. С. Марін за дорученням КДБ, допоміг йому організувати керівний центр ХЄВ, виробити догмати організації та налагодити зв'язок із підпільними общинами ХЄВ на території всього СРСР. Коли ж «злочинна» діяльність активу ХЄВ стала очевидною органам КДБ, а також була встановлена підпільна ланка общин Союзу, увесь керівний актив ХЄВ (окрім С. Маріна) було заарештовано. Також вибірково почалися арешти на місцях. Після проведення даної операції про об'єднання з ВРЄХБ не могло бути і мови, вцілілі общини ХЄВ пішли у «глибоке підпілля».

Пробувши рік на свободі після майже 10 років таборів, інвалід ІІ групи П. Бідаш у свої 56 років отримав ще 10 років. Він помер у 1978 р. через 7 років після звільнення. Після свого звільнення П. Шокало змушений був піти на співпрацю з КДБ, і частина общин Криворізької єпархії влилася до складу ВРЄХБ. А С. Марін пішов на «підвищення» – став всесоюзним проповідником ВРЄХБ з правом проживання у Москві.

Але не дивлячись на цей проміжний результат, можна стверджувати, що П. Бідаш зі своїми прибічниками добилися основного – вони зірвали план радянської влади про злиття ХЄВ із ВРЄХБ в один союз і, незважаючи на репресії та нерівність сил, у кінцевому результаті – перемогли. Навіть більше того – їх приклад наслідували самі ж баптисти (т.з. «ініціативна група»), які у 1961 р. теж вийшли із ВРЄХБ (Г. Крючков, Г. Вінс та інш.) й утворили власний незареєстрований баптистський союз «Раду церков», яка існує і до цього дня. З 1991 р. союз ХЄВ вільно діє в Україні та за кількістю віруючих займає друге місце серед неправославних конфесій.

ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРЕБОВЛІ

Тетяна Крохмальна
Національний заповідник «Замки Тернопілля», молодший науковий співробітник
Україна, 47302, Тернопільська область, м. Збараж, вул. Б. Хмельницького, 6
e-mail: nzzt@ukr.net

Теребовля – одне з найстаріших міст на західноукраїнських землях. Перша згадка про Теребовлю зустрічається в Іпатієвському літописі під 1097 роком, але на ту пору це вже було зорганізоване та сильно укріплене місто, й одночасно столицею окремого Теребовлянського князівства. Щодо виникнення цієї назви існує кілька версій.

Згідно з першою, вона походить від давньослов'янського імені Теребислав. Польський історик XIX ст. Лелевель пов'язує даний топонім з дакійським поселенням Тріфульйон, що ймовірно було засноване у І ст. н.е. на цій території.

Найбільш вірогідною є версія, згідно з якою назва міста походить від давньоруського слова «теребити» – розчищати, викорчовувати, що вперше зустрічається у «Повісті минулих літ» під 1014 роком: «И рече Володимирь: теребите путь и мости мостите».

Наступна звістка про Теребовлю фіксується під 1144 р., коли відбулося протистояння військ великого князя київського Всеволода Ольговича та галицького князя Володимирка Володаревича під Теребовлею. Згадка про Теребовлю пов'язана із битвою київського князя Ізяслава Мстиславовича із Ярославом Галицьким у 1154 р.

Відразу чотири міста згадуються у Літописі Руському під 1211 р., коли на території Західного Поділля діяв князь краківський Лєшко (Лестько) Білий. Це – Теребовля, Збараж, Моклеків і Биковен: «Але потім же Лестько не зміг узяти Галич і, пішовши, пустошив він довкола Теребовля, і довкола Моклекова, і Збаража, а Биковен узятий був ляхами і руссю. І взяв він здобич велику і вернувся в Ляхи».

Фаховим, ґрунтовним і найновішим, на даний час, джерелом з історії Теребовлі й околиць є енциклопедичне видання колективу авторів «Тернопільщина. Історія міст і сіл», що вийшла друком у ви-

давництві «Терно-граф» у 2014 р. Тут поміщена стаття про Теребовлю авторства П. Возного, Г. Івахова, Л. Колісник, О. Савків. Дослідники провели ґрунтовний аналіз історії виникнення, становлення та розвитку поселення Теребовля від найдавніших часів до сьогодення.

Важливим джерелом, на думку теребовлянського бібліотекаря Тетяни Качанівської, є праці М. Стефанкевича. Стаття з аналогічною назвою, в якій автором було використано рукописи М. Стефанкевича та родинні архіви, була опублікована у «Наукових записках Національного заповідника «Замки Тернопілля» за 2011 р. М. Стефанкевич зібрав та опублікував спеціальний випуск «Землі Теребовлянської славетні люди» (Трудова слава» № 37, 28 березня 1970 р.).

Важливим аспектом дослідження будь-якого історико-культурного об'єкту чи населеного пункту є встановлення його локалізаційних особливостей, тобто, територіальна організація міста на території із встановленням геоморфологічних, гідрологічних та інших природних особливостей. Таке ґрунтовне дослідження історичної трансформації територіальної організації міста Теребовля провів заступник директора по науковій роботі Львівського інституту «Укрзахідпроектреставрація» кандидат архітектури Роман Могитич. У його статті, яка була опублікована у «Наукових записках Національного заповідника «Замки Тернопілля» № 2/2011 р., під назвою «Історична топографія Теребовлі» проаналізовано профільні історико-топографічні та археологічні дослідження зазначеної території з кінця XIX ст. до наших днів і запропонована територіальна організація Теребовлі на основі опрацьованого матеріалу.

Праця Городиського Л., Зінчишина І. «Мандрівка по Теребовлі і Теребовлянщині» висвітлює історію міста від княжих часів і до наших днів, веде його вулицями, знайомить з архітектурними пам'ятками, природою, а головне – розповідає про людей, які своїм талантом і подвижницькою працею творили історію Теребовлянщини. Автори книги керувались, як архівними та документальними матеріалами, так і розповідями старожилів.

У працях – Мацюк О.Я. «Замки і фортеці Західної України», Лесик О.М. «Замки та монастирі України», Мороз В. «Замки Тернопілля», Рутинський М.Й. «Замковий туризм в Україні. Географія пам'яток фортифікаційного зодчества та перспективи їх туристичного відродження», Палков Т. «Замки Тернопілля». У даних працях подається корисна для роботи інформація, а також фотографії, схеми та плани Теребовлянської фортеці.

Основну частину матеріалу для видання було опрацьовано краєзнавчу літературу, яка найкраще висвітлює питання про Теребовлянщину, а саме: Ґерета І. «Теребовля: Шлях через віки: Історико-краєзнавчий нарис», Смалига М. «Тут оживає минуле». Упорядник і головний редактор Кушнерик Г. «Теребовлянщина в спогадах емігрантів».

Важливий внесок у розробку даної проблеми внесли тернопільські науковці. У книзі Бойка В., Гаврилюка О. «Замки Тернопілля» 2009 р. висвітлюються історичні передумови спорудження на Тернопіллі середньовічних замків та інших фортифікаційних споруд. Подано ґрунтовні описи твердинь, що збереглися до наших днів та узяті на державний облік. Позитивним аспектом роботи є те, що автори використовували архівні матеріали ілюстровані численними світлинами, репродукціями картин і малюнків. У виданні зазначається, що з 2008 р. Теребовлянський замок належить до Національного заповідника «Замки Тернопілля».

Праця «По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятки» Логвина Г.Н. висвітлює проблеми дослідження та збереження давніх мистецьких пам'яток різних регіонів України, визначає типологічні та регіональні відмінності в архітектурі.

У книзі Миколи Ковальчука «Теребовлянський замок: Історична розвідка», викладена у хронологічній послідовності розповідь про фортецю у Теребовлі подається на фоні подій, починається від князівської династії Ростиславичів – самого Ростислава Володимировича, внука Ярослава Мудрого, його синів Рюрика, Володаря та Василька – князя Теребовлянського, – і закінчуючи сьогоднішнім днем міста та його замку.

Невід'ємними для розкриття цієї теми є археологічні дослідження. Теребовлянський край досліджували відомі археологи Мисько Р., Ягодинська М. Було проведено велику роботу і зібрано матеріал, який дав можливість краще скласти уявлення про минуле Теребовлянщини. Ці праці дозволяють зрозуміти історичну топографію міста, планувальну структуру й етапи укріплення території.

Першим, хто локалізував літописну Теребовлю саме на Замковій Горі, був відомий краєзнавець Чачковський Л., що у 30-х рр. XX ст. дав опис городища, його план і характеристику околиць. Підняте ним питання місцезнаходження Теребовлі було дискусійним до 1984 р. Дослідники Пастернак Я., а за ним Свєшніков І. та Раппопорт П. вважали, що князівське місто розташовувалось при злитті рік Гнізна та Серет, на городищі біля с. Семенів (Зеленче), в урочищі Замчище. Це пояснювалося тим, що Пас-

тернак Я. під час археологічних досліджень на території двору замку XIV-XVII ст., що згідно переказів був побудований на місці князівського палацу Василька Ростиславовича, не знайшов давньоруського культурного шару. Підсилювало тезу Пастернака Я. свідчення у літопису про те, що Теребовля розташовувалась на р. Серет. Відсутність культурного шару XI-XIII ст. на дитинці пояснювалось тим, що свої дослідження він проводив у середній частині замкового двору, де дійсно був мінімальний культурний шар з пізнім керамічним матеріалом.

Дослідження Тимощука Б.О. у 1984 р. дали відповідь на основні питання: про локалізацію літописної Теребовлі та чому у літописі Теребовля згадувалася на р. Серет. Тимощуком Б.О. за результатами досліджень давньоруських пам'яток у самій Теребовлі (городище, три поселення супутники, торговий посад у долині р. Гнізна, церкви св. Параскеви П'ятниці у Садиках і церкви св. Миколая в історичному центрі сучасного міста) та в її найближчих околицях – торгова пристань с. Семенів (Зеленче), давній монастир з культурним шаром XII-XIII ст. (с. Підгора) запропоновано модель великого міста. Ця теза була доповнена під час наступних досліджень автора культурного шару на території сучасного міста Теребовля.

Нам вдалося знайти в електронних архівах даний документ, який був опублікований Александром Яблоновським у першій частині XVIII тому «Історичних джерел» («Źródła dziejowe«). У книзі «Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. T. 7. Ziemle ruskie. Ruś Czerwona. Cz.», виданій у Варшаві в 1902 р., у розділі «Теребовлянський повіт у 1564 р. Податкова книга № 19» наводиться перелік населених пунктів, які платили відповідний податок. У цьому документі фігурують Теребовля, Тарнополє, Чортків, Іванівка, Глещава й ін.

Дослідження Яна Байгера «Powiat Trembowelski. Szkis. geograficzno-historyczno i etnograficzny. Lwow, 1999», який, у свою чергу, використовував працю доктора Александра Чоловського «Wojna polsko-turecka 1675 r.». Олександр Чоловський, описуючи події пов'язані з обороною Теребовлі у 1675 р., послугувався також працями Залуцького А.Х. «Epistolae historico familiares» (Brunsbergae, 1709); Szetelnicki Wacław «Trembowla: Kresowy Bastion wiary i polskości. Jozefa Dunina Borkowskiego «Album na korzysc pogorzelgow» (Lwow, 1844); Czołowski A., Janusz B. Przeszłość i zabytki województwa Tarnopolskiego (Tarnopol: nakładem powiatowej organizacji narodowej, 1926).

Діяльності «Кола консерваторів пам'яток старовини Східної Галичини» (м. Львів), яке було засноване у 1840-х рр. та займалося охороною, збереженням і реставрацією давніх пам'яток. Товариство видало періодичний збірник «Teka Konserwatorska». Звіт про результати натурних обстежень наземних залишків Теребовлянського замків публікував О. Чоловський. Креслення Теребовлянського замку інженера Ю. Пельца, 1899 р. (Ruiny zamku w Trembowli. Prekroje i widok 4 ścian. Według rys. nadinż. J. Pelza).

Джерела, які використані для відтворення історії та культури населення Теребовлянської землі, можна умовно поділити на такі групи: писемні повідомлення (літописи та хроніки), археологічний матеріал, матеріали сфрагістики, топоніміки тощо. За умови фрагментарності писемних матеріалів не можна нехтувати жодною інформацією, незалежно від її наукової ваги, оскільки такі відомості доповнюють та уточнюють одні одних. Тому для отримання повної картини історичного розвитку регіону необхідне їх комплексне дослідження. Очевидно, що поповнення джерельної бази у майбутньому можливе тільки за рахунок археологічних матеріалів, інтерпретація та використання яких дозволять розширити наші уявлення про історію краю.

Таким чином, для висвітлення даної теми використано різноманітні книги та розвідки, присвячені оборонним спорудам України, тематичні матеріали з історії Теребовлі, туристичні путівники, інформація з сайтів туристичних фірм тощо.

РОЗПАД ГУНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ТА ПІВНІЧНЕ ПРИЧОРНОМОР'Є У СЕРЕДИНІ V ст.

Володимир Кузовков
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, доцент
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: kusovkov@ukr.net

Важливим етапом в історії східноєвропейського степу є гунська доба. Кочовики гуни створили степову імперію, яка проіснувавши нетривалий час, об'єднала під своїм контролем багато племен Східної та Центральної Європи. Її розпад викликав нову хвилю міграцій варварських народів, що

вплинуло на характер міжнародних відносин у регіоні. Актуальним залишається аналіз політичної ситуація у степах Північного Причорномор'я, що склалась у ці часи.

Протягом близько 100 років гуни залишались однією з рушійних сил західної частини Великого Степу. У 370-х роках вони заявили про себе перемогами над аланами й остготами, потрапивши до степів Причорномор'я зі сходу та ставши ланкою міграційного ланцюга, що поступово охопив значну частину Європи. Зникнення гунів, як окремого етносу, відносять до подій 460-х років, коли вони, понісши поразки від військ Східної Римської імперії та варварських племен, зникають зі сторінок історичних хронік, залишаючи своє ім'я, як номінальне для інших тюркомовних кочовиків.

Загальновизнаним є факт, що наприкінці IV ст. степи Північного Причорномор'я, або їх більша частина, контролювалися гунами. Однак з часом місця їх основних кочовищ перемістились до Паннонії. Переміщення гунського політичного центру датується достатньо широко, від 370-х до 410-х років. Конкретне датування є предметом дискусії між окремими дослідниками. Однак ми можемо впевнено стверджувати, що на початку 430-х років, коли всі гуни об'єднались під владою вождя Руаса, його ставка знаходилась у Середньому Подунав'ї. Там ми бачимо і місцезнаходження ставки Аттіли, за часи правління якого гунська імперія досягає найбільшої могутності.

Свідчення письмових джерел про етнополітичну ситуацію у Північному Причорномор'ї у часи Руаса й Аттіли уривчасті. Можливими володарями степової частини регіону після відходу основних гунських орд до Паннонії слід вважати акацирів. Пріск називає акацирів або «скіфським народом», або гунами. Вони керуються декількома вождями та старійшинами. Акацири знаходились у союзі з Аттілою, однак східноримські дипломати привернути їх до союзу з Константинополем. Найавторитетніший акацирський вождь Курідах, незадоволений порушеннями етикету з боку послів, повідомив Аттілу про бажання інших вождів укласти союз з східними римлянами. Гуни нанесли поразку акацирам і підкорили їх. Аттіла призначив верховним правителем акацирів свого старшого сина. Ці події можна датувати часом між 445 і 448 роками й у них можна бачити встановлення безпосереднього контролю паннонських гунів над причорноморським степом.

У 450-452 рр. Аттіла спрямовує військову активність підпорядкованих йому племен на захід. У 453 р. Аттіла помер, що викликало процеси розпаду гунської «степової» імперії, які вплинули на політичну й етнічну ситуацію у причорноморських степах.

Сини Аттіли намагались втримати під контролем племена Центральної Європи, однак проти них виступили раніше підкорені племена. У 454 р. у битві на р. Недао на теренах Паннонії гунів розбила їх об'єднана армія на чолі з королем гепідів Ардаріхом. У битві загинув і старший син Аттіли Еллак. Можливо, його і слід вважати вищезгаданим правителем акацирів, а останніх – учасниками битви під керівництвом свого вождя. Поразка на р. Недао змусила гунів відступити з Паннонії. За Йорданом, значна їх частина пішла «до берега Понтійського моря, де… сиділи раніше готи», тобто до південноукраїнського степу.

У цей час деякі з синів Аттіли зі своїми підлеглими оселяються окремо. Ернак обирає Малу Скіфію, Емнетзур та Ултзіндур місцевості Прибережної Дакії. Таким чином, ми спостерігаємо поступову втрату політичної єдності гунської правлячої родини.

У 458 р. відбулась остання значна сумісна акція гунів спрямована на відновлення контролю над Панноніею. Однак на цей раз їм зміг протистояти один з остготських вождів Валамір, дядько відомого Теодоріха Великого, який, за переказами, народився у день цієї перемоги над гунами. Факт успішного протистояння гунам одного з дрібних остготських вождів свідчить про суттєве зменшення їх військового потенціалу. Відносно подій 458 р., Йордан повідомляє, що після поразки сини Аттіли знов відступили до Скіфії, де тече р. Данапр, тобто Дніпро. Факт успішного протистояння гунам одного з дрібних остготських вождів свідчить про суттєве зменшення їх військового потенціалу. Причорноморський степ, знов, як і після битви біля р. Недао, використовувався гунами, як безпечне місце для відступу.

Згадки про використання причорноморського степу гунами ставить питання про розташування кочовищ акацирів. У 458 р. останні могли залишатись частиною гунської спільноти, і тоді займати кочувати у степах Подніпров'я, або знаходитись далі на схід від Дніпра у степах Приазов'я. Невдовзі після цього акацири стають ланкою нового міграційного ланцюга зі сходу.

За Пріском, близько 463 р. акацири потрапили під удар міграційної хвилі племен сарагурів, урогів й оногурів, яких посунули з власних кочовищ савіри, розгромлені аварами. Акацири понесли поразку та, можливо, позбулись частини земель. У цьому випадку Пріск ідентифікує акацирів, як «гунів», однак ніяким чином не пов'язує їх з кимось із відомих йому синів Аттіли.

Скоріш за все поразка акацирів не мала для них фатальних наслідків, оскільки найближчим часом

вони згадуються, як союзники сарагурів. У 466 р. їх об'єднане військо ходило у похід на Персію, пограбувавши грузинські та вірменські землі, підконтрольні Сасанідам. Союзні відносини з сарагурами, можливо, є свідченням їх політичного розриву з синами Аттіли. Опосередкованим підтвердженням цього може розглядатись той факт, що ще у 463 р. сарагури уклали договір про дружбу з Константинополем, який продовжував ворогувати з гунами.

Серед гунських ватажків активність на політичній арені продовжували проявляти сини Аттіли Денгизіх та Ернак. Їх діяльність локалізується регіоном Подунав'я. Дунай знов виконував роль природного кордону римського світу. Саме тут у 466 р. посли гунських ватажків просили у Константинополя дозволу вести двосторонню торгівлю, однак отримали відмову від імператора Лева I. Денгизіх вирішив воювати з імперією, однак не отримав допомоги від Ернака, якого відволікли війни на інших кордонах його кочовищ. Чи були це зіткнення з кочовиками, що потрапили до причорноморських степів зі сходу ми не можемо впевнено стверджувати.

У 469 р. боротьба з імперією закінчилася для Денгизіха поразкою. Його голову в якості трофею виставили у цирку Константинополя. З цих часів гуни сходять з політичної арени. Достовірних свідчень про долю Ернака ми не маємо. Можливо, його народ інтегрувався у межах нової спільноти, що виникла у причорноморських і приазовських степах унаслідок приходу сюди сарагурів та оногурів й отримала назву «булгар».

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІТОПИСНОГО ЗБАРАЖА

Зоряна Мазуранчик
Національний заповідник «Замки Тернопілля», молодший науковий співробітник
Україна, 47302, Тернопільська область, м. Збараж, вул. Б. Хмельницького, 6
e-mail: nzzt@ukr.net

Дослідження історії населеного пункту та його оборонно-фортифікаційних об'єктів у великій мірі залежить від об'єктивності аналізу історичних джерел і документів. Джерельна база дослідження як сукупність джерел, на які спирається історичне пізнання, – це той чинник, що дозволяє пролити світло на невідомі факти, з'ясувати історичну правду й акумулювати оптимальну інформацію про історичні процеси, явища, події.

Локалізація та поняття терміну «літописний Збараж» носить дискусійний характер, оскільки, часто трактується як адміністративно-фіскальний центр Галицько-Волинського князівства у XIII ст., а також, як територія цього поселення до XVI ст. Територія древнього Збаража, про який йдеться у Галицько-Волинському літописі, що є частиною Літопису Руського за Іпатіївським списком, опублікованому у Повній збірці руських літописів, обмежувалася такими Медоборськими горами Товтрового кряжу як – Княжа, Чернеча («Монастирок») і Бабина. На місці давньоруського літописного городища X-XIII ст. (г. Княжа) у «післямонгольську добу» було споруджено укріплення, що трансформувалися з часом у, так звану, Старозбаразьку фортецю – родинне гніздо руського княжого роду Збаразьких. З документальних і літописних джерел, що стосуються літописного Збаража встановлено на даний час лише чотири дати (1211 р., 1474 р., 1589 р., 1592 р.).

Історіографія, що стосується дослідження, т. зв. «літописного Збаража» є надзвичайно скупа та фрагментарна. Дана територія майже недосліджена, оскільки по темі є досить мало джерел. Об'єктом дослідження є територія Медоборських гір Збарзького підрайону Товтрового кряжу, а предметом є укріплення на Княжій горі.

Джерела нами умовно були поділені на: 1. Літописи; 2. Хроніки; 3. Інвентарі; 4. Документи; 5. Матеріали археологічних розкопок; 6. Краєзнавчі дослідження.

Перш за все потрібно звернути увагу на писемні першоджерела, які збереглися до цього часу. Першою писемною згадкою, виявленою на даний час, про поселення Збираж (саме у такій транскрипції воно фігурує у джерелі) є Галицько-Волинський літопис, про який йшлося вище. Традиційно вважалося, що події коли «…Лестько не зміг узяти Галича і, пішовши, пустошив він довкола Теребовля, і довкола Моклекова, і Збиража, а Биковен узятий був ляхами і руссю…» відбувалися у 1211 р. Однак, дослідження Леоніда Махновця зазначені події датуються не 1211-м, а весною 1214 р.

До другого типу джерел відносяться хроніки написані у XV-XVII ст., в яких описуються події 1474 р., коли замок став центром героїчної оборони від татарської орди хана Айдори, керував якою

князь Ян Збаразький. Ці події вперше описані польським хронікарем Яном Длугошем і датовані 24 червня 1474 р. В «Історії Польщі» («Annales sen cronicae incliti rcgni Poloniae Opera», Krakowe, 1870) йдеться, що за панування Казимира Ягелончика, «…татари під керівництвом Айдора, Гаджігірея (ориг. – Hadżigereja) сина, нікчемною зграєю, що налічувала заледве сім тисяч легкоозброєного люду, зненацька напали на Русь і Поділля десь біля дня Св. Івана Хрестителя і околиці Кам'янця, Галича, Глинян, Дунаєва, Гологор, Збаража вогнем, різаниною і всякими іншими лихами спустошили… Замок Збараж здобутий, княжна в ясир взята; сам князь Іван дивлячись на орду, що вдирається до замку і неволю своєї жінки, озброївся серцем Самсона і влаштувавши двом синам і двом дочкам втечу, сам з цілою дружиною своєю та великою кількістю татар, які вже були замок і вежу його опанували, спалив себе і в попелі похований. Був вже в полоні його молодший син, але коли його вели до татарського обозу, один з хлопів товстий і відважний русин повалив трупом ординця, котрий його проводив і звільнив його з неволі. Смерть цього татарина (а це був один з перших панів), розляглася в обозі орди великим плачем і голосінням».

Повністю наведений уривок є єдиним першоджерелом про ці події 1474 р. і наступні хронікарі мали б або його повністю переповідати, або викладати у скороченому варіанті. Однак, за Бельським (Bielski J. Kronika Polska, 1597), дружина з наймолодшим сином потрапила в полон, а батько з двома синами і дочками (кількість яких не подається), підпаливши замок, вирвалися через неприятеля на волю. Ми свідомо не брали до уваги «Трактат про дві Сарматії» (Tractatus de duabus Sarmatiis asiana et europiana et de contentis in eis), виданий Матвієм Мєховським у 1517 р., оскільки у ньому лише побічно згадується про події 1474 р., а про ім'я князя Збаразького та долю його сім'ї взагалі не йдеться. Особливо цікаве трактування оригіналу Я. Длугоша дає «Польська хроніка» Мартина Кромера (Krakow, 1597), де йдеться, що «…на той час випадає звістка, що Поділля і Русь татари під керівництвом царика Айдора Ецигеєвого сина йдуть для спустошення поспішаючи… що тільки 7 тисяч татар і то легко озброєних всі коло Кам'янця, Галича, Глинян, Дунаєва, Гологор і біля Збаража охопили близько 100 миль в довжину і 30 миль в ширину, палили, вбивали і без великого опору спустошили. Багато смертних заставши на польових роботах як скотину було забрано у поганську неволю. Містечко Литвинів спалено, замок в Збаражі здобуто, в якому князь Іван, або Ян вкритий вогнем згорів: жінку його і одного з трьох синів наймолодшого захоплено і в неволю відведено». «Хроніка Стрийковського» (Kronika polska litewska żmodzka i wszystkiej Rusi Kijowskiej, Moskiewskiej, Siewierskiej, Wolhinskiej, Podolskiej, Podgorskiej, Podlaskiej etc…) описуючи ці події, взагалі не згадує у переліку захоплених міст Збаража та не подає жодних відомостей про сім'ю князя Збаразького.

У результаті консультацій з професором Леонтієм Войтовичем, стосовно історичної особи кримського хана Айдоривдалося встановити, що ім'я керівника експедиції на Поділля Хайдар Гірей. Однак участь останнього у цьому поході малоймовірна, оскільки Хайдар-Гірей не міг очолювати жодного походу на Поділля у 1474 р., бо знаходився як почесний в'язень у консульському замку у Судаку. Згаданий у Хроніці Ян Збаразький у дійсності був Василем Васильовичем Збаразьким, котрий вже не жив у 1475 році.

Третій тип джерел, до яких відносяться документи, є відомих два документи. Перший це донесення возним у 1591 р., котрий оповідав: «…позов положити хотел, нижели есми того позву где вткнути не мель, бо тое место Збараж и Базар место также и села видель есми до кгрунту от поганства татар спаленьїе и спустошоные, толко замок самьш збаражский стоял, до которого есми тоть позов от-несь и у браму замковую уткнул и воротному оповедил…». Другий це «Донесение возныхъ Луцкому гродскому суду объ осмотръ ими мъстечек и селъ Луцкаго повъта, опустошенныхъ и сожженныхъ татарами», опублікований в Архиве Юго-Западной России і датований 7 грудня 1601 р. в якому йдеться, що «…Къ тому местечка въ року осмъдесять девятом спустошонные: местечко Збаражъ, Бадаринцы, Купель, Плебановка, Медын, Стрыевка, Кернехов, Колодно, – …и до того часу пусты есть и людей в нихъ нимашъ».

Крім того, необхідно також зазначити, що «знищене» у 1589 році місто Збараж у 1591 р. «до ґрунту спалене і спустошене» (за винятком замку), на 1601 р. за свідченням згаданих возних Кшиштофа Щуки і Станіслава Янковського – ще «спустошене, пусте і людей в ньому немає», але ж, як стверджує В. Собчук у своїй праці «Мережа оборонних споруд Південної Волині (серед. XIV – І-а полов. XVII ст.)» – «…на кінець XVI ст. родове гніздо князів Збаразьких, що складалося в цей час із великого окольного мурованого замку з пригородком та острогом під ним і двох міст – Великого й Малого, одне з яких лежало за ставом, а друге – під горою, виявилося поділеним аж на п'ять частин». Крім того, згідно фундаційної таблиці, в 1600 році Збаразьким старостою Григорієм Новицьким за князя Януша Збаразького збудована оборонна церква Спаса на горі Монастирок, будівництво якої тривало на один рік, що

також суперечить свідченням К. Щуки та С. Янковського. Ймовірно, що можливою причиною такого свідомого фальшування чи перекручування возними інформації щодо збитків, завданих татарами, є пряма вказівка власника земель кременецького старости князя Януша Збаразького для уникнення сплати податків подимного зі своїх маєтків.

Важливе місце серед першоджерел займають звіти археологічних розкопок, які проводилися на цій території Адамом Кіркором, Іреною Сівковною, Михайлом Филипчуком, Мариною Ягодинською та Наталією Білас. Аналіз цих дослідженьзробила Людмила Строцень у своїй статті «Археологічні дослідження замків Тернопілля».

Одним з перших дослідників Збаразьких замків, як Старого так і Нового, був Олександр Чоловський. Результати його дослідження були викладені у працях «Давні замки і фортеці на Галицькій Русі» й у роботі «Минуле і пам'ятки Тернопільського воєводства», у співавторстві з Боганом Янушом.

Ґрунтовною роботою по оборонних фортифікаціях князівських родин Південної Волині (у т.ч. і Збаразьких) є праця В. Собчука «Мережа оборонних споруд Південної Волині (сер. XIV – перша пол. XVII ст.)», в якій автор розглянув замки, зазначив їх власників, надав генеалогічні схеми князівських і шляхетських родів, склав перелік споруд, окреслив політичний і соціальний контекст формування мережі фортифікацій.

Краєзнавчі дослідження представлені працями Анатолія Малевича, Петра Войтини, Володимира Чайки, Руслана Підставки, Олега Мандрика, Тетяни Федорів.

Отже, підводячи підсумки можна сказати, що джерельна й історіографічна база Літописного Збаража є ще мало вивчена та потребує ретельного дослідження, а неупереджений аналіз хронік і документальних джерел з теми дав змогу переглянути традиційні уявлення про історію родинного гнізда князів Збаразьких.

ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКТОР У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Віктор Мащенко
Чорноморський національний університет імені Петра Могили, студент магістеріуму
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10
e-mail: mashchenkovd@gmail.com

Налагодження, регулювання та закріплення зовнішньополітичних зв'язків є на сьогодні одним з основних завдань державотворення України, враховуючи загальну ситуацію у країні та регіоні. Так само як стратегічне завдання євроінтеграції та вступу до Північноатлантичного альянсу (які Україна прагне реалізувати ще з прийняття Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» 2010 р.), проблеми війни та миру на теренах України, безпекові завдання не тільки України, а й загалом регіону. Вагомою складовою, доволі значущим фактором, який є елементом безпеки України та впливає на її міжнародну безпеку загалом – є економічна складова. І що важливо, питання щодо економічного фактору у міжнародній безпеці України постало не після подій 2014 р., а одразу після розпаду СРСР.

Зважаючи на складні обставини початку та середини 1990-х рр., Україна мала можливості у поліпшенні стану своєї економічної безпеки, доказом чого слугують такі приклади. *По-перше*, це міжнародні домовленості щодо розподілу радянської спадщини, на кшталт чорноморського флоту, з якого Україна мала отримати свою частку у 50%, чого не сталося. Так, за угодою від 1995 р. Україні передається 18,3%, а Російській Федерації – 81,7% кораблів і суден Чорноморського флоту. *По-друге*, це процес трансформації України на без'ядерну державу, під час якого Україна в економічній площини знову не отримала відповідної користі і, як показує час, не отримала жодних безпекових преференцій у розрізі військової безпеки. *По-третє*, залишається і на сьогодні нерозуміння щодо отримання певних економічних зисків у двосторонніх відносинах або співпраці у рамках регіональних об'єднань тощо. Так слід згадати вступ України до СОТ, після якого і по сьогодні ми не маємо у повному обсязі всіх преференцій, які надає нам Світова організація торгівлі, саме через некоректну політику нашої держави у питаннях мит, квот, податків тощо. *По-четверте*, дуже показовим прикладом є численні торгівельні війни, через які втрати понесли не тільки окремі виробники, а й наша держава. Прикладом є так звані «сирні», «ковбасні», «цукеркові» війни із Російською Федерацією на які українська держава реагувала лише дзеркально і так само політично як і суперник, нехтуючи питаннями зиску й

економічної безпеки. *По-п'яте*, енергетична залежність України робить її економічну безпеку дуже вразливою та нетривкою. Хоча питання енергетичної незалежності і підіймалося на внутрішньодержавному рівні у програмах дій або законах України, як: Закон України «Про основи національної безпеки України» від 2003 р., Постанова кабінету міністрів України «Про затвердження Державної цільової економічної програми енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010-2016 роки» від 2010 р. Але, на жаль, не у зовнішньополітичній площини до прийняття рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України».

Підсумовуючи, варто наголосити, що економічні фактори, які є важливою складовою безпеки України, на сьогодні частіше за все нехтуються, особливо у розрізі зміни загальної системи взаємовідносин між державами та зміни глобального ринку в умовах глобалізації. Наводячи паралелі, можна зазначити, що так само, як не зважають на питання економічної безпеки у сфері законодавства, так само не зважають і на питання інформаційної безпеки. Можливо, проблема економічної безпеки держави у системному вигляді буде ігноруватися і далі, що у майбутньому може призвести до системної кризи експортно-імпортних зв'язків, кризи фінансової неспроможності або кризи маркетингового колапсу української продукції.

ВОСТОЧНЫЙ РИМСКИЙ ИМПЕРАТОР КАК ПРАВИТЕЛЬ ЗАПАДА: ЮРИДИЧЕСКИЕ ПРИМЕРЫ ОСТГОТСКОЙ И БУРГУНДСКОЙ ЗАВИСИМОСТИ ОТ ВИЗАНТИИ (480-526)

Виктор Мельник
Винницкий национальный медицинский университет им. Н.И. Пирогова, преподаватель
Украина, 21018, г. Винница, ул. Н. Пирогова, 56
e-mail: melnyk1996ethnology@gmail.com

Образ справедливого и мужественного короля остготов Теодориха Великого (493-526) был сформирован сенатором и литератором Кассиодором в главном источнике по истории остготского политического объединения в Италии – «Вариях» (Variae), состоящих из 468 formulae (письма, указы, официальные формы для тех или иных распоряжений). Без работы Кассиодора невозможно понять раннефеодальную итальянскую историю. И хотя П. Хизер скептически относится к широко распространенной практике «самовосхваления» и Кассиодора, и Теодориха, он все же подчеркивает важность данного источника как «политического произведения». Данные Кассиодора позволяют нам разделить историю правления Теодориха Амала на три периода. Первый (493-507) – становление политической независимости новоприбывших итальянских остготов. Второй (507-524) – достижение могущества. Третий (524-526) – напряжение в отношениях с Восточной Римской империей. Ключевыми датами правления Теодориха являются 507 и 518 годы. В 507-511 гг. остготы присоединили к своим владениям большую часть Испании (Толедское королевство вестготов) и установили контроль над другими средиземноморскими королевствами федератов. В 507 г. также был окончен раздел земли в Италии, согласно которому остготские воины получили земельные наделы (sortes) в Северной Италии.

Юридическая история призывает нас руководствоваться фактами. Относительно истории остготского королевства Теодориха мы точно знаем три юридических факта. Факт первый – остготы переселились на Апеннинский полуостров после 16-летнего периода, проведенного на Балканах. Правовым основанием для переселения был стандартный договор о предоставлении Восточной Римской империей права foedus (483). Факт второй – Теодорих Великий начал свое политическое правление в Италии с организации посольства к императору Зенону (476-491). Факт третий – контролируя к 511 г. большую часть бывшей территории Западной Римской империи, Теодорих Великий признавал высшими от себя только Бога и восточного императора. Обладая этими тремя установленными фактами, можно сделать вывод о том, что остготский король являлся подчиненным императора Византии. Попробуем рассмотреть это положение как юридическую данность, применительно к аналогичной практике бургундской зависимости от Восточной Римской империи.

Варии Кассиодора донесли до нас письмо Теодориха Великого к наследнику Зенона императора Анастасию I (491-518), датированное 507 г.: «Вы – прекраснейшее украшение всех государств; вы –

благотворная защита всего мира, к которой по праву обращаются все другие правители с благоговением, потому что они знают, что у вас есть нечто, чего нет у других: прежде всего мы, которые с Божьей помощью научились в Константинополе искусству справедливого управления римлянами. Наша королевская власть – подражание вашей и создана по вашему образцу – образцу единственной империи; и в той мере, в какой мы следуем вам, мы превосходим другие народы».

Зная общий контекст римской и остготской истории, тяжело согласиться с мнением о том, что Теодорих в этом письме давал Анастасию «намек» на собственные планы по возрождению Западной Римской империи». Иордан писал, что Теодорих всегда учил своих подчиненных «любить Сенат и римский народ и всегда дорожить добрым расположением императора Востока». Называя себя Флавий Теодорих король – Flavius Theodericus rex, Теодорих не использовал титул «король остготов». Учитывая многонациональный характер итальянского населения (римляне, остготы, скиры, герулы, гепиды, руги, возможные поселения вестготов, вандало-аланов, бургундов), рекс из рода Амалов титуловал себя так, чтобы обеспечить мир и стабильность. Люсьен Мюссе особенно подчеркивает, что «в Италии все свободные германцы, capitali, были равны». Ещё в 500 г., совершив триумфальный въезд в Рим, Теодорих заявил: «Мы рады жить согласно римскому праву, которое мы желаем защищать с оружием в руках… Зачем отказываться от варварского хаоса, если не для того, чтобы почерпнуть свои жизненные правила из законов? Наше стремление заключается в том, чтобы с Божьей помощью одержать такие победы, чтобы наши подданные пожалели, что не попали под нашу власть раньше».

Известный византинист Э. Штейн в своей «Истории Византийской империи», основываясь на обширном анализе источников (труды Малха, Кассиодора, Иордана, Эннодия), высказал предположение о том, что Теодорих Великий являлся magister militum per Italia. В 483 г., согласно праву foedus, Теодорих получил от Зенона (476-491) высший военной титул Римской империи (magister militum). По условиям взаимовыгодного соглашения 488 г., можно судить о том, что этот титул (по крайней мере, в качестве почетного звания) был сохранен за Амалом. Он и дальше считался высшим военным чиновником Востока. Поход армии федератов в Италию под руководством византийского чиновника (остготский поход 488-493 гг.) свидетельствовал о византийской сущности новой власти. В юридическом смысле она подчинялась восточноримскому императору. Кроме того, известно, что Теодорих никогда не пытался провозгласить себя императором Запада и даже не подписывался королем остготов. Его «королевский титул», использованный Кассиодором, крайне нейтрален. Он свидетельствовал о личном звании, что может быть объяснено административным характером обязанностей.

Л. Мюссе пишет: юридическое понятие власти Теодориха, в соотвествии с предположением Штейна, может быть отождествлено с понятием власти бургундского короля Гундобада (480-516 годы). Один из последних западных императоров Олибрий (472), поддержанный бургундами, предоставил Гундобаду титул патриция. «Бургундская правда» подтверждает, что лионский король не только пользовался этим аристократическим титулом (означавшим принятие Гундобадом римского гражданства!), но и называл себя magister militum per Gallia. Связь с аналогичным итальянским титулом Теодориха очевидна. «Список должностей» времен Константина Великого (306-337) рассматривает титул магистер милитум как самый главный и почетный в императорской армии. Он обозначал командующего всей армией (либо, в отдельных случаях, командующего отдельной полевой армией). И Гундобад, и Теодорих Великий пользовались этим римским военным званием, управляя отдельными территориями Западной империи и, соответственно, признавая себя римскими чиновниками – наместниками вверенных им провинций. Так как Гундобад и Теодорих спокойно могли бы использовать только древнегерманский аналог rex, сложившаяся ситуация ясно говорит о том, что титул германского рекса считался недостаточным для эффективного управления. Существовала острая (!) необходимость званий и титулов, подтверждавших связь варварских правителей и Римской империи. Не мог Гундобад титуловать себя «патрицием», если бы, не признавал верховенства единственного законного римского императора – византийского. Точно так же, не мог Теодорих именовать себя «консулом» и «магистром милитум» без августейшего соизволения константинопольского дворца. Высшие руководители варваров-федератов прекрасно понимали, что стабильность в отношениях с римским населением (составлявшим абсолютное большинство в Италии, Испании, Бургундии) и залог личного политического могущества могут быть обеспечены признанием византийского (восточноримского) императора верховным правителем.

После кризиса 476-480 гг., латиноязычные римляне никуда не исчезли. Широкое пространство Западной Римской империи попало под власть нескольких королевств варваров-федератов. Но право foedus тоже никуда не испарилось. Никто не провозглашал торжественной ликвидации Западной

Римской империи, никто не провозглашал расторжения договоров о получении права foedus. Никто не отказывался от званий и титулов Римской империи. Нигде не бунтовали римляне против оккупантов. Все осталось по-прежнему. Только место западного императора опустело. А, поскольку западного императора не было, то вся власть, в соответствии с Эдиктом Феодосия Великого (379-395) о разделе Империи на две части (395), переходила к восточному императору. Соответственно, вся юридическая структура Запада сохранилась и формально признала главенство византийских императоров.

Возьмем, к примеру, правовую систему Лионского королевства (в т. ч. сборник законов «Бургундская правда» Гундобада, 480-516). В глаза бросается сохранение того дуализма власти, который юридически проистекал из природы права foedus – нормативного института, регулировавшего поселение варварских племен на традиционной римской территории. Король бургундов Гундобад объявлялся magister militum per Gallia для подчиненных федератов и vir inluster («сиятельный муж») для галло-римлян. Первые должны были называть его dominus noster rex, а вторые Galliae patricius. Данная титулатура сохранялась вплоть до завоевания Лионского королевства франками (533-534 гг.). До последнего момента, бургунды, в официальных актах, называли своим верховным правителем восточноримского императора.

Важным элементом признания верховенства Константинополя является употребление так называемых консульских дат в правовых документах и постановлениях королевств варваров-федератов. Это была не просто традиция упоминать в преамбулах и текстах юридических документов название года (каждый год назывался именами двух консулов – по одному от западной и восточной частей Империи). Варвары-федераты называли свои годы именами новых восточных консулов. Например, в 519 г. консулом провозгласил себя император Юстин I (518-527). Соответственно, для испанских вестготов, галльских бургундов, итальянских остготов, 519 год считался «годом императора Юстина». Важно и то, что никто из варварских королей не чеканил собственной золотой монеты. Это считалось исключительной прерогативой Константинополя. В Испании, во Франции, в Италии и Карфагене использовались однотипные византийские монеты с изображением восточных императоров.

Итак, главный факт следует считать установленным: византийский император признавался правителем и западной, и восточной частей Римской империи. Короли остготов, бургундов, вестготов пользовались званиями и титулами, предоставленными византийским императором. Они считали его верховным правителем, волею Бога поставленным руководить христианским миром. Если византийскому императору и не принадлежали реальные политические полномочия в границах старой Западной империи, то он точно признавался высшим юридическим авторитетом (в моральном, апелляционном и арбитражном смысле). И остготская, и бургундская зависимость от Византии юридически держалась на четырех «китах» (общих для всего западного Средиземноморья): а) право foedus как источник порядка; б) признание высшей прерогативы восточноримского императора, в т. ч. признание его арбитражных функций на просторах бывшей Западной Римской империи; в) присвоение императором Византии звания magister militum королям западных провинций; г) отсутствие территориальных претензий в королевских титулах Теодориха и Гундобада. Политическим фоном для сформировавшейся системы стало невмешательство Константинополя во внутренние дела варварских королевств. Юридическое признание восточноримского императора единым правителем всех земель Римской империи далось Зенону (476-491) и Анастасию (491-518) ценой значительного ограничения политического влияния в Западной Европе.

ЄВРОПЕЙСЬКА МЕМУАРИСТИКА ТА ПУБЛІЦИСТИКА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII ст. ПРО ЗАКОНОДАВЧУ КОМІСІЮ ЗІ СТВОРЕННЯ НОВОГО «УЛОЖЕННЯ» 1767-1768 рр.

Анатолій Мирончук
Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, старший науковий співробітник
Україна, 03039, м. Київ, Голосіївський просп., 3
e-mail: myronchuk@meta.ua

Найбільш яскравого вияву внутрішня політика російського самодержавства періоду освіченого абсолютизму набула за часів правління Катерини II (1762-1796). Одним із її проявів стала визначна подія у тогочасному суспільному та політичному житті – скликання у 1767 р. Законодавчої комісії,

яка мала б виробити новий кодекс законів замість «Соборного уложення» 1649 р. Тоді ж Катерина ІІ оприлюднила «Наказ» – трактат філософсько-юридичного характеру, в якому відображені погляди імператриці на майбутнє законодавство й устрій Росії та яким мали керуватись у своїй практичній діяльності депутати Комісії.

Законодавча комісія зі створення нового «Уложення» 1767-1768 рр. знаходилась у полі зору дослідників з моменту початку своєї роботи. Саме тоді відбувається становлення наукового інтересу до вивчення її діяльності.

Видання «Наказу» та скликання Комісії спричинили масу всіляких відгуків і суджень різноманітних представників тогочасного суспільства, які висловлювали різні, інколи діаметрально протилежні погляди на їх зміст і значення, створювали багатий простір для пошуку аналогій в історичному і тодішньому суспільно-політичному досвіді Росії.

Діяльність Законодавчої комісії зі створення нового «Уложення» 1767-1768 рр. має досить довгу історіографічну традицію: об'єктом спеціальної уваги дослідників вона стає з моменту її скликання. Перші оцінки Комісії були зроблені її сучасниками, які започаткували мемуарно-публіцистичну фазу висвітлення напрацювань і значення цієї законодавчої установи.

На перших порах формування уявлень про Законодавчу комісію базою для її сприйняття слугували історико-мемуарні та публіцистичні твори європейців, які на століття вперед визначили оціночні судження, свій виклад та інтерпретацію цієї конкретної історичної події. Стан і форми підходів до різних аспектів вивчення Комісії у другій половині XVIII ст. найчастіше зумовлювалися загальним ідейно-політичним баченням події та суспільно-політичними дискусіями, ніж накопиченням незаперечних документальних знань і прийомами наукового аналізу.

У 1797 р. відомий французький письменник Жан-Анрі де Кастера видав книгу «Життя Катерини ІІ», яка довгий час залишалася джерелом відомостей з історії Законодавчої комісії та протягом наступного століття становила основу для суджень про дітище російської імператриці у Західній Європі. У своїх розповідях про зібрання депутатів 1767 р. він перебував під впливом негативних думок про Комісію сучасників Катерини ІІ, які склалися у певній частині російського суспільства, що не симпатизувала імператриці.

Своєрідну «інтонацію» багатьом французьким свідченнями наступного століття про Комісію 1767-1768 рр. започаткував француз Шарль Массон, який стверджував, що Катерина ІІ запросила депутатів з усіх кінців імперії лише з винятковою метою – змусити їх прослухати читання «Наказу» та прийняти від них виявлення поваги та подяки. Сам «Наказ», на переконання автора, це не що інше, як дрібничка у дорогоцінній скриньці, яка покликана була тішити допитливість іноземців.

Зрештою, оцінки Ж.-А. де Кастери та Ш. Массона були взяті на озброєння дослідниками пізнішого періоду та протягом тривалого часу впливали на сприйняття Комісії в Європі.

Помітний вплив на формування уявлень та оціночних суджень про Законодавчу комісію справляли твори представників французької просвітницької ідеології, передусім Д. Дідро, який піддав «Наказ» нищівній критиці та продемонстрував його кріпосницький характер, а також відзначав невідповідність між метою скликання Комісії й основними положеннями «Наказу».

Значний вплив на формування громадської думки про Законодавчу комісію 1767-1768 рр. та її подальшу історіографічну традицію відіграли депеші та донесення іноземних дипломатів, які перебували на той час при Російському дворі. Їх тенденційність спричинила до того, що тривалий час історіографія Комісії, передусім західно-євпропейська, перебувала під впливом цих джерел.

Австрійські міркування про Комісію залишалися вірними ідеології освіченого абсолютизму, у них домінувала точка зору про те, що успіх державних реформ полягає у добрій волі та щирому бажанні монарха і не залежить від народного волевиявлення. Із донесень австрійського посла при російському дворі князя Й. Лобковича видно, що його цікавила переважно зовнішня сторона діяльності Комісії.

Із представників великих європейських держав до скликання депутатів Комісії 1767 р. тільки англійці та французи проявили істотний інтерес і залишили глибокі та влучні судження.

Донесення та повідомлення французьких дипломатів (маркіз де-Боссе, консул Россіньоль, герцог Шуазель) найбільш розлогі та вирізняються широким спектром спостережень: вони прагнуть не тільки зрозуміти сутність нової законодавчої установи – Комісії 1767 р., а й змалювати політичну обстановку, в якій вона створювалася.

Оцінки англійських дипломатів (Дж. Макартні, Г. Ширлей, Г. Конуе, лорд Каскарт, лорда Уваймоут), які аналізували Комісію 1767 р. з політичної, майже парламентарної точки зору, мали надзвичайний вплив на подальшу історіографію законодавчого зібрання 1767-1768 рр., оскільки вони увійшли до скороченого видання депеш англійських дипломатів, яким послуговувались аж до вихо-

ду в світ XII тому «Збірника Імператорського Російського Історичного Товариства» у 1873 р., в якому було вміщено дипломатичне листування англійських послів при російському дворі з 1762 по 1769 р.

Тенденційність свідчень європейських дипломатів призвела до того, що тривалий час історіографія, передусім, західно-європейська, перебувала під впливом їхніх оцінок. Джерела, якими вони користувались, не завжди були достовірними, перекручування фактів, а також недосконале знання мови призводили до того, що інформація про Комісію 1767-1768 рр. була надто суперечливою.

Загальний висновок іноземних дипломатів щодо Комісії 1767 р. зводився до того, що у Росії створювалася нова установа, яка мала не місцеве або відомче значення, а загальнодержавне.

Незважаючи на безумовний інтерес, який представляють історико-мемуарні та публіцистичні твори іноземців у контексті порушеної нами проблематики, вони вкрай рідко застосовувалися в історіографічних дослідженнях, оскільки критичність висловлювань іноземців про Законодавчу комісію 1767-1768 рр. була причиною того, що ці джерела не отримали належного визнання. Тому цей пласт історико-мемуарної літератури та створеної ним системи сприйняття Законодавчої комісії 1767-1768 рр. потребує ретельного вивчення.

Підсумовуючи відзначимо, що свідчення сучасників, передусім, історико-мемуарні та публіцистичні твори іноземців, відгуки іноземних дипломатів мали значний і помітний вплив на формування громадської думки про Законодавчу комісію 1767-1768 рр. та на її подальшу історіографічну традицію. Ці твори створили певну систему оцінок і стереотипів, яка протягом тривалого часу, аж до початку XX ст. мала досить помітний вплив на сприйняття Комісії в Європі, а також лягла в основу мемуарно-публіцистичної фази її історіографічної традиції.

ЛИТОВСЬКО-ОРДИНСЬКІ ВІДНОСИНИ У XIII – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIV ст.

Владислав Мирун
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, студент магістратури
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: mirun21@outlook.com

У сучасній історичній науці проблема литовсько-ординських відносин перестала розглядатися лише у чорно-білих кольорах, як то було з темою руcько-ординських відносин у радянській історіографії. Політика Литви щодо свого південно-східного сусіда перестає розглядатися як суто антиординська. Особливої уваги сьогодні привертає проблематика Синьоводської битви, її передумови, політичні умови та їх особливості, в яких вона відбувалася, політичні й економічні наслідки для регіону. Литовсько-ординські відносини становлять важливу складову історії Східної Європи, що вплинула на долі держав і народів і, навіть, імперій (Золота Орда) регіону.

У середині XIII ст. Північне Причорномор'я захопили монгольські орди. Утворена ханом Бату (внук Чингісхана) держава Улус Джучі, яка більше відома під назвою Золота Орда, де-факто сформувалася як окреме державне утворення під час Західного походу 1236-1242 рр. Нова держава простягнулася від р. Іртиш і Чулиман (Сибір) на сході до угорської фортеці Турну-Северин на Дунаї та Карпат на заході, від середньої течії р. Об на півночі, до Дребенту та Хорезму на півдні. За Менгу-Тимура Золота Орда стала незалежною від влади Великого Каана у Ханбалику (Пекіні). Улус Джучі був політичним гегемоном на величезній території впродовж ста років, практично всі сусідні держави (окрім власне монгольських улусів) платили Сараєві данину.

Всередині XIII ст. на міжнародну арену виходить ще одна молода держава – Велике князівство Литовське, що утворилося за князя Міндовга (1236-1263), який зміг об'єднати розрізнені литовські племена в одну державу. Це ще було слабо організоване державне утворення з початками феодалізму, але воно дуже швидко набирало сили та розміри за рахунок сусідніх земель Русі. Успішному розвиткові Литовського князівства сприяв той факт, що воно, на відміну від більшості руських земель, не було підкорене у період Батиєвого нашестя. Саме експансія литовських князів на руські землі, що були у васальній залежності від Орди, та була причиною початку відносин між цими двома державами.

Монгольські завоювання у Східній Європі стали причиною серйозних як політичних, так і демографічних змін. Під натиском Батиєвих орд населення степової та лісостепової зони відійшло у більш безпечні місця на півночі за р. Рось, на заході за Болохівську землю й у Пониззя, що призвело до обез-

люднення не лише причорноморських степів, але й південно-руських князівств, включених до складу Улусу Джучі. Нечисленне монгольське населення й асимільовані ними рештки половецьких орд зосереджувалися переважно у приморських районах. Тому знелюднена значна частина степу та лісостепу, що отримала назву «Дике поле», складала своєрідну санітарну зону, так званий фронтир, між християнським та «язичницьким», а пізніше ісламським світами, між осілим і кочовим і напівкочовим способом життя.

На межі XIII-XIV ст. спостерігається поступовий перехід кочового населення Золотої Орди до осілого способу життя. Однією з головних причин таких змін став поступовий перехід аристократії, а за нею армії та рядового населення до ісламу. Наслідком цього став розвиток старих міських центрів і створення нових. Особливого піднесення процес урбанізації досяг за правління ханів Узбека (1312-1341) та Джанібека (1341-1357).

Цей процес не оминув і Причорноморський регіон. У XIV ст. тут виникає низка ординських городищ, які сконцентровані переважно вздовж течій таких річок як Дунай, Дністер, Прут, Південний Буг, Інгул. Серед таких міст відомі Кілія на Дунаї, Аккерман (важливий ординський морський порт на березі Дністровського лиману), городище Старий Орхей. Між Дністром і Дніпром городища Баликлей у місці злиття Бугу та р. Чичиклеї, Аргамаклі-Сарай на р. Громоклії, городища Ак-Мечеть, Безіменне та Велика Мечетня на Бузі. Міста Побужжя виросли на місці проходження торгового шляху, який з'єднував Львів і Крим. Таким чином, Дністровсько-Дніпровське межиріччя було важливим та економічно розвиненим районом Золотої Орди, що грав видну роль у загальноєвропейській торгівлі XIII-XIV ст. На схід за Дніпром розташовувалися городища Кучугурське, Тавань і Кінське. У Степовому Криму міста Старий Крим, Кирк-Ер, Солхат. Південна територія півострова, що є гірським районом, була розчленована від Чембало (Балаклава) до Кафи (Феодосія) між Генуезькою республікою (Воспоро (Керч) також були колонією Генуї) та Князівством Феодоро з центром у Мангупі, які платили Орді данину та були з нею у тісних економічних зв'язках.

У другій половині XIII ст. відносини Орди та Литви мали епізодичний характер і проявлялись у формі збройних конфліктів викликаних тим, що Литва намагалася створити союз з васалом Сараю – Галицько-Волинським князівством у боротьбі проти Орди, й експансією литовців у північні райони Київської землі, чим і викликала військову реакцію ординців. Наступає період монголо-литовських військових зіткнень (татарські походи 1275, 1276, 1282, 1289 років).

У 1315 р. литовський князь Гедимін звершує великий похід на Русь, після чого відразу ординці здійснюють похід у відповідь.

За цими подіями відбувається активний обмін посольствами: у 1318 р. направлено литовське посольство до Орди (після цього литовських князів мирно приймають у Вітебську та Пскову), у 1324 р. відбувається татарське посольство до Литви, у 1326 р. литовське – до Орди. До 1330 р. відноситься повідомлення про участь ординських військ у відвоюванні Гедиміном жемайтійських міст.

У 1333, 1339 рр. ординці разом з північно-руськими князями на чолі з Іваном Калитою здійснили походи на Смоленськ, де за допомогою литовців було вигнано ханських чиновників і зупинено виплату данини Сараю.

Але вже у 1340 р. татари допомагають Гедимінові проти Ордену та захищають Галич від польського вторгнення. У цей час сходження Любарта на престол Волині було, вірогідно, санкціоновано Ордою, хоча цей факт є сумнівним – Узбек не був зацікавлений у посилені Гедиміновичів на Волині, що становило загрозу його західним володінням.

У 1341 р. литовська загроза зникла на певний час. Це пояснюється смертю Гедиміна під час походу в Пруссію. У Литві спалахує боротьба за престол і держава перетворюється на низку фактично незалежних князівств під управлінням його синів. І в Галичині Любарт не зміг захопити князівську владу, де закріпилося місцеве боярство на чолі з Дмитром Дедьком.

У цей час посилюється загроза з боку Польщі, на чолі якої стояв Казимир III. Орда саме у ньому, а не у литовських князях, бачила більшу загрозу. Тому новий хан Джанібек не звертав уваги на набіги Ольгерда на землі Володимиро-Суздальського князівства. Хан надавав допомогу литовцям проти Польщі у 1343 р.

У 1349 р. відбувається конфлікт: литовське посольство, очолюване князем Коріатом Гедиміновичем, було заарештовано в Орді та видано московському князеві Симеону Гордому. Литовці пропонували військовий союз, очевидно антипольський. Одночасно ординське посольство відвідує Казимира III, і відразу після цього за допомогою татар він захоплює Галич. Такий поворот пояснюється тим що Ольгерд і Кейстут, об'єднавши свої зусилля, захопили владу у країні та відновили її цілісність. Це, у свою чергу, створювало потенційну небезпеку руським областям Золотої Орди. Врешті-решт, у ці-

лому політика Джанібека на заході зводилася до утримання рівноваги сил. Проте ця рівновага була порушена доволі швидко у 1350 р., коли Польща й Угорщина уклали союз, головною метою якого було захоплення галицько-волинських земель. У 1352 р. ординці знову допомагають литовцям, в укладеному того ж року польсько-волинському мирному договорі говориться, що якщо татари підуть воювати на Польщу, то руські сили (Волинь керована князем-литвином) змушені будуть приєднатися до походу. У 1354 р. Казимир знову отримує татарську допомогу, до цього часу він, як відомо з папського послання, виплачує Орді данину за Галич.

У кінці 1350-х рр. глибока криза в Орді полегшує литовську експансію, під час якої були зайняті та безпосередньо ординські землі (Поділля).

Отже, історія взаємин Великого князівства Литовського та Золотої Орди була не такою простою, як довгий час вважалося в історіографії. Суто конфронтаційного характеру відносин майже не було. У XIII-XIV ст. ординські війська ходили на Литву, у переважній більшості на прохання васальних Орді держав (Галицько-Волинське князівство) чи в якості покарання за набіги литовців на васальні руські землі.

Як у XIII-XIV ст., так і в подальший час, литовсько-ординські взаємини не мали суто конфронтаційного характеру; спрощеним є й уявлення про діяльність литовських князів як суто антиординську, немає підстав вважати, що у результаті їх воєнних дій було ліквідовано залежність південноруських земель від Орди. Навпаки, більшість історичних фактів та археологічних знахідок (нумізматика) вказує на те, що південно-руські землі були у, так званому, «спільному володінні», «кондомініумі» Литовського князя та Золотоординського хана.

НАВЧАЛЬНО-ІСТОРИЧНА ЛІТЕРАТУРА ПРО АДМІНІСТРУВАННЯ ТА РЕЛІГІЙНУ ПОЛІТИКУ В ТРАНСНІСТРІЇ: СУТНІСТЬ І ГЛОСАРІЙ

Микола Михайлуца
Одеський національний морський університет, завідувач кафедри
Україна, 65023, м. Одеса, вул. Мечникова, 34
e-mail: Michailuca@ukr.net

Останнім часом, коли в українському прогресивному середовищі «припинилася втеча від адекватної і виваженої культури пам'яті» здобули свого читача сотні сучасних оригінальних видань, присвячених багатовіковій історії українського народу, багатотрудному формуванню його державності. Автори низки затребуваних суспільством видань позиціонували свої праці не тільки як спробу донесення до читача купи «нових», «незручних», чи просто невідомих фактів історії, але й подати об'єктивну інтерпретацію гострих і дискусійних моментів нашого минулого, що сприяло, за словами Ярослава Грицака, «подоланню історії». Авторські колективи, окремі фахівці, відсторонившись від стрижневих засад курсу історії ВКП(б) на сталінсько-совдепівський кшталт, відкинувши догми та відсторонившись від хворобливих стереотипів минулого з одного боку, і псевдоромантизму сучасності з іншого, спромоглися запропонувати українцю дещо новий науковий продукт з історії України. Проте, цитуючи шанованого нами Я. Грицака, «потічок національної історії» (див.: Грицак Я., Іза Хруслінська Розмови про Україну. Київ, 2018. С. 82) витвореної корифеями української історичної науки наприкінці XIX – початку XX ст., був звужений настільки, що там знайшлось місце лише Львову та Києву, а ось історична нарація щодо південних регіонів (Миколаїв, Херсон, Одеса) залишилися поза течії. Відтак цілком підтримуємо думку професора про важливість творити такий спосіб мислення, писання і, відповідно, творити таку історичну пам'ять, яка б охоплювала усі регіони України…

Поміж тим, ще спостерігається парадоксальна ситуація, коли з одного боку, маємо низку статей, дисертаційних досліджень, монографій, збірок документів підготовлених науковцями, зокрема, на півдні України, в яких подано фахові відповіді на важливі питання наукового дискурсу, а з іншого, на сторінках навчальної літератури (підручників, посібників тощо) останніх десятиріч знехтувано темою румунської окупації південно-західних українських теренів у роки Другої світової війни. Щоправда часто-густо деякі автори обмовляються лише кількома реченнями щодо зазначеної тематики. Так, перекладена з англійської найбільш вдала версія української історії 90-х років XX ст. історика діаспорянина О. Субтельного лише констатує: «Буковина і частина Південно-Західної України з Одесою, перейменовані Трансністрією, були передані союзнику німців – Румунії» (Субтельний О. Україна.

Історія. Київ, 1994. С. 586). Відсепароване викладення історії румунського загарбання українських земель подано і в навчальному посібнику з історії України О. Бойка (Бойко О.Д. Історія України: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вид. 3-е, випр., доп. Київ, 2006. С. 467). Загальний нарис про встановлення і сутність нацистського окупаційного режиму позбавлений характеристики та специфіки *саме* румунської присутності у Південній Бессарабії, Трансністрії та Північній Буковині. Трохи докладніше подано означену проблему авторським колективом харківських вчених у книзі «Історія України: неупереджений погляд: Факти. Міфи, Коментарі» (Петровський В.В., Радченко Л.О., Семененко В.І. Історія України… Харків, 2007. С. 425). Презентуючи окупаційні зони, автори зазначили які саме українські землі було захоплено й адміністровано Румунією: «14-19 липня 1941 р. землі між Дністром і Південним Бугом, північну Буковину й Бессарабію було передано Румунії. До цієї території, яка іменувалася Трансністрією, приєднали Одеську область, кілька районів Вінницької, Миколаївської та Херсонської. Її столицею з 19 серпня був Тирасполь, а з 16 жовтня – Одеса (губернатор – проф. Г. Алексяну)». Саму сутність політики окупаційного режиму в українських землях, авторський колектив виклав занадто обережно, лише одним реченням, а саме: «Дещо пом'якшений окупаційний режим існував у Галичині та Трансністрії» (Петровський В.В., Радченко Л.О., Семененко В.І. Історія України… Харків, 2007. С. 428).

Також обділена увагою тема румунської окупації та національно-релігійна політика як невід'ємна складова загарбницьких планів у південно-західних українських землях серед наукового дискурсу вчених-діаспорян. До прикладу, П.-Р. Магочій у виданні, перекладеному з англійської, пропонує історію народів, які жили чи живуть в Україні у взаємовпливі культур, вірувань тощо, все ж згадує про розглядуваний нами регіон, однак, робить це лише у контексті Голокосту, який був здійснений у перші роки румунської окупації (Магочій П.-Р. Україна: історія її земель та народів. Ужгород, 2012. С. 622). Етно-релігійна та мовно-культурна політика щодо корінного українського населення, як власне та щодо інших національних меншин на південно-західних теренах, залишилася поза інтересами історика. Доволі скупим виявився і нарис про румунський «контроль над Одесою і частиною Поділля» у професора Гарвардського університету С. Плохія (Плохій С. Брама Європи. Харків, 2016. С. 351).

Власне й серед вітчизняної наукової літератури відсутні комплексні праці, в яких би досліджувалась релігійна політика окупаційної влади у «Трансністрії». Хіба що, за останні роки було захищено кілька дисертацій (О. Новосьолов, І. Моторна, О. Осипенко й ін.) в яких дотично та сегментарно приділялася увага окремо національним або соціально-економічним процесам. Однак, спираючись на наші монографії (Михайлуца М.І. Релігійна політика румунської окупаційної влади в Південній Бессарабії і Трансністрії (кінець 1930-1944 рр.). Одеса, 2006. 237 с.; Православна церква на Півдні України в роки Другої світової війни (1939-1945). Одеса, 2008. 392 с.), спробуємо визначити сутнісні риси румунського адміністрування у «Трансністрії» та її доктрини «рехристиянізації» місцевого населення, запропонувавши два визначення, якими можна послуговуватися як у науковій, так і навчально-методичній літературі. Перше, *«Трансністрія»* (*рум.* Transnistria) – українські землі поміж Дністром і Південним Бугом, які упродовж 1941-1944 рр. були окуповані й адміністровані Румунією. До складу губернаторства Трансністрія було включено південно-західні українські землі, а саме – південні райони Вінницької області, західні райони Миколаївської області та вся Одеська, у тодішніх її адміністративних кордонах, а також лівобережні райони Молдавської РСР. Західні кордони губернаторства проходили по умовній лінії Могилів-Подільський – Бар – Жмеринка. Кордони уздовж Дністра та Південного Бугу визначались демаркаційними лініями з «власне Румунією» та відповідно з німецькою зоною (на півдні – по узбережжю Чорного моря між устям р. Дністер і р. Південний Буг; на заході – по р. Дністер від устя до впадіння у Дністер лівої притоки р. Лядова; на сході – по р. Південний Буг від устя до впадіння у Південний Буг правої притоки р. Ров; на півночі – по р. Лядова та р. Ров до їхніх витоків у Барському районі Вінницької обл.). Адміністративним центром був спочатку Тирасполь, а з 17 жовтня 1941 р. – Одеса.

Формально до складу Румунії Трансністрія не входила, як це було з Бессарабією та Буковиною. За угодою від 30 серпня 1941 р., підписаною у Тігіні (Бендери) представниками німецького та румунського командування, Румунія одержала мандат на проведення тимчасової «адміністрації та економічної експлуатації». Задля керівництва та координації діяльності окупаційної адміністрації та влади при уряді Румунії було створено «Воєнно-цивільний кабінет для адміністрації Бессарабії, Буковини і Трансністрії».

Згідно з декретом № 1 від 19 серпня 1941 р. у підпорядкуванні губернатора знаходився адміністративний апарат, який складався з генерального директора, 5 директорів, які очолювали фінансову, транспортну, промислову, сільськогосподарську та санітарні дирекції. Наприкінці 1941 р. кількість

дирекцій збільшилася до 22. Губернатору підпорядковувалися жандармерія і поліція. Головнокомандуючим румунської армії І. Антонеску було впроваджено цивільне адміністративне управління. Очолював Департамент цивільного губернатора Трансністрії губернатор. Трансністрія була поділена на 13 повітів: Могилівський, Жугастру, Тульчинський, Рибницький, Дубосарський, Тираспольський, Балтський, Голтський, Ананьївський, Березівський, Одеський, Овідіопольський, Очаківський, які управлялися префектурами на чолі з префектами. Повіти поділялися на 64 райони, які очолювали районні претори. Райони, у свою чергу, поділялися на комуни, які складалися з сіл чи кількох присілків. Комуною управляла сільська управа – примарія, якою керував примар. Радянська колгоспно-радгоспна система була збережена. У містах були адміністративні органи – примарії. Одеса та Тирасполь були виділені у окремі муніципалітети, а примарії цих муніципалітетів підкорялися безпосередньо губернатору. Система дирекцій у містах була аналогічною губернаторському адміністративному апарату. Головний жандармський інспекторат, поліцейські органи підпорядковувалися губернатору.

Від січня 1944 р., після розгрому фашистського блоку та наближенням фронту цивільне губернаторство було ліквідовано разом з терміном «Трансністрія». Влада на території між Південним Бугом і Дністром зосереджувалась у руках румунського військового командування. Адміністративний апарат скорочено, а дирекції губернаторства та муніципалітети ліквідовано. Повіти реформовано у дистрикти. 21 березня 1944 р. фашистське керівництво запропонувало румунській адміністрації та румунським окупаційним військам покинути зайняту територію, і влада у Трансністрії перейшла до германського окупаційного командування.

Друге, «*Румунська православна місія в Трансністрії*» (*рум.* Misiunea Ortodoxă Română în Transnistria) – церковно-адміністративний орган, утворений керівництвом Румунської православної церкви в окупованих українських землях між Дністром і Південним Бугом у 1941-1944 рр. Мета – відродження православ'я, євангелізація місцевого населення і налагодження церковнопарафіяльного життя за румунським зразком. Місія, очолювана архім. Юлієм (Скрібаном), розпочала діяльність 15 серпня 1941 р. у Тирасполі, а у жовтні 1942 р. була переміщена до Одеси. Нею було зорганізовано 13 повітових протоієрейств, призначено 63 районних субпротоієрея. Духовним центром був собор Св. Іллі в Одесі. РПМ надсилала священиків-місіонерів, займалась відбудовою храмів, монастирів, налагодженням духовної освіти, хрещенням дітей, розповсюдженням християнської літератури тощо. Проте, християнське «місіонерство» здійснювалося в українських землях з метою румунізації, денаціоналізації церковного життя, шляхом нав'язування румунської мови у богослужіннях і церковного календаря.

Від листопада 1942 р. до грудня 1943 р. місію очолював митр. Віссаріон (Пую), за якого відбувалося зближення зі слов'янським християнським населенням, розпочато реформи, спрямовані на утворення трьох вікаріатів (Одеський, Балтський і Тульчинський). Було реорганізовано канцелярію, підібрано персонал, відбудовано зруйнований більшовиками колишній єпархіальний палац в Одесі. Водночас, румунська церковна верхівка виступала проти існування у Трансністрії українських церков. Урядові обіжники містили «інструкції» зорієнтовані на протидію «будь-якій національній українській тенденції». Діяльність Місії була спрямованою на уніфікацію релігійного життя, на церковно-адміністративні посади призначалися адепти, виключно румуни, рідше молдавани та, за невеликим винятком, зрумунізовані слов'яни з єпархій Бессарабії та Буковини. У березні 1942 р. кількість церковнослужителів у губернаторстві становила 285 осіб (203 священика, 15 дияконів і 67 канторів). Попри брак православного кліру у повітовій глибинці, керівництво РПМ здійснювало фільтрацію місцевого духовенства, позбавляючи його права на єпитрахильну діяльність. 1942 р. лише 30 місцевих священиків зі 150 змогли повернутися до церковнослужіння. Наприкінці 1943 р. на понад двомільйонне населення Трансністрії припадало 617 священиків, з яких 265 місіонерів прибули з Румунії, решта були місцевими. Відродилися традиції хрещення, вінчання тощо, які поколіннями не підтримувалися через богоборчу політику більшовиків; християнська мораль, виховання дітей і молоді отримало новий поштовх у людських серцях. Були відбудовані десятки храмів Наприкінці 1943 р. у межах губернаторства Трансністрія їх чисельність становила 474 і ще 118 церков були у стадії ремонту, 41 будувалась, а 258 лишалися у зруйнованому стані. Діяло також 119 молитовних будинків, 16 знаходились у процесі будівництва. Загалом упродовж двох років у губернаторстві було відкрито 632 храми, 309 – перебували у стадії ремонту. Церковна адміністрація використовувала ініціативу православного населення, активістів релігійних громад у процесі фінансування та відбудови храмів, популяризувала досягнення у цій справі шляхом церемоній освячень тощо.

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ У СУЧАСНІЙ ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Ольга Морозова
Чорноморський національний університет імені Петра Могили, доцент
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10
e-mail: olga_chdu@ukr.net

Багатовікове сусідство українців і поляків спонукає до глибшого пізнання один одного, стимулює до детального вивчення історії та культури країни-сусідки. Українське питання займає вагоме місце у політиці Польщі. Значна кількість польських вчених зацікавлена проблемами історії України, українсько-польських відносин тощо. Революційні події в Україні 2013-2014 рр., війна на Сході держави активізували світову спільноту, зокрема, польську, до пильного та детального дослідження українських проблем. Досить яскраво це презентує сучасна польська історіографія.

На нашу думку, еволюцію наукової розробки питання дослідження окремих аспектів історії України у новітній польській історіографії доцільно розглядати у руслі загального історіографічного процесу у Польщі. Після 1989 р. тут з'явилися значні наукові осередки, які зайнялися проблемою українсько-польських відносин: Інститут історії й Інститут політичних досліджень Польської академії наук (Варшава), Південно-Східний науковий інститут (Перемишль), Інститут Центрально-Східної Європи (Люблін), Фундація Святого Володимира (Краків) тощо. Учасниками українсько-польського наукового діалогу виступили Варшавський університет, Університет Марії Кюрі-Склодовської (Люблін), Ягеллонський університет (Краків), Університет імені А. Міцкевича (Познань), Вроцлавський університет, Поморська академія (Слупськ) та інші. Особливу роль у популяризації питання українсько-польських відносин і його дослідженні відіграють такі польські вчені, як: Гжегож Мотика, Владзімєж Менджецький, Томаш Стриєк, Лукаш Адамський, Пьотр Кроль (Варшава), Ян Яцек Бруський, Ярослав Моклак, Владзімєж Мокрий (Краків), Рафал Внук, Анджей Гіль, Роман Висоцький, Гжегож Купріянович (Люблін), Ігор Халагіда, Євгеніуш Коко (Гданьськ), Богдан Гальчак (Зелена гора), Ярослав Сирник (Вроцлав), Роман Дрозд та Роберт Кушнір (Слупськ), Станіслав Семпєнь, Одександр Колянчук (Перемишль), Ярослав Рубаха (Ольштин) тощо.

У першу чергу аналізу підлягають «гострі» питання української історії, зокрема: формування й функціонування польсько-українського кордону та прилеглих територій (проблема «Кресів»), національна свідомість населення порубіжжя; українсько-польські відносини періоду творення української незалежної держави, боротьба за Львів і Галичину 1918-1919 рр.; відносини С. Петлюри й Ю. Пілсудського, аналіз Варшавського договору; голод в Україні (1921-23, 1932-33, 1946-47); діяльність українських націоналістів часів Другої світової війни, Волинська трагедія; післявоєнні переселення, депортації, акція «Вісла» тощо.

Польські вчені здійснили велику роботу у дослідженні історії України. У науковому діалозі українських і польських істориків було знайдено багато порозумінь і компромісів. Але попереду ще важка робота у напрямку об'єктивного й неупередженого вивчення та сприйняття спільного минулого.

РОБІТНИЦТВО ПОВОЄННОЇ УРСР (1946-1965 рр.) ТА СУЧАСНА РОСІЙСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ: НАУКА ТА ПОЛІТИКА

Дмитро Нефьодов
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, докторант
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська,24
e-mail: nefyodovdv@gmail.com

Розпад радянської політичної матриці зумовив ліквідацію жорсткого партійного диктату та тотального контролю. Однак залишилася цілком чітка залежність історіописання від нових (старих) політичних еліт російського суспільства та продовження виконання історією функції легітимації нової влади в очах власної громадськості та світової спільноти. Економічна залежність академічних і вузівських істориків звела можливий у теорії плюралізм підходів і точок зору до вибору тих концепцій, які, як і раніше, виконують роль підтвердження правильності існуючого політичного курсу. Хоча го-

ворити про політико-ідеологічне замовлення у його класичному (радянському) вигляді у перехідний період кінця 1980-х – початку 90-х рр. не варто. Мова йде скоріше про більш тонкі маніпуляції у вигляді перестановки акцентів. Різке посилення позицій у політичній еліті РРФСР, а в подальшому у РФ ліберальних прозахідних сил привело до зародження нового витка тенденційності у вигляді широкомасштабних і масових, однак низькосортних публіцистичних і науково-популярних негативних публікацій про радянський період. У той же час збереження представниками більшості провідних академічних інститутів своєрідної «вірності» марксизму, або ж перехід на імперсько-монархічні позиції зумовили надзвичайно колоритну та своєрідну історіософську ситуацію у російському історичному співтоваристві початку 1990-х рр. Наявність подібного роду різних ідеологічних партій мало б привести до конкурентної боротьби та підвищення рівня наукового середовища, однак, навпаки, ледь не призвело до різкої та повної стагнації російського історіописання.

Період 1990-х рр. характеризується розривом регулярних наукових контактів між Україною та РФ, які у подальшому зазнали значних змін самого формату. Тільки на початку 2000-х рр. спостерігається відновлення повноцінного спілкування між науковими спільнотами двох країн. У 2001 р. укладено угоду між Інститутом історії України НАНУ та Інститутом загальної історії РАН, на основі якого у 2002 р. почала свою роботу українсько-російська комісія істориків. У 2002 р. у Чернігові відбулася велика міжнародна конференція «Україна-Росія: діалог історіографій», у Москві відбулася конференція «Росія і Україна в європейському культурному просторі», на якій вперше піднята проблема «гострих питань» у шкільних підручниках двох країн. У травні 2003 р. в Москві створена Російська асоціація україністів, яка стала членом Міжнародної асоціації україністів. Саме на початку 2000-х рр. спостерігається сплеск наукового взаємообміну, у РФ складається мережа державних і недержавних дослідницьких інституцій, до завдань яких входить дослідження української історії, серед яких варто виділити відділ східного слов'янства Інституту слов'янознавства РАН, центр українських студій Інституту Європи РАН, Центр україністики і білорусистики історичного факультету Московського державного університету імені М. Ломоносова, Центр вивчення історії України Санкт-Петербурзького державного університету.

Характерною рисою російського наукового та навколо наукового середовища перехідного періоду початку та середини 1990-х рр. стало поєднання новаторства та традиціоналізму. З'явилися нові можливості для молодих дослідників, виникла низка громадських організацій і гуртків, присвячених вивченню історії Росії та колишніх радянських республік XX ст. Так, на початку 1990-х рр. виникла Асоціація дослідників російського суспільства XX ст. Однак, у цілому, першість у російському науковому співтоваристві зберігалася за представниками академічної науки.

Зі зникненням на початку 1990-х рр. єдиного наукового простору видозмінилася вся інституціональна система, що існувала у СРСР. Починаючи з 1990-х рр. розробка історії великих соціальних груп радянського суспільства продовжилася у РАН, на кафедрах історичних та економічних вузів РФ. У той же час з'явилася низка нових структур, які являли собою незалежні науково-дослідні організації з вивчення соціально-економічних проблем. У 1990 р. створено Інститут економіки перехідного періоду, до складу якого увійшла Академія народного господарства при Уряді РФ, CASE – Центр соціально-економічних досліджень (Варшава, Польща) та OFCE – Французький інститут економічної кон'юнктури (Париж, Франція). Також у 1990 р. створено Всеросійський центр рівня життя (ВЦРЖ), що спеціалізується на вивченні проблем рівня й якості життя населення РФ. У 1996 р. створена незалежна дослідницька організація – Інститут фінансових досліджень, створений з метою проведення досліджень з проблем інвестицій і ціноутворення. А також ще близько сотні інших організацій, у дослідницькі завдання яких прямо або побічно входить вивчення історії радянського суспільства з акцентом на соціально-економічну парадигму.

Протягом усього десятиліття 1990-х рр. російська академічна наука намагалася провести самоаналіз причин і самого процесу стратегічних змін, які у ній відбувалися. Критичне осмислення сучасного стану історичної науки знаходимо у роботах низки вчених. У першу чергу це праці академіка І. Ковальченко, В. Корнєва, В. Кузищина, О. Логунова, Л. Хмильова.

Більшість істориків зійшлася на думці, що основною причиною кризи вітчизняного історіописання стала системна криза марксистської теорії. Однак першопричиною останньої названий не сам марксизм, а його помилкове трактування радянської методологією. Низка істориків трактує кризу марксизму як прояв глобальної світової кризи патріархальних схем історичного процесу.

У той же час деякі дослідники в принципі не згодні розглядати процес зміни панівних концепцій як кризу історичної науки. Так, В. Кузищин вважає це природним процесом саморозвитку науки. Одним із проявів кризи російського історіописання початку – середини 1990-х рр. деякі дослідники

вважають прояв ксенофобських настроїв і прихильність до усталених стереотипів, неприйняття нових поглядів і підходів до появи нового догматизму, який прийшов на зміну старому, радянському. Ідеологічною основою нового витка забобонів стало на думку В. Корнєва представлення всієї радянської історії винятково у негативних тонах. Характеризуючи розвиток історичної думки упродовж 1990-х рр., теоретики виділили їх першу половину як період надмірної політизації. Позначивши даний період як «сутінки комунізму» з величезним ступенем емоційного забарвлення та підживленням не науковою мотивацією, а ідеологічними джерелами, вчені констатували не затребуваність російським суспільством високопрофесійних неупереджених досліджень.

Квінтесенцією російської академічної думки середини 1990-х рр. з теоретичних питань розвитку стала остання опублікована за життя робота І. Ковальченка, яка отримала величезний резонанс у колах наукової громадськості Росії. Академік закликав наукову громадськість до пошуків теоретико-методологічних основ нової парадигми історії. На думку історика ці пошуки повинні бути засновані на відмові від будь-яких претензій на створення нібито універсальних та абсолютних теорій історичного пізнання, гносеологічному плюралізмі, визнанні історичної обмеженості будь-якої концепції суспільного розвитку, виробленої на основі тієї чи іншої філософсько-історичної теорії, визнання можливості початкової присутності у даній теорії певних помилок і прорахунків. У другій половині 1990-х – початку 2000-х рр. у російській історіографії затверджуються три основні підходи: історико-матеріалістичний, цивілізаційний і модернізаційний, відбувається поступовий перехід до багатоконцептуальної моделі.

У кінці 80-х – початку 90-х рр. XX ст. на хвилі політики гласності й у зв'язку з ослабленням партійно-державного контролю з'являється нова концептуальна схема пояснення соціально-економічних процесів і динаміки рівня життя радянського суспільства. У російській історіографії оформлюється парадигма «тоталітаризму». З'являється велика кількість імпульсивних, емоційно забарвлених робіт низької наукової якості, які являють собою скоріше публіцистичну літературу з явними відтінками кон'юнктурного підходу. У той же час за рахунок розробки проблем, які раніше не досліджувались, збагатилася емпірична база досліджень, збільшилася кількість першоджерел.

З середини 1990-х рр. публіцистична аргументація поступово змінилася серйозними історичними дослідженнями й економічними викладками. У концептуальному плані стався поворот у розгляді всього комплексу соціальної історії повоєнного періоду. Поява нових методологічних підходів, таких як модернізаційний, ліберальний, плюралістський, значне збільшення джерельної бази шляхом введення раніше засекречених архівних матеріалів, залучення даних зарубіжної статистики, соціологічних питань і бюджетних досліджень дозволило з різних ракурсів підійти до розгляду повоєнної історії радянських робітників. Більш широкий доступ дослідників у центральні та регіональні архіви сприяв значному розширенню та зміні кола джерел.

У той же час разом з подоланням негативних рис радянської історіографії, у новітній російській літературі створені нові кон'юнктурні та догматичні нашарування, з'явилася велика кількість спрощень, спотворень, тенденційність. Стурбованість викликає значна політизованість російської історіографії останнього десятиліття, спроби приватизувати післявоєнну історію, посилення потужних шовіністичних тенденцій.

РУМУНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ У ШКОЛАХ ГУБЕРНАТОРСТВА «ТРАНСНІСТРІЯ» 1941-1944 рр.

Олександр Осипенко
Одеський національний морський університет, викладач
Україна, 65023, м. Одеса, вул. Мечникова, 34
e-mail: OsupenkoOleksandr@ukr.net

У планах румунської окупаційної адміністрації південно-західному регіону України було відведено не тільки роль сировинного та продуктового придатку. Завойовники розраховували після успішного завершення війни ці землі раз і назавжди «інкорпорувати» до складу Румунського королівства. У задумах цивільної адміністрації губернаторства не останню роль у досягненні поставленої мети мала відіграти програма, спрямована на налагодження освітнього процесу за румунським зразком.

Задля реалізації поставлених вимог при дирекції культури губернаторства було створено шкіль-

ний відділ, який опікувався розробкою різноманітних навчальних програм для шкіл у відповідності до зразків королівства.

На території губернаторства «Трансністрія» впроваджувалась шкільна система Румунського королівства, де початкова освіта була обов'язковою, а вміння читати, рахувати та писати було обов'язковим для всіх дітей і підлітків. Аргументом цього твердження виступає розпорядження претури Станіславчинського району, згідно якого, кожен голова родини зобов'язувався посилати дітей до школи, включно по сьомий клас. Дитині дозволялося не відвідувати школу тільки у випадку хвороби. Батькам, які не відправляли своїх дітей до школи без ґрунтовних на те підстав, загрожував штраф у розмірі 50 крб. Якщо ж батьки не мали змоги сплатити, то з них цей штраф вираховували за рахунок трудоднів.

У процесі організації навчального процесу окупаційна влада зберегла радянські навчальні програми, однак із них було повністю вилучено все, що стосувалося марксистсько-ленінської ідеології. Дещо по іншому трактувалися принципи природознавства, зменшувався обсяг годин, відведених на вивчення вітчизняної історії, натомість викладалася всесвітня історія та історія Румунії. Спеціально для румунізації місцевого населення було випущено «Коротку історію про походження румунського народу», яка мала підтвердити історичні права окупантів на землі «Трансністрії». До шкільного курсу було введено обов'язкове вивчення румунської та німецької мов, водночас було залишено вивчення української мови та читання. Із пропагандистських міркувань румунська влада увела спеціальний навчальний предмет під назвою «Бесіди про героїв».

Відповідно до румунської державної ідеології в усіх навчальних закладах вивчався «Закон Божий», який викладали священнослужителі. Відповідно було розроблено та запроваджено навчальну програму, яка включала наступну змістовну частину: бесіди про Бога, як творця і промислителя. На вивчення цієї теми відводилось 4 год., 2 год. – на пояснення, що є хресне знамення й упродовж однієї години священнослужитель мав розтлумачити учням значення поклонів, розповісти про храм, правила поведінки у ньому й ознайомити дітей з правилами прийняття благословення. Цікаву інформацію про викладання «Закону Божого» наводить у спогадах Володимир Вишинський, який у час румунської окупації мешкав у с. Заводівка Березівського району Одеської області: «Найбільш ґрунтовно викладався Закон Божий. Піп-румун, який добре володів російською мовою, змушував нас завчати напам'ять молитви: «Отче наш», «Царю небесний, утішителю», «Богородиця діва, радуйся» та «Вірую во єдиного Бога». Він досить цікаво розповідав нам про створення світу, гріхопадіння Адама і Єви, братів Каїна і Авеля, Ноїв ковчег, життя і страждання Христа. Трохи пізніше він навчив нас молитись і румунською мовою». Така методика проведення уроків «Закону Божого» сприяла розумінню церковної літургії та християнізації молоді. За шкільними партами, разом із засвоєнням основ християнського віровчення, відбувався процес румунізації підростаючого покоління, через заучування молитов румунською мовою. Часом діти зазубрювали релігійні малозрозумілі тексти незрозумілою мовою.

Таким чином, запровадивши у шкільну програму обов'язкове вивчення «Закону Божого», адміністрація губернаторства переслідувало мету «одним пострілом убити двох зайців»; по-перше, навернути у лоно православної церкви (Румунського Патріархату) підростаюче покоління; по-друге, вивчення молитов румунською мовою, за задумом керівництва, мало стати один із вирішальних факторів румунізації молоді, основна частина яких проживала у сільській місцевості.

Обов'язковим атрибутом усіх шкіл «Трансністрії» було спеціально відведене місце для портретів молодого короля та королеви матері, які знаходилися під омофором ікони Ісуса Христа. У коридорах сільських шкіл вивішували пропагандистські матеріали. Кожної неділі вчителі були зобов'язані проводити з учнями бесіди та різноманітні виховні заходи, у програму яких входило вивчення румунських пісень, танців і поезії.

Навчальний процес у школах «Трансністрії» подає у своїх спогадах В. Вишинський: «Кожен навчальний день починався з молитви. Всі учні шикувалися у довгому коридорі обличчям до стіни, на якій в центрі висіли ікона Ісуса Христа, зліва – портрет молодого румунського Короля Михая І, а справа – портрет Королеви-матері Єлени. Черговий вголос читав «Отче наш», а всі учні відповідно повторювали за ним слова молитви. Потім зверталися до Бога з проханням дарувати «здравіє» Королю і Королеві».

«Дивними були ці уроки. Підручників ніяких не існувало, зошитів теж. Щоправда, директор школи приніс якось стос синіх зошитів із зображенням все тих же короля та королеви. Але поки що кожен зробив собі зошити з кількох аркушів паперу, які міг знайти дома. Математику викладав інженер з Одеси за допомогою книги Перельмана «Жива арифметика». Українську мову вивчали за «Кобзарем» Шевченка».

Як бачимо, однією з проблем, що стояла на заваді організації повноцінного освітнього процесу, була повна відсутність необхідної навчальної літератури. Ще однією перепоною, яку намагалося подолати цивільне керівництво губернаторства, була гостра потреба у зошитах. Канцелярські приналежності школам продавалися. Так, наприклад, у школі с. Комісарівка Олександрфельдського району лише зошитів було продано на суму 287 марок.

На всі православні свята, а також румунські державні свята, всіх школярів під страхом покарань примушували відвідувати храми. Так, наказом губернатора за № 140 від 15 січня 1943 р. у зв'язку зі святом приєднання губернаторств «Буковина», «Трансністрія» та «Бессарабія» до Королівства Румунія, всі вчителі та учні були зобов'язані 24 січня зранку з'явитися до церкви, а після завершення церковних служб вчителі проводили конференції, на яких мали розповісти учням про значення цього святкового дня. На завершення дійства приурочувався концерт, який було заздалегідь підготовлено школярами. Обов'язково мали звучати румунські національні пісні, поезія та вірші, виконуватися національні румунські танці.

Керівництво шкіл у сільських повітах «Трансністрії» приділяло увагу створенню та функціонуванню різноманітних гуртків художньої самодіяльності й естетичному вихованню дітей. Так, в Адамівській початковій школі Александрофельдського району зусиллями педагогічного персоналу був створений гурток, який проіснував до листопада 1943 р. Урочисті засідання гуртка розпочиналися колективним виконанням «Королівського гімну» (рум. «Imnul Reqal»). Учні – члени колективу гуртка декламували румунські вірші: «La pluq», «I'a olus cucul». Попри румунізаторську сутність дійства, у репертуарі звучали українські пісні: «Їхав козак за Дунай», «Ой піду я в сад гуляти»; вірші «Ластівка», «Веснянка», «Хатина на ялинці» й інші. У школі с. Заводівка Березівського повіту директором В. Болтяном було організовано шкільний хор, танцювальний гурток і струнний оркестр, в яких учні та вчителі брали активну участь. Фактично ж гуртки художньої самодіяльності адміністрацією використовувалися, як один з інструментів румунізації сільської молоді, яка здійснювалася шляхом поширення серед неї румунської поезії та музики. Учасники цих гуртків, часом самі того не усвідомлювали, що стають об'єктом румунізаційної політики.

Окупаційна влада ревно вимагала відзначати «День героїв», яке святкували у Румунії 3 червня. Цього дня всі школи губернаторства зобов'язувалися проводити урочистості та висловлювати свою подяку румунським героям, які «полягли на полях бою за батьківщину, рід та християнство». Запроваджуючи на окупованих українських землях різноманітні свята, що були притаманні виключно румунському календарю, влада переслідувала мету прищеплювати населенню «Транснсістрії» думку, що вони вже є невід'ємною складовою Румунського королівства зі спільною історією та святами.

Зважаючи на те, що вчителів, які б володіли румунською мовою, на захоплених територіях практично не було, а тих, які прибули з території королівства, не вистачало, для заповнення прогалини із цього предмету, керівництвом губернаторства для місцевого педагогічного персоналу спочатку в Тирасполі було відкрито курси румунської мови. Дещо пізніше курси румунської мови почали проводити і в інших повітах провінції: Могильові, Жугастру (Ямполі), Тульчині, Голті, Березівці, Балті, Очакові, Овідіополі, Одесі та при муніципалітеті міста. Для керівництва та викладання мови у цих закладах із старого королівства запрошували викладачів. У свою чергу, відвідування цих курсів давало можливість місцевим вчителям отримувати додаткове матеріальне заохочення, за читання румунської мови у школах, що у рази збільшувало їх шанси на виживання.

Таким чином, румунська адміністрація значну увагу приділила організації та налагодженню навчально-виховного процесу на окупованих землях межиріччя Дністра та Південного Бугу. Стосовно організації освітнього процесу, слід зазначити, що керівництву губернаторства за короткий проміжок часу вдалося налагодити ефективну систему освіти, яка базувалася на синтезі відкорегованих радянських навчальних програм і програм, за якими офіційно навчалися у Румунському королівстві. Однак, з впровадженням у навчально-виховний процес низки нових дисциплін, а саме: румунської мови, «Закону Божого», «Бесід про героїв» почав відбуватися процес інтенсивний процес румунізації молоді губернаторства. Не останню роль у цій політиці відігравало також і відкриття гуртків художньої самодіяльності, та постійне примусове притягнення учнів до участі у різноманітних офіційних заходах приурочених до тих чи інших румунських свят. Для ефективнішого налагодження освіти на окупованих територіях румунська адміністрація активно залучала і місцевий педагогічний персонал, представники якого через матеріальну скруту, вимушені були йти на «співпрацю» із загарбниками. Що, на нашу думку, збільшувало їх шанси на виживання у складний час окупації.

ПОРТРЕТИ ЄЛИЗАВЕТИ I (1558-1603 рр.) В АНГЛІЇ ЯК ПРИКЛАД ЕВОЛЮЦІЇ КОРОЛІВСЬКИХ ПОРТРЕТІВ В ЕПОХУ РАННЬОГО НОВОГО ЧАСУ

Олена Осмоловська
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, доцент
Україна, 03037, м. Київ, вул. Освіти, 6
e-mail: osmolovska.olena@gmail.com

Портретні зображення Єлизавети I, що знаходяться в англійських музейних колекціях – це цікава ілюстрація еволюції як самого англійського королівського портрету, так і королівської влади в епоху раннього Нового часу. На прикладі даних портретних зображень ми можемо прослідкувати зміни символів, спочатку простих, а потім все більше складних, що використовувалися у живопису для демонстрації влади й устремлінь держави та монарха. Навіть самі ранні портрети Єлизавети I (1533-1603) містять символічні предмети, такі як троянди та молитовники, які мали значення для глядачів того періоду

Пізніше портрети Єлизавети покривають символи імперії – глобуси, корони, мечі, а також натяки на непорочність і чистоту – місяці та перлини – щоб підкреслити велич і значення Діви-Королеви.

Цікаві портрети, що представляють епоху Тюдорів (1485-1603) з її п'ятьма монархами: Генріхом VII, Генріхом VIII, Едуардом VI, Марією I та Єлизаветою I представлено у Лондонській Національній Портретній галереї (National Portrait Gallery) – першій у світі портретній галереї, заснованій у 1856 р. з тим, щоб увічнити образи британців минулих століть – не тільки портрети маслом, а й мініатюри, малюнки, бюсти та фотографії. У грудні 1856 р. зі схвалення королеви Вікторії, Палата громад погодилися виділити дві тисячі фунтів на створення галереї «Британського історичного портрету».

Портрети молодої королеви (Elizabeth «in blacken with ahoode and cornet», the *Clopton Portrait*, c. 1558-60; The *Hampden Portrait* of Elizabeth I, by Van Der Meulen, 1560s) демонструють природність та стриманість і подібні до тих, що зображують Єлизавету-принцесу. Зображення Єлизавети у повний зріст (The *Hampden Portrait* of Elizabeth I) у червоній атласній сукні є важливим раннім портретом, який був виконаний під час жорсткого контролю над її зображенням. Даний портрет був відповіддю на серію погано зроблених портретів, в яких Елізабет була показана «в чорному кольорі з капюшоном і корнетом», у стилю одягу, який вона більше не носила. Символіка на цих картинах відповідає раннім портретам Тюдорів: на одному Єлизавету зображено з книгою (можливо, молитовною), що свідчить про працьовитість або благочестя. На інших картинах вона тримає або носить червону троянду, символ виходу династії Тюдорів з Ланкастерського дому, або білі троянди, символи Будинку Йорків і дівочої цнотливості. У портреті Хампдена Єлизавета носить червону троянду на плечі.

Ще одне зі зображень Єлизавети I, на думку дослідників, було написано як зразок для портретів королеви, які б з'являлися під час її подальшого правління. Це, так званий «портрет Дарнлі» (The *Darnley Portrait*, c. 1575) (за прізвиськом попереднього власника). На ньому Єлизавета виглядає холодною, владною, навіть одягнена вона у досить чоловічий дублет з коміром з мережива. Прикраси – подвійний ланцюжок перлів, навколо шиї та страусове віяло у руці. За королевою на столі лежить її корона. Це був образ реалістичній, ніж деякі з більш пізніх портретів, які створили ідею нестаріючої королеви-діви.

Дуже цікавим є портрет Єлизавети, відомий як «Портрет Дітчлі» (The Ditchley Portrait), створений для сера Генрі Лі, який був придворним при дворі королеви у 1559-90. Припускають, що дана картина – складова частина розваг, які Лі організував для королеви у вересні 1592 року і яка, можливо, містилася на території будинку Лі у Дітчлі, недалеко від Оксфорда, або у прилеглому палаці у Вудстоку. Після його виходу на пенсію у 1590 році Лі жив у Дітчлі зі своєю коханкою Енн Вавасур. Єлизавета прибула туди до свого колишнього фаворита, і він старався повернути прихильність Королеви-Діви, замовивши портрет. Також Дітчлі присвячує їй сонет – він записаний тут же, у кутку, і починається зі слів «Принцеса світла…» – Єлизавета. Сонце – символ монарха.

На портреті зображено Єлизавету, що стоїть на карті Англії, її ноги – в Оксфордширі, якраз у тому місці, де знаходився даний маєток. Бурхливе небо, хмари, що розходяться до сонця та написи на картині, ясно показують, що символічна тема портрета – прощення. Три фрагментарних латинських написи можна інтерпретувати як: (зліва) «Вона дає і не очікує»; (Праворуч) «Вона може, але не мстить», і (внизу праворуч) «Віддаючись, вона звеличується (?)».

Даний портрет – апогей величності королеви. Вона впевнено стоїть на землях Англії, вона волода-

рка, чия влада божественна та не підлягає сумніву.

Також в англійських музейних колекціях є портрет Єлизавети I з Армадою (The Armada Portrait of Elizabeth I) – це назва будь-якої з трьох збережених версій роботи невідомого художника (The version at Woburn Abbey; The version in the National Portrait Gallery, London; The version owned by the Tyrwhitt-Drakefamily, Royal Museums Greenwich). Це алегоричне панно із зображенням королеви, оточеної символами імперської величі на тлі фону, що представляє собою поразку іспанської Непереможеної армади у 1588 році. Фон картини показує два різних етапи ураження Армади. У фоновому режимі ліворуч – вогонь англійських корабельних гармат погрожує іспанському флоту, а справа кораблі шторм веде на скелясте узбережжя серед бурхливих морів «протестантського вітру».

Єлизавета розгорнута спиною до шторму і темряви, а сонячне світло світить у напрямку, куди спрямований її погляд (так само як на портреті Дітчлі). Рука королеви спирається на земну кулю під короною, «її пальці покривають Америку, вказуючи панування Англії на морях і плани імперської експансії в Новому Світі». Ендрю Белсі та Катерина Белсі вказали на геометрію живопису з повторюваними візерунками кругів та арок, описаними короною, земним кутом, рукавами та платтям, одягненим королевою. Вони також вказують на велику перлину, що приспущена з ліфу сукні як символ цілеспрямованості, і русалку, висічену на голові держави, що представляє жіночі муки, заманюючи моряків до загибелі. Інша інтерпретація полягає у тому, що русалка символізує Шотландську королеву Марію Стюарт, від якої Єлизавета відвернулася, вказуючи на те, що страта Марії вже позаду і вона вже більше не турбується.

Еволюція портретних зображень Єлизавети I добре демонструє, що візуальні мистецтва раннього Нового часу були вербалізовані, перетворені у форму своєрідного «тексту» який вимагав читання глядачем. Неординарні портрети самої королеви з прогресом її влади все більше набували форму збірок абстрактних візерунків і символів, розташованих так щоб глядач розгадав їх, і, зробивши це, увійшов у внутрішнє бачення ідеї монархії.

ХИМИЯ И СОЦИАЛЬНАЯ ИСТОРИЯ: НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ МЕНТАЛЬНОЙ РЕЦЕПЦИИ ФИЛОСОФСКОГО НАСЛЕДИЯ АРИСТОТЕЛЯ

Виктория Петрушенко
Винницкий национальный медицинский университет им. Н.И. Пирогова, заведующая кафедры
Украина, 21018, г. Винница, ул. Н. Пирогова, 56
e-mail: vikusya.pet@gmail.com

Анастасия Мельник
Винницкий национальный медицинский университет им. Н.И. Пирогова, студентка
Украина, 21018, г. Винница, ул. Н. Пирогова, 56
e-mail: pankiv.anastasia@gmail.com

История науки отражает сущность и направление исторического процесса. Она способна многое сказать о социальной обстановке (благополучии, классовой разобщенности, политической стабильности/нестабильности) и экономическом прогрессе. Вот почему изучение естествознания архаичного/античного/средневекового периодов необходимо для профессионального занятия исторической наукой. Аристотель (384-322 гг. до н.э.) – фигура, которая соединяет указанные периоды человеческой истории. Также Аристотель является персоной, которая объединяет метафизику и натурфилософию.

Со времен позитивистского «переосмысления» философского мировоззрения Аристотеля, его теории принято рассматривать как часть европейского междисциплинарного дискурса. Чаще всего принято обращать внимание на социально-политические взгляды философа. Весь смысл актуальных научных исследований можно передать тремя тезисами: 1) политический функционализм Аристотеля в понимании термина «полития»; 2) соотношение полиса и этических норм в трактате «Экономика»; 3) решение вопроса об «аристотелевском» происхождении политической науки.

История естествознания – это история технического и экономического развития. Она демонстрирует характер взаимодействия конкретного общества и окружающей среды. Естествоведческая мысль всегда есть продукт ландшафта (географического, культурного и т.д.). Соответствующие тео-

рии Аристотеля лишь показывают уровень экологического, экономического и социального прогресса в общественном мировоззрении высокой античности. Этим они и ценны. Но, учитывая общий характер современных исследований о философии Аристотеля, необходимо остановиться на отличительных и по-настоящему междисциплинарных аспектах его синтетической философии.

Интерес Аристотеля к естествознанию и медицине можно объяснить его происхождением. Отец философа Никомах был врачом в третьем поколении. Он считал своим предком Асклепия – древнегреческого бога медицины и врачевания. Сам Аристотель утверждал, что его предки лечили всю династию македонских правителей. Еще в древнеримские времена считалось, что Никомах написал шесть книг по медицине и одну книгу по натурфилософии, которые не сохранились до нашего времени. Так называемый «Словарь Суды» называет Никомаха основателем «учения о натуральных соединениях».

В этом контексте, наверное, самым важным мировоззренческим достижением стало обоснование Аристотелем «античного закона природных свойств»: соединения элементов в различных конфигурациях приводят к образованию сложных тел с широким спектром свойств. Создание новых «природных тел», по Аристотелю, возможно только в случае применения «миксиса». Под этим термином философ понимал «истинное смешивание». Также Аристотель впервые обосновывает важнейший для дальнейшего развития химии тезис о способности элементов к взаимопревращению.

Развивая теорию Платона о четырех первопричинах, Аристотель дополнил ее собственным «пятым элементом» – quinta essentia или эфиром. Философ называл эфир главным условием движения. Учение о пятом элементе стало основой диалектики – учения о динамике. Кроме того, Аристотель считал, что именно эфир является главным элементом строения космических тел. Все, что носит внеземной или сверхъестественный характер, по его мнению, состоит из эфира. Разрабатывая эту гипотезу, Аристотель руководствовался актуальной и по сей день идеей о том, что внеземные тела не могут состоять из тех же элементов, что и земные. Древнегреческий философ объяснял это божественным происхождением Космоса. Аристотель впервые четко написал: ум и космическое мироздание руководствуются одинаковыми закономерностями развития. А это означает лишь одно – существует единственная рациональная логика, управляющая природой и человеком. Весь спектр природных сил и стихий, по мнению Аристотеля, руководствуется той же логикой, что и разум конкретного человека. Признаки систематизации такой логики Аристотель пытался найти в эфире – пятом элементе.

В течение 10-15 июля 2016 года в Школе Философии Афинского университета состоялся внеочередной Всемирный Конгресс Философии на тему «Философия Аристотеля». Среди многих поставленных проблемы, одна из них занимала особую «междисциплинарную» позицию: каким образом происходило влияние натурфилософских (в основном, «химических») идей Аристотеля на европейскую «классическую» социологию XIX-XX веков? Эта задача однозначно противоречит устоявшейся схеме изучения философии Аристотеля, которую мы изложили в начале доклада. Она не функциональна. Она мировоззренческая. И это очень важно, поскольку для того, чтобы понять идеи античного философа, необходимо отказаться от функционального приспособления его взглядов под стандарты определенного периода времени. Истинный научный прорыв аристотелевской натурфилософии станет понятен лишь тогда, когда ученые начнут смотреть на его философию герменевтически (с позиций той культуры, представителем которой Аристотель являлся «по крови»).

Аристотель особенно акцентирует внимание на потребности в коллективе и на потребности в создании социально-психологической иерархии. Вопросы иерархизма хорошо освещены Аристотелем в работе «О душе». В свою очередь уже в своем трактате «Политика», Аристотель подчеркивает, что там, где начинается иерархия и психология подчинения, именно там рождается и политика как процесс. Аристотель говорил о политике как о естественном процессе. Для последователей Аристотеля характерной чертой является понимание «атомизма» политических действий: маленькие частицы создают целое, а не целое строит подчиненные себе единицы. Этому тезису нельзя отказать в определенном ментальном влиянии на дальнейшее общеевропейское мировоззрение. Достаточно обратить внимание хотя бы на работы П. Шоню и Н. Элиаса.

Итак, перспективными темами на исследовательском пересечении «Аристотель-Социальная история-Химия» могут стать: а) изучение заимствования идей Аристотеля средневековыми алхимиками (особенно итальянской и провансальской школами), с последующим выяснением влияния натурфилософии Аристотеля на составление схоластических университетских курсов; б) заимствования католическими теологами античного закона природных свойств и использование его для создания средневековой церковной идеологии (Фома Аквинский и его школа); в) влияние главной натурфи-

лософской идеи Аристотеля об «атомизации» социальных процессов (как аналогов «натуральных соединений», разработанных его отцом Никомахом) на развитие идей политической дифференциации в Европе 1300-1600-х гг.; г) попытка функционалистов (представителей функционального направления в социологии XX-XXI веков) объяснить политологию как науку об общественных элементах и их соединениях.

ІСТОРІОГРАФІЯ ІСТОРІЇ ЄВРЕЇВ МИКОЛАЇВЩИНИ У КІНЦІ XX – НА ПОЧАТКУ XXI ст.

Тетяна Пилипонько*
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, студентка магістратури
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: tetanapylyponko1995@gmail.com

На території Миколаєва проживало, та проживає, багато представників єврейської культури. Тому не є дивним часте дослідження соціально-економічного та культурного життя єврейського суспільства. На регіональному рівні усвідомлення науковцями й істориками розуміння масштабу внеску єврейського населення у культуру міста відбувалося поступово. Тільки починаючи з кінця XX ст. починають з'являтись публікації комплексного змісту. Основна проблематика досліджень опубліковується не тільки у повноцінних книгах, але й у матеріалах наукових конференцій, наукових збірниках та у науковій періодиці. Велика увага приділяється питанням історії та соціально-демографічному становищу євреїв, їх місцю серед інших етносів, що протягом багатьох століть мешкають на території українських земель, а також складним стосункам між ними.

Вже починаючи з кінця XX ст. було розглянуто заслуги представників єврейської спільноти у суднобудуванні міста Миколаєва. Велику увагу цьому питанню було присвячено у праці Б.Н. Зубова «Развитие кораблестроения на Юге России», яка була видана у 1990 р. У книзі йдеться про початок розвитку суднобудування у «місті корабелів» та фінансову допомогу єврейських колоністів, які на той час, тобто кінець XVIII ст. налічували 18% населення міста.

У кінці XX ст. було також багато праць присвячених становленню та розвитку освіти євреїв Миколаївщини. У 1998 р. була видана праця Н. Мельникова «Еврейское образование в Украине в XIX – начале XX вв.». Автор розглядає, хоч і фрагментами, освіту Миколаєва, відкриття школи «Ор Механем» 1998 р. завдяки міжнародному фонду «Ор Авнер». Засновником школи є головний рабин Миколаєва та Миколаївської області Шолом Готтліб. Також Мельникова у своїх працях провела детальний аналіз розвитку соціальної ситуації в єврейських сільськогосподарських колоніях.

Питання релігії розглянула у своїй статті Л. Ляпіна «Актуальні проблеми духовного розвитку етнічних спільнот Миколаївщини». Автор вважала, що євреї довгий час не могли сповідувати свою релігію, оскільки постійно перебували під тиском і щоб не привертати до себе її увагу часто були змушені порушувати релігійні закони та канони.

І.М. Шайкін і М.Н. Зябко 1999 р. видали дві публікації присвячені історії єврейського населення під час нацистського геноциду на Півдні України. Праці «Катастрофа и сопротивление украинского еврейства» та «Фашистский геноцид в еврейских земледельнических колониях Юга Украины» описують історію колонії Нагартав і спогади очевидців тих жахливих подій. У монографіях О.Г. Данильченка «Етнічні групи Півдня України: економічне та соціально-політичне становище», а також О. Рафальського «Національні меншини в Україні» висвітлено роль і місце єврейського народу серед інших національних меншин Півдня України.

На території Миколаївщини у 1989 р. було створено товариство єврейської культури. З 90-х років XX ст. починається його активна діяльність. З метою збереження та дослідження історії та культури етносу, представники товариства сприяють видавничій діяльності істориків і проводить власні дослідження. Перша книга видана товариством, була невеликою та мало інформативною. Вона називається «Наши празники». У ній кожна сторінка присвячується єврейському святу та супроводжується невеликими розповідями дітей та їх батьків про те, що це свято значить для них. Розглянуто свято Шаббату, Рош га шана, Хануки, Пурима й інших. Малюнки у книзі були виконані дітьми на уроках ма-

* **Науковий консультант:** к.і.н., доцент кафедри історії, етнології та археології МНУ імені В.О. Сухомлинського Хрящевська Л.М.

лювання. Книга видана із ламінованих листів кольорового паперу з наклеєними ілюстраціями. Це є єдина книга виконана таким способом, інші видані у професійних типографіях.

На початку XXI ст. унаслідок кропіткої роботи науковців та архівістів, стали відомими широкому загалу документи та матеріали, більшість яких були недоступними. Розширення джерельної бази сприяло зростанню зацікавленості дослідників до історії та культури єврейського етносу міста.

Одним із головних дослідників життєдіяльності євреїв Миколаївщини є В.В. Щукін. Праці науковця присвячені періоду XIX – початку XX ст. та мають певний напрям: історія освіти, правовий стан євреїв , охорона здоров'я, культурні здобутки, релігія. Перші підсумки роботи викладено у кандидатській дисертації та вже у 2008 р. в книзі «Єврейське населення Херсонської губернії в XIX – на початку XX століть», яка була видана у співавторстві з М.М. Шитюком. У працях автора чітко висвітлені проблеми життєдіяльності євреїв і роль їх у розвитку не тільки міста, а й аграрних регіонів тощо.

2009 р. історик В.В. Щукін видав спільну працю з А.М. Павлюком «Земляки. Очерки истории еврейской общины города Николаева (конец XVIII – начало XX вв.)». Автори у книзі висвітлюють різні аспекти історії єврейського населення міста з моменту його заснування до 1917 року. Розкривають особливості правового становища євреїв Миколаївщини та їх внесок у соціально-економічний розвиток міста, основні аспекти релігійного життя єврейської громади.

У 2016 р. була видана ще одна їх спільна робота «Еврейские земледельческие колонии Херсонской губернии (XIX – начало XX вв.): очерки истории». У монографії дослідники розглядають різні аспекти історії єврейських землеробських колоній у південноукраїнському регіоні з моменту їх створення на початку XIX ст. і до революційних подій 1917 року. Ще однією відомою монографією цього автора є «Дорога к храму. Еврейские культовые сооружения и религиозные общины в г. Николаеве. Очерк истории». У книзі автор досліджує історію єврейських культових споруд у місті Миколаєві від молитовних будинків до Миколаївської хоральної синагоги та становлення і розвиток єврейського релігійного життя у XIX – на початку XX ст. В.В. Щукін аналізує історію функціонування інституту міських (казенних) рабинів і долі єврейських релігійних громад у радянський і пострадянський період. Вперше було подано біографію видатного богослова та духовного лідера миколаївського єврейства А.Д. Лавута. Також, автор приділяє велику увагу причетним до релігійних подій військових губернаторів М.А. Аркаса, А.С. Грейга, Б.А. Глазенапа й архітектурним культовим спорудам та їх особливостям інтер'єру. Головною особливістю цієї монографії є те, що у ній вперше було опубліковано важливі архівні матеріали історії єврейського етносу.

Науковий доробок відомого місцевого науковця й історика В.В. Щукіна налічує понад 52 статті, кожна з яких несе у собі ґрунтовну інформацію щодо історії та культури єврейського етносу Миколаївщини. На початку 2000-х років була опубліковано «Єврейське населення Миколаєва в кінці XIX ст. (За матеріалами загального перепису населення Російської імперії 1897 р.)», «Дві спроби виселення євреїв з Миколаєва у XIX – на початку XX ст.», «Евреи и российская система образования в конце XIX – начале XX вв. (По материалам Николаевской области)», «Джерела з історії єврейської благодійності в Миколаєві в кінці XIX – на початку XX ст.» й інші.

Історики М.М. Шитюк і Н.В. Суганська опублікували монографію в якій розкрили трагічну долю єврейського населення Південної України у роки румунсько-німецької окупації у 1941-1944 років. На широкій джерельній базі автори показують геноцид проти євреїв та їх масове винищення.

У наукових доробках сучасних дослідників часто прослідковується дослідження космополітизму поширеним у період СРСР. Наприклад В.В. Царюк у своїй статті «Кампания по борьбе с космополитизмом на Николаевщине: анализ местной прессы» розглядає хід і результати загальнодержавної кампанії під назвою «Боротьба з космополітизмом на Миколаївщині в 1949-1953-х рр. і висвітлення даної тематики у пресі».

Однією з останніх книг виданих на початку XXI ст. є «Релігійні організації на Миколаївщині. Історія та сучасність. Науково-популярний довідник» виданий колективом авторів. У даній праці містяться дані про перші християнські громади під час заселення Миколаївщини, інші релігійні конфесії та будівництво і використання за призначенням культових споруд і боротьба радянської влади з релігією. Подаються довідки про діяльність зареєстрованих та активно діючих релігійних організацій сучасності. Велика увага приділена розгляду історії іудейської релігійної громади регіону.

Більшість наукових статей присвячених діяльності єврейської організації «Джойнт» у період 20-30-х рр. XX ст. належить Д.М. Гольденбергу, О.С. Акуніну, М.Е. Козиревій, О.П. Тригубу, В.В. Щукіну, Н.О. Рижевій, Т.О. Михайловському й ін.

Протягом десятиліть багато хто з діячів єврейського етносу стали відомими не тільки на території нашого міста та країни, а й у всьому світі. Ці персоналії сприяли становленню та розвитку єврейської

культури міста. Наприклад, О. Козирєв розглянув основні етапи життєдіяльності та революційну діяльність М.А. Морейніса. Життєву історію та діяльність видатного радянського архітектора, художника і викладача Йосифа Юлієвича Каракіса досліджено у статтях П.Е. Козленка. М.М. Шитюк разом з Є.Г. Горбуровим і К.Є. Горбуровим опублікували спільну статтю присвячену аналізу біографічним нарисам про видатних євреїв Миколаївщини ХХ ст. Наприклад, Ісак Юлісович Баренбойм розробив проект і побудував міст через Дніпро за 13 днів, що є світовим рекордом. Ісак Абрамович Казарновський – відомий хімік, спеціаліст у галузі хімії, гідридів, хлоридів та окисів металів й ін.

Протягом першої чверті ХХІ ст. було видано декілька збірників статей присвячених історії та культурі міста Миколаєва та Півдня України у цілому. Одним з таких збірників є «220 років разом. Випуск І» та «Історичні мідраші Північного Причорномор'я». Тематика статей була присвячена основним проблемам розвитку єврейської общини на Миколаївщині, від дня заснування міста Миколаєва і до сьогодення.

Отже, дослідники кінця ХХ – початку ХХІ ст. провели значну роботу з метою зібрання й узагальнення інформації, введення до наукового обігу як опублікованих першоджерел, так і архівних матеріалів, що доводять важливу роль єврейського населення у соціально-економічному розвитку міста. У майже всіх працях миколаївських дослідників вагоме місце зайняло висвітлення діяльності єврейської громади міста.

ЖІНКА У СЕРЕДНЬОВІЧЧІ

Христина Пітух*
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, студентка магістратури
Україна, 03037, м. Київ, вул. Освіти, 6-А
e-mail: pitykh.kristina@ukr.net

Починаючи з перших століть нової ери християнство займає вагому роль у житті людей Римської імперії. Воно стає офіційною релігією, проникає у всі сфери суспільної діяльності. З його приходом ще більше посилилася патріархальна структура. Чоловік займає верховне положення у сімейних відносинах, яке цілком виправдується у релігійних постулатах.

У Ранньому Середньовіччі ці явища ще більше поглиблюються, християнство виходить на новий рівень, створюються теологічні доктрини, теоцентризм витісняє антропоцентризм. У цей час зображують два прототипи жінок: Єва – перша жінка та Марія – мати Ісуса Христа. Прародителька була уособленням гріховності, нечистоти. Вона не була створена за подобою Бога, вважалася несамостійною, не наділеною авторитетом і правоздатністю. Бог уявлявся як власник душі жінки, а чоловік був орендатором її тіла. Також саме першу жінку звинувачують у гріхопадінні Адама та приреченості усього людства на погибель. Діва Марія була винятком із правил, вона являла собою чистоту, непорочність – тобто ідеал жінки.

Жінка в очах проповідників – знаряддя диявола, що використовується як засіб спокушання та погублення людини. Сфера ж любові та потягу статей бачиться виняткова як забороненою, що народжує гріх та обіцяє загибель душі. Св. Тертуліан говорив, що «…жінки є брамою до диявола…», і що саме жінка винна у смерті Сина Божого. Він же сказав, що «справжня християнка повинна ненавидіти свою привабливість, бо вона спокушає чоловіків». 1484 року Папа Інокентій VIII видав буллу, в якій надавав практично необмежені повноваження у справі полювання на відьом. Від підозрюваних жінок домагалися визнання за допомогою тортур. «Винні» підлягали спалення на вогнищі. Вся Європа була освітлена вогнищами інквізиції, в яких горіли жінки. Часто вина «відьми» полягала лише у тому, що вона «диявольськи» приваблива.

У 1487 р. в Кельні була видана люта книга домініканців, розшукової справи Римської Церкви, «Молот відьом», що стала настільною книгою та довідником інквізиторів. Арсенал тортур над жінками помітно поповнився новими методами та прийомами.

Доречним свідченням того, як відносилися до жінки, є питання, через яке сперечалися богослови: «Чи має жінка душу?». Отже, ставили під сумнів саме спасіння жінки, а значить і те, що вона є люди-

* **Науковий консультант:** к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова Осмоловська О.Ю.

ною. Правда, було визнано, що вона все таки має душу, хоча є нижчою ніж чоловік, а значить і підвладна йому.

Права жінок визначалися і за їхнім походженням і статусом у суспільстві, який був пріоритетним у цей час, хоча таке розмежування було менш поглиблене ніж у чоловіків. Якщо представниця прекрасної статті належала до привілейованої верстви населення, то могла відігравати деяку роль у політиці, також вдови мали більше прав ніж заміжні жінки, могли розпоряджатися своїм майном (але дочки та дружини довгий час взагалі не мали ніяких прав на спадкування подружнього та батьківського майна. Якщо дочку не вдавалося видати заміж, її відправляли у монастир, туди ж йшла і вдова. Тільки до XII ст. дружини й єдині дочки придбали право успадкування, але і тоді (і значно пізніше) вони були обмежені у можливості складання заповіту).

Жінка не могла вчити, виступати свідком у суді та гарантом в угодах, вона не мала права засідати у суді. Загальна тенденція погіршення статусу жінки у пізньому середньовіччя, незважаючи на високу активність жінок в економічній сфері, збереглася та посилилась до кінця цього періоду, коли накладалося все більше заборон на роботу жінок та істотно обмежувалися їх майнові права. У Зводі канонічного права північно-італійського юриста Граціана жінка трактувалася як істота нижча та залежна від чоловіка. Деякі жінки для того щоб бути задіяними у суспільному житті, мати право на самореалізацію, йшли у монастир. Серед них було багато і представниць аристократичних родів, які з певних причин не одружувалися, або були вдовами.

У побутовому житті заміжня жінка протягом усього свого життя знаходилася під контролем чоловіка: починаючи з раннього дитинства вона виконувала волю батька, виходила заміж тільки за його згодою (повнолітнім віком, який дозволяв вступати у шлюб, вважалося 14-річчя для хлопчиків і 12-річчя для дівчаток), після цього нею розпоряджався її чоловік. Особливо важким було життя селянок. Польові роботи становили лише частину трудових обов'язків селянки. Крім цього вона доглядала за домашньою худобою, працювала у своєму городі, виконувала усю хатню роботу, виховувала дітей.

Економічне становище, спосіб життя та специфіка занять жінок різних верств міського населення розрізнялися суттєво: багаті городянки за цими показниками наближалися до аристократок, їх економічна діяльність, як правило, полягала в управлінні домашнім господарством і маєтком. Основна ж маса жіночого населення міст була змушена поєднувати домашню працю та безпосереднє виробництво товарів і послуг.

Безумовне підпорядкування у шлюбі – одна з вимог до жінки. Головна книга християн навчала жінок послуху. «Дружини, коріться своїм чоловікам, як Господеві, тому що чоловік є глава сім'ї, як і Христос – голова Церкви…» (Біблія, Н.З., Послання до Ефесян, 5). Порушення встановленого порядку засуджувалося. У разі непокори дружини допускалося фізичне покарання та примус силою. Домініканський чернець Микола Байард, писав у кінці XIII ст.: «Чоловік має право карати свою дружину і бити її для її виправлення, бо вона належить до його домашнього майна».

Найважливіше місце у житті жінки займало материнство. Дітей народжували багато, їх кількість досягала декілька десятків. Ця фантастична народжуваність була причиною не менш високої дитячої смертності у результаті хвороб, епідемій, а іноді і просто недогляду. У погані, неблагополучні роки гинуло до половини дітей.

Дитинство було коротким періодом. У семирічному віці діти селян починали працювати разом з батьками, а діти городян йшли навчатися ремеслу. Сини знатних батьків у підлітковому віці часто відсилалися на виховання у будинок до свого сюзерену, а дівчаток рано видавали заміж. Лише поки діти перебували вдома, мати відігравала в їх вихованні важливу роль. Вона, як правило, несла повну відповідальність за виховання дівчаток: вчила їх управляти будинком і трудовим навичкам. Вихованням ж хлопчиків після семирічного віку займалися батьки.

Попри те, що у цей період жінка вважалася нижчою ніж чоловік, саме у Середньовіччі виникає культ жінки – Дами серця. Лицарі починають прославляти жінку, оспівувати її красу у своїх піснях. «Битися і любити» – ось гасло лицаря. Бути закоханим відносилося до його обов'язків (безумовно, у Середні століття Дамою була тільки жінка привілейованого походження, але у подальшій трансформації цими рисами, властивими Дамі, наділяється і звичайна жінка). Лицар повинен був висловлювати дбайливість, обожнювання та вірність, готовність будь-якої хвилини стати на захист честі своєї Дами і будь-якої жінки. І тут виявляється подвійність феномена лицарства: з одного боку, зовнішнє ритуальне уподібнення чернецтву (посвята, позбавлення сану і т.д.), з іншого – поява позацерковного, світського елементу культури.

Таким чином, жінка у ранньому Середньовіччі, з приходом християнства стає уособленням великої грішниці, яка повинна коритися чоловікові. Її позбавляють можливостей брати участь у суспіль-

ному житті, у сімейних відносинах вона теж була позбавлена права голосу. Встановлюється так зване «патріархальне Середньовіччя». Жінку переслідують, звинувачують у зв'язках з нечистою силою, піддають тортурам. Пізніше, у період Високого та Пізнього Середньовіччя, відбувається певна трансформація поглядів суспільств, церква втрачає свої виняткові позиції у сферах культури, а пізніше і науки. І тоді жінка стає, певною мірою, «культом» для лицарів, які були основними представниками цієї епохи.

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УРСР 1945-1955 РОКІВ У ПРАЦЯХ РАДЯНСЬКИХ ІСТОРИКІВ

Віра Ревенко
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, старший викладач
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: verarevenko84@gmail.com

Історіографію з обраної теми умовно можна поділити на два великі періоди: радянський (середина 1940-х рр. – 1991 р.) і сучасний (1991 – початок XXI ст.). У радянській історіографії є підстави виокремити три періоди: 1) 1940-і –1953-х рр., 2) 1953-х рр. – середина 1980-х рр., 3) друга половина 1980-х рр. – початок 1990-х рр.

Для історіографії перших повоєнних років характерне накопичення первинного матеріалу, публікації переважної більшості праць агітаційно-пропагандистського напряму; висвітлення трудових досягнень селян, передовиків виробництва, стан і перспективи розвитку сільського господарства та керуючої ролі партії і влади в організації відбудови народного господарства; критика прорахунків керівників місцевого рівня. Водночас автори цієї доби свідомо цілеспрямовано фальсифікували та підтасовували факти для приховування реального становище селянства, труднощів і проблем розвитку соціально-побутової сфери села.

У перших працях, які вийшли у другій половині 1940-х – пер. пол. 1950-х рр., вчені використовували в основному загальносоюзні матеріали, які містили відомості про аграрну політику держави, статистичні дані в яких частково подавалися і матеріали по Україні. Висвітлення українськими вченими розвитку сільського господарства УРСР припадає на кінець 1940-х – на початку 1950-х років. Однак, треба відзначити, що всі праці зазначеного періоду писалися у відповідності з ідеологією цього часу та прославляли здобутки партії у сфері аграрної політики. І лише побіжно зупинялися на труднощах відбудови сільського господарства пов'язаних із голодом 1946-1947 рр., які пояснювалися винятково наслідками війни, посухою, а не згубною політикою правлячої партії.

У цей же період з'являються публікації, які містили деякі аспекти соціально-побутової сфери українського селянства, описується сільська електрифікація України, становище аграрного сектора, забезпечення продуктами, насамперед хлібом, рівень товарності сільського господарства, медично-санітарні наслідки війни та заходи щодо їх ліквідації й основні досягнення у сфері охорони здоров'я.

Характерною рисою даного періоду у радянській історіографії є нагромадження великого фактичного матеріалу про розвиток культури й освіти в Українській РСР, зокрема про відбудову та діяльність культурно-освітніх установ у повоєнні роки. При цьому труднощі та проблеми подаються завуальовано, надаючи перевагу позитивним зрушенням. У цей період було видано багато брошур із методичними порадами на допомогу керівникам хорових, музичних, театральних, хореографічних і самодіяльних гуртків. Тобто, всі методички містили чіткі «поради», щодо проведення свят, з метою виключення всього «небажаного».

Отже, перший період історіографії у висвітленні соціальної сфери села позначений суровою регламентацією партійно-державних положень, обмеженою джерельною базою й агітаційно-пропагандистським характером видань.

З 1953 р., після смерті Й. Сталіна, відбувається зменшення ідеологічного тиску, розпочинається другий період накопичення історичних знань про українське селянство. Взагалі історіографія селянства радянської України післявоєнного періоду відображається нерівномірно. Найбільше досліджується (1945-1950 рр.) та 1953-1958 рр., тоді як 1951-1953 рр. – найменше. Це пояснюється тим, що у післявоєнний період (до 1955 р.) узагальнюючі підсумки розвитку народного господарства, у тому числі й сільськогосподарського, підбивались за п'ятиріччями. До того ж у центрі цієї періодизації лежить вересневий (1953 р.) Пленум ЦК КПРС, який розглянув питання «Про заходи подальшого роз-

витку сільського господарства СРСР». Тому більшість дослідників брали цю подію за вихідну дату своїх праць.

У період хрущовської «відлиги» у дослідженнях вітчизняних істориків повоєнних років стало більше критичних матеріалів про стан розвитку сільського господарства. Це пояснюються передусім необхідністю критики культу Й. Сталіна та підведенням наукової основи під стрижнем «високого піднесення» сільського господарства, який став один із основним напрямків внутрішньоекономічної політики уряду. Одночасно з цим характерною рисою публікацій того часу було: відсутність будь-якої полеміки, надмірне самолюбування, вихваляння, ігнорування неактуальної з погляду радянських істориків тематики місцевого самоврядування.

У цей період вперше висвітлюється тема побуту, зокрема його складові частини. Побут розглядається як одна із основних сфер життєдіяльності людини, що має надзвичайно важливе значення для формування особистості, задоволення її найважливіших життєвих потреб, розкриває багатогранні повсякденні відношення.

Загальні відомості про життя колгоспного селянства України містить низка праць 1953-1958 рр., в яких на прикладі окремих областей і районів висвітлюється розвиток сільського господарства та соціалістичне змагання трудівників села у цілому по республіці. Однак, цим працям притаманна одноманітність і копіювання викладеного матеріалу, висвітлення теми здійснено, переважно, на окремих позитивних прикладах, без достатнього врахування характерних недоліків. Загалом другий період вітчизняної історіографії характеризується активізацією досліджень з історико-партійної проблематики. Саме через призму діяльності комуністичної партії на селі розглядається процес відбудови різних галузей соціальної сфери.

На початку 1960-х років, у період інтенсивного житлового будівництва, опубліковано декілька праць, присвячених розкриттю втілення цього процесу у сільській місцевості. Важливим джерелом при вивченні житлової галузі є дослідження спеціалістів народного господарства, які займалися проектуванням житла та слідкували за його перебігом у сільському будівництві.

На початку 1960-х рр., після ініційованої М.С. Хрущовим освітньої реформи, багато науковців звернулося до вивчення проблем тогочасної сільської школи. У них порівнюється розвиток загальної середньої шкільної освіти на селі до і після проведення реформи, пояснюється роль виробничого навчання у житті учнів.

Різні аспекти медичного обслуговування сільського населення у повоєнні роки побіжно розглядаються у загальних працях з історії медицини та проблем охорони здоров'я, підготовлених вченими медичної галузі СРСР та України.

У 1960-1970-х рр. значно ширше представлені публікації, в яких вивчалося саме дозвілля населення. Автори описували народні та нові радянські свята, сімейні торжества, визначали місце масового свята у житті населення. Однак ці праці об'єднує не зовсім критичний підхід до висвітлення історичної дійсності, заідеологізованість та упередженість, що виявляється, перш за все, у критиці релігійних свят та обрядів з позиції войовничого атеїзму.

У 70-80-ті рр. XX ст. відбулися якісні зрушення у вивченні регіональної історії. Характерними рисами цих років став комплексний підхід до розгляду історичного минулого, що особливо проявилося у виданні фундаментальних, багатотомних узагальнюючих виданнях, які виходили з кінця 1960-х рр.; посилення уваги до вивчення історії окремих регіонів, глибокий аналіз соціально-економічних, політичних і культурних процесів на місцях.

З середини 1970-х рр. на Миколаївщині, Одещині, Херсонщині почали видаватися статистичні й інші збірники. Але використання фактичного матеріалу даних праць, у зв'язку з їх несистематизованим відбором, вимагає аналітичного підходу. Оскільки в них з ідеологічних засад відбувалася демонстрація тих чи інших досягнень і приховувалися «сумнівні» факти.

Отже, новий етап у розвитку радянської історичної науки започаткував XX з'їзд КПРС, який викрив шкідливі наслідки культу особи Сталіна. Відтоді спостерігаються прогресивні зрушення у дослідженні окремих аспектів обраної нами теми. Так, наприклад, значно розширилася джерельна база досліджень. Ця література містить різноманітний фактичний матеріал. Та незважаючи на певні сприятливі умови, на неї, як і раніше, негативно впливали суб'єктивістські тенденції. Соціально-побутова сфера колгоспного села зображувалася мажорно, такою, що не вимагала особливого напруження від колгоспного селянства. До того ж слід мати на увазі, що у цілому українська радянська історіографія того часу мала зацікавленість лише в аграрній історії, відсуваючи на другий план дослідження всіх аспектів побуту та дозвілля села.

З другої половини 1980-х – початку 1990-х років (доба «перебудови») розпочинається третій пері-

од радянської історіографії повоєнного періоду, для якого характерне нагромадження історичних знань із задекларованої нами теми, підготовлених на основі нових документів і критичного переосмислення наявних, появою демократичних поглядів і суджень. У цей період з'являються перші спроби переосмислення методологічних підходів при висвітленні проблем повоєнного періоду. Критикуючи тоталітарну систему, сталінські репресії, вчені відходять від ідеологічної завантаженості історії. З'являються суто нові підходи до висвітлення подій повоєнного села, увага дослідників зосереджується на питаннях пов'язаних з соціально-культурним розвитком.

Третьому періоду радянської історіографії здебільшого притаманне зосередження уваги на становищі сільського господарства у перші повоєнні роки, труднощах і проблемах його відбудови, матеріально-технічної бази аграрного сектору, крім цього безпосереднім об'єктом наукових праць стає повсякденне життя сільського населення. Стали з'являтися публікації, в яких поглиблено й об'єктивно аналізується побут і дозвілля населення. Однак із цієї проблеми, як і раніше, ще відсутні узагальнюючі наукові дослідження.

З середини 1980-х рр. в історіографії спостерігається підвищення інтересу до вивчення регіональної історії. Спираючись на концептуальні дослідження провідних істориків, з'являються місцеві публікацій і видання.

Кінець 1980-х рр. ознаменувався тим, що у коло наукових досліджень вітчизняних істориків потрапляє наукова проблема повоєнного голоду 1946-1947 рр. Досліджуючи тему голоду, науковці прямо або побічно торкаються повсякденного життя селян.

У цей період почала з'являтися наукова література, яка пояснює поняття побуту та дозвілля населення, розкриває зміст їх головних ознак, таких як матеріальний добробут, освіта, культура людей, етика у сімейних взаємовідносинах, доцільне використання людьми вільного часу.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що характерною ознакою третього періоду радянської історіографії у дослідженні побуту та дозвілля сільського населення є концентрування уваги науковців на працях присвячених складнощам відбудови сільського господарства у перші повоєнні роки. Спалах ідейного плюралізму наприкінці 1980-х рр. дозволив дослідникам дати нові оцінки повоєнного періоду історії. Проте відсутність безперешкодного доступу до архівних фондів, а також емоційно-критичний настрій щодо епохи Сталіна призвели до негативних перебільшень у процесі відтворення повоєнного періоду. Однак, праці другої половини 1980-х – початку 1990-х рр. хоча і несли на собі відбиток попередніх стандартів, дали поштовх до критичного переосмислення й об'єктивного розкриття багатьох проблем історії українського повоєнного села.

Таким чином, аналізуючи історіографію обраної проблеми ми прийшли до таких висновків. Радянська історіографія не ставила перед собою завдання комплексного вивчення повсякденності радянських людей. При дослідженні історії селянства перевага надавалася передусім економічним питанням відбудови та розвитку сільського господарства, тоді як проблеми повсякденності залишалися фактично за межами досліджень.

«НІМЕЦЬКА ОПЕРАЦІЯ» 1937-1938 рр.: ОСНОВНІ ЕТАПИ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Наталя Романець
ДВНЗ «Криворізький державний педагогічний університет», професор
Україна, 50086, Дніпропетровська область, м. Кривий Ріг, пр. Гагаріна, 54
e-mail: romanets1@ukr.net

Наймасштабнішою репресивною акцією проти німецького населення України стала так звана «німецька операція» – одна із масових національних операцій доби «Великого терору» 1937-1938 рр. – «генеральної чистки» радянського суспільства, спрямованої згідно зі сталінсько-єжовською аргументацією на знищення потенційної «п'ятої колони» у країні напередодні війни. Вже січневолютневий (1937 р.) пленум ЦК КП(б)У засвідчив, що у свідомості партійно-радянського керівництва республіки остаточно сформувався «образ ворогу» щодо етнічних німців – громадян СРСР. Так, перший секретар Дніпропетровського обкому КП(б)У М. Хатаєвич у своїй промові заявив: «Німецька і японська розвідка мають в області надзвичайне підґрунтя… у Запорізькому районі мешкає 10 тис. німців. Ми знаємо, що серед німецького населення національні почуття надзвичайно сильно розвинуті, й особливо багато з них мають прихильність до свого «фатерлянд», хто б там не був, Гітлер, чи хтось інший».

Підготовка до проведення «німецької операції» розпочалася після лютнево-березневого (1937 р.) пленуму ЦК ВКП(б), під час якого Й. Сталін знову озвучив тезу про «вороже оточення» Радянського Союзу. На думку генсека, капіталістичні держави «вичікують випадку, щоб напасти на нього, розбити його або всіляко підірвати його міць і послабити його». Для цього вони використовують «агентів-шкідників, шпигунів, диверсантів і вбивць», яких розвідувальні органи засилають до тилів радянської держави «у двічі-тричі більше», «ніж до тилів будь-якої буржуазної держави». Як зазначає дослідник В. Деннингхаус, «за сталінською логікою, представники нацменшин Заходу ідеально підходили на роль «п'ятої колони», оскільки розвідорганам відповідних капіталістичних країн було набагато легше працювати у «своєму» мовному і культурному середовищі».

Важливу роль у підготовці «німецької операції» відіграли директивний лист ГУДБ НКВС СРСР від 2 квітня 1937 р. «Про зростаючу активність німецьких розвідувальних органів і спеціальних установ фашистської партії (іноземний і зовнішньополітичний відділи «Антикомінтерн», розвідувальна Служба охоронних загонів і т. ін.) на території СРСР» і додаток до нього «Орієнтування про діяльність німецьких фашистів в СРСР», в яких були накреслені основні контури майбутньої репресивної операції.

Проведення «німецької операції» санкціонував оперативний наказ НКВС СРСР № 00439 від 25 липня 1937 р. «Про операцію по репресуванню німецьких підданих, які підозрюються у шпигунстві проти СРСР». У преамбулі цього документу обґрунтовувалася необхідність застосування репресивних заходів: «Агентура із німецьких підданих, здійснюючи вже зараз шкідницькі і диверсійні акти, головну увагу приділяє організації диверсій на період війни і з цією метою готує кадри диверсантів». Для того, щоб повністю припинити цю «діяльність», нарком внутрішніх справ М. Єжов віддав наказ місцевим управлінням НКВС протягом п'яти днів, починаючи з 29 липня, заарештувати всіх громадян Німеччини, які працювали на військових заводах і на заводах, які мали оборонні цехи, на залізничному транспорті, а також звільнених з цих заводів, якщо вони проживали на території УСРР.

«Німецька операція» розпочалася у ніч на 30 липня 1937 р. Через тиждень, 6 серпня М. Єжов повідомив Й. Сталіну: «Всього по СРСР заарештовано 340 осіб німецьких підданих… Українська РСР – 52… Викрито 19 шпигунсько-диверсійних резидентур на ряді найбільших промислових підприємств».

Проте після цього операція за наказом № 00439, розрахована на п'ять днів, не була завершена. 29 серпня 1937 р. голова НКВС СРСР відзвітувався, що з 29 липня по 28 серпня «всього по СРСР заарештували 472 німецьких підданих… Українська РСР –106…».

За оцінками істориків М. Охотіна й А. Рогінського, «до початку осені 1937 р. першочергове завдання німецької операції – «чистка» «номерних» оборонних заводів і цехів вже була в основному виконана». Після чого починається новий етап «німецької операції» – вона поширюється на етнічних німців – громадян СРСР, а відтак набуває масового характеру.

Перша згадка про масову «німецьку операцію» зустрічається у телеграмі М. Єжова від 3 листопада 1937 р., адресованій наркомам внутрішніх справ союзних республік і начальникам обласних УНКВС. У телеграмі зазначалося, що «операції по антирадянським елементам, німцям, полякам, харбінцям, дружинам зрадників батьківщини у ряді областей здійснюються надзвичайно повільними темпами». Тому від керівників республіканських і обласних управлінь НКВС вимагали «форсувати проведення» цих операцій, а датою їхнього завершення визначалося 10 грудня 1937 р. Зазначимо, що 11 грудня 1937 р. телеграмою М. Єжова термін проведення операцій було продовжено до 1 січня 1938 р., а звітність за нею – до 15 січня. Головною метою масової «німецької операції» була ліквідація осередків і бази шпигунсько-диверсійної та повстанської діяльності німецької розвідки на території СРСР.

Окремо потрібно сказати про перелік «німецьких контингентів», які підпадали під репресії. Вперше він з'являється у телеграмі наркома внутрішніх справ СРСР М. Єжова від 1 лютого 1938 р., яка продовжувала термін проведення національних операцій до 15 квітня 1938 р. У телеграмі вказувалося, що місцеві органи НКВС під час проведення «німецької операції» повинні були орієнтуватися на контингенти, визначені у «польському» наказі № 00485: колишні німецькі військовополонені, політемігранти, перебіжчики з Німеччини, «контрреволюційний актив» німецьких національних районів.

Перелік «німецьких контингентів» у процесі реалізації репресивних заходів був розширений, що засвідчує проект наказу НКВС СРСР «Про недоліки підготовки і проведення масових операцій в Україні», підготовлений наприкінці лютого – на початку березня 1938 р. Згідно з ним мали «повністю репресувати передусім наступні категорії»: спецпоселенців з прикордонної смуги; актив німецьких пангерманських організацій і союзів («Союз менонітів», «Союз колоністів німецької раси», «Союз німців Чорномор'я» і т. ін.); осіб, пов'язаних з іноземними посольствами, консульствами; службовців іноземних фірм та акціонерних товариств, а також т. зв. контор щодо наведення довідок про кредитоспроможність.

З набуттям «німецькою операцією» масового характеру змінюється характер обвинувачень: фігуранти кримінальних справ, сфабрикованих у жовтні 1937 р., стають членами «контрреволюційних фашистських організацій», осередки яких нібито були сформовані у німецьких колоніях України. Керівниками або організаторами цих контрреволюційних груп слідчі НКВС, як правило, призначали представників німецької інтелігенції – сільських вчителів, які користувалися авторитетом серед колоністів. Характерний приклад: Християна Івановича Зеля, який працював вчителем у колонії Старозаводська Нікопольського району, визнали винним у тому, що за завданням іншого німця Олександра Естерлейна він створив контрреволюційну фашистську організацію, чисельністю 26 осіб. Всі члени організації також були етнічними німцями. Метою цієї групи нібито була підготовка фашистських кадрів «до активної організованої боротьби з Радянською владою шляхом шкідництва, диверсії та терору над комуністами і радянськими службовцями». Головним завданням цієї контрреволюційної роботи було відокремлення України від СРСР і «відновлення німецько-фашистського ладу».

Примітно, що протоколи допитів обвинувачених у різних кримінальних справах написані нібито під копірку, настільки однотипні формулювання там використовуються. Здебільшого всі допити починалися з питання слідчого: «Ви звинувачуєтеся як учасник (або організатор, керівник) німецької контрреволюційної фашистсько-терористичної організації», після чого вказувалася назва населеного пункту, де вона нібито була викрита.

Підслідний відповідав на це питання, також використовуючи стандартні формулювання: «Так, визнаю себе винним у тому, що був активним учасником (або керівником) контрреволюційної фашистсько-терористичної організації».

У лютому 1938 р. починається новий етап «німецької операції», який характеризується перетворенням цієї лінії репресій на одну з провідних у «Великому терорі». Протягом лютого – листопаду 1938 р. органи НКВС масово фабрикували групові справи, фігурантами яких ставали десятки і навіть сотні етнічних німців – громадян СРСР, які обвинувачувалися у тому, що вони нібито були членами штурмових фашистських загонів, створених у німецьких колоніях України. Ці штурмовики у разі «оголошення війни або збройного нападу Німеччини на Радянський Союз повинні були підняти збройне повстання у цих населених пунктах, захопити владу, органи зв'язку: телефон, телеграф, роззброїти розташовану в районі міліцію і НКВС, знищити комуністів і радянський актив». «Після встановлення фашистської диктатури» у німецьких колоніях штурмовий загін мав, «з'єднавшись з штурмовими загонами інших населених пунктів, пробиватися на з'єднання з німецькою фашистською армією». Крім того, штурмовики нібито готувалися здійснювати диверсії у тилу Червоної армії: знищувати припаси хліба і фуражу, руйнувати залізничні споруди.

Зрозуміло, що подібні обвинувачення, які висувалися фігурантам «німецьких справ», мали сформувати уявлення про існування в Україні масштабного фашистського підпілля у складі «контрреволюційних німецьких націоналістичних повстанських організацій» та їхніх осередків – штурмових груп, сформованих агентами німецької розвідки, а відтак в обґрунтованості масових репресій проти етнічних німців.

Один із таких штурмових загонів, сформований із «колишніх куркулів» німецьких колоній Новосеменівка, Новомихайлівка та Ніколайталь, Криворізький відділ НКВС ліквідував у Косіорівському (нині Апостолівському) районі. Керівником та організатором цього штурмового загону слідчі НКВС призначили «агента німецької розвідки, учасника «Національного союзу німців на Україні» Макса Максимовича Дауера. Насправді, це був член ВКП(б), уповноважений парткому з виконання господарсько-політичних кампаній, якого після виключення із партії у 1934 р. відрядили із Молочанського району до Косіорівського та призначили вчителем Новосеменівської школи. Після арешту М.М. Дауера штурмовиків нібито очолив ще один вчитель – Юліус Данилович Крауз.

Всього за цією справою до кримінальної відповідальності було притягнуто 37 німецьких колоністів, яких заарештували у лютому 1938 р. Рішенням Особливої трійки УНКВС у Дніпропетровській області від 9 жовтня 1938 р. 29 обвинувачених засудили до розстрілу, 7 – до 10 років ув'язнення. Ще одного фігуранта справи О.К. Кіндлера засудили розстрілу ще 28 вересня 1938 р.

Особливо вражає своїми масштабами повстанська організація, яку органи НКВС «викрили» на території Синельниківського, Дніпропетровського та Васильківського районів. Її очолював «агент німецької розвідки» Олександр Федорович Фабер, який нібито організував 7 штурмових загонів у німецьких колоніях, 5 диверсійних осередків на заводах ім. Комінтерна, К. Лібкнехта, Красина, м'ясокомбінаті та підпільну бойову групу для організації масових терористичних актів під час воєнних дій Німеччини проти СРСР. Штаб організації розташовувався у колонії Марієнфельд Синельниківського району.

У зв'язку з викриттям цього контрреволюційного підпілля органи НКВС сфабрикували декілька пов'язаних між собою справ. Лише за однією з них обвинувачення було висунуто 207 німцям – мешканцям колоній Рибальське, Йосипівка, Олександрівка Дніпропетровського району, Миколаївка Васильківського, Кільмансталь, Марієнфельд, Афанасівка, Веселе Синельниківського. Незважаючи на явну абсурдність обвинувачень, 22 вересня 1938 р. Особлива трійка УНКВС у Дніпропетровській області засудила до розстрілу 201 особу, інших – до 10 років виправно-трудових таборів.

Підсумовуючи, зазначимо, що у цілому особливістю «німецької операції» 1938 р. була крайня жорстокість: переважна більшість заарештованих була засуджена до вищої міри покарання – розстрілу.

КОНЦЕПТ «ДЕРЖАВНА САМОСТІЙНІСТЬ» В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІО- ТА ПОЛІТОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ КІНЦЯ XIX – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XX СТОЛІТТЯ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Наталія Семергей
ВДНЗУ «Українська медична стоматологічна академія», доцент
Україна, 36011, м. Полтава, вул. Шевченка, 23
e-mail: nsemergey@ukr.net

У наш час Україна переживає добу розвитку та легітимації суверенних, демократичних і громадянсько-орієнтованих державно-правових інституцій, період розбудови плюралістичної політичної системи. Сутнісними ознаками сучасного державотворення виступають незалежність, культурно-національне самоствердження, парламентаризм і зовнішньополітична самостійність. Утім, історичний досвід реалізації одвічного прагнення української нації до суверенітету та державної окремішності засвідчує поступове та несправедливо тривале формування ідеї державної самостійності України. Оглядовий аналіз сучасної історіографічної традиції щодо змісту концепції етнодержавної самостійності України наприкінці XIX – на початку XX ст. й буде метою запропонованої студії.

Аналізуючи витоки концепції державної самостійності України, представники сучасних українознавчих студій, насамперед, досліджують ідейно-культурну спадщину Юліана Бачинського, Івана Франка, Миколи Міхновського та Дмитра Донцова. З'ясуванню теоретико-методологічних засад, змісту та цивілізаційного значення запропонованих тогочасними громадськими та політичними діячами концептів державної самостійності України присвячені синтетичні праці таких учених як В. Верстюк, С. Грабовський, Я. Дашкевич, Д. Дорошенко, Я. Калакура, В. Капелюшний, І. Крип'якевич, В. Литвин, П. Радько, О. Реєнт, В. Солдатенко, П. Сохань та ін.

Сучасні історики одностайні у твердженні, що першою в українській модерній історії декларацією незалежності України була праця «Ukraina irredenta» («Україна уярмлена») Ю. Бачинського (1870-1940 рр.) – видатного політичного діяча, публіциста й активного учасника Русько-української радикальної партії. Утім, сучасний канадський дослідник українського походження П.-Р. Маґочій зауважував, що вперше у лавах РУРПу ідею незалежності України виголосив В. Будзиновський на установчому конгресі партії, а згодом Ю. Бачинський виклав основні положення соборності та самостійності України у згаданій програмній праці. Вона була готовою до публікації 1893 р., проте вийшла друком на два роки пізніше, як Русько-українська радикальна партія внесла постулат про досягнення незалежності України у свою партійну платформу.

Важливо підкреслити, що Ю. Бачинський ідею самостійності України розглядав винятково в єдності із її соборністю та перебудовою державно-політичної системи. Він писав: «Щодо російської України, то тут перше діло – виборенє конституції в Росії. Але попри боротьбу з російським абсолютизмом, потреба вже тепер почати тій малій горстці свідомих уже українців будити думки про політичну самостійність України. Що ж до Галичини, все зводиться до боротьби з нинішнім австрійським централізмом і до зміни виборчої ординації до сойму і парламенту».

Значну роль у концептуалізацію ідей державної самостійності українців вніс І. Франко (1856-1916 рр.) – поет, письменник, публіцист, учений, співзасновник Русько-української радикальної партії. Вчені-історики відзначають еволюцію його суспільно-політичних поглядів від ліберальних до «реального націоналізму». Ф. Медвідь підкреслював, що на думку І. Франка західноєвропейські ідеали соціальної рівності та політичної волі можуть бути втіленими лише в ідеалі національної самостійності українців, маніфестом якої стали рядки поеми «Мойсей». Основним шляхом досягнення державної самостійності І. Франко вважав національну свідомість та суспільно-культурні ініціативи інтелігенції.

Вагому роль у концептуалізації ідей державної самостійності Україні відіграв М. Міхновський (1873-1924 рр.). Історико-суспільствознавчому відтворенню історіо- та політософських ідей основоположника українського самостійництва й ідеолога Революційної української партії державної самостійності України М. Міхновського присвячені праці таких учених як Ф. Турченко, І. Курас, Т. Геращенко, В. Карпо, Б. Білецький, В. Верстюк, Т. Осташко, В. Кривошея, В. Солдатенко, М. Горєлов, М. Кармазіна, З. Книш, П. Мірчук, О. Тимошенко, В. Шкварц, М. Шитюк та ін.

У сучасній історіографії М. Міхновський вважається основоположником новітнього українського самостійництва. Він у 1900 р. стояв біля витоків першої політичної партії Наддніпрянської України – Революційної української партії. Її програмні засади М. Міхновський виклав у відомій брошурі «Самостійна Україна», що побачила світ у Львові 1900 р. У ній проголошувалася необхідність боротьби за єдину («Від Карпат до Кавказу»), неподільну, вільну та самостійну Україну.

Учені підкреслюють тісний взаємозв'язок самостійницьких положень етнодержавної («Україна для українців») концепції М. Міхновського із ідеями соборності, гуманізму, громадянських прав особистості, суспільної рівності, республіканських форм правління (президентська республіка), демократичним характером політичного режиму, децентралізмом адміністративно-територіального устрою, розподілом влади на законодавчу (двопалатний парламент), виконавчу (президент) і судову (мирові і колегіальні судді, касаційний суд і суди присяжних), місцевим самоврядуванням (земські та громадські самоуправи), звертають увагу на його рішуче заперечення ідеології інтернаціоналізму та шовінізму.

Відзначимо, що державна самостійність в інтерпретації М. Міхновського була збагачена пріоритетами ґендерного рівноправ'я, свободи совісті, зібрань і висловлювань, відокремленням церкви від держави, ідеалом єдиної державної української мови, закликами до здорового націоналізму.

Сучасні вчені звертають увагу і на розробку М. Міхновським маніфесту українських самостійників «Десять заповідей УНП» (1903 р.) і роблять висновок, що націоналізм М. Міхновського мав організований, оборонний і захисний характер, був антитезою великодержавному шовінізмові російської нації.

Вагоме значення для розвитку положень державної самостійності України відіграла ідейно-теоретична спадщина Д. Донцова, який на початку ХХ ст. обґрунтував можливості реалізації української державної ідеї на основі природно-географічних, демографічних і культурно-історичних критеріїв. У роботі «Історія розвитку української державної ідеї», що побачила світ 1917 р., мислитель звертав увагу на геополітичне значення державної самостійності України, необхідність інтегрального та динамічного характеру реалізації ідеї державного самоствердження українців.

Історіографічний аналіз засвідчив глибоку увагу мислителів, митців і громадсько-політичних діячів кінця ХІХ – початку ХХ ст. до проблеми державної самостійності України. Ю. Бачинський, І. Франко, М. Міхновський, Д. Донцов і багато інших національно свідомих особистостей виголошували та маніфестували ідеї національного та державного суверенітету українців, поява яких була підготовлена державно-політичними, соціально-економічними, культурно-національними, духовно-релігійними та ментально-психологічними умовами тогочасного буття українського етносу. Ідейно-теоретична розробка, визначення змісту й окреслення шляхів досягнення державної самостійності українців відіграли державотворчу і цивілізаційну роль, підготували світоглядні та концептуальні умови для перспектив інструменталізації державного суверенітету України у подальших національно-визвольних змаганнях Української революції початку ХХ ст.

СТРУКТУРА ЦІЛЬОВИХ АУДИТОРІЙ ЦИФРОВОЇ ДИПЛОМАТІЇ

Катерина Середа
Чорноморський національний університет імені Петра Могили, студент магістеріуму
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10
e-mail: seredak94@gmail.com

В умовах становлення глобального інформаційного суспільства особливого значення набувають комунікаційні процеси, у тому числі й на міжнародному рівні. Ефективність комунікації залежить, у першу чергу, від її цілеспрямованості, тобто від чіткого окреслення цільових аудиторій, на які вона має бути зорієнтована. Не є винятком і цифрова дипломатія як різновид політичної комунікації на міжнародному рівні. Новизна та стрімкий розвиток і поширення цього явища вимагають його глибокого аналізу та вироблення ефективних стратегій застосування, що включає у себе і дослідження

його реципієнтів і цільових аудиторій.

Традиційно політична комунікація розглядається як смисловий аспект взаємодії суб'єктів шляхом обміну інформацією у процесі боротьби за владу або її здійснення. Вона пов'язана з цілеспрямованою передачею та вибірковим сприйняттям інформації, без якої неможлива динаміка політичного процесу.

Завдяки цифровій дипломатії на сьогоднішній день можливо вирішити наступні завдання:

1. Технічне забезпечення дипломатичної діяльності: технічне забезпечення перемовин; інформаційне забезпечення дипломатів; координація діяльності дипломатичних представництв та їх працівників; забезпечення екстреного зв'язку у надзвичайних ситуаціях; здійснення консульської діяльності (зокрема надання довідкової інформації з питань законодавства, безпеки тощо, взаємодія з громадянами своєї й інших держав з питань оформлення документів тощо).

2. Освітня діяльність: акумулювання кращих знань і досвіду, їх оптимальне поширення; освіта майбутніх дипломатів і підвищення їхнього освітньо-кваліфікаційного рівня; пошук і залучення нових кадрів, у тому числі волонтерів (краудсорсинг).

3. Здійснення публічної дипломатії: збір інформації та моніторинг громадської думки; підтримання зв'язків з громадськістю з метою формування громадської думки; заохочення розвитку дружніх відносин між країнами на всіх рівнях за допомогою створення низки тематичних веб-ресурсів (у тому числі й у соціальних мережах) і реклами у мережі Internet; реагування та запобігання випадків антипропаганди та дезінформації.

Як бачимо, у випадках здійснення першої та другої груп завдань цифрової дипломатії під час здійснення комунікації реципієнти є досить чітко окресленими, це конкретні особи (учасники перемовин), групи осіб (громадяни держави, що знаходяться поза її межами чи громадяни інших держав, що планують прибути на територію держави) чи установи (дипломатичні представництва). Виняток становить лише процес пошуку та залучення нових кадрів, проте і в даному випадку кількість його потенційних реципієнтів можна скоротити при наявності певних вимог до кандидатів (місце проживання, сфера діяльності, освіта, сімейний стан, досвід роботи тощо).

І.В. Король вказує, що основною відмінністю бренду країни від бренду корпорації є множинність цільових аудиторій, з якими взаємодіє бренд, зокрема: зовнішнє політичне середовище (для просування національних інтересів); населення (для зміцнення єдності суспільства); бізнес всередині країни (для експорту); зовнішній бізнес (для інвестицій) і багато інших (соціальні інститути, престиж у міжнародних організаціях тощо).

Таким чином, цільові аудиторії у стратегії формування бренду країни умовно можна поділити на дві великі групи: внутрішні та зовнішні.

До внутрішніх цільових груп мають відноситися: 1. Населення; 2. Урядовці та політики; 3. Вітчизняні виробники (бізнес).

До зовнішніх цільових груп мають відноситися: 1. Представники діаспори; 2. ЗМІ; 3. Інвестори; 4. Впливові політичні діячі.

У рамках реалізації цифрової дипломатії пріоритетними є зовнішні цільові групи.

Незважаючи на всеосяжність всесвітньої мережі Internet і широке поширення соціальних мереж, що дає можливість здійснювати комунікацію з фактично необмеженою кількістю представників закордонної аудиторії, зовнішні цільові групи виступають як певні посередники між державою та широким світовим загалом, які де-факто можуть сформувати зацікавленість громадян нею.

Проте, враховуючи специфічність функціонування всесвітньої мережі Internet та особливо соціальних мереж, на нашу думку, до списку цільових аудиторій віртуальної дипломатії варто додати так звані віртуальні спільноти. Таким чином, ключовими цільовими аудиторіями цифрової дипломатії в умовах становлення глобального інформаційного суспільства мають виступати: 1. Діаспора; 2. Закордонні засоби масової інформації (у тому числі блоги); 3. Інвестори; 4. Впливові політичні діячі; 5. Віртуальні спільноти.

Згідно зі спостереженнями директора Інституту політичного аналізу та міжнародних досліджень С. Толстова, перший фактор, що впливає на формування іміджу країни – це інформаційні приводи, за якими країна згадується у ЗМІ, а другий за важливістю – заяви національних політиків у їхніх країнах. Саме тому закордонні ЗМІ та впливові політичні урядовці та діячі становлять важливі цільові аудиторії при здійсненні віртуальної дипломатії. Варто відзначити при цьому, що якщо у роботі з внутрішніми цільовими аудиторіями вітчизняні засоби інформації у процесі формування бренду країни виступають в якості комунікаційних каналів, то у роботі із зовнішньою групою цільових аудиторій вони вже являють собою окремий об'єкт комунікаційного впливу, оскільки, на рівні із впливовими закордонними діячами, є певними посередниками між державою та широким світовим загалом. Ва-

жливим є момент саме зацікавлення ЗМІ, оскільки, особливо в європейських країнах, існує практика розміщення спеціально підготовлених інформаційних матеріалів на останніх сторінках у розділі реклами. При цьому у віртуальному просторі вагому роль відіграють не тільки і не стільки традиційні ЗМІ, скільки представники так званої «громадянської журналістики» – блогери.

Як зазначають З. Каніна та Л. Максимова, «блоги набагато частіше сприймаються як незалежне джерело інформації (особливо у країнах, де рівень традиційних ЗМІ наближається до нуля). У даному випадку суб'єктивність блогерів не лише не засуджується, але й виступає показником довіри, оскільки блогер не намагається бути об'єктивним, він висловлює свою думку та виражає своє відношення. А там, де є власна думка, не повинно бути чужих інтересів».

Завдяки блогам можна відстежувати громадську думку іншої держави, а також доносити до закордонної громадськості необхідні ідеї та роз'яснювати їх за допомогою взаємодії та співпраці з активними блогерами приймаючої країни, так званими лідерами думок (як, наприклад, це роблять у США, залучаючи впливових Internet-користувачів з Близького Сходу та Північної Африки). До того ж, на відміну від офіційних ЗМІ, у блогосфері фактично відсутня цензура (хоча у деяких країнах ведуться спроби її ввести).

Ще одним наочним прикладом ефективного функціонування віртуальних спільнот стала нинішня ситуація в Європі. Як зазначає О. Піщугіна, значне зростання кількості біженців в Європі з країн Близького Сходу спровокувало підвищення рівня злочинності. Тому «у мережі Internet стали з'являтися суспільно-політичні організації й об'єднання людей, серед яких є як самі постраждалі від протизаконних дій біженців з Близького Сходу, так і просто небайдужі громадяни, готові проявити політичну участь». Такі суспільно-політичні угруповання мають на меті не просто поділитися своїми трагічними історіями з оточуючими, а, у першу чергу, вплинути на політичну ситуацію та привернути увагу уряду до цієї проблеми, за допомогою власної активної громадянської позиції.

Таким чином, ключовими цільовими аудиторіями цифрової дипломатії в умовах становлення глобального інформаційного суспільства мають виступати: діаспора; закордонні засоби масової інформації (у тому числі блоги); інвестори; впливові закордонні політичні діячі; віртуальні спільноти. На сьогоднішній день найбільш активну й ефективну політику із цими цільовими аудиторіями проводять США.

ПОЗИЦІЯ НІМЕЧЧИНИ ЩОДО ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Олександр Смирнов
Чорноморський національний університет імені Петра Могили, студент магістеріуму
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10
e-mail: smyrnovl@ukr.net

Протягом багатьох років правовою основою відносин між Україною та ЄС є угода «Про співробітництво» від 14 червня 1994 р. (набула чинності 1 березня 1998 р.). Україна співпрацює з ЄС у рамках проекту «Східне партнерство», однією з задач котрого є підготовка до вступу України до Європейського Союзу.

Чергова криза у відносинах України з Об'єднаною Європою настала після арешту Ю. Тимошенко, який багато європейців розцінили як політичне переслідування. Протягом місяців було абсолютно ясно, що режим Януковича веде політично мотивовану судову справу. Українське керівництво проігнорувало недвозначні сигнали з Брюсселя, що призвело до фактичного провалу саміту Україна – ЄС, хоча до 19 грудня 2011 р. у Києва було достатньо часу для виправлення допущених помилок.

Так, починаючи з 1 жовтня 2012 р. депутат бундестагу ФРН від правлячого Християнсько-демократичного союзу, член парламентського комітету з питань зовнішніх відносин і німецько-української міжпарламентської групи Карл-Георг Вельманн заявляв, що Європейський Союз може підписати угоду про асоціацію з Україною після парламентських виборів, які мали пройти 28 жовтня того року. На погляд німецького депутата, ЄС повинен переглянути позицію охолодження відносин з Україною. «Це не є правильною позицією, і ми повинні подумати над тим, як налагодити відносини між ЄС та Україною», – сказав він.

Він схвалив роботу наглядової місії Європарламенту за участю екс-президента Польщі Александра

Кваснєвського й екс-президента Європарламенту Пета Кокса та висловив надію, що зауваження цієї комісії будуть враховані у Києві. «Це було б дуже хорошим сигналом», – сказав він.

У свою чергу Надзвичайний і Повноважний посол ФРН в Україні Крістоф Вайль 28 квітня 2013 р. акцентував увагу на тому, що Євросоюз хотів би мати в особі України партнера, прихильного європейським цінностям. Тому що мова не йде про банальну угоду про зону вільної торгівлі. У цьому документі мова і про політичну асоціацію. «Ми хотіли б мати в особі України партнера, прихильного європейським цінностям. Наші рекомендації, виконання яких має стати передумовою для підписання Угоди про асоціацію, цілком посильні для будь-якої європейської країни. Крім того, вам і після виконання цих рекомендацій, після підписання залишиться ще багато роботи – реалізація сотень сторінок угоди. Хіба ЄС вимагає від України чогось непосильного і неможливого? Я вважаю, що наші очікування само собою зрозумілі, якщо говорити про підписання угоди, за своїм масштабом і глибині не має аналогів в історії відносин Європейського Союзу з третіми країнами», – К. Вайль.

У той же час 2 вересня 2013 р. Посол України в Німеччині Павло Клімкін заявив, що абсолютна більшість німецьких політиків внутрішньо погодилася, що у майбутньому Україна повинна бути членом ЄС. «Для Німеччини критично важливим є напрямок руху України, Німеччина готова допомагати, але Німеччина розуміє, що реформи потребують часу. Їх можна прискорити, їм можна і потрібно допомагати, але через них не можна перестрибнути», - сказав Клімкін. Відповідаючи на запитання, чому у такому випадку офіційний Берлін не демонструє таку позицію, український дипломат пояснив, що цьому є декілька причин: «Причина перша полягає в тому, що певна частина німецьких громадян боїться розмивання ЄС, втрати того звичного світу, який завжди у них був. У той же час багато хто розуміє, що цей світ й так дуже швидко змінюється. Друга – в тому, що під час фінансової кризи важко переконати в необхідності фундаментальних реформ у ЄС, а прийняття України без фундаментальних реформ у сфері сільського господарства або регіонального розвитку буде важким».

Упродовж 28-29 листопада 2013 р. у Вільнюсі відбувся саміт «Східного партнерства», на якому стояло питання про можливе підписання Україною та Євросоюзом можливої Угоди про асоціацію за умови виконання офіційним Києвом трьох умов: реформування виборчого законодавства, вирішення проблеми вибіркового правосуддя та продовження реформ у рамках виконання Порядку денного асоціації. 15 травня 2013 р. Європейська комісія схвалила проект рішення Ради ЄС про підписання Угоди про асоціацію з Україною.

Але, 23 вересня 2013 р. Християнсько-соціальний союз А. Меркель на виборах у німецький бундестаг отримав 41,5% голосів. Таким чином, німецька політика щодо України залишалася незмінною.

10 жовтня 2013 р. у Києві пройшов круглий стіл «Україно-німецькі відносини напередодні саміту ЄС у Вільнюсі». У заході взяли участь парламентарі з обох країн. Сторони обговорили перспективи формування зони вільної торгівлі, можливі інвестиції в економіку України, нові напрямки співпраці в енергетичному ринку. У свою чергу голова фракції Партії регіонів Сергій Єфремов під час круглого столу заявив, що головні євроінтеграційні закони будуть прийняті у найближчі 2-3 тижні.

На таку позицію 21 листопада 2013 р. федеральний міністр закордонних справ Німеччини Гідо Вестервелле заявив, що вибір Україною свого шляху є її суверенним правом держави. Про це йдеться у заяві. Водночас він наголосив, що пропозиція ЄС про поглиблення партнерства з Україною залишається у силі. «Все залежить, однак, чи захоче Київ просуватися у європейському напрямку», – зауважили у Німеччині.

Кабінет Міністрів України на засіданні 21 листопада 2013 р. прийняв розпорядження «Питання укладання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їх державами – членами, з іншої сторони», згідно з яким процес підготовки до укладання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС було призупинено.

Україна і ЄС прагнули підписати Угоду про асоціацію на саміті «Східного партнерства» у Вільнюсі 29 листопада.

Водночас 26 листопада 2013 р. екс-посол Німеччини в Україні Дітмар Штюдеманн зазначав, що Угоду про асоціацію між ЄС та Україною ще можна врятувати, і Євросоюз робитиме все, аби підписати цей документ. На його думку, ЄС має стати активнішим і запропонувати перспективи, які дозволять Україні «звільнитися з російських лещат».

6 грудня 2013 р. Міністр закордонних справ Німеччини Гідо Вестервелле доповів Федеральному канцлерові Ангелі Меркель про результати свого візиту до Києва, й обидва політика погодилися, що двері Євросоюзу для асоціації з Україною мають залишатися відчиненими.

Про це на прес-конференції у Берліні заявив речник німецького уряду Штеффен Зайберт: «Пан Вестервелле мав розмову з федеральним канцлером після свого візиту до Києва. Вони повністю соліда-

рні у переконанні, що сотні тисяч демонстрантів у Києві є дуже сильним сигналом європейських переконань. Двері ЄС для Угоди про асоціацію з Україною мають залишатися відчиненими». За його словами, попри критику з боку Росії, канцлер ФРН повністю підтримує вчинені під час візиту до Києва кроки свого міністра, а саме відвідини Вестервелле Євромайдану та його зустрічі з опозицією.

Зважаючи на це вже 23 січня 2014 р. президент Європарламенту Мартін Шульц запропонував відправити до України посередників від імені ЄС, які б допомогли встановити діалог між владою й опозицією. Німецький політик радив Євросоюзу «не закривати двері» перед Україною та продовжувати переговори, у тому числі щодо Угоди про асоціацію.

2 квітня 2014 р. у Берліні у представництві землі Тюрінгія при Федерації відбувся захід з нагоди підписання політичної частини Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, у рамках якого пройшла панельна дискусія «Європейська перспектива України: Угода про асоціацію – шанси і перспективи з точки зору Німеччини».

Учасники дискусії висловили підтримку Україні на її шляху до ЄС. Зокрема, А. Шокенхоф назвав доцільним надання Україні перспективи членства в ЄС. Крім того, політики підтримали територіальну цілісність України та засудили анексію Криму як грубе порушення Росією міжнародного права. Захід відвідали німецькі парламентарі, представники міністерств і відомств ФРН, експерти, дипломати зарубіжних країн і журналісти.

Формально Німеччина не може впливати на позицію інших країн ЄС у питанні підписання угоди про асоціацію з Україною. Тим не менш, всі дослухаються до голосу Німеччині – всі чудово розуміють, хто є головним донором Євросоюзу, хто головний роботодавець в Євросоюзі, і хто головний будівельник в Євросоюзі. Адже все краще, що робиться або будується в Європі, відбувається або за участю німецького капіталу, або із залученням німецьких технологій.

Розглядаючи позицію Німеччини напередодні російсько-української війни, чітко прослідковується політична лінія на підтримку України в Євроінтеграції, що протягом 2014-2018 років було підтверджено багатьма діями керівництва Німеччини по участі у переговорному процесі «Норманський формат» і чіткій позиції стосовно економічних санкцій до Російської Федерації.

РОСІЙСЬКО-СИРІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ У XX ст.

Сергій Соболь
Чорноморський національний університет імені Петра Могили, студент магістеріуму
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10
e-mail: sobolssa94@gmail.com

Взаємини Росії та Сирійської Арабської Республіки сягають своїм корінням початку XX ст. та мають багату спадщину у сфері політичної, військової, економічної та культурної співпраці, що зумовило єдність і схожість поглядів на основні аспекти військово-політичних відносин між цими державами. У світовій історії Сирії відведено особливе місце, оскільки на її землях переплелися світові процеси різних цивілізацій, релігій і культур, вона є країною з давніми ісламськими традиціями. Під російсько-сирійськими політичними та військовими відносинами потрібно розуміти взаємну співпрацю у реалізації спільних політичних інтересів у Близькосхідному регіоні та міжнародних інститутах, напр., ООН та ін., військово-технічне оснащення Збройних Сил САР, спільні військово-політичні рішення та плани.

Метою даної розвідки є визначення основних етапів у розвитку російсько-сирійських відносин і з'ясування їх результативності.

До передумов встановлення російсько-сирійських відносин можна віднести відкриття консульських представництв Російської імперії на території Османської імперії до 1914 року (м. Дамаск, Бейрут, Алеппо, Сайд, Хаме, Тріполі і Латакії), що дозволяло реалізувати загальні політичні інтереси обох держав.

Перший етап – 1940-ві – початок 1990-х рр. – пов'язаний із здобуттям Сирією незалежності після Другої світової війни та підтримкою цього процесу з боку СРСР. У 1944 р. дипломатичні контакти сприяли зміцненню політичної та військової взаємодії, зокрема, питання незалежності Сирії, поваги її суверенітету іншими суб'єктами міжнародних відносин. Підтримка Сирії з боку Радянського Союзу проявлялася передусім у тому, що незважаючи на протидію західних держав, радянське керівництво

наполягло на включенні цієї країни до числа держав-засновників ООН. У 1946 р. СРСР, як постійний член Ради Безпеки ООН, виступив на підтримку вимоги Сирії про вивід з її території французьких та англійських військ, після чого країна набула незалежності.

Історичні факти щодо розвитку радянсько-сирійських військово-політичних взаємин свідчать про те, що вони були започатковані у 40-50-х роках ХХ ст., у 60-х рр. спостерігалося зміцнення радянсько-сирійської дружби та військово-технічної співпраці, у 1980-і роки ці відносини вийшли на якісно новий етап, при цьому зросли поставки до Сирії радянської техніки, зброї й ін. Цьому сприяв укладений у 1980 р. Договір про дружбу і співробітництво, на основі якого будувалися взаємовідносини двох країн. Силами радянських фахівців у Сирії були споруджені десятки важливих економічних об'єктів. СРСР брав активну участь у підвищенні обороноздатності даної країни. Радянсько-сирійські відносини досягли високого рівня розвитку. У Радянському Союзі навчалися військові кадри для сирійських Збройних Сил, у вищих військових навчальних закладах були підготовлені кадри, котрі згодом стали військовою елітою САР. Радянсько-сирійська військова співпраця виражалася у наданні допомоги уряду Сирії у будівництві національних Збройних Сил і захисті від посягань з боку держав, які у Сирії вважалися ворожими, шляхом відправки до САР радянських військових фахівців, постачань військової техніки й озброєння, а також навчання сирійських курсантів у радянських військових навчальних закладах.

З 1971 р. на території 63-ої бригади ВМФ у сирійському Тартусі розташовувався 720-й пункт матеріально-технічного забезпечення ВМФ СРСР. Пункт призначався для ремонту кораблів 5-ої оперативної (Середземноморської) ескадри СРСР, їх постачання паливом, водою та витратними матеріалами. Середземноморська ескадра налічувала 70-80 вимпелів, іноді доходила до сотні, тому база постачання була потрібна.

На наполегливе прохання президента САР Хафеза Аль-Асада у 1973 і 1983 роках, СРСР збільшував чисельність свого військового контингенту у Сирії, направляючи туди регулярні частини Радянської Армії (716-й зрп у 1973 році; 220-й і 231-й зрп у 1983 році) з метою надання прямої військової допомоги вже сформованим Збройним силам Сирії (далі – ЗС САР) у протистоянні ізраїльським військам, що були підтримувані об'єднаними угрупуваннями НАТО.

Сирійське керівництво, у свою чергу, надавало серйозну підтримку зовнішньополітичним ініціативам СРСР. Зокрема, Сирія була однією з небагатьох країн, що підтримала введення радянських військ до Афганістану при обговоренні на Генеральної Асамблеї ООН й, у цілому, з ключових питань голосувала солідарно з країнами Організації Варшавського Договору. Впевненість у Радянському Союзі, як стратегічному партнерові, була настільки велика у Сирії, що дозволила у жовтні 1985 р. міністру оборони Сирії Мустафі Талласу заявити про наявність гарантій у дипломатичній підтримці СРСР.

За період з кінця 60-х по кінець 80-х рр. ХХ ст. Радянський Союз поставив САР озброєнь на суму понад 20 млрд. дол., сирійська армія на 90% була укомплектована зброєю радянського виробництва, у країні знаходилася велика кількість військових радників з СРСР. При цьому значна частина озброєнь поставлялася у кредит, при цьому загальний борг Сирії до 1991 року склав близько 14 млрд. дол.

Другий етап – 90-ті роки ХХ ст. Розпад Радянського Союзу мав наслідком втрату позицій Російської Федерації як на Близькому Сході у цілому, й у Сирії зокрема. Якщо СРСР мав реальні важелі впливу на політику у Близькосхідному регіоні, використовуючи свою військову потужність і діючи через Сирію й Ірак – союзників у регіоні, то Росії довелося вибудовувати відносини наново. У 1990-ті роки РФ була змушена відмовитися від самостійної політики на Близькому Сході, у т. ч. і в Сирії, де російські позиції були істотно ослаблені.

З політичної точки зору важливим є те, що трансформація системи міжнародних відносин створила умови для формування глобальних і регіональних геополітичних реалій, в яких Сирія почала перебудовувати політичні й економічні внутрішні інституціональні структури. Багато у чому це пов'язано з приходом нової влади, котра узяла курс на модернізацію країни, з метою підвищення її впливу та престижу на міжнародній арені. Сирійську модель передачі влади у рамках «республіканської монархії» багато хто розглядав як приклад для арабського світу.

У 1992-1993 рр. Росія та Сирія напрацьовували та погоджували основні напрями військово-політичних відносин, з метою відновлення колишнього рівня, що були зафіксовані у міжурядовій угоді про торгову, економічну та технічну співпрацю від 15 квітня 1993 р. Як пріоритетні галузі були визначені: енергетика, іригація й освоєння земель, будівництво залізниці, видобуток нафти та газу, нафтохімічна промисловість, використання ядерної енергії у мирних цілях і безпека її застосування, металургійна промисловість.

Але виникли певні перешкоди, які заважали приступити до практичної реалізації угоди. Ключо-

вою причиною було небажання Сирії визнавати борг, який утворився за часів СРСР. У відповідь керівництвом РФ були надані вказівки діючим у Сирії російським фірмам та організаціям прямо пов'язувати питання про завершення спільних проектів у цій країні з визнанням свого боргу перед РФ, що, однак, не було ефективним.

Розвиток військово-політичних взаємин РФ і САР у 90-х роках ХХ ст. був закладений підписанням у 1994 р. Протоколом про розвиток торговельно-економічної та науково-технічної співпраці, що започаткувало створення російсько-сирійської Комісії, котра займалася пріоритетними напрямами співпраці у різних галузях, зокрема, 1) спільні дії у зовнішньоекономічній діяльності; 2) розвиток міжбанківських стосунків з метою реалізації проектів з розвитку внутрішнього фінансового ринку на території САР; 3) врегулювання фінансових проблем та ін.

Додатковий імпульс російсько-сирійським відносинам надав візит Президента САР Хафеза Асада до Москви 6 липня 1999 р. Наприкінці 1997 р. російській дипломатії вдалося запобігти спалаху збройного конфлікту між Ізраїлем і Сирією, коли обидві сторони, підозрюючи один одного у намірі завдати випереджувального удару, почали стягувати війська до лінії припинення вогню. У результаті виникла загроза виходу ситуації з-під контролю. Вирішальну роль у нормалізації ситуації зіграли тоді «човникові» поїздки між двома країнами Міністра закордонних справ РФ Є. Примакова, який зумів переконати сторони конфлікту у необґрунтованості взаємних підозр.

На розвиток російсько-сирійських зв'язків вплинула спільна зовнішньополітична діяльність цих держав. По-перше, САР підтримувала РФ щодо релігійного екстремізму та пов'язаного з ним сепаратизму на Північному російському Кавказі, російське керівництво не могло цього не оцінити. Зокрема, йдеться про те, що Сирія, будучи світською державою котра посилено веде боротьбу з ісламським екстремізмом, зривала за допомогою своїх служб безпеки спроби чеченської діаспори підтримати збройну боротьбу на Кавказі. Крім того, Росія не могла залишити без уваги той вплив, який Сирія здійснювала на керівництво «Хамас», не дозволяючи цьому руху встановити співпрацю з повстанцями на російському Кавказі.

Таким чином, у досліджуваний період російсько-сирійські зв'язки вибудовувалися як багатогранний процес і структурне складне явище, в якому поєднувалися історичні традиції взаємодії з міжнародною практикою та національними інтересами. Формування та розвиток російсько-сирійських зв'язків були обумовлені загальноісторичними, економічними, зовнішньополітичними передумовами, пошуком шляхів відновлення втрачених позицій. Становлення міждержавних взаємин проходило у руслі багатофакторного макропроцесу, під впливом геополітичного, військово-політичного, зовнішньополітичного та внутрішньополітичного чинників. Історія розвитку російсько-сирійських зв'язків переживала різні періоди від плідної двосторонньої взаємодії до охолодження взаємин через низку об'єктивних і суб'єктивних причин. У той же час неможливо заперечувати важливість конструктивного діалогу цих держав. Внутрішня та зовнішня обстановка, що склалася навколо Сирії, багато у чому зумовила стрімке зростання у САР військової активності, підвищивши можливості впливу на Близькосхідний баланс сил, протидії міжнародному тероризму та підтримки власного зовнішньополітичного іміджу як сильної держави у регіоні.

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ КАШМІРСЬКОГО КОНФЛІКТУ

Ірина Тихоненко
Чорноморський національний університет імені Петра Могили, старший викладач
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10
e-mail: irinavi2202@gmail.com

Існування Кашмірського конфлікту між Індією та Пакистаном у ХХІ ст. ускладнює як взаємовідносини між країнами, так і стає джерелом конфліктності у регіоні. Для комплексного аналізу сутності конфлікту варто виокремити основні передумови та причини його виникнення в історичній ретроспективі.

Кашмір був завойований у 1845-1846 рр. англійськими колонізаторами і переданий у 1846 р. в управління раджі князівства Джамму, який був визнаний махараджею князівства Джамму та Кашмір. Слід зазначити, що ознака віросповідання була одним з головних інструментів британського колоні-

ального управління, що проводилося за принципом «розділяй і володарюй». Англійці віддавали пріоритет індуїзму та підтримували індуїстських правителів, у той час як населення, здебільшого залишалося мусульманським. На початку XX ст. у Кашмірі було прийнято низку дискримінаційних законів проти мусульман: обмеження прийому мусульман на державну службу, особливо на керівні посади, перехід в іслам представників інших релігій карався конфіскацією майна, за вбивство власної корови мусульмани піддавалися десятирічному ув'язненню. Все це викликало народне невдоволення, що у результаті призвело у 1931 р. до повстання мусульман, але воно було жорстко придушено махараджею.

Такі дії були лише одним з проявів прагнення мусульман всієї Британської Індії до отримання незалежності. Національно-визвольний рух, який ставив за мету здобуття незалежності, було представлено у вигляді двох партій – Індійський Національний Конгрес (ІНК) і Мусульманська ліга (МЛ), які мали різні погляди на майбутнє.

Мусульманська Ліга на чолі з Мухаммедом Алі Джиною дотримувалася теорії двох націй, за якою мусульмани й індуси – різні нації та країна має бути поділена на релігійному ґрунті.

Індійський Національний Конгрес на чолі з Джавахарлалом Неру завжди виступав проти поділу Індії, не визнавав існування індусів і мусульман як двох народів. Але, врешті-решт, ІНК змушений був погодитися з концепцією МЛ.

Під керівництвом останнього віце-короля Індії лорда Луїса Маунбеттена, був вироблений план, який передбачав створення двох держав – домініонів британської корони. Території з більшою частиною індуського населення повинні були стати частиною Індії, а для мусульманського населення утворювалася нова держава – Пакистан.

Проблемним моментом стало визначення долі численних князівств (приблизно 600), які формально, ніби, не входили до складу Британської Індії. Кожен керівник князівства (махараджа) був наділений повноваженням вирішувати до якої з новостворених держав приєднається його територія. Таке рішення мало прийматися з урахуванням географічного положення та інтересів населення князівства. Питання релігійної приналежності, звичайно, повинно було враховуватися, але не стало визначальним. «Планом Маунтбеттена» передбачалося проведення референдумів у випадках, коли прийнятного для сторін вирішення питання не було знайдено.

З отриманням незалежності Індією у ніч з 14 на 15 серпня 1947 р. поділ країни продовжувався на тлі етнічних і релігійних протиріч, що стало передумовою виникнення численних суперечок на території колишньої Британської Індії. Найбільш яскравою з яких стала проблема територіальної приналежності князівства Джамму та Кашмір. Махараджа Кашміру довго не міг визначитися до якої з держав приєднатися – до Індії, Пакистану чи взагалі намагатися отримати незалежність. Референдум, який міг бути проведений у князівстві швидше за все вирішив би проблему на користь Пакистану, так як мусульмани у Кашмірі становили близько 80% населення, але махараджа та кашмірська еліта були у більшості індуїстами та виступали за приєднання до Індії. Така впевненість Пакистану приєднати Кашмір, а прагнення індійської еліти усіма методами не допустити цього, стали причиною виникнення та збереження кашмірської проблеми.

Варто наголосити на тому, що на виникнення кашмірського конфлікту вплинули й інші фактори, які у своїй основі мали геополітичні інтереси як Індії, так і Пакистану.

У геополітичному плані, досягнувши приєднання Кашміру, Пакистан міг би закрити доступ Індії до регіону Середнього Сходу, залишивши її без кордонів з Афганістаном. Хоча ця мета була досягнута Ісламабадом у результаті створення Азад Кашміра. Позиція ж Індії була виражена Дж. Неру у його телеграмі прем'єр-міністру Великобританії Еттлі від 25 жовтня 1947 р., де індійський лідер наголошував на існуванні північного кордону Кашміру з Афганістаном, Радянським Союзом і Китаєм. Тобто стабільність у Кашмірі є запорукою безпеки в Індії та гарантією геополітичної переваги Британії.

Як вже було зазначено магараджа Кашміру не міг визначитися зі своїм рішенням, що у результаті призвело до військового вирішення питання, яке ознаменувало початок першої індо-пакистанської війни. У ніч з 21 на 22 жовтня 1947 р. на територію князівства вторглися збройні загони пуштунських племен з Північно-Західної прикордонної провінції Пакистану. У той же час керівник Кашміру звернувся за допомогою до Індії, яка заявила, що підтримає його лише у випадку приєднання Кашміру до її території, що у результаті і відбулося 26 жовтня 1947 р. На наступний день був визнаний акт вступу Кашміру до складу Індії, і до Кашміру був відправлений індійський військовий контингент, який зупинив наступ бойових загонів з Пакистану.

З 28 жовтня по 2 грудня 1947 р. відбулися переговори між Індією та Пакистаном з приводу Кашміру на яких було досягнуто рішення щодо проведення плебісциту. Варто зазначити, що плебісцит

мав бути проведений під егідою ООН. 1 січня 1948 р. Індія звернулася до Ради Безпеки ООН, звинувачуючи Пакистан у втручанні у внутрішні справи Кашміру. Пакистан, у свою чергу, 15 січня 1948 р. виступив зі скаргою на Індію. У своїй скарзі Ісламабад стверджував, що Делі не дає можливості самовираження населенню Кашміру.

17 січня 1948 р. РБ ООН прийняла резолюцію № 38, яка закликала сторони до мирного вирішення конфліктної ситуації. Також була створена Комісія ООН, яка виконувала роль посередника та мала вивчити ситуацію на місці й у майбутньому організувати плебісцит. Це була не остання участь ООН у врегулюванні конфлікту. Протидія сторін продовжувалась, так як Пакистан не визнавав факту приєднання Кашміру до Індії. Наступною резолюцією РБ ООН від 13 серпня 1948 р. було рекомендовано припинити військові дії. Але відмова від виведення військових частин зі спірної території обома сторонами продовжила військове протистояння.

Результатом війни, яка тривала трохи більше року, стала лінія припинення вогню встановлена під егідою ООН 1 січня 1949 р. Угода, яка юридично затвердила цей факт, була підписана Індією та Пакистаном 29 липня 1949 р. Крім цього, було зазначено про організацію плебісциту для визначення майбутнього штату. Варто підкреслити, що такий плебісцит так і не був проведений до сьогоднішнього часу, що у свою чергу й є визначним фактором у формуванні офіційних позицій сторін конфлікту.

Відповідно до вище згаданих фактів можна стверджувати, що доля Кашміру у результаті війни склалася наступним чином. Вся територія Кашміру становить 222 тис. кв. км, з них Пакистану відійшли 2/5 частини площею 78 тис. 114 кв. км. Населення, за даними 1947 р., налічувало близько 4,5 млн. осіб, з них 77,1% – мусульмани, 22,9% – індуси. Тобто, більша частина спірної території увійшла до складу Індії в якості штату Джамму і Кашмір, а менша – фактично приєднана до Пакистану отримала назву «Азад Кашмір».

Тобто, можна стверджувати, що першопричиною виникнення як індо-пакистанської війни, так згодом і Кашмірської проблеми, є процес утворення Індії та Пакистану в якому був недостатньо врахований релігійний та етнічний фактор. Факт тривалої територіальної невизначеності Кашміру спричинив військові дії між новоствореними країнами. Перша індо-пакистанська війна, що розпочалася як наслідок недотримання принципу закладеного у «Плані Маунтбеттена», стала причиною виникнення Кашмірського питання. Втручання ООН у конфлікт в якості посередника хоч і призвело до закінчення війни, але не стало вирішальним через рекомендаційний характер висунутих резолюцій. Саме із завершенням першої індо-пакистанської війни у міжнародних відносинах виник ще один етно-конфесійний конфлікт, який, набувши нових рис, залишається невирішеним і сьогодні.

«АБИ НЕ ЗАГУБИТИ ДО КІНЦЯ ВІРИ В БОГА І ЛЮДЕЙ, НАЗАВЖДИ ВИХОЖУ З СКЛАДУ ДУХІВНИЦТВА У.А.П.Ц.…»

Олександр Тригуб
Чорноморський національний університет імені Петра Могили, завідувач кафедри
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10
e-mail: alextrigub@ukr.net

Персоналізація історії та наповнення сухих фактів живими людьми одне із найважливіших завдань сучасної історичної науки не лише в українському просторі, а й загальна тенденція світового історіографічного процесу. Не дарма біографістика, повсякденність, просопографія, усна історія та багато інших напрямків історичних досліджень сучасності набувають все більшої популярності. Звісно не осторонь стоять дослідження історії української церкви та різних конфесій на теренах нашої держави. Автор вже давно звертає увагу дослідників на краєзнавчому, регіональному та всеукраїнському рівнях до маловідомих, але яскравих постатей церковної історії.

Останнім часом увага автора прикута до малодослідженої проблеми минулого південноукраїнського регіону – історії Української автокефальної православної церкви 1920-30-х років. Величезна кількість подвижників серед духовенства та мирян до сьогодні чекають своїх дослідників і одним з таких є Іван Чапківський – вірянин, який волею долі став дияконом.

Іван Станіславович Чапківський народився 29 лютого 1892 р. у містечку Шпола Київської губернії у польській дворянській сім'ї. Закінчив Миколаївську комерційну школу й у 1913 р. вступив до Московського комерційного інституту. Закінчивши 3 курси, його у 1916 р. було мобілізовано до російської армії, де він прослужив до кінця 1917 року у чині прапорщика 64 запасного полку.

У квітні 1918 р. І. Чапківський улаштувався добровольцем у гетьманську комендатуру на посаду чергового ад'ютанта, де перебував до серпня 1919 р., залишаючись на різних посадах у комендатурі при змінах влади. У серпні 1919 р. рішенням комісії Добровольчої армії І. Чапківського було заарештовано за обвинуваченням «перебування на службі у червоних». До свого звільнення у кінці грудня 1919 р. він перебував на гауптвахті.

Із встановленням радянської влади 31 січня 1920 р. І. Чапківський знову повернувся до роботи у комендатурі, звідки згодом був переведений до військкомату помічником начальника мобілізаційного відділу й опісля до червня 1921 р. займав різні посади у військовому порту. Протягом 1920-1921 рр. двічі заарештовувався та звільнявся: у 1920 р. – за приховування військового звання російської армії; 1921 р. – за зберігання бойових патронів.

Ще у 1910 р. Іван Чапківський приєднався до «Просвіти» й у 1921 р. був обраний членом ревізійної комісії (при цьому на допитах 1937 р. дану інформацію приховував). Завдяки просвітянам приєднався до ініціативної групи національно орієнтованих вірян, які прагнули до створення у Миколаєві українізованої церкви, що підпорядковувалася б Всеукраїнській Православній Церковній Раді (ВПЦР) – вищому колегіальному керівному органу Української автокефальної православної церкви (УАПЦ). Після легалізації автокефальної парафії у січні 1921 р. став одним із найактивніших парафіян, які на початку 1922 р. запропонували його кандидатуру на висвячення у диякони Миколаївського собору. 31 березня 1922 р. у своїй заяві до ВПЦР І. Чапківський зазначив: «Бажаючи щиро своєю безпосередньою працею допомогти нашій рідній українській церкві у її поширюванні та зміцненні, прохаю В.П.Ц.Р. висвятити мене на диякона з призначенням у м. Миколаїв (Херсонщина) у церкву Св. Юрія». Ймовірніше за все заява була написана вже у Києві, оскільки на ній стоїть резолюція: «*Кандидатуру бр.[ата] Чапківського на диякона до храму Св. Юрія м. Миколаїва ухвалити*», яка датується тим же числом. Наступного дня – 1 квітня 1922 р. у Софіївському соборі м. Києва його було висвячено у сан диякона єпископом Полтавським Костянтином Кротевичем.



Чапківський Іван Станіславович (фото бл. 1916-1919 рр.)

Пізніше, на першому допиті 27 серпня 1937 р. Іван Станіславович зазначить наступний мотив, який підштовхнув до прийняття дияконського сану: «Являючись українцем-націоналістом я прагнув підтримати українську націю та українське богослужіння».

І. Чапківський був вражений подіями розколу в автокефальному соборі м. Миколаєва (про скандал дивіться детальніше праці миколаївської дослідниці О. Балягузової) і 10 грудня 1923 р. направив до ВПЦР заяву про відсторонення себе від церковних справ і де, зокрема, зазначив: «ті надзвичайно ганебні методи боротьби, що вживав і вживає братчик пан-отець Гурич (священик Миколаївського собору УАПЦ. – *О.Т.*)… недостойні не тілько пан-отця, але взагалі більш-менш порядної людини, і лягають величезною плямою на Православне Братство взагалі і на Автокефальну Церкву зокрема, [і] я, аби не загубити до кінця віри в Бога і людей, назавжди вихожу з складу духівництва У.А.П.Ц. і себе у сані диякона більш не лічу». Подальші умовляння зі сторони ВПЦР і єпископа Нестора Шараївського не принесли результату.

Після офіційного повідомлення у газеті «Красный Николаев» про зречення, І. Чапківського відновили у виборчих правах і за розпорядженням секретаря Миколаївського міськкома КП(б)У у кінці грудня його було влаштовано на роботу до редакції газети «Червоний плугатар», потім до «Красного Николаева» (пізніше – «Шлях індустріалізації»).

Протягом 1930-1933 рр. І. Чапківського тричі заарештовували: у 1930 р. – без пред'явлення звинувачення; 1931 р. – за участь у контрреволюційній націоналістичній організації (був звільнений); 1933 р. – арештований і звільнений без пред'явлення обвинувачення. Під час одного з арештів Іван Чапківський пішов на співпрацю з органами держбезпеки, ставши одним із таємних агентів.

18 серпня 1937 р. Івана Станіславовича Чапківського було заарештовано ушосте по звинуваченню за статтею 54-10 КК УРСР «у проведенні контрреволюційної націоналістичної діяльності». Поштовхом до арешту стали агентурні матеріали, згідно яких І.С. Чапківський був «активним українським шовіністичним діячем і проводив організовану підпільну контрреволюційну роботу». При цьому

на допитах обвинувачений не зізнався та ні про яку організацію навіть не чув. Натомість слідчим було достатньо лише свідчень декількох свідків і справу направили на розгляд трійки по першій категорії (розстріл). Рішенням НКВС СРСР від 23 вересня 1937 р. Чапківського Івана Станіславовича було засуджено до розстрілу. Вирок приведено у виконання 9 жовтня 1937 р.

У часи хрущовської відлиги 19 липня 1956 р. дружина І.С. Чапківського – Євгенія Олексіївна вирішила довідатися про долю чоловіка та направила генпрокурору СРСР заяву з проханням з'ясувати долю чоловіка. Протягом вересня-жовтня 1956 р. було переглянуто справу, проведено повторні допити свідків по справі й у результаті Миколаївська обласна прокуратура прийшла до висновку, що вирок був незаконним і безпідставним. Рішенням Судової колегії по карним справам Верховного суду УРСР від 15 листопада 1957 р. Чапківського Івана Станіславовича було реабілітовано.

ПРО «ПАРТІЙНІСТЬ» ІСТОРІЇ, ЯК ІСТОРИЧНУ ФУНКЦІЮ

Михайло Федоренко
Національний університет Кораблебудування імені адмірала Макарова, доцент
Україна, 54025, м. Миколаїв, пр. Героїв України, 9
e-mail: maf_ua@mail.ru

У 1983 році, навчаючись на першому курсі історико-філологічного факультету (історичного відділення) Гомельського державного університету, автор разом з сокурсниками сумлінно вивчав історію КПРС. Лектор, О.П. Мещерський, до речі чудовій викладач і людина, на першому занятті ретельно пояснював неофітам від історії, важливість «партійності» історичної науки, виходячи з марксистсько-ленінських постулатів перманентності класової боротьби між антагоністичними класами, змагання між соціалістичною та капіталістичною системами. При цьому, червоною стрічкою проходило твердження, що «партійність» є невід'ємною частиною не тільки кожної історичної функції (пізнавальної, практично-політичної, світоглядної та виховної), але й усього процесу історичного пізнання.

Відверто кажучи, на той час, ми повністю погоджувалися з даним твердженням, готуючись стати «бійцями ідеологічного і наукового фронту», заради перемоги розвиненого соціалізму над стоячим на краю прірви капіталізмом. Не маючи альтернативних історичних та інформаційних джерел, наукових і політичних точок зору, ми були позбавлені можливості критично й об'єктивно оцінювати інформацію, що нам надавалася. Самі викладачі, як з'ясувалося пізніше, у багатьох випадках самі не поділяли компартійних ідеологем, які вони були змушені видавати за переможні досягнення радянської історичної науки. Але пройшло небагато часу, і процес Перебудови, що розпочався з 1985 року, поступово розставив все на свої місця.

Лавина забороненої до того часу історичної інформації, у вигляді «невідомих», прихованих фактів, історичних джерел, альтернативних наукових концепцій і схем, яка обрушилася на нас, корінним чином перевернула наш світогляд, розуміння історичного процесу, місця історичної науки у науковому та суспільному середовищі, ролі історика як науковця, а не ідеолога. Сама «партійність» історичної науки, яка до того часу вже претендувала на історичну функцію, була піддана нещадної критиці та повернута до статусу принципу. Більш того, розпочався процес очищення історичної науки від самого поняття «партійності» та повернення до її природних науково-виховних функцій. З розпадом СРСР й утворенням незалежних держав на базі п'ятнадцяті його суб'єктів, перед українськими істориками повстало завдання відновлення історії Українського народу, яку було перекручено і деформовано за радянські часи. З початку вказаного процесу об'єктивно повстало питання про пріоритетність функцій історичної науки. Більшість українських істориків, відмовившись від ідеології, зробило вибір на користь пізнавальної функції, рахуючи, що об'єктивність академічних досліджень автоматично вирішить питання, що пов'язані зі світоглядом і вихованням українських громадян і суспільства. Подібний підхід був закономірним, враховуючи ті знущання, які дозволяла собі влада над істориками за радянські часи. Але, як показав час, це була величезна помилка.

За період розвитку сучасної української держави, ми спостерігаємо поступове зменшення ролі історичної науки у вихованні сучасних українських громадян, формуванні їх світогляду, відношення до минулого свого народу, бачення перспектив майбутнього. Розпочинається короткозора практика скорочення, а останнім часом витиснення історії України з багатьох ВНЗ. Достатньо пригадати намагання колишнього міністра освіти і науки І.О. Вакарчука взагалі прибрати з ВНЗ курс історії України

(до речі, автор виказує вдячність керівництву НУК імені адмірала Макарова за збереження курсу історії України у навчальному процесі).

Дивує той факт, що процес скорочення викладання української історії у ВНЗ відбувається під час становлення сучасної української держави. До уваги не береться даність того, що у нас відсутні традиції сталого розвитку державотворення, демократичних інститутів, інституту громадянського суспільства. Не враховано факт складного процесу формування сучасної, державної нації України. Намагання залишити історію лише у стінах середньої школи, як показали останні трагічні події, не витримало випробування часом. На сучасному етапі розвитку України й українського суспільства, українська історія повинна комплексно викладатися як у середній, так і у вищій школах. Враховуючи те, що ВНЗ готують не тільки фахівців професійного рівня, але й виховують національну інтелігенцію, тому курс історії України повинен обов'язково викладатися на всіх спеціальностях і його завдання знайомити студентів з історією, як академічною наукою. Крім цього, у процесі викладання необхідно звернути увагу на виховну та світоглядну функції історичної науки. Нехтування вказаними функціями у процесі навчання, як середньої так і вищої школи, особливо у південно-східних регіонах значною мірою вплинуло на трагічні події, що відбуваються в Україні останнім часом (втрата Криму та частини території Донбасу).

Але кажучи про викладання історії України, необхідно враховувати людський чинник. По суті ми піднімаємо питання якості викладацького складу. Не є таємницею, що значна кількість учителів і викладачів історій України на окупованих територіях, не сприймали ідею української державності та, по суті, впроваджували ідеї руського світу, не сприяючи консолідації України як цілісного державного й етнічного утворення. Тому украй необхідно звернути увагу на якість вчительсько-викладацького складу істориків.

Повертаючись до пріоритетності історичних функції необхідно зазначити наступне. Безумовно, пізнавальна функція була і є першою функцією історичної науки. І її завдання, яке полягає в об'єктивному відображенню історичного процесу, надзвичайно важливе. Особливо це актуально сьогодні. На жаль, сучасна Україна достатньо слабка держава, що обумовлено неефективною внутрішньою та зовнішньою політикою всіх попередніх урядів. Слабкість наочно проявляється в економічному, військовому стані, відсутності загальної консолідації суспільства.

На жаль, ми не спромоглися за період відновлення незалежності розбудувати європейську державу зі сталим динамічним розвитком. Цим скористалися сусідні держави, такі як Росія, Угорщина, Польща та Румунія, які у тій чи іншій формі, на державному або суспільному рівні, починають або втручатися у внутрішні українські справи, або висувати територіальні претензії. Дані претензії часто ґрунтуються на синтезованих історичних міфах. У даному випадку завдання українських істориків на основі джерельної бази й історичних фактів вказані міфи розвінчувати, надаючи українській дипломатії переконливі аргументи у міжнародній полеміці. Історія чітко свідчіть, що у України, протягом всієї історії, ніколи не було вірних союзників, навпаки, кожен сусід завжди мріяв загарбати якщо не всю українську територію, то хоч її частину – Буковину, Закарпаття, Галичину й ін. Не менш значимо протистояння історичним міфам, особливо російським, усередині самого українського суспільства, особливо у південно-східних, російськомовних регіонах України, де особливо відчувається вплив російської пропаганди.

У той же час одного об'єктивного подання історичного матеріалу явно недостатньо. Якщо людина не вважає себе частиною Українського народу, як спільноти громадян України всіх національностей, якщо Україна не є для нього батьківщиною, будь-яка найоб'єктивніша історична інформація з української історії не буде доступна його розумінню. Й у даному випадку ми підходимо до світоглядної та виховної функцій. Говорячи про світоглядну функцію, не можна не погодитися з розумінням світогляду, як погляду на світ, суспільство, закони його розвитку, що спирається на об'єктивну реальність.

У питанні історичного розвитку суспільства, об'єктивна реальність – це історичні факти. Історія, її фактологічна сторона, є фундаментом, на якому базується розуміння історичного процесу, на якому формується відношення до історії України як до науки, а не збірки пустопорожніх вигаданих байок, що, на жаль, досить поширено серед старшого покоління нашого суспільства, особливо у південно-східних регіонах. Даний факт обумовлений наслідком радянського минулого.

Щодо виховної функції, то знання історії України формує якості громадянина такі як патріотизм – любов до батьківщини, національну свідомість – належність до однієї етнополітичної спільноти. Показує роль народу й окремих історичних осіб у розвитку суспільства, допомагає зрозуміти такі категорії, як честь, суспільний обов'язок, дозволяє бачити не тільки позитивні досягнення, але й вади та недоліки суспільства і людей, їх вплив на людські долі. Особо необхідно, у даному випадку, звертати

увагу не тільки на перемоги, а й на історичні прорахунки та поразки, які рясно супроводжують нашу історію і, як показує історична та політична практика, майже нічому не вчать ні українські політичні еліти, ні суспільство взагалі. Достатньо переглянути історичні сторінки українсько-російських відносин і згадати долю Гетьманщини, Центральної Ради, Директорії тощо. Прорахунки та поразки історичного минулого необхідно знати та розуміти, щоб не припуститися їх у майбутньому. Сам процес історичного виховання повинен супроводжувати кожного українського громадянина, починаючи з дитячого садочку, школи, ВНЗ і подальшого життя. Особливо це важливо під час жорстокого виклику, якій зробила нам путінська Росія.

І, нарешті, практично-політична функція. Виходячи з поширеної думки, суть її полягає у тому, що історія як наука, виявляючи на основі теоретичного усвідомлення історичних фактів закономірності розвитку суспільства, допомагає виробити науково обґрунтований політичний курс, запобігати суб'єктивним рішенням. В єдності минулого, нинішнього та майбутнього полягають коріння інтересу людей до своєї історії. Кожний народ історія змушує займатись двосторонньою культурною роботою, як над природою країни, в якій йому судилося жити, так і над своєю власною природою. У даному випадку, на нашу особисту думку, за її назвою й абстрактним розумінням, приховано функцію державної ідеології. На жаль, термін державна ідеологія непопулярний в українському науковому середовищі. У даному випадку це пояснюється асоціацією даного терміну з «партійністю» історичної науки, яка панувала за радянські часи. Але вказані терміни не тотожні. Державна ідеологія містить у собі основні принципи побудови й устрою держави, які відображені у Конституції. Жодна партійна ідеологія не може вступати у протиріччя з державною, і багатоманітність партійних ідеології лише є пропонуванням різних шляхів у реалізації державної ідеології. Історична наука, у свою чергу, ні при яких умовах не може нести у собі партійні ідеологічні навантаження. У той же час в умовах становлення держави та суспільства, під час зовнішньополітичних викликів, функція державної ідеології стає однієї з пріоритетних. Українська історична наука повинна стати однім з інструментів розбудови української держави, як демократичної, економічно розвинутої, яка захищає інтереси суспільства й окремого громадянина. Але виконання вказаної функції історичною наукою неможливо без реальних позитивних зрушень у галузі економіки, права, охорони здоров'я, розвитку культури та громадянського суспільства.

Таким чином, підводячи підсумки вище сказаному, можна зазначити наступне. На даному етапі розвитку України, історична наука не може собі дозволити бути наукою заради науки. Вона повинна з повною потужністю виконувати не тільки пізнавальну, а й виховну, світоглядну та державно-ідеологічну функції, заради єднання народу України, формування державної Української нації, розбудови демократичної, успішної європейської держави з розвинутими економічною та правовою системами.

СПІВПРАЦЯ М. ГРУШЕВСЬКОГО Й УКРАЇНСЬКОЇ ПАРТІЇ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ: ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЩОДЕННИКІВ

Віталій Хоменко
Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України, аспірант
Україна, 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4
e-mail: vitalhomenko@ukr.net

Щоденники відомих діячів доби української революції містять багато цікавої інформації про співпрацю Михайла Грушевського з Українською партією соціалістів-революціонерів (УПСР). Як відомо, ця співпраця почалася ще у 1917 р. і тривала, як в Україні, так і під час еміграційного періоду життя видатного історика, що закінчився у 1924 р. поверненням М. Грушевського до радянської України.

Активно вів щоденникові записи член, як Центральної Ради, так і Директорії, один з лідерів Української соціал-демократичної партії Володимир Винниченко. У 1958 р. особистий архів В. Винниченка, частиною якого був і щоденник, його дружина передала до Архіву східноєвропейської історії та культури Колумбійського університету, що знаходиться у Нью-Йорку (США). На сьогоднішній день щоденник видано лише частково. Перший том був опублікований ще у 1980 р. і містив записи за 1911-1920 роки, другий – у 1983 р. і стосувався 1921-1925 рр. Вони вийшли друком в Едмонтоні – Нью-Йорку завдяки старанням української діаспори. Третій і четвертий томи побачили світ вже у незале-

жній Україні у 2010 та 2012 роках. Вони були видані видавництвом «Смолоскип» і були присвячені 1926-1928 та 1929-1931 рокам відповідно.

У першому томі свого «Щоденника» під 28 січня 1919 р. В. Винниченко залишив коротку згадку про роботу Трудового Конгресу Директорії та дав свою оцінку участі у ньому М. Грушевського. В. Винниченко пояснює прагнення М. Грушевського повернути часи Центральної Ради банальним бажанням влади.

У другому томі «Щоденника» знаходимо інформацію про політичну діяльність М. Грушевського в еміграції. Особливо багато записів про причини й обставини повернення історика та його однодумців по есерівській партії до України.

Відомим громадським діячем кінця XIX – початку XX ст. був Євген Чикаленко. Його спогади та щоденникові нотатки теж є цінним джерелом інформації про події української історії. Більша частина рукописного оригіналу щоденника зберігається в Музеї-Архіві Української Вільної Академії Наук ім. Дмитра Антоновича в Нью-Йорку (США). Щоденник Є. Чикаленко вів, починаючи з 1907 р. і до своєї смерті у 1929 р. Більша його частина вже опублікована. Зокрема, у 2005 р. у видавництві імені Олени Теліги (Київ – Нью-Йорк) вийшли друком щоденникові записи за 1919-1920 роки, а у 2011 р. у київському видавництві «Темпора» було опубліковано нотатки за 1918-1919 роки. У цих виданнях щоденника знаходимо і відомості про партійну діяльність М. Грушевського. Описуючи часи Центральної Ради, Є. Чикаленко відзначає прихильність М. Грушевського до есерівської партії і критикує його за це. Загалом можна помітити, що автор і не намагається приховати свого неприхильного ставлення до партійної діяльності М. Грушевського у часи Директорії й у період вимушеної еміграції історика.

Надзвичайно багато цінної інформації про зв'язки М. Грушевського з есерами знаходимо у щоденникових записах одного з лідерів УПСР Микити Шаповала. Наприклад, у конспекті споминів «Мій шлях» автор згадує есерівську конференцію, яка відбувалась у січні 1919 р. У ній приймав участь і М. Грушевський.

У наступній праці «Моя хроніка», яка охоплювала події життя М. Шаповала з 1919 по 1929 р., автор зробив деякі записи про еміграційну діяльність М. Грушевського, які переважно стосувались питання реемігрції славетного вченого.

Але найбільшу джерельну цінність у питанні взаємозв'язку М. Грушевського та УПСР має написаний М. Шаповалом «Щоденник», оригінал якого у формі рукопису зберігається в особистому фонді М. Шаповала у ЦДАВО України. У 1958 р. в Нью-Йорку завдяки зусиллям С. Зеркаля вийшов друкований варіант щоденника, який охоплює період від 22 лютого 1919 р. до 31 грудня 1924 р. Відзначаємо, що М. Шаповал досить таки скрупульозно занотовував до щоденника різні події свого життя серед яких часто трапляються згадки про співпрацю М. Грушевського з есерами. Вперше про відомого історика у «Щоденнику» згадується з приводу подій березня 1919 р. у Кам'янці-Подільському, коли там було створено Комітет охорони республіки, який перебував в опозиції до Директорії. Певний зв'язок з цими подіями мав на думку М. Шаповала і М. Грушевський.

Потрібно відмітити, що автор «Щоденника» робить численні записи про те, як представники есерівської партії, у тому числі і М. Грушевський, намагались з'ясувати для себе, якої політичної лінії потрібно дотримуватись в умовах еміграційного життя, якими повинні бути першочергові партійні завдання та форми діяльності. Також бачимо у тексті «Щоденника» багато повідомлень про діяльність колишнього голови Центральної Ради у ролі лідера есерівських організацій за кордоном. Крім того, М. Шаповал залишив дописи про ситуацію з поверненням історика до України. Загалом ставлення М. Шаповала до політичної діяльності М. Грушевського є дуже негативним.

Критично ставився до партійної діяльності М. Грушевського і член УПСР, Яків Зозуля, щоденник якого зберігається у його особистому фонді 3878 у ЦДАВО України. Негативно оцінюється політика Закордонної Делегації УПСР (ЗД УПСР), яка очолювалась М. Грушевським. Групі Грушевського приписується «радянофільство». Автор вважає, що саме діяльність ЗД УПСР роз'єднує есерівську партію в еміграції. М. Грушевський майже не згадується у контексті його співпраці з УПСР. Але про те, що такі зв'язки між істориком та есерами дійсно були (і Я. Зозулі про них було безперечно відомо) свідчить той факт, що саме М. Грушевському автор щоденника написав листа «Не руйнуйте партії». У ньому Я. Зозуля намагався переконати М. Грушевського змінити ідеологічні засади діяльності ЗД УПСР, що, звісно, історик не міг зробити, якби не був лідером цієї групи есерів-емігрантів.

У 1983 та 1986 роках у часописі «Український історик» під назвою «Записна книжечка О. Жуковського з 1919 року» були надруковані записи відомого діяча есерівської партії Олександра Жуковського, який був членом ЗД УПСР й одним з однодумців М. Грушевського. На думку Марка Антоновича, який написав вступний коментар до цього документу, нотатки можна поділити на три

групи: повідомлення з Парижу про хід мирних переговорів, які автор у формі двох листів вислав М. Грушевському, власне щоденник О. Жуковського та різні записи і замітки. У щоденникових дописах автора знаходимо підтвердження тому факту, що славетний історик станом на 1919 рік здійснював активну політичну діяльність в якості фактичного лідера есерів-емігрантів, не будучи при цьому членом УПСР.

Є згадки про партійну діяльність М. Грушевського й у щоденнику Юрія Тищенка (Сірого), знаного українського видавця. Він теж з осудом ставився до політичної діяльності славетного історика в еміграції та не схвалював його нібито прорадянського курсу. Негативні оцінки Ю. Тищенка напевно пояснюються тим, що він належав до іншого політичного табору, адже у 1919-1921 рр. автор входив до Закордонної групи Української комуністичної партії, лідером якої був В. Винниченко, а з 1922 р. співпрацював з журналом «Нова Україна», де головним редактором був М. Шаповал.

Відомий український громадсько-політичний діяч, Сергій Єфремов, вів щоденники з 1923 по 1929 роки. Довгий час вони зберігалися в архіві Комітету державної безпеки України, а у 1990 р. були передані до Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. У 1997 р. «Щоденники» С. Єфремова були вперше видані друком. У них ми знаходимо кілька яскравих дописів, які дають уявлення про те, як С. Єфремов ставився до повороту М. Грушевського до радянської України у 1924 році. Можемо бачити, що для автора характерне негативне ставлення, як до політичної діяльності М. Грушевського, так і його людських якостей.

Розглянувши та проаналізувавши зміст щоденників діячів революційного часу слід відзначити їх значну інформативність щодо співпраці М. Грушевського й УПСР. Особливо це стосується періоду Директорії й еміграційної доби діяльності історика. Але варто наголосити, що на відміну від описаних подій, дат, фактів співпраці М. Грушевського й УПСР, які відзначаються високим ступенем достовірності, слід обережно ставитись до тих оціночних суджень, якими сучасники славетного історика супроводжували свої щоденникові записи, адже більшість з них були його політичними опонентами, а також мали не надто гарні особисті стосунки з М. Грушевським.

КНЯЗЬ І КОРОЛЬ РУСІ ДАНИЛО РОМАНОВИЧ В ІСТОРИЧНІЙ УЯВІ ГАЛИЦЬКИХ УКРАЇНОФІЛІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.

Назарій Христан
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, аспірант
Україна, 58029, м. Чернівці, вул. Небесної Сотні, 4Б
e-mail: byzantinische@gmail.com

Одним із найскладніших питань, які виникають на тлі вивчення історії пам'яті про князя та короля Данила Романовича – широке поширення різних образів цієї постаті. В українській культурній пам'яті образ правителя пройшов крізь різноманітні форми пригадування. Від літописного князя Данила – до радянського західноукраїнського героя-патріота, борця із «німецькими псами-рицарями» Данила Галицького, та, врешті, до короля Русі Данила Романовича. Різноманітні прояви пригадування середньовічного володаря можна інтерпретувати як джерело формування концептів колективної ідентичності у культурній пам'яті. Одними із таких проявів стали історичні уявлення галицьких русофілів, яким вдалося створити стійкий образ «Данила Галицького» у свідомості українського суспільства тієї епохи та розпочати боротьбу за присвоєння та стилізацію образу володаря винятково Галицькій землі.

Процес зародження українофільського руху, який дав початок формуванню загальних уявлень «власного» українського минулого, повинен був сприяти поверненню до історичної дійсності. Деклішованій русофільській «галицькості» Данила Романовича місця не було. Образ правителя зберіг своє значення для українофільського бачення минулого. Однак не як історичний «rex Russiae» і не як Данило Романович – володимирський, київський князь і король Русі. Представники українського національного інтелектуального руху Галичини запозичили до свого історичного наративу саме русофільського «Данила Галицького» та спробували використати цей образ для формування своєї концепції української історії Русі. Підстави такої тривалої та стійкої традиції некоректного найменування короля Русі, його трансформацію в українського національного героя досі є нез'ясованими. Авторитетність і наукова кваліфікація багатьох тогочасних вчених зіграли злий жарт із нащадками, які жод-

ним чином не ставили собі за мету з'ясувати генезис «галицькості» володаря й особливості його ідейної репрезентації, продовживши конструювати образ «Данила Галицького» у суспільній свідомості українців. І, тим самим, зберігати тенденції несвідомо сфальшованої історії й культурної неповноцінності у сучасності.

Початки українофільського ідейно-культурного руху потребували чіткої концептуалізації власного минулого. Це, у свою чергу, зумовлювало численні спроби написання національної історії та пошуку своїх українських героїв минулого. Перші реальні спроби залучення образу короля Русі Данила Романовича до історичного наративу галицьких українофілів належать Олександру Барвінському. Історик чудово розумів необхідність єдиної цілісної концепції історії України, що вилилось у видання «Ілюстрованої історії Русі від найдавніших до нинішніх часів». Цю книгу дослідники вважають одним із найбільших досягнень українофільської історичної науки. Робота носить логічний, змістовний та ідейний характер, охоплює великий хронологічний проміжок – від витоків Русі до середини XIX ст. Власне «Ілюстрована історія» стала першим найбільш досконалим варіантом українофільського національного бачення минулого. Вся справа у тім, що О. Барвінський розглядав давньоруський період рівноправним за своєю історичною цінністю козацькій добі. Такий підхід кардинально відрізнявся від традиційних народовських концепцій історії.

Перший важливий висновок, який можна зробити читаючи «Ілюстровану історію» Барвінського, це прагнення створити видимість неперервного історичного процесу. *«Наша»* Галицька земля та *«наші»* галицькі люди однаковими формами згадуються як у XII ст., так і в XIX ст. Історик формує свій пантеон уже українських героїв, чільне місце серед яких посів і Данило Романович. Однак перед нами не інтерпретація літописного героя, а радше його русофільська форма. Про споконвічну «галицькість» володаря О. Барвінський зазначає ще у 1223 р.: «Перший раз з'явилися Татари на Руси 1223 р. і побили руских князів над рікою Калкою, де також хоробро боров ся і Данило Галицкий».

Важливою рисою образу Данила була його трансформація у культурному вимірі на загальноукраїнського (у русофілів – «общеруского») героя. Барвінський став першим дослідником, який наважився окреслити діяння Данила Романовича поза межами Галичини: «Данило був не лише хоробрим лицарем, І але й розумним політиком, дбав щиро і безнастанно про добро руского народу і тим з'єднав собі его любов, як перед ним Володимир Мономах».

Намагаючись зрозуміти образ короля Русі в уяві історика-українофіла, помічаємо відверте захоплення життям Данила. У першу чергу його державницькими досягненнями та чіткою централізаторською політикою. Такі мотиви простежуються при оцінці політичної ситуації усіх південно-руських земель. О. Барвінський відверто засуджував централізаторські прагнення київських Рюриковичів починаючи з часів Володимира Святославича. А сюжети присвячені володимирсько-суздальським князям та їх аналогічним діям взагалі названо «азіатським деспотизмом». Однак централізаторська політика Данила Романовича відверто імпонувала історику, який раз за разом із захопленням описував формування Галицько-Волинської держави: «Щоби Русь могла стати міцнішою, треба було, щоби в ній панував один рід княжий, а всі інші князі йому підлягали. Тому то заходився Данило, щоби інші руські землі підгорнути під свою владу».

Дослідник впевнено стверджував, що володар «з'єднав під своєю рукою всі майже землі, у котрих жили русини. Це була найбільша на той час держава в Європі». Така відверта ідеалізація Данила та його політики відкрито суперечила політичним поглядам історика. Адже О. Барвінський все ж був відвертим демократом за своїми переконаннями, самодержавство у роботах Барвінського було неприйнятним політичним елементом. Тоді, як пояснити такий фанатизм у наративі присвяченому Данилові? Відповідь знаходимо у його нарисі зародженню держави Романовичів. Барвінський чітко наголошував на ключовому моменті у його українофільській концепції – здобуття Романом Мстиславичем Київського князівства: «Але Роман злучив під своєю владою не лише Волиньску і Галицку землю (Галицко-володимирске князівство). загорнув також Київщину і з того часу Київ перестає бути осередком Руси, а вся вага перехиляє ся на Галич».

В описі політичної біографії Данила Романовича були помітні риси українофільського дискурсу «Україна і Росія», який стала одним із основних мотивів даного напряму. Барвінський прагнув показати перевагу культурного розвитку української держави Данила над російською Володимиро-Суздальщиною. Вбачав описану вище «темноту» Московії та «європеїзацію» Галицько-Волинської держави відносно татарської залежності. Різкий контраст зображений істориком полягав у прийнятності московo-суздальських князів залежності від ординських ханів, які використовували цей зв'язок задля зміцнення своїх деспотичних «азіатських» позицій. Держава Данила пішла зовсім іншим шляхом розвитку. Усвідомлюючи набагато вигідніше географічне становище у контексті конфліктів із

татарами: «Данило не міг і цього приниження стерпіти» і шукав шляхів щоб «визволитися з-під цього соромного ярма татарської орди» при допомозі коаліції саме європейських держав». Під знаком «європейського» вибору Данила пройшов увесь нарис біографії володаря. Сповідуючи україно-фільські ідеї Барвінський був впевнений у тому, що «коли Данила так високо поважали тодішні люди, то певно, що тепер кожен русин щиро буде шанувати й поважати найсвітлішу особу стародавньої Русі».

Винайдення феномену «українського П'ємонту» зумовило поступове зміщення центру національного руху до Галичини. Концепт «Данила Галицького» став особливо привабливим у колах місцевих патріотів. Українська національна ідея Наддніпрянщини хоча й запозичила до свого історичного наративу русофільського Данила, все ж активно використовувала козацький міф. Однак це виявилось не прийнятним моментом для галичан. Останнім важливо було сформувати свою концепцію минулого яке б історично єднало Галичину наддніпрянською Україною. Популяризація праць О. Барвінського вирішувала цю проблему. Адже національне забарвлення Данила Романовича створене істориком сприяло тому, що галичани отримували свою частину славетного минулого у загальному наративі української національної історії. Назва держави Данила – Галицько-Волинське князівство орієнтувало на те, що центром була саме Галичина, а Волинь стала периферією. Відповідно король Русі, незважаючи на свій володимирський (волинський) слід, переносився до галицької пам'яті.

Виходячи із таких обставин, можемо припустити, що запозичення русофільського образу «Данила Галицького» вирішувало одразу дві проблеми. Перша з яких – «галицькість» суверенного володаря сприяла відчуженню антагонізму великопольського минулого у Галичині. І, відповідно, Данило Галицький як король Русі – історично єднав західноукраїнські землі та Наддніпрянщину.

ПЕРСПЕКТИВИ ВІДНОСИН УКРАЇНИ З ПІВНІЧНО-АФРИКАНСЬКИМИ КРАЇНАМИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ГОЛОСУВАННЯ «УКРАЇНСЬКОЇ» РЕЗОЛЮЦІЇ У ГА ООН

Жанна Шаловинська
Чорноморський національний університет імені Петра Могили, студент магістеріуму
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10
e-mail: raiter063@gmail.com

Незаконна анексія Російською Федерацією Криму та збройна агресія на Сході України, вже трансформувала фундаментальні принципи сучасного міжнародного порядку та співвідношення сил у рамках системи міжнародних відносин. У цьому контексті особливої актуальності набувають дослідження позицій окремих держав і регіонів світу у рамках триваючих трансформаційних процесів.

Базові підходи до розвитку відносин України з країнами Африки закладено у головних завданнях зовнішньополітичної стратегії нашої держави, які полягають в її входженні у світові політичні, економічні й інші процеси як учасниці нової глобальної системи міжнародних відносин. Важливість Африканського континенту для України зумовлюється тим, що завдяки вагомому представництву у міжнародних організаціях ці держави здобули вагомий вплив на світовій арені, а тому, як зазначає О. Івченко, африканський напрям надзвичайно перспективний для української держави.

«Українська криза» створила підґрунтя для того, щоб, як зазначив міністр закордонних справ України П. Клімкін, Україна надала імпульсу відносинам з державами Африки. Такий висновок був зроблений у контексті перебування з дводенним візитом у столиці Сенегалу – Дакарі у рамках участі в 15-му Саміті Міжнародної організації франкофонії, в якій Україна має статус спостерігача. Важливість для України підтримання міжнародних відносин з африканськими державами у сучасних умовах підкреслює і колишній президент України В. Ющенко, який в одному з інтерв'ю зазначив: «Ми могли б грати важливу роль в Африці. У нас є багато що запропонувати один одному».

Саме прагматизація взаємовідносин і зіграла ключову роль у формуванні зовнішньополітичних позицій держав Північної Африки щодо подій, які відбуваються у Криму та на Сході України. Варто відзначити, що індикаторами цих позицій стали не тільки офіційні заяви посадовців окремих африканських держав, але й заяви у рамках міжнародних організацій (до прикладу, позиції африканських держав-непостійних членів Ради Безпеки ООН) та голосування щодо резолюцій на Генеральній Асамблеї ООН (до прикладу, Резолюції 68/262 від 27 березня 2014 р. щодо територіальної цілісності України). У цьому контексті варто розглянути особливості цих зовнішньополітичних позицій держав і визначити можливі фактори, що визначають характер таких позицій.

О. Ярошко справедливо відзначає, що вступаючи у дво- і багатосторонні відносини, африканські країни прагнуть забезпечити національні інтереси, пріоритети яких визначаються їхніми соціально-економічними, політичними та культурними особливостями і покликані забезпечувати безпеку, у тому числі суверенітет і територіальну цілісність і сприяти національному розвитку.

За результатами голосування резолюції 68/262 від 27 березня 2014 р. щодо територіальної цілісності України:

- «За» відповідну резолюцію проголосували 100 країн-членів ООН, включаючи авторів постанови, у тому числі Лівія та Туніс;
- «Проти» проголосували 11 країн, у тому числі Судан;
- 58 країн-членів ООН на чолі з Китаєм утримались під час голосування, у тому числі Алжир, Єгипет. Відсутніми на голосуванні були у тому числі представники Королівства Марокко.

Чітким сигналом підтримки Тунісом і Лівією державного суверенітету та територіальної цілісності України у межах визнаних міжнародною спільнотою кордонів стало голосування на підтримку резолюції ГА ООН «Територіальна цілісність України» від 27.03.2014 р., якою не визнається анексія Автономної Республіки Крим Російською Федерацією. Туніс і Лівія стали одними з небагатьох арабських країн, які підтримали згадану резолюцію ГА ООН.

Щодо нейтральної позиції Алжиру та Єгипту необхідно зазначити таке. Радянський Союз відіграв важливу роль у справі деколонізації Африки, а Росії як правонаступниці на міжнародній арені відійшов «капітал» симпатій мешканців цих країн. В останні роки Росія запроваджувала багатовимірний підхід зовнішньої політики щодо Африки, що поєднував геополітичні пріоритети з геоекономічним порядком денним. Російсько-африканські відносини у пострадянський період набули форми «розумного прагматизму», а дипломатичні відносини між ними стали «економізованими». Наразі Російська Федерація є стратегічним економічним партнером для Алжиру та Єгипту. Такий підхід створив і створюватиме загрозу щодо негативного впливу цього фактора на позиції держав Африки щодо України.

Причинами голосування «проти» Суданом можуть бути ціла низка власних претензій до світового співтовариства, що значною мірою вплинуло на сприйняття цієї країни ситуації в Україні, у тому числі наявність власного затяжного військового конфлікту. Невирішений територіальний конфлікт Судану виник у 2012 р. після суверенізації Південного Судану та набув форми військового протистояння, у результаті якого загинуло 1,5 тис. громадян.

Таким чином, приймаючи рішення щодо голосування «української» резолюції, кожна країна здебільшого керувалася власною ідеологією чи інтересами урядів, а не реальною ситуацією в Україні чи проблемами глобального значення. З іншого боку, цілком очевидним є факт формування поліцентричної системи світоустрою. Доволі влучним є визначення М. Сунгуровського про те, що українсько-російський конфлікт спровокував початок перегляду світового порядку та глобального балансу сил, де «…на одному полюсі та на чолі цього процесу опинилися США у союзі з ЄС; на іншому полюсі – Росія в оточенні держав з подібними авторитарними режимами».

ПЕРША ЗАКУПІВЛЯ ЗЕРНА СРСР У США ЯК НАСЛІДОК ЗЕРНОВОЇ КРИЗИ 1963 р. НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

Олександр Шарін
Миколаївський національний аграрний університет, старший викладач
Україна, 54020, м. Миколаїв, вул. Георгія Гонгадзе, 9
e-mail: sharin@mnau.edu.ua

На початку 1960-х рр. колгоспи повинні були складати не лише річні, а й перспективні (на п'ять і сім років) плани розвитку господарства. Зазначені явища мали певну причину, що полягала у затвердженні старих стереотипів у свідомості як керівників усіх рангів, так і конкретних виконавців. Виходячи із завдань п'ятирічного плану, складали проекти річних планів за галузями.

Проте наявні кліматичні умови повністю не враховувалися. Посухи влітку та морози взимку робили свою справу. У 1962 р. відповідно до архівних матеріалів і наукових досліджень Україна не дібрала товарного зерна, а сувора зима і засуха 1963 р. стали причиною неврожаю того року. Відповідно, у 1963 р. СРСР уперше змушений був закупити зерно у Сполучених Штатів Америки.

За архівними документами державного департаменту США, які проаналізував автор представленої роботи, встановлено, що даній угоді передувала низка подій. 1 жовтня 1963 р. відбулося засідання державного департаменту США, на якому обговорювалося питання продажу пшениці СРСР. У нараді взяли участь Президент США Джон Кеннеді, міністр сільського господарства США Орвіл Фріман, виконувач обов'язків держсекретаря й американський дипломат Джордж Бал, міністр торгівлі Лютер Ходжес, заступник міністра оборони Розуелл Гілпатріч, особистий помічник Президента Роберт Мерфі, директор ЦРУ Маршалл Картер, Вільям Гарріман – посол за надзвичайними дорученнями.

Міністр сільського господарства США О. Фріман подав на розгляд інформацію про групу зернових трейдерів, які зацікавлені у продажу пшениці США для СРСР, з урахуванням канадсько-радянських переговорів щодо пшениці. Звернувши особливу увагу на закупівлю СРСР борошна у Західної Німеччини, відфільтрованого від пшениці, яку США продала західним німцям. Він повідомив, що у США в наявності достатньо надлишку пшениці, щоб продати три мільйони тонн і Радянський Союз зацікавлений у цій угоді, якщо Президент дозволить її укласти. Наголошувалося, що Радянський Союз має необхідність у придбанні пшениці на суму у розмірі від 150 до 200 мільйонів доларів за тогочасними цінами (приблизно 3 мільйони тонн). О. Фріман додав, що США не має жодних ознак того, що СРСР зацікавлений у придбанні інших товарів, таких, як бавовна або нафта.

Після аналізу позитивних і негативних наслідків угоди між СРСР і США, виконуючий обов'язки держсекретаря й американський дипломат Д. Баль надав звіт щодо можливих ризиків угоди продажу пшениці. Із міжнародної політичної точки зору він позитивно оцінював те, що:

- купівля СРСР великої кількості пшениці доводила провал теорії комунізму. Радянська система не спромоглася забезпечити достатньою кількістю хліба своїх громадян і тим порушує власні принципи (не мати торгових відносин із США), щоб задовольнити свої потреби в їжі;
- купівля пшениці у США вимагала перерозподілу радянських ресурсів від зброї до їжі;
- США мали отримати зайвий привід оголосити «світу» про голод у СРСР.

Наводилися також контраргументи, проти угоди щодо продажу пшениці:

- Радянський Союз мав власні зернові ресурси і тому не було абсолютно потреби пшениці у США;
- частина пшениці, яку мали продати до СРСР, могла бути доставлена до держав радянських супутників, що збільшило б політичний авторитет СРСР, а, відповідно, і залежність слабко розвинених країн від нього.

Незважаючи на тривалі дискусії, які включали аналіз економічних, військових і політичних аспектів між СРСР та США, було погоджено угоду на поставку чотирьох мільйонів тонн (близько 150 мільйонів бушелів) пшениці США. Це ознаменувало першу комерційну транзакцію зерна між двома країнами з часів революційних подій 1917 р.

26 грудня 1963 р. представники американської Continental Grain Company підписали і договір про постачання 700 тисяч метричних тонн пшениці – саме на такий обсяг поставок кожної з шести найбільших американських компаній була видана ліцензія американським урядом (із можливістю збільшення до 1 мільйона тонн за рахунок зменшення квот інших компаній). У січні, отримавши нову ліцензію, компанія Continental довела обсяг поставок до 1 млн. тонн і 28 січня 1964 р. почала відвантаження зерна для СРСР, а вже 21 лютого 1964 р. перші 6500 тонн пшениці було доставлено до порту Одеси.

Обсяг виробництва продукції сільського господарства та його переробки залежить від багатьох факторів, серед яких є ефективне використання створеного сортового потенціалу та врахування природної зони області. Миколаївська область включала: північний степ, центральний степ, південний степ, південний степ сухий. Одеській області притаманний лісостеп, центральний степ, південний степ, чорноморсько-дністровський степ, придунайський каштановий степ. Херсонщина включала південний степ і каштановий степ.

Природні ресурси мають безперечний вплив на врожайність. Одним із основних факторів, які визначають диференціалізацію сільськогосподарського виробництва та продуктивності землеробства, є теплові ресурси. Показники умов теплозабезпеченості можна розділити на величини, які характеризують рівень термічного режиму та забезпечення території тепловою енергією. Термічний режим зумовлений особливостями приходу сонячної радіації, атмосферної циркуляції та характером поверхні ґрунту, що підстилає. Це один із факторів, що визначає характер погодних процесів, а також регулює фізіологічні та біохімічні процеси, які відбуваються у рослинному ґрунті. Продуктивність рослин суттєво залежить від рівня температури.

Також умови вологозабезпеченості являють собою важливий фактор життєдіяльності рослин і

часто лімітують отримання високих і стабільних урожаїв. Головною особливістю цього фактора є те, що деякі характерні його величини (вологість ґрунту, вологість повітря під час посіву) можливо змінити за допомогою агротехнічних і меліораційних заходів й у такий спосіб покращити умови вирощування сільськогосподарських культур. Дні, коли відносна вологість повітря менше 30 відсотків, вважаються посушливими. Частіше за все вони мають місце у південних районах зрошування, зокрема, на Півдні України.

Основним джерелом вологозабезпеченості земної поверхні є атмосферні опади, які випадають у краплинноріджій формі чи твердій фазі та мають товщину шару води у певній кількості міліметрів. Режим опадів характеризується такими показниками, як вид, кількість і інтенсивність їх статистичних характеристик, кількість днів із опадами різної кількості.

З усіх метеорологічних величин кількість опадів – одна з найбільш змінюваних у просторі та часі. Характерною особливістю просторового розподілу опадів є велика плямистість їх випадіння, особливо зливних, які в окремих пунктах досягають, а іноді і перевищують абсолютний місячний показник.

Важливою характерною умовою вологозабезпеченості південних областей України є показники інтенсивності та повторюваності посушливих явищ: тривалість і повторюваність бездощових періодів, тривалість, повторюваність та охоплення території засухи, кількість днів та інтенсивність суховіїв.

Бездощовим періодом або посухою називають період, коли протягом 10 і більше днів опадів не було зовсім чи їх добова кількість не більше за 1 мм. За мінімальну кількість опадів, які переривають бездощовий період після десяти таких днів, вважають 5 мм, якщо ці опади випадають протягом одного-п'яти днів.

Автором тез був зроблений аналіз кліматичних умов у період 1961-1970 рр., а саме середньомісячної мінімальної та максимальної температур повітря, кількість опадів в одній із досліджуваних областей Півдня України, зокрема, в Одеській області, оскільки помісячних даних за 1963 р. по інших областях немає, – є або зведені дані за 1961-1965 рр., або ж дані окремо за 1961 р., 1964 р., 1965 р. тощо, відповідно до яких відбувалося тільки збільшення врожайності як зернових культур загалом, так і пшениці зокрема.

Проведення аналізу середньомісячної кількості опадів у період із 1961 по 1970 рр. включно, дозволило визначити середню кількість опадів за цей період, а після враховувати відхилення щодо опадів (аномальна кількість опадів). Виходячи із отриманих даних, можемо зробити висновок, що 1962 р. та 1963 р. дійсно були посушливими та могли спричинити різкий спад урожайності. Але аналіз також доводить, що 1964-1966 рр. були не менш несприятливими для великого врожаю. Проте наведені статистичні цифри переконують, що вже 1965 р. було зібрано у 7 разів більше пшениці, аніж у 1964 р., що дозволяє припустити вірогідність приписів, які з'являються за правління Л. Брежнєва, та спробу дискредитувати М. Хрущова для усунення його з посади.

Як зазначається у всіх джерелах, закупівля пшениці СРСР викликана неврожаєм через кліматичні умови, а саме посухою. Слід зазначити, що відповідно до статистичних даних по Одеській області, виробництво (валовий збір) зернових культур, зокрема озимої пшениці, у період 1962-1964 рр. різко зменшилося. У подальшому з 1965 р. валовий збір зернових культур (зокрема озимої пшениці) збільшився до рівня 1961 р. Наприклад, 1962 р. було зібрано 2365 тис. тонн зернових культур, 807,5 тис. тонн склали державні закупівлі, у тому числі пшениці – 653 тис. тонн, із них 304,8 тис. тонн склали державні закупівлі. Наступного року зібрано 1599 тис. тонн зернових культур, що складало лише 67,6% попереднього врожаю, 773,0 тис. тонн склали державні закупівлі, зокрема пшениці 461 тис. тонн, що складало лише 57,0% попереднього врожаю, із них 208,9 тис. тонн склали державні закупівлі. А у 1964 р. було зібрано 1757 тис. тонн зернових культур, що нібито висвітлювало покращення валового збору, але, якщо брати озиму пшеницю, то її зібрали лише 228 тис. тон., що склало 49,4% від врожаю попереднього року, лише 34% від 1962 р. Тобто за три роки, майже утричі менше було зібрано озимої пшениці. У подальшому 1965 р. зернових культур було зібрано 2486 тис. тонн, 1966 р. – 2339 тис. тонн тощо, відповідно озимої пшениці було зібрано 1512 тис. тонн у 1965 р. та 1208 тис. тонн у 1966 р. відповідно.

Підтвердженням неврожаю на Миколаївщині слугують статистичні показники валової продукції сільського господарства, які різко скоротились у період з 1963-1964 рр. Якщо вся валова продукція сільського господарства 1962 р. становила 610,4 млн. крб., то 1963 р. – 444,2 млн. крб., зокрема 227,6 млн. крб. землеробство, та 490,5 млн. крб. 1964 р. зокрема 290,3 млн. крб. землеробство, а вже 1965 р. – 612,5 млн. крб., зокрема 317,3 млн. крб. землеробство. У відсоткових показниках темпи росту валової продукції скоротилися у 1963 р. на 13,7% до 1960 р., у 1964 р. на 4,7%.

Якщо ж для порівняння брати у цілому виробництво та державні закупівлі зерна по УРСР, то у більшості статистичних щорічників і друкованій літературі, наприклад, у статистичному щорічнику «Народне господарство Української РСР в 1985 році» наводиться таблиця «Динаміки виробництва і державних закупок основних сільськогосподарських продуктів в УРСР за 1961-1985 рр.» роки, за якими подаються дані, поділені за п'ятирічним принципом (1961-1965 рр., 1966-1970 рр.). Відповідно аналіз даних показників не завжди відповідає реаліям. За таким хронологічним розподілом, без аналізу по роках, можна припустити стабільне зростання як виробництво зерна та його державних закупівель. Наприклад, у період з 1961 по 1965 рр. показується середнє виробництво зерна за рік по УРСР 29 348 тис. т, у той же час державні закупки складали 11 010 тис. т. У порівнянні за період із 1966 по 1970 рр. середнє виробництво зерна за рік по УРСР зросло до 33 362 тис. т, а державні закупівлі склали 11 118 тис. т.

ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ У ПРОЦЕСІ ІНТЕГРАЦІЇ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ

Анюта Швець
Чорноморський національний університет імені Петра Могили, студент магістеріуму
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10
e-mail: anna.shvets18@bk.ru

Інтеграційні процеси, що відбуваються в Європі, торкаються й сфери освітніх послуг. Розвиток процесів глобалізації й інтернаціоналізації світового господарства вимагає від вищої освіти підготовки професійних кадрів, здатних ефективно працювати в умовах змін глобальної економічної системи. Швидкі соціально-економічні зміни в суспільстві задають нові параметри функціонування системам вищої освіти й водночас ставлять нові завдання. В останні роки провідні країни почали перетворення у своїх системах вищої освіти, які іноді переходять у глибокі реформи.

Інтеграційним процесам у сфері освіти присвячено роботи багатьох українських і зарубіжних авторів. Серед них слід виділити роботи П. Скотта, Ф. Альтбаха, Л. Одерія, Л.А. Вербицької, О.В. Сангінової, В.С. Журавського, М.О. Згуровського, М.Ф. Степка.

З урахуванням вищесказаного ставимо за мету визначення пріоритетних напрямів розвитку вищої освіти в Україні щодо її інтеграції в умовах глобалізації до світового освітянського простору.

Сьогодні важливість освіти й освітнього співробітництва у розвитку та зміцненні стійких і демократичних суспільств стало універсальною та першорядною цінністю. Освіта є пріоритетною турботою урядів усіх європейських країн, але структури систем освіти суттєво відрізняються як у межах країн, так і між країнами. Досвід європейських країн з інтеграції освітнього простору підтримується багатьма країнами світу, який свідчить, що інтеграція на ринку освітніх послуг здійснюється на усіх рівнях освітнього простору – від університетів до міністерств.

Можна виділити три основних напрями інтеграції ринків освітніх послуг:

1. Підписання Великої хартії університетів;
2. Створення Зони європейської вищої освіти (Болонський процес);
3. Програми ЄС зі співробітництва у сфері освіти.

Сучасним основним напрямом інтеграції ринків освітніх послуг є підписання Болонської декларації щодо створення Зони європейської вищої освіти, яка є системою, де національні особливості та загальні інтереси можуть взаємодіяти і підсилювати один одного для вигоди Європи, її студентів і громадян у цілому.

Програма дій щодо реалізації положень Болонської декларації у нашій країні передбачає:

- перехід до динамічної ступеневої системи підготовки фахівців, що дасть змогу задовольняти можливості особистості у здобутті певного освітнього та кваліфікаційного рівня за бажаним напрямом відповідно до її здібностей і забезпечити її мобільність на ринку праці;

- формування мережі вищих навчальних закладів, яка за формами, програмами, термінами навчання та джерелами фінансування задовольняла б потреби кожної людини і держави у цілому;

- підвищення освітнього та культурного рівня суспільства, створення умов для навчання впродовж усього життя;

- впровадження у системі вищої освіти і науки України передового досвіду розвинутих країн світу

та її інтеграція у міжнародне науково-освітнє співтовариство;

- пошук рівноваги між масовою фундаментальною й елітарною освітою, з одного боку, та вузькою спеціалізацією і професіональною досконалістю, з другого.

У сучасних умовах головним завданням розвитку та вдосконалення вищої школи є подальше підвищення якості підготовки спеціалістів. Тому підготовка висококваліфікованих спеціалістів є не тільки умовою, а й активним чинником прогресивних змін елементів продуктивних сил і прискорення науково-технічного прогресу та розвитку виробництва країни.

Враховуючи швидкий темп зміни знань, одноразове навчання вже не може забезпечити належну кваліфікацію фахівцю від закінчення навчального закладу до настання пенсійного віку. Високотехнологічне виробництво вимагає поновлення освітнього рівня робочої сили декілька разів протягом людського життя. Тому раз на 5-10 років працівники мають проходити підготовку та перепідготовку. Навчання протягом усього життя також є суттєвим елементом європейського простору вищої освіти.

Необхідно забезпечити і конвергенцію освітніх програм з метою їхньої відповідності європейським стандартам, що підвищить доступ студентів до одержання освіти та практичної підготовки за кордоном. Участь в інтеграційному процесі на ринку освітніх послуг полягає у впровадженні європейських норм і стандартів в освіті та науці України, поширенні власних культурних і науково-технічних здобутків.

Освіта як процес, що має тривати протягом усього життя, зумовлює диверсифікацію державних інвестицій у вищу освіту з акцентом на прискорений розвиток національних програм перепідготовки та підвищення кваліфікації. Інтереси самої держави потребують якнайшвидшої адаптації свого робочого персоналу до інформаційної та комп'ютерної революції, диверсифікації ринків праці.

Реформування не може бути формальним, воно має забезпечити глибинні перетворення нашої освіти і науки. Звичайно, інтегруючись в Європу, ми не зможемо уникнути фактичної уніфікації вітчизняної науки й освіти.

У свою чергу, участь у Болонському процесі надасть українському ринку освітніх послуг такі переваги: підвищення якості національної вищої освіти на основі впровадження загальноєвропейських вимог до освітніх програм і процедур, критеріїв атестації й акредитації вищих навчальних закладів; поширення академічної мобільності студентів і викладачів; значне зростання можливостей студентів слухати курси у різних університетах світу; розширення можливості експортувати українські освітні послуги та підвищити їх конкурентоздатність у світі на основі визнання дипломів про вищу освіту; стимулювання розвитку національних освітніх ресурсів і ринків праці.

ІСТОРІЯ КИЄВА В МАТЕРІАЛАХ ПОЛЬСЬКИХ ЕНЦИКЛОПЕДІЙ

Тетяна Якубова
Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, науковий співробітник
Україна, 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 62
e-mail: tanya.yakubova@ukr.net

Фонд іноземної літератури відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ нараховує 90 983 кн. од. польською мовою. У фонді літератури польською мовою зберігаються енциклопедії С. Оргельбранда, А. Вислицького, С. Платера. Особливої уваги заслуговує «Енциклопедія загальна» С. Оргельбранда (Orgelbrand S. «Encyklopedja Powszechna».T. I-XXVII. Warszawa, 1859-1867). Самуель Оргельбранд (1810-1868) – відомий польсько-єврейський книговидавець, який отримав освіту у школі равінів у Варшаві. У 1836 р. він відкрив невелику друкарню, яка з часом стала відомою у Польщі. Свою діяльність видавець С. Оргельбранд увінчав виданням великої енциклопедії «Encyklopedja powszechna» польською мовою, яка стала важливим джерелом наукової інформації з різних галузей знань, в тому числі з історії України. Енциклопедія нараховувала 27 томів, які були видані у 1859-1868 рр., а пізніше ще кілька разів перевидавались синами С. Оргельбранда.

Польська енциклопедія С. Оргельбранда містить наукові статті щодо історії міст України, які супроводжуються багатим історичним матеріалом та історіографічними відомостями. До регіональної історії України варто віднести статтю «Київ», («Kijów», T. VIII).

Стаття «Київ», («Kijów», T. VIII) залишається цікавою для сучасних дослідників, оскільки є поль-

ським науковим поглядом на історію Києва від стародавніх часів до XIX ст. У статті зазначається, що Київ найстаріше зі слов'янських міст, яке у 882-1169 роках стає столицею Русі, а пізніше головним містом Київського воєводства та Київської губернії. Місто розташоване на правому березі Дніпра. У ньому у X та XI століттях знаходилося 400 церков. Значна кількість мешканців сприяла розвитку торгівлі зі Сходом і Заходом.

Після опанування українських територій литовським князем Гедиміном, Київ перейшов під його владу. У 1471 р. після смерті Семена Олельковича, останнього князя з роду Гедимінів, Князівство Київське було перетворене на воєводство. Першим воєводою став Мартин Гаштольд. У 1516 і 1544 роках Київ отримав магдебурзьке право. На Люблінській унії у 1569 році Київське воєводство відійшло до Польщі та було відділено від князівства Литовського.

З 1686 р. Київ з прилеглими територіями належав Росії. З 1708 р. було запроваджено губернаторство та створена Київська губернія, до складу якої увійшли східна Україна та частина російських територій з 36 містами та 20 містечками.

Територія Києва складалась з трьох частин: старого Києва, або частини Софіївської, Печерська і Подолу. Старий Київ та Печерськ розташовувалися на горі . До них приєднувався Хрещатик – головна вулиця міста.

Нижче старого міста розміщувалась частина Києва, яка мала назву Подол. У південній частині Печерська знаходився знаменитий Києво-Печерський монастир (лавра) з катакомбами. У 1897 р. в місті мешкало 247 432 мешканця та було 60 церков між якими відзначався собор Святої Софії, який побудований у 1037 році на місці, де князь Ярослав розбив печенігів. Також місто мало один католицький костел і дві каплиці, одну лютеранську церкву.

Серед наукових закладів у статті відзначаються університет з бібліотекою, ботанічним садом, обсерваторією, духовна академія та семінарія, чотири гімназії, корпус кадетів. У місті побудовані арсенал, театр. Крім великого ярмарку , якій мав назву контрактів київських, що працював від 7 січня до 1 лютого, діяли ще п'ять менших. Головним пунктом торгівлі Києва залишався Подол, де був великий гостинний двір. У 1848-1851 роках на Дніпрі збудований один з найбільших в Європі мостів.

У статті надана бібліографія праць про Київ польською мовою: Zakrzewski «Oczerk istorji goroda Kijewa» (Rewel, 1836), «Letopis i opisanije gor Kijewa», (Moskwa, 1858), Semientowski «Kijew, jego światyni, drewnosti i dostopamjatnosti», (Kijów), Nachilewicz «Skazanie o nasielennych miestnostjach Kiewskoj gub», (Kijów, 1864).

Також розміщені фотографії: «Вид на старий Київ», «Золоті ворота в Києві», «Вид на Подол та Фроловський монастир».

Надається історична інформація про Київський повіт і Київську губернію. Київський повіт у XIX ст. займав територію 5 650 кв. км. Його землі були рівнинними з річками та багаті лісами та чорноземами. Головними річками були Дніпро й Ірпінь. Проживало 545 143 мешканця. Населення займалося сільським господарством, бджільництвом, рибальством.

Київська губернія мала кордони на півночі з Мінською губернією, на сході з Чернігівською та Полтавською, на півдні з Херсонською, на заході з Подільською та Волинською. Київська губернія у XIX ст. займала територію 50 999 кв. км. На 1897 р. вона нараховувала 3 576 125 чоловік. Переважно це були українці.

Київська губернія містила такі повіти: Радомиський, Київський, Канівський, Черкаський, Чигиринський, Сквирський, Бердичівський, Липовецький, Уманський, Звенигородський, Тарашчанский. Головними ріками були Буг та Дніпро. У Дніпро впадали Прип'ять, Тетерев, Ірпінь, Рось, Олшанка, Тясмин. У Буг впадали Синюха, Десна. Територія губернії була вкрита лісами, на півдні знаходились степи. Населення займалося сільським господарством, розводило коней. Промисловість виробляла цукор, олію, тютюн, смолу, дьоготь. Вартість промислової продукції на 1890 рік сягала 80 000 000 рублів. У 1890 році губернія мала 663 фабрики та 39 676 робітника. Перше місце займали фабрики по виробленню цукру та тютюну.

Відмічений том енциклопедії містить статтю «Київське велике князівство» («Kijowskie wielkie księstwo»). У статті зазначається, що Київське велике князівство, як окреме політичне утворення, сформувалося у 1054 році. Після поділу Русі між синами князя Ярослава, Київ був столицею руських земель до 1169 року, до часу коли місто здобули війська Андрія Боголюбського. З того часу столиця руських територій була перенесена до Володимира над Клязьмою.

У цьому томі енциклопедії розміщена стаття «Київське воєводство», («Kijowskie województwo»). У статті надана історична інформація про те, що Київське воєводство було створене як литовська

провінція у 1471 році. Землі воєводства відійшли до Польщі у 1569 році та простягалися по обидві сторони Дніпра. Після 1667, 1686 років вони стали належати Росії. Київське воєводство мало три повіти: Київський, Житомирський, Овручський. Воєводські сеймики відбувалися у Житомирі й Овручі. На гербі воєводства зображений білий ангел у червоному полі з голим мечем у правій руці. Останнім воєводою київським був П. Потоцький, а останнім каштеляном Йозеф Любомирський.

У відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ наразі зібрано повні комплекти 1-го, 2-го, 3-го і 4-го видань енциклопедії.

Енциклопедія Адама Вислицкого містить статті «Київ», («Kijów»), «Київське велике князівство», («Kijowskie W. Księstwo»). У статті «Київ» відмічено, що місто розташоване над Дніпром. Воно мало чотири частини. Поділ був центром промисловості та торгівлі. Старокиївська частина розміщувала Володимирський університет.

Печерська частина була з монастирями та підземним містом. Ново київська частина розміщувалась на значній висоті над Дніпром та була найкрасивішою. Собори Святої Софії та Святого Андрія були головними. У Києві проходили великі ярмарки.

«Мала енциклопедія» Станіслава Платера надрукувала статті «Київ» («Kijów»), «Київська губернія» («Kijowska gubernia»).

Старий Київ, так зване горне місто, знаходився з північної сторони над Дніпром. На півдні розташовувався Печерськ, цитадель на вершині пагорба. Окрема частина мала назву Подол. У місті було найбільше паломництво до святих образів і пам'яток. Тут збиралась українська, подільська, волинська шляхта. Тридцять церков були східного обряду й існував один римо-католицький костьол. Собор Святої Софії мав багату мозаїку на золоті. Князем Володимиром Великим у 989 році побудована церква Різдва Богородиці. Залишились лише руїни цього будинку, на місці якого Петро Могила побудував меншу православну церкву. У Печерській фортеці, оточеній високими валами та дев'ятьма бастіонами, розміщувався знаменитий монастир відомий під назвою Київської Лаври, який діяв за часів князя Ізяслава (1055 р.).

На Подолі розміщувалась давня академія, яка була заснована у 1588 році при князі Костянтині Острозькому. У цій частині розміщувався контрактовий дім, який стояв на ринку, що вміщував три тисячі осіб. За відомостями стародавніх літописців Київ був столицею князів руських і мав відносини з Царгородом. У кінці десятого століття князь Володимир встановив тут панування християнської віри.

Польські енциклопедії, які зберігаються у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (НБУВ) залишають значний інформаційний ресурс щодо вивчення історії Києва та історичних міст України.


НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ ТА ПРАВА
MCMLXXVI
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. О. Сухомлинського

ЕТНОЛОГІЯ

ЯПОНСЬКА СИСТЕМА ПОЛІЦІЇ: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ

В'ячеслав Біруль*
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, студент магістратури
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: birul@ukr.net

В умовах формування нової української поліції актуально прослідкувати історію виникнення подібних установ у світі. Так, наприклад, доволі цікавий досвід японської поліції, що на сьогодні є однією з найефективніших поліцейських систем у світі.

Проблема організації та формування органів правопорядку виходила з докорінної зміни та відмови від традиційних принципів управління державою у результаті комплексу політичних, військових і соціально-економічних реформ відомих як Реставрація Мейдзі.

Звичайно за часів правління бакуфу існували власні поліцейські органи, фактично Сьогунат Токугава можна охарактеризувати як поліцейську державу. Однак ця система базувалася на жорстоких і застарілих традиціях і правилах. Це знайшло відображення у масовій культурі, часто представники поліцейських сил виступали головними антагоністами у літературних драмах.

Оскільки з падінням сьогунату розпалася стара поліцейська система, новий уряд зустрівся з необхідністю встановлення правопорядку. Ситуацію погіршувало те, що після «відкриття» Японії у країні зростала присутність європейців. Це викликало невдоволення та напади з боку консервативно налаштованого населення та, як наслідок, до погіршення відносин із західними силами, які вимагали компенсації за кожного пораненого чи вбитого підданого. Постала необхідність пошуку нової ефективної поліцейської системи. Вирішено звернути увагу на західні моделі, чого одночасно вимагали й європейські представники. Важливою передумовою для відміни екстериторіальності, було створення судової та поліцейської системи прийнятної для європейських резидентів.

Про вирішальність європейського впливу свідчить і те, що перша поліцейська структура, що була сформована за західним зразком виникла у портовому місті Йокогама. До 1868 р. підтримання правопорядку в іноземних кварталах покладалася на спільні англійсько-французько-японські загони під командуванням англійського командира. Тому, коли підтримання порядку перейшло до юрисдикції нового японського уряду, вони почали повторювати знайому їм модель. Були зімітовані британські методи патрулювання, муштри, командування й обмундирування. Після того як британський консул зазначив, що ефективність правоохоронних органів низька, префект направив посланців до іноземних концесій Гонконгу та Шанхаю для вивчення місцевих поліцейських систем. За взірцем Йокогами, подібні поліцейські сили були введені в інших портових містах. Окрім того, вони значно вплинули на формування Токійської поліції.

Однак охорона більшості регіонів країни покладалася на загони самураїв, які наймала місцева адміністрація. Загони ці були неорганізовані та неконтрольовані, оскільки самураї були незадоволені наступом на їх права та нехтуванням традицій.

Зі створенням у 1870 р. Міністерства юстиції, було прийнято рішення централізувати роздроблені сили та створити стандартизовану національну поліцію. Першочергово вирішено зосередитись на організації Токійської поліції. У 1971 р. Сайго Такоморі та його протеже Каваджи Тошийоши, якого у майбутньому назвуть «батьком японської поліції», провели набір серед самураїв до столичних сил правопорядку.

Головним завданням стало ресоціолізувати їх для вимог нового порядку. Для цього самураям заборонено все, що асоціювалося із самурайською культурою: носити традиційний одяг, вживати саке (окрім п'яти святкових днів на рік), мечі замінено на дерев'яні мечі та кийки й інше.

Міністр Юстиції Ето Сімпей у 1872 р. направив Каваджи Тошийоши у складі делегації для детального дослідження європейських поліцейських моделей. У звітах Каваджи Тошийоши радив відмовитися від британської моделі на користь континентальної за зразком французької жандармерії. Уряд надав перевагу більш централізованій континентальній концепції з широкими адміністративними функціями поліції на відміну від британської, що покладалася на місцеве управління, оскільки локалізм в Японії асоціювався з попереднім феодальним періодом. Окрім того Японія вже активно переймала французькі військову й освітню системи.

Одразу у 1873 р. було утворено Міністерство внутрішніх справ та організовано Keishicho (з яп. *То-*

* **Науковий керівник:** к.і.н., доцент кафедри історії МНУ імені В.О. Сухомлинського Іванова Т.Ю.

кійський Столичний Поліцейський Департамент). Каваджи очолив Токійську поліцію на посаді Генерального суперінтенданта. Він особисто займався перекладом і написанням регламентів і довідників, які залишалися актуальними й у поствійськовий період. Призначення його на даний пост демонструє, що першочерговим завданням було організувати органи правопорядку столиці, що мали стати кузнею кадрів для національної поліції, більшість бюджету виділялося саме столиці.

Протягом тривалого часу традиційна система поліції відігравала значну роль в історії Японії. Однак, розуміючи її недосконалість і неефективність, уряд Японії звернув увагу на вже існуючі ефективні системи, які необхідно було лише модифікувати згідно японських реалій. Таким чином, отримавши у результаті ефективний орган правопорядку, що не поступався аналогічним у країнах Європи.

ЄВРЕЙСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ БАЛКАН У ПЕРІОД ЗАНЕПАДУ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (XVII-XIX ст.)

Тетяна Іванова
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, доцент
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: tata_iv_@ukr.net

Починаючи з другої половини XV ст. і до закінчення Першої світової війни Османська імперія являлася найбільш значним політичним утворенням серед країн ісламу. У XV ст. відбулося становлення та розвиток Османської імперії в основному за рахунок Візантійської імперії, столицю якої – Константинополь, турки захопили у 1453 р. На захоплених турками візантійських територіях жили євреї, названі «романіотами» (тобто вихідців з Візантії), які й склали основу єврейського населення Османської імперії. Разом з цим, у кінці XV ст. у центральні райони країни, у міста Салоніки, Стамбул, Адріанополь хлинув потік єврейських біженців з Іспанії, які склали другий – основний пласт євреїв імперії, що розвивалася. Крім цього, на північному сході Середземного моря, Османська імперія включила у свій склад арабські землі Північної Африки та половини Аравійського півострова. У цих районах існували єврейські арабомовні общини, які також опинилися під владою та впливом цієї великої мусульманської країни.

XV-XVI ст. стали особливо тяжкими для єврейського населення християнської Європи. Вони були вигнані з Іспанського королівства, Франції та багатьох німецьких князівств. Султан Османської імперії у деякій мірі заохочував єврейську міграцію, якщо вона задовольняла економічним інтересам країни. Основною сферою професійної спеціалізації євреїв в імперії були орендні відносини. Також єврейські общини мали певні можливості надавати послуги у сфері медицини, розвиток якої значно відставав в імперії порівняно із Заходом.

Значно пізніше на Балкани стали прибувати ашкенази та сефарди. Хоча слово «ашкеназ» на івриті означає «Германія», поняття «ашкенази» стосується всіх євреїв – вихідців з Європи. «Сефард» означає на івриті «Іспанія», але поняття «сефарди» стосується євреїв – вихідців з арабського світу. У результаті прибуття у регіон цих двох етнокультурних спільностей єврейського народу романіоти, як окрема група, практично зникли, в основному змішавшись з сефардами. Ці дві культурні гілки європейського єврейства знаходили у межах імперії захист від своїх гонителів, волю і толерантність до сповідання своєї релігії, традицій, законів, чого вони не могли вільно робити у країнах Європи того часу. Ось так євреї вбачали в особі турок покровителів і союзників.

У XVI ст. приплив євреїв у Малу Азію та Східну Фракію скоротився, а до кінця XVIII ст. практично зійшов нанівець. Це було пов'язано з тим, що їх більше не виганяли з європейських країн, частина яких (Англія, Нідерланди, Данія, деякі німецькі держави) стали проводити політику віротерпимості.

Євреї Болгарії. 1376 р. у Болгарію прибули євреї, вигнані з Угорщини, а у 1470 р. – з Баварії. Іспанські євреї потрапили у Болгарію з Салонік та Італії після 1494 року, коли Болгарія була вже під владою турків. У XVI – початку XVII ст. у Софії були три єврейські громади: романіотська, ашкеназька та сефардська. Однак у 1640 р. для всіх громад був призначений загальний рабин, як духовний лідер єврейської громади, керівник юдейської общини та її духовний наставник.

У 1523-1536 рр. у місті Нікопол проживав єврейський мудрець, Раббі Йосеф Каро - найбільший кодифікатор єврейського Закону, який відкрив релігійний вищий навчальний заклад в іудаїзмі – ієшиву. У XVII ст. багато болгарських євреїв примкнули до руху Шабтайя Цві, який проголосив себе месією – визволителем єврейського народу.

Під час війни за незалежність Болгарії 1876-1878 рр. у містах Видин, Казанлик і Свіштов, де населення вважало євреїв прихильниками турків, вони зазнали репресій і були вигнані з країни. Коли турки відступали із Софії у 1878 р., євреї створили загони самооборони, які продовжували діяти до Першої світової війни.

Євреї Сербії. Коли у 1521 р. війська Османської імперії захопили столицю Сербії Белград, частина євреїв, що жили тут, була переселена до Стамбулу. У першій половині XVI ст. до Сербії починають прибувати сефарди, в основному з Салонік. До 1530 р. у Белграді існували дві громади – сефардська й ашкеназька. Тоді ж у місті виник єврейський квартал та утворилися громади у містах Шабац, Смедерево та Пожаревац.

Вже, у 30-х рр. XVII ст. Белград був третім за величиною єврейським центром на Балканах (після Салонік і Стамбула). Сербські євреї займалися у цей період, головним чином, торгівлею та кредитною справою (грошові позики), підтримуючи тісні ділові контакти з Дубровником, Спліт, Салоніком, Будапештом. У XVI ст. Белград був великим центром єврейської вченості: широкою популярністю користувалася ієшива, що відкрилася тут у 1617 р. з ініціативи Ієгуда Лерма.

Під час австро-турецьких воєн єврейське населення переслідували обидві сторони та неодноразово вводили проти них дискримінаційні обмежувальні заходи, у результаті чого чисельність єврейського населення на сербських землях продовжувалася скорочуватися. На півдні країни, де політична ситуація була більш стабільною, у 1728 р. виникла низка нових єврейських громад, найбільша з них – у місті Ніш.

1815 р. на частині території Сербії було створено автономне князівство зі столицею у Белграді. За князювання Мілоша Обреновича (1815-1839 рр.; 1858-1860 рр.) положення євреїв значно покращилося. Їм було надано рівні з християнами політичні й економічні права, підтверджені султанськими указами. У найближчому оточенні князя перебувало кілька євреїв. Чисельність єврейського населення країни швидко зростала. Було відкрито нову синагогу. Княжа друкарня почала друкувати книги на івриті та єврейсько-іспанською мовою.

Після зречення Мілоша Обреновича від престолу у 1839 р. й у період князювання Олександра Карагеоргієвича (1842-1858 рр.), ставлення сербських властей до євреїв помітно погіршилося. Після цього багато євреїв покинули Сербію. Низка великих держав, особливо Великобританія, зумовили свою підтримку вимозі зміни політики уряду Сербії по відношенню до євреїв. Все це сприяло поліпшенню їх становища: вже у 1867 р спрямовані проти них обмеження були пом'якшені.

З ініціативи бухарестського товариства Сіон питання про становище євреїв у балканських країнах було розглянуто на міжнародному Берлінському конгресі (13 червня – 13 липень 1878 р.), скликаному для перегляду умов Сан-Стефанського миру після закінчення російсько-турецької війни 1877-1878 рр. Для вивчення цього питання у Берліні була заснована рада з представників Берлінського єврейського комітету, Альянсу та румунських єврейських організацій. Рада представила Берлінському конгресу меморандум, в якому описувалося скрутне становище євреїв у балканських країнах і містилося прохання передбачити у мирному договорі гарантії рівноправності для осіб всіх віросповідань, незалежно від їх походження. Рівноправність євреїв вперше стала предметом обговорення під час розгляду проблеми Болгарії. Пропозиції у тому ж дусі були внесені і при обговоренні положення Сербії та Румунії. Прийнятий Берлінським конгресом трактат зобов'язав балканські країни надати рівноправність євреям. Однак уряд Болгарії та більшість політичних партій країни проводили антисемітську політику. Антиєврейське законодавство здійснювалося обхідним шляхом за допомогою видання таємних інструкцій. Тривали криваві розправи. Антисемітизм на Балканах продовжував посилюватися. Виникло багато антисемітських націоналістичних організацій.

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ НА ЧАС ПРОВЕДЕННЯ АТО 2014-2016 рр.

Олександр Марченко*
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, студент магістратури
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: Dante1121@i.ua

Важливо пам'ятати, що з анексією Кримського півострова та початком бойових дій на Донбасі на території України розпочався міграційний рух вимушених переселенців. У вітчизняній науковій

* **Науковий консультант:** к.і.н., доцент кафедри історії, етнології та археології МНУ імені В.О. Сухомлинського Гузенко Ю.І.

літературі та пресі, людей, які змушені були переселитися до інших регіонів України, називають вимушеними переселенцями та внутрішніми мігрантами, а в офіційних документах – внутрішньо переміщеними особами, що найточніше відповідає англомовному терміну internally displaced persons. Анексія Криму та події на Сході України призвели до значного переміщення громадян усередині нашої держави. Так, згідно з офіційними джерелами, станом на початок 2016 р. узято на облік понад 1 млн. внутрішньо переміщених осіб. Важко не погодитися, що ця цифра вражає. Водночас непокоїть і той факт, що тенденції до зниження їх кількості не спостерігається, оскільки навіть учорашні прихильники «республік», зневірившись в їхній перспективності й оцінивши реалії життя з непомірно високими цінами, дефіцитом продуктів, безробіттям тощо, покидають проблемні території у пошуках кращого життя.

І хоча така ситуація існує вже не перший рік, незважаючи на всі спроби її подолати з боку української влади за партнерської допомоги інших країн і гуманітарних організацій, на сьогодні інтеграція внутрішньо переміщених осіб на території України зіштовхується з низкою проблем, які нині повною мірою не врегульовані. У цьому контексті слід зазначити, що ці проблеми дуже різнорідні як за масштабами (загальнодержавні, пов'язані, насамперед, з діяльністю законодавчої та виконавчої гілок влади; місцеві – діяльність органів місцевого самоврядування; індивідуальні – особливості індивідуальної адаптації та сприйняття серед місцевого населення), так і за змістом (економічні, соціально-побутові, гуманітарно-культурні тощо). Можна також говорити, що їх вирішення має носити комплексний характер, оскільки позитивні зміни уже в одному напрямі можуть вплинути на загальну картину й навпаки.

Також на сьогодні існує низка державних програм і стратегій, які сприяють у розв'язанні проблем переселенців. Як приклад, програма регіональних радників при Мінсоцполітики створена для того, щоб оперативно розв'язувати як існуючі проблеми, пов'язані з переселенцями, так і нові. Однією з головних проблем, яка заважає адаптації переселенців, є відсутність єдиної національної програми щодо внутрішньо переміщених осіб та органу, який би безпосередньо займався переселенцями. На думку правозахисників, поліпшити ситуацію допомогло б, зокрема, створення єдиного центрального органу, відповідального за всі питання, пов'язані з переселенцями, створення єдиної електронної бази даних, в якій можна було б отримати інформацію про людину, незалежно від того, де вона перебуває, без безпосереднього звернення до органів влади, поліпшення технічного стану існуючої електронної системи.

На даний час почали з'являтись проблеми з вимушеними переселенцями. Майже в усіх областях України фіксується погіршення відносин між місцевим населенням і переселенцями, які залишили зону АТО. Такі результати дослідження на прес-конференції в УНІАН представила менеджер програми «Радник з питань ВПО Міністерства соціальної політики» Валерія Вершиніна. «Ми неодноразово стикалися із заявами про те, що саме ВПО (внутрішньо переміщені особи – УНІАН) є носіями якоїсь окремої ідеології, не є захисниками України, не допомагають Україні», – сказала вона. Вершиніна повідомила, що у ході дослідження учасники програми опитали понад 117 регіональних експертів, лідерів громадських організацій, і проаналізували низку ЗМІ на тему ставлення місцевого населення до переселенців. Згідно з результатами моніторингу, станом на кінець 2016 року найгостріші конфлікти спостерігалися у Донецькій, Луганській, Харківській і Київській областях. При цьому основними причинами загострення ситуації є зниження рівня життя населення, а також конкуренція між переселенцями та місцевим населенням за ресурси, житло, робочі місця, пільги, медикаменти тощо. За словами Вершиніної, переселенці часто отримують відмови в оренді житла, прийомі на роботу й обслуговуванні у державних установах. Крім того, у деяких регіонах України існує упереджене ставлення до одиноких матерів, які переїхали із зони АТО. Як сказала експерт, існує думка, що якщо жінка приїхала з дитиною та без чоловіка, значить, чоловік воює проти України.

17 лютого 2016 р. відбулися парламентські слухання щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб і громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території. У слуханнях узяли участь урядовці, уповноважений Верховної Ради України з прав людини В. Лутковська, представники місцевих адміністрацій Донецької та Луганської областей, голова представництва Європейського Союзу в Україні Я. Томбінський, координатор з гуманітарних питань, координатор системи ООН в Україні, постійний представник Програми розвитку ООН в Україні Н. Вокер, голова моніторингової місії ООН з прав людини в Україні Ф. Фрейзер, менеджер Проекту Ради Європи «Посилення захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб в Україні» А. Вихрест, уповноважений Президента України прав людей з інвалідністю В. Сушкевич, експерт з адвокації Всеукраїнської благо-

дійної фундації «Право на захист» О. Віноградова, координатор благодійного фонду «ВостокSOS» О. Дворецька, експерт з питань внутрішньо переміщених осіб Інституту суспільно-економічних досліджень Т. Дурнєва, координатор громадської ініціативи «КримSOS» Т. Ташева, аналітик громадянської мережі «Опора» О. Клюжев, директор програмної ініціативи «Громадські ініціативи» Міжнародного фонду «Відродження» С. Лячинський, голова Комітету Верховної Ради України з питань європейської інтеграції, уповноважений Президента України з мирного врегулювання ситуації у Донецькій і Луганській областях І. Геращенко, народні депутати, представники міжнародних та українських неурядових організацій, правозахисники, експерти та вимушені переселенці.

У своєму виступі голова Комітету з прав людини Г. Немиря наголосив, що уряд не докладає достатньо зусиль для забезпечення прав і свобод цієї категорії громадян України. Свою позицію він аргументував тим, «за ініціативи Кабінету Міністрів України в Державному бюджеті України фінансування допомоги внутрішньо переміщеним особам в 2016 р. скорочено майже на 500 млн. грн.; урядом затверджено Комплексну державну програму щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року, але навіть під реалізацію цієї Програми в Державному бюджеті на 2016 рік коштів не передбачено; не передбачено коштів і на реалізацію Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року; немає навіть центрального органу виконавчої влади, який би координував діяльність інших органів з допомоги внутрішньо переміщеним особам». У зв'язку з цим голова комітету закликав забезпечити належне фінансування цієї галузі, створити спеціальний центральний орган виконавчої влади з питань внутрішньо переміщених осіб і розробити державну стратегію допомоги внутрішньо переміщеним особам, захисту прав і свобод громадян України, які проживають на тимчасово неконтрольованих державною владою територіях Донецької та Луганської областей.

На слуханнях зі своїми зауваженнями та пропозиціями виступили й інші високопосадовці. Зокрема, заступник Голови Верховної Ради України О. Сироїд наголосила на необхідності розробки державної політики у цій сфері та висловила жаль через відсутність членів КМУ на слуханнях. «Наш обов'язок – захистити права та свободи цих людей, ми повинні розробити послідовну державну політику у цій сфері. На жаль, сьогодні на слуханнях немає міністрів. Це є ще одним свідченням відсутності такої державної урядової політики», – сказала вона.

Заступник міністра соціальної політики України В. Мущинін повідомив про соціальний захист і допомогу, яку влада надає вимушеним переселенцям, та наголосив на важливості співпраці з міжнародними партнерами в цій сфері. Заступник міністра юстиції С. Пєтухов підкреслив, що важливо не забувати про вимушених переселенців і доносити інформацію про них до всього суспільства. За його словами, на окупованих територіях норми міжнародного права не працюють і влада України має доступ до окупованих територій тільки через представників міжнародних місій спостереження. У свою чергу уповноважений Верховної Ради України з прав людини В. Лутковська закликала розробити державну стратегію щодо вимушених переселенців для виконання державою свого обов'язку перед цією категорією громадян України.

ЧОМУ ТАКА ВЕЛИКА РОЗБІЖНІСТЬ У СТАТИСТИЦІ? ПЕРША ХВИЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІММІГРАЦІЇ ДО США

Натал'я Мерфі
Southern Arkansas University, Associate Professor of History, Political Science & Geography
100 E. University, Magnolia, Arkansas 71753-5000, USA
e-mail: ngmurphy@saumag.edu

Пристосуватись до нового складу життя українським іммігрантам у перші роки еміграції було надзвичайно складно. На нових землях панівною мовою була англійська, та й специфічний американський спосіб життя для них був малознайомим. Перед українцями у США постало два завдання: по-перше, зберегти свою національну ідентичність; по-друге, включитись у громадсько-політичне та культурне середовище Сполучених Штатів, а говорячи іншими словами, стати у певній мірі «американцями».

За словами В. Маркуся, під час першої хвилі «Україна для переселенців існувала лише як етног-

рафічне, але не політичне поняття. До того ж 85% українських іммігрантів у США того періоду походили з Австро-Угорщини». Самі ж українці з територій Галичини, Буковини, Закарпаття називали себе «Ruthenians», або «русинами». Це пов'язане з тим, що у XIX ст. термін «українець», або «український» мав дуже обмежене використання.

Для американських службовців та імміграційних агентств Україна була «terra incognita». Слово «русин» в англійській мові часто інтерпретували як «росіянин», через те й українців так записували до реєстру. Неправильне реєстрування емігрантів з України викликало проблему національної ідентичності українських іммігрантів. Така ситуація тривала аж до Першої світової війни. Український друкований орган «Свобода» від 5 грудня 1895 р. зазначив, що у США мешкало 300 000 українських іммігрантів із Закарпаття та Галичини.

Мирон Куропась, посилаючись на статистичні дані зареєстрованих емігрантів, говорить про 67 218 осіб, що прибули з України до США між 1899-1906 рр. Він відмітив, що деякі науковці діаспори вважають, що напередодні Першої світової війни у США мешкало біля 500 000 українських іммігрантів першого та другого поколінь. Він виділяє, що у 1914 р. 40% іммігрантів були вихідцями з Карпатської України і називали вони себе «русинами».

Василь Галич подає цифру прибулих до США у 1914 р. у кількості 36 527 осіб, називаючи цей рік «вершком української еміграції». Ситуація змінилася у 1918 р., коли до країни емігрувало лише 49 українців. Період з 1908-1930 рр. він так характеризує: «Є записки від 1908 р. аж до 1930 р., які подають, що виїхали за ці двадцять два роки 29 305 українців. Можна припускати, що за двадцять літ перед тим могло виїхати хоч 15 000, а це значить, що разом від 1898 року могло виїхати 44 305 осіб»; у 1934 р. їх вже, можливо, мешкало біля 700 000. Василь Галич пояснює, якщо до поданої цифри Ю. Бачинським – 297 460, додати 268 311, а саме тих емігрантів, що прибули до США у період з 1898-1930 рр., то число українців у США становитиме 565 771.

Ярослав Чиж вказує, що у 1930 р. мешкало 374 535 українців-емігрантів та їх дітей. Однак державна статистика США за 1930 р. вказує лише 68 485 українців, що мешкали у цій країні, тобто об'єднуючи українців (58 685) і русинів (9 800).

Причини розходження у даних, українські науковці В.Б. Євтух, Є.Є. Камінський, О.О. Ковальчук і В.П. Трощинський пояснюють таким чином: «Складнощі в оцінках національної приналежності породжені передовсім тим, що в офіційних документах і звітах прибуваючі класифікувались лише за країною походження. Однак, оскільки на час масової еміграції українські землі входили до різних країн, то й іммігрантів-українців нерідко записували «росіянами», «австрійцями», «угорцями», «словаками», «поляками».

Про підвищення та розвиток національної свідомості серед українців, свідчить їх активність і бажання записувати своє українське походження та націю в офіційнім переписі населення Сполучених Штатів. З цієї мети у 1910 р. відбулася нарада представників деяких слов'янських національностей у Пітсбурзі. Серед них були серби, словаки, словени, хорвати, українці й інші. Вони змінили своє становище, звернувшись з проханням до Президента США у справі офіційного визнання своїх національностей. За згодою президента, Конгрес США схвалив додаткові директиви у справі перепису населення 1910 р., дозволяючи окремо визначити вищеназвані національності, у тому ж числі українську.

Конгрес США та президент Вудро Вільсон у 1917 р. визначили 21 квітня «Українським Днем у США». Тому при перепису населення у 1920 р., іммігрантам з України вже радили записуватися українцями. На жаль, з боку властей нічого не було зроблено щоб надати їм цієї можливості.

Проблема національної ідентичності українських іммігрантів була вирішена 19 травня 1921 р., коли у США був прийнятий новий еміграційний закон – The Quota Act of 1921. Він надав іммігрантам можливість знайти своє самостійне та незалежне місце у мультинаціональному суспільстві США. Таким чином й українці розпочали історичне формування своєї громади з метою збереження національної мови, культури, традицій та адаптації у нових умовах.

ДІЯЛЬНІСТЬ РАДИ НАЦІОНАЛЬНИХ ТОВАРИСТВ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 90-х рр. XX – НА ПОЧАТКУ XXI ст.

Ірина Ницик*
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, студентка магістратури
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: nytsyk94@gmail.com

Миколаївська область – одна з найбільш багатонаціональних в Україні, де всі представники національних меншин проживають у мирі, дружбі, злагоді та взаєморозумінні і вносять вагомий вклад у соціально-економічний розвиток регіону. Ось уже 26 років на Миколаївщині діє громадське об'єднання «Рада національних товариств Миколаївської області», що об'єднує національні громади міста й області. У далекому 1992 р., коли Україна здобула незалежність і в молодій державі тільки-но почався зароджуватися рух за відродження мови та культури національних меншин, активісти й ентузіасти багатонаціональної Миколаївщини вирішили створити громадське об'єднання, яке б представляло етнічні громади та захищало їх права. До того часу вже були створені вірменське, болгарське, дагестанське, єврейське та німецьке національно-культурні товариства. Тому було прийнято рішення створити організацію, яка б об'єднувала їх і координувала роботу, організацію, здатну заявити про себе у суспільстві. Так з'явилася Рада національних товариств Миколаївської області. Важливу роль у цьому зіграли Миколаївське відділення Українського фонду культури, Народний Рух України, Пушкінський клуб. Очолював Раду Заслужений працівник культури України, голова товариства-земляцтва «Дагестан» Султан-Мурад Джамалутдинович Каймаразов. Сьогодні головою правління Ради національних товариств Миколаївської області є Лоліта Султан-Мурадівна Каймаразова.

Поступово невелика організація, куди спочатку входили 5 громад, розширилася, і тепер налічує більше 20 національно-культурних товариств і культурологічних організацій. Протягом 1990-х років саме Рада національностей активно підтримувала створення нових національних товариств, сприяла об'єднанню їх представників. Так виникли товариства греків «Еллада», поляків, грузинська громада «Мамулі» та багато інших. На той час маленька організація перетворилася на велику силу, здатну вирішити багато проблем.

За роки діяльності Ради була розроблена система її роботи, вироблені основні принципи етнонаціональної політики в області – політики, спрямованої на підтримку розвитку мови та культури етнічних громад, збереження миру та взаєморозуміння в області. Діяльність об'єднання була підтримана Миколаївською облдержадміністрацією (з 1996 р. здійснюється фінансування штатного розпису Ради та комунальних витрат, з 2001 р. – окремих заходів об'єднання, а з 2004 р. – акцій національно-культурних товариств, що входять до його складу). Завдяки цій підтримці активно та плідно працює правління Ради, проводяться цікаві акції. Рада національностей добре відома і в Україні, у 2005 р. один з проектів об'єднання – «Фестиваль національних культур «Дружба» – отримав диплом Міністерства культури і туризму України у номінації «Культурно-мистецький проект». Рада національних товариств Миколаївської області є також членом Ради національних товариств України та Європейської мережі організацій «UNITED for intercultural action» («Об'єднані за міжкультурну взаємодію»).

Свою діяльність Рада національностей починала з невеликих акцій, головною метою яких було познайомити жителів міста й області з життям, історією та культурою етнічних громад Миколаївщини, показати, як живуть люди, що представляють їх, підкреслити, що наш край – спільний дім для всіх, незалежно від національності, розрізу очей і кольору шкіри та зберігати у ньому мир і злагоду – завдання всіх нас. Такі акції, як фестиваль національних культур «Дружба», виставки з історії та культури національних меншин, зустрічі зі студентами та школярами, концерти до Дня незалежності України, Жіночого свята, 9 травня та багато інших стали доброю традицією і допомогли багатьом мешканцям краю дізнатися про Раду національностей, а учасникам акцій – проявити себе та розкрити свої таланти.

Всеукраїнський фестиваль національних культур «Дружба» – традиційне щорічне свято народів Миколаївщини й України, започатковане 1995 р. Сьогодні «Дружба» за своєю красою та яскравістю не поступається найсучаснішим шоу, а ідея, закладена в основі його проведення – зберегти самобут-

* **Науковий консультант:** к.і.н., доцент кафедри історії, етнології та археології МНУ імені В.О. Сухомлинського Хрящевська Л.М.

ню культуру кожного народу – несе у собі могутній заряд доброти та любові. За цей час фестиваль став акцією, яка об'єднує людей навколо таких понять як взаєморозуміння та взаємоповага, толерантне ставлення до представників іншої культури, віросповідання, національності.

Обласний фестиваль слов'янських народів наголошує на цінностях слов'янської культури та підносить ідею братерства слов'янських народів на більш високий рівень розуміння. Започатковано його 2003 року спільно з Південнослов'янським інститутом КСУ та присвячено Дню слов'янської писемності та культури. Підтримують фестиваль і беруть у ньому активну участь Інститут педагогічної освіти МНУ імені В. Сухомлинського, Центральна бібліотека імені М.Л. Кропивницького, провідні творчі колективи міста й області.

День рідної мови – свято, присвячене Міжнародному дню рідної мови 21 лютого, започатковане Радою у 2004 р. Воно включає у себе конкурс творів «Мова кожного народу – неповторна і – своя» та свято мов; у ньому можуть узяти участь всі, хто хоче розповісти про красу та неповторність рідної мови, інших мов. 21 лютого відбувається нагородження переможців конкурсу, лунають у піснях і віршах мови народів світу – твориться маленьке свято рідного слова! За результатами конкурсів вийшли з друку п'ять випусків збірника кращих творів про мови – альманах «Мова рідна, слово рідне». Підтримують проведення свята управління у справах сім'ї, дітей та молоді Миколаївської міської ради, Миколаївський муніципальний колегіум та СЗОШ № 22, Центральна бібліотека імені М.Л. Кропивницького м. Миколаєва, міський Будинок учителя.

У 2001 р. Радою був розроблений спеціальний курс лекцій для вищих навчальних закладів міста «Міжнаціональні відносини в Україні: історія та сучасність», який пройшов свою апробацію та схвалення у студентських аудиторіях багатьох навчальних закладів, зокрема, тісна співпраця представників ради Миколаївської області, недільних шкіл з викладачами кафедри історії, етнології та археології Навчально-наукового інституту історії, політології та права МНУ імені В.О. Сухомлинського та студентами спеціальності 032 «Історія та археологія». У співпраці з товариством єврейської культури у Миколаївському філіалі Київського національного університету культури і мистецтв з 2002 р. викладався спецкурс «Історія єврейського мистецтва», проводилися ознайомлювальні лекції з культури інших народів.

Налагоджена співпраця з багатьма вищими навчальними закладами Миколаєва: Миколаївським національним університетом імені В.О. Сухомлинського, Чорноморським національним університетом імені П. Могили, Миколаївською філією Київського національного університету культури і мистецтв, Миколаївським міжрегіональним інститутом розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет «Україна», Миколаївським коледжем культури і мистецтв та іншими.

Студенти цих навчальних закладів як волонтери із задоволенням беруть участь у багатьох акціях і програмах Ради, у МНУ імені В. Сухомлинського та ЧНУ імені П. Могили діють культурні Центри: ізраїльський, болгарський, грецький, німецький; польський, німецький та японський – у ЧНУ імені П. Могили. У минулому (до свого закриття) студенти Південнослов'янського інституту КСУ, що вивчали болгарську мову, щорічно брали активну участь в обласній олімпіаді з мов етнічних спільнот та у святі «День рідної мови».

Відкрито інформаційно-аналітичні та культурно-освітні центри національних меншин у Миколаївському муніципальному колегіумі та спеціалізованій загальноосвітній школі № 22, основними завданнями яких є формування культури міжнаціонального спілкування у дітей і молоді, створення факультативів з вивчення мови і культури етнічних груп України, організація учнівського та молодіжного обміну з історичними батьківщинами етнічних спільнот Миколаївщини. Протягом 2008-2010 рр. у цих навчальних закладах відбулися Дні культури народів, що мешкають у нашому краї, круглі столи з протидії расизму, ксенофобії, на підтримку толерантності, зустрічі з представниками національно-культурних товариств, акції за здоровий спосіб життя тощо.

Кожне національно-культурне товариство, яке входить до складу Ради, має свою власну програму роботи зі збереження рідної мови і культури, адже їхній розвиток передбачає не тільки проведення видовищних акцій. Це, насамперед, більш глибоке знайомство з особливостями кожної національної культури через відзначення традиційних національних свят і пам'ятних подій у житті народу, проведення літературно-музичних вечорів, присвячених видатним діячам історії, культури, науки тощо, створення творчих колективів, у яких їх учасники, розучуючи народні та сучасні танці, пісні, музику, перебувають в атмосфері своєрідного національного мистецтва, вбираючи у себе його особливий колорит і мелодику.

Рада підтримує діяльність недільних шкіл і самодіяльних ансамблів етнічних громад, сприяє організації нових; надає методичну допомогу у діяльності національно-культурних товариств, прово-

дить зустрічі студентів, школярів з їхніми представниками. Постійно надається допомога при порушеннях прав людини, проводяться круглі столи, зустрічі з представниками влади щодо стану міжнаціональних відносин у регіоні. У 2009 р. за сприяння Ради національних товариств у Новій Одесі відкрито «Новоодеський культурно-освітній центр національних меншин».

Рада національних товариств Миколаївської області нагороджена медаллю Українського Фонду культури «За подвижництво в культурі», Мураду Каймаразову присвоєно звання «Заслужений працівник культури України», голові Миколаївської обласної єврейської громади Михайлу Гольденбергу вручено орден «За заслуги» ІІІ ступеня, голови товариств нагороджені почесними грамотами та відзнаками.

Діяльність Ради підтримують Міністерство культури України, Миколаївська обласна рада та облдержадміністрація, міськвиконком, спонсори та меценати. Організація співпрацює з відділом у справах національностей, управліннями культури, освіти і науки, сім'ї та молоді Миколаївської облдержадміністрації, управліннями у справах сім'ї, дітей та молоді, освіти, культури й охорони культурної спадщини міськвиконкому, обласним краєзнавчим музеєм, міським Палацом творчості учнів, ЦБС для дорослих м. Миколаєва, ВНЗ і ЗОШ міста, ЗМІ й іншими організаціями й установами, що допомагають розвиткові культури етнічних спільнот Миколаївщини.

З 2012 р. Рада є основним виконавцем Миколаївської обласної цільової національно-культурної програми «Збереження і розвиток етнічної, культурної та мовної самобутності національних меншин області» на 2013-2018 роки.

Головним завданням Ради національних товариств Миколаївської області є сприяння розвитку мови і культури національних меншин області, захист і представлення їхніх прав, науково-дослідницька та просвітницька робота. Місією об'єднання є збереження у суспільстві міжнаціонального миру та злагоди.

Отже, вагомі досягнення Ради національних товариств були б неможливі без невтомної праці їх голів, їхнього ентузіазму та віри у те, що вони роблять, без злагодженої роботи всіх членів громадського об'єднання, адже девіз Ради національних товариств Миколаївської області так і звучить: «Разом ми – сила!».

СИСТЕМА ОБРАЗОВАНИЯ ЯПОНИИ: ВОЗМОЖНОСТИ И ПУТИ РЕАЛИЗАЦИИ

Антон Овчаренко*

Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского, студент магистратуры
Украина, 54030, г. Николаев, ул. Никольская, 24
e-mail: rikimaus1996@gmail.com

Япония считается одной из наиболее перспективных и быстро развивающихся стран в мире. Причем, развивается в этом государстве не только экономика, но и образовательная система. Обучение в Японии – это многовековые традиции и высокие технологии в одном целом. Поэтому поступить в один из вузов этой страны считается большой удачей для любого иностранца, в том числе и для украинца. Но, прежде чем готовиться к экзаменам, узнавать, сколько стоит образование в Японии, необходимо позаботиться о выборе учебного заведения, об оформлении визы, бронировании авиабилетов и о многом другом. Это может оказаться весьма трудным процессом для людей, которые раньше с таким не сталкивались.

Вполне вероятно, что определённый процент населения по финансовым причинам не может позволить себе получать образование за границей. Однако же, стоит обратить особое внимание на то, что обучение в Японии для украинцев имеет несколько весомых преимуществ, среди которых выделяют ниженазванные.

Учеба в Японии – это все те знания, которые необходимы для будущей специальности. Иначе говоря, обучиться в этой стране можно любой профессии: от инженеров и программистов до специалистов в области продаж и маркетинга.

Знание языка не является обязательным критерием для абитуриентов. Так как у всех будет возможность получить образование в Японии на английском, помимо государственного, японского языка.

* **Научный руководитель:** к.и.н., ст. преподаватель кафедры истории Маринченко А.Н.

Несмотря на то, что учеба в Японии, с точки зрения среднестатистического украинца, имеет большую стоимость, у всех есть шанс на получение гранта, который ежегодно выделяется ученикам правительством. Однако, для этого необходимо пройти строгий отбор, но в результате конкурсант сможет получить на руки сумму более чем в 100 тыс. японских иен (примерно 1 тыс. долларов), чего вполне достаточно для оплаты обучения и проживания.

После основного курса обучения для студента начинается период практики, которую пройти можно в таких крупных и известных компаниях, как Mitsubishi Shoji (Mitsubishi Corporation), Toyota, Mitsubishi Motors, Fuji Heavy Industries, Astellas Pharma, Nippon Steel и др.

Пройдя обучение, выпускник имеет возможность остаться в Японии жить и работать, так как, несмотря на статус «иностранца», ему все равно могут предложить рабочее место в престижной компании.

Японская система образования делится на следующие виды:

Дошкольное образование в этом государстве представлено в виде яслей, обыкновенных детских садиков и детсадов для инвалидов, где ребенок может получить необходимые знания, которые пригодятся ему для поступления в школу. В среднем, на территории Японии насчитывается более 20 тыс. учебных заведений для детей дошкольного возраста. Средняя стоимость обучения в Японии, в частных детских садах, составляет около 15 тыс. иен в месяц (примерно 150 долларов). В государственных детсадах учеба в Японии имеет намного меньшую стоимость и составляет до 10 тыс. иен в месяц.

Школьное образование. Поступать в начальную школу детям можно уже с 6 лет. Длиться учеба в Японии для украинцев, в начальной школе, 6 лет. Затем ученики могут переходить в среднюю школу. В возрасте от 15 лет ученики могут перейти в старшую школу, где главной целью обучения является подготовка к поступлению в университет. Все государственные японские школы – бесплатные, если не брать в счет ежегодные взносы на фонд школы и другие выплаты. За обучение в частных школах придется платить. Такое обучение в Японии для украинцев составляет от 500 тыс. иен за год (около 5 тыс. долларов).

Высшее образование. В этом островном государстве в Восточной Азии насчитывается около 1 тыс. высших учебных заведений, в которых обучают более чем 50 специальностям. Как и в любом другом государстве, обучение здесь длиться стандартно: 4 года – для получения степени бакалавра (от 5 до 6 лет в технических и медицинских вузах); 2 года – для получения степени магистра; от 1 до 2 лет – для получения степени доктора наук.

Самыми популярными вузами среди студентов-иностранцев считаются: университет Васэда, университет Кэйо, токийский университет Софии, Киотский университет, университет Гакусюин и университет Канда.

Стоимость обучения в Японии для иностранцев, в государственных вузах, составляет около 700-800 тыс. иен в год (около 6-8 тыс. долларов). Стоимость образования в Японии, в частных университетах, будет намного больше. Минимальные цены на такое обучение могут достигать 1 млн. иен в год.

Тем не менее, абсолютно каждый имеет шанс поступить в один из университетов Японии, при этом успешно завершив обучение и найти высокооплачиваемую работу в престижной компании. Особенно это касается IT-сферы, филологии, истории. Ведь японские работодатели редко пренебрегают иностранными специалистами.

АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ (ПОЧ. 1990-х – КІН. 2001 рр.)

Світлана Смілянець[*]
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, студентка магістратури
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: smil.svitlana17@gmail.com

Відмова від традиційного за радянських часів поділу населення на три суспільних групи (двох дружніх класів: робітників і колгоспного селянства, а також прошарку, рекрутованого з них – інтелі-

[*] **Науковий консультант:** к.і.н., доцент кафедри історії, етнології та археології МНУ імені В.О. Сухомлинського Хрящевська Л.М.

генції, що визначалась як особлива соціальна група) при складанні програми Всеукраїнського перепису населення 2001 р. була зумовлена як об'єктивними змінами у структурі українського суспільства, так і необхідністю привести переписні дані у відповідність до міжнародних стандартів. Після трансформаційних процесів 1990-х рр., класова структура пострадянських держав набула такого ж розмитого характеру, як і у більшості сучасних розвинутих країн світу.

Найбільш загальною та визнаною схемою класів є поділ населення на три страти: вищу, середню та нижчу. До вищого класу відносять осіб, які мають у власності ресурси, або можуть їх контролювати, а основну частку своїх доходів мають від інвестицій. У сучасній Україні важко ідентифікувати представників як вищого, так і середнього класу, до якого у західних країнах належить більшість так званих «білих комірців», тобто осіб, зайнятих розумовою працею і що мають доходи, які відповідають їх кваліфікації (за міжнародними стандартами це – законодавці, вищі державні службовці, керівники, професіонали, технічні службовці).

За твердженням українських соціологів, групи спеціалістів-інженерів, лікарів, вчителів, наукових робітників державних інститутів тощо відносяться до найбіднішого класу, так званих «нових бідних». Значну частину представників таких професійних груп в Україні як професіонали, фахівці та технічні службовці, незважаючи на їх приналежність до «білокомірцевих» робітників, відносять до нижчого класу. Вважається, що у нашій країні середній клас репрезентують менеджери та спеціалісти підприємств з іноземним капіталом, приватних підприємств, банків, інформаційної індустрії, а також дрібні підприємці торгівлі, сфери послуг і виробництва товарів, фермери, що створили прибуткове господарство тощо.

Нижчий клас в Україні представлений особами, що займаються переважно фізичною працею. До даної групи відносяться робітники сфери обслуговування та торгівлі, кваліфіковані працівники сільського та лісового господарства, риборозведення та рибальства, оператори та складальники устаткування і машин, представники найпростіших професій. За оцінками спеціалістів на початку XXI ст. нижчий клас складав майже 80% населення країни. Така ситуація становить серйозну загрозу для майбутнього розвитку суспільства та викликана не лише переважанням осіб, зайнятих фізичною працею, але й віднесенням до нижчого класу висококваліфікованих робітників бюджетної сфери з низьким рівнем доходів.

Тип соціальної структури, що складається в Україні, безперечно впливає на подальший її розвиток. Без ґрунтовних знань за цією проблемою неможливо ефективно здійснювати економічну, соціальну, культурну політику. Враховуючи невизначеність, яка залишається стосовно цього питання і зараз, вкрай необхідним стає поєднання зусиль фахівців усіх суспільних дисциплін стосовно дослідження даної теми.

Одним з найважливіших критеріїв визначення соціального статусу особистості є її професійна належність. За підсумками першого Всеукраїнського перепису населення, найчисельнішою у країні була група робітників, зайнятих переважно фізичною працею (60,7%). При цьому найбільшу питому вагу мала група представників найпростіших професій. Переважно це селяни (64,8%), які працювали в особистому підсобному господарстві. Питома вага кваліфікованих працівників сільського господарства була надзвичайно малою та становила 2,6%. Значний відсоток представників так званого «нижчого класу», за умов наявності високого освітнього рівня населення, свідчить про незбалансованість соціальної структури в Україні, яка може становити серйозну загрозу для її подальшого розвитку. Питома вага робітників, що зайняті переважно розумовою працею, за підсумками перепису 2001 р. складала лише 39% від загальної кількості зайнятих. Навіть якщо їх умовно вважати представниками вищого та середнього класу, то все рівно їх питома вага є значно меншою, ніж це потрібно для нормального функціонування суспільства, стабільності його структур.

Найбільш чисельною групою у 2001 р. були «фахівці» (до них віднесені агенти, адміністратори, диспетчери, інструктори, лаборанти, оператори, механіки тощо). Найменш чисельною професійною групою була група «технічних службовців»: секретарки, друкарки тощо.

При аналізі складу зайнятого населення за групами занять слід відмітити суттєві відмінності у цьому розподілі у міських і сільських поселеннях. Насамперед, привертає увагу висока концентрація у містах працівників зайнятих розумовою працею. У структурі зайнятого населення села найбільш чисельну категорію становили представники найпростіших професій. Така тенденція пояснюється відсутністю відповідних робочих місць, переважаючою зайнятістю сільських жителів в особистому підсобному господарстві, невисоким освітнім рівнем, а отже і збереженням низького соціального статусу селян.

Розподіл зайнятого населення за групами занять залежав від спеціалізації регіонів. Найвищі пока-

зники питомої ваги робітників розумової праці, зокрема, «законодавців, вищих держслужбовців, керівників» і «професіоналів», спостерігалися у Центральному та Північно-Східному регіонах. Така ситуація пояснювалася впливом на загальні показники специфіки соціально-економічної діяльності найбільших адміністративних і наукових центрів України – Києва (Центральний регіон) і Харкова (Північно-Східний регіон), в яких зосереджена переважна більшість працівників зазначених груп. Найменшою питомою вагою відрізнявся Західний регіон, який продовжував залишатися аграрним, економічно нерозвинутим, з високим рівнем безробіття. Тому й частка осіб, що виконували найпростішу роботу, значною мірою у сільському та підсобному господарстві, була у ньому найвищою в Україні.

Структура зайнятості мала свої специфічні відзнаки в областях Південного регіону, в якій показники питомої ваги груп працівників сфери обслуговування та торгівлі, а також кваліфікованих працівників сільського господарства, риборозведення та рибальства були найвищими в Україні. Це пояснюється особливостями географічного розміщення регіону, яке зумовлює наявність великої кількості санаторно-лікувальних закладів, будинків відпочинку та риболовецьких підприємств. На сході країни зосереджувався значний відсоток кваліфікованих працівників операторів і складальників устаткування та машин, що обумовлено поширенням у даному регіоні професій, пов'язаних з видобутком корисних копалин та обслуговуванням устаткування, що їх переробляє.

Специфіка стратифікаційної системи в Україні полягає у відсутності чітких рис, що вказують на приналежність особи до певної соціальної групи. Соціально-демографічна характеристика переконливо свідчить як про гендерні проблеми у професійній сфері, так і про суттєві статусні відмінності сільських і міських жителів. Наявність великих міст, загальна чисельність міських жителів напряму пов'язані зі специфікою зайнятості населення, що визначає соціальну структуру регіонів країни.

Ще одним критерієм стратифікації є статус зайнятості, за яким населення країни поділяється на працюючих за наймом, членів колективних підприємств, роботодавців, самозайнятих і безоплатно працюючих членів сім'ї. Найбільш чисельною як в Україні, так і у всьому світі, є група найманих робітників. Наступною за чисельністю була група членів колективних підприємств, здебільшого колишніх. Більшість професій, які поширені серед членів колективних підприємств, відносяться до так званих «чоловічих» занять, тому питома вага чоловіків у даній групі була майже у півтора рази вищою, ніж жінок. Особливо яскраво ця диспропорція була виражена у сільській місцевості, де чоловіки чисельно переважали над жінками майже удвічі.

З'являються і відносно нові для України групи роботодавців і самозайнятих осіб, які управляли своїм власним підприємством, або займалися на самостійній основі професійною чи комерційною діяльністю. У порівнянні з країнами Західної Європи, частка самозайнятих в Україні була майже удвічі меншою. Певною мірою це пов'язано з тим, що люди, засновуючи свій власний бізнес, зазвичай продовжували працювати на своїх посадах як наймані працівники, тому їх важко коректно класифікувати. Однак вже помітна тенденція зростання числа власників малих підприємств і підприємців-фізичних осіб в Україні, що у майбутньому може призвести до створення у країні чисельного класу підприємців.

Переважна більшість роботодавців і самозайнятих зосереджувалися у сфері оптової та роздрібної торгівлі, торгівлі транспортними засобами та наданні послуг з ремонту. Ця категорія населення, яка репрезентувала середній клас в Україні, представлена, передусім, чоловіками. Ширшим був і діапазон галузевої діяльності чоловіків.

На регіональному рівні найбільшою відносною чисельністю осіб, працюючих за наймом характеризувався Східний регіон, найменшою – Західний. Низький показник питомої ваги найманих працівників у західних областях України пояснювався переважанням у регіоні сільських жителів, серед яких близько 40% залишилися нерозподіленими за відповідними групами.

Майже удвічі більшою, ніж у цілому по Україні, питомою вагою осіб зі статусом «члени колективних підприємств, кооперативів» відрізнявся Південний регіон, що пояснювалося особливостями його господарської спеціалізації. У структурі зайнятого населення південних областей України була більшою, ніж в інших регіонах. Щорічний приплив туристів і відпочиваючих у даний регіон надає чимало можливостей для розвитку підприємницької діяльності. В інших регіонах питома вага роботодавців, самозайнятих і безоплатно працюючих членів сім'ї майже не виходила за межі загальноукраїнських показників.

Отже, аналіз соціальної структури сучасної України у період з початку 1990-х і до кінця 2001 рр. дозволяє припустити, що її формування відбувалося за так званим латиноамериканським зразком, що характеризується різкою соціальною поляризацією населення, зумовленою майновим розшару-

ванням населення, майже повною відсутністю середнього класу, зубожінням переважної більшості населення. Незначна частка роботодавців, самозайнятих осіб та осіб, що отримували прибуток від власності, чисельність групи осіб, зайнятих фізичною працею і, зокрема, представників найпростіших професій, свідчить про незбалансованість соціальних процесів, що є значною перешкодою на шляху економічного та політичного розвитку українського суспільства.

СТАНОВЛЕННЯ ПРЕСИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ ТА ПІДВИЩЕННЯ ЇЇ РОЛІ У СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ

Анастасія Тайлашева*
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, студентка магістратури
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: nastya.taylasheva9s@gmail.com

Після здобуття Україною державного суверенітету представники різних національних меншин почали активніше консолідуватися, повніше виявляти розуміння проблем внутрішньонаціонального життя. З початками їх розвитку, відродженням традицій, культури, становленням освіти виникла проблема преси як одного з найважливіших чинників формування національно-політичної свідомості. Вона стала на їхній захист, виступила за утвердження національної ідеї, виховання власних кадрів. Тому досить швидко було розв'язане першочергове завдання – знайдено належні інформативно-освітні засоби для досягнення національного поступу.

Поняття «відродження національної преси» можна використати тільки умовно, адже воно не ґрунтується на засвоєнні попереднього досвіду. Преса нацменшин минулих часів не справила відчутного впливу на формування новітніх видань, оскільки ще донедавна залишалася маловідомою сучасникам.

З початком проголошення незалежності України починається інтенсивний розвиток видавничої справи, а також формування й активізації періодики нацменшин. У багатьох регіонах нашої держави протягом 1990-х років з'явилася низка різноманітних за рівнем журналістської майстерності національних видань.

Найкраще можна простежити конкретні риси того чи іншого часопису, його роль у житті певної меншини, коли він підсумовує зроблене за чималий проміжок часу. Скажімо, редактор часопису «Німецький канал» Світлана Гартман приурочує третю сторінку свого видання (1997. Ч. 4) виходу його 50-го номера. Її публікація «П'ятдесяте число «Німецького каналу» виходить у п'ятирічний ювілей». Авторка посилається на важливі факти з історії, наголошує на присутності залишків страху минулого у душах багатьох співвітчизників. Створення у Києві німецького товариства «Відергебурт» і німецької Євангельсько-лютеранської громади, як свідчить С. Гартман, було нелегкою справою, оскільки німці, які пережили нелюдські умови радянського часу – спецпоселення, трудармію, часом, ще й нині бояться примари КДБ, намагаються уникати офіційних зв'язків із «Відергебуртом» . Вона слушно наголошує, що внаслідок нового підходу до висвітлення реальних подій, усе більше читачів переконуються: пора страху, переслідувань, покарань минула, і вже можна вільно висловлювати свою громадську позицію.

У матеріалі відображено тісні культурні взаємини українських німців із їхньою прабатьківщиною – Німеччиною, звернено увагу на економічну допомогу, яку вона надає одноплеменцям в Україні.

«Німецький канал» обрав шлях об'єктивного висвітлення історичного минулого німецького народу, відродження його релігії, рідної мови, звичаїв, народних традицій. З його ініціативи набуває гласності те, що протягом багатьох десятиліть замовчувалось.

За сприятливих умов української державності відбулось зацікавлення етнічних меншин розвитком національної самосвідомості, це вплинуло на становлення їхніх ЗМІ – важливого рушія згуртування, культурно-духовного відродження та політичного самовизначення.

Як доречно відзначають соціологи й ідеологи багатьох країн, засоби масової інформації, якщо їх порівняти з людським організмом, відіграють роль нервової системи. «Преса, радіо, телебачення, ви-

* **Науковий консультант:** к.і.н., доцент кафедри історії, етнології та археології МНУ імені В.О. Сухомлинського Хрящевська Л.М.

користовуючи притаманні їм способи, допомагають людині збагнути: хто вона – визначають її індивідуальність; чого вона прагне – передбачають ціль/мету; що задля цього варто зробити – вказують шляхи успіху та дають відчуття успіху – приносять моральну винагороду». Це з усією повнотою засвідчує різноманітна преса національних меншин за останні роки. У ній віддзеркалюється повсякденна діяльність багаточисленних творців газети – журналістських колективів, дописувачів і читачів.

Часопис єврейської нацменшини став джерелом духовно-культурного збагачення. З набуттям подальшого досвіду він зможе повніше досягати своєї мети, утверджуватись як могутній культурно-духовний учитель, активний учасник усіх подій, якими живе сьогодні єврейський світ Галичини.

Кореспонденція редакцій товариств свідчить, що преса нацменшин сьогодні вже стала широко розгалуженою системою масової інформації. Як уже зазначалось, в Україні (починаючи з 1990 року) виходить близько ста періодичних видань – різноманітних часописів, журналів, бюлетенів, інформаційних вісників. Небагато видань фінансувалися державним бюджетом – додатки до часопису «Голос України»: «Роден край» (болгарською), «Дзеннік Кійовскі» (польською), «Голос Крыма» (російською), «Еврейские вести» (російською та українською), «Арагац» (вірменською та українською), «Конкордія» (румунською). Переважна ж більшість видається з ініціативи й за кошти товариств, культурно-просвітніх центрів тощо.

Національна преса засвідчує, що нацменшини не стоять осторонь державотворчих процесів, які відбувалися та відбуваються тепер в Україні. Не можна без хвилювання читати вступного звернення «Слово до читачів» у часописі німецької нацменшини «Свобода та відродження» (1994. Ч. 1. С. 1). Вже у першому номері видання заявляє, що його мета – «широка публікація матеріалів про життя й діяльність німецького національного товариства у Львові, про його добрі справи та проблеми у відродженні самобутньої культури нашого народу на землі Прикарпаття». Навіть сама назва друкованого органу засвідчує, що він прагне взяти безпосередню участь у розбудові незалежної, демократичної України, де поважаються й підтримуються права і свободи всіх народів, котрі її населяють. «Прагнення до духовного, морального та національного відродження, – зазначає головний редактор Анатолій Марц, – не тільки німецького населення Галичини, але й тих народів, у середовищі яких ми живемо й від яких по братерські переймаємо кращі зразки їх національних культур, нехай буде дороговказом тим, хто буде писати до часопису».

З кожним роком розширюються терени охоплення пресою національних меншин. Станом на 1998 рік вже виходила така кількість видань: «єврейська – 33, угорських – 9, кримськотатарських – 8, румунських – 7, польських – 6, болгарських і грецьких – по 5, вірменських і німецьких – по 4, російських – 3, молдовських і китайських – по 2, білоруських, циганських, албанських, азербайджанських, татарських, турецьких, узбецьких, арабських – по 1».

Основну увагу часописи звертають на висвітлення політики, культури, економіки. У них чітко простежується підтримка державного курсу, акцент на національній своєрідності свого народу, прагнення створити правдивий образ кращих його представників у колі інших народностей України. Часто бачимо матеріали, що знайомлять з азами рідної мови, подаються кращі зразки літературної творчості, публікуються історичні пам'ятки мовою оригіналу.

Варто відзначити, що преса національних меншин має багато спільного, але відзначається й індивідуальними рисами, які залежать від особливостей національності, її історії, географії поселення і т.д.

Суспільний розвиток нашої країни певною мірою схожий на розвиток інших країн світу. Він передбачає соціальні видозміни, вдосконалення, розширення, перехід кількісних змін в якісні. Як правило, є й точка відліку. Повертаючись до неї, можемо повніше бачити досягнуте та порівнювати його з минулим. Ведучи мову про перші паростки культурно-духовного відродження національних меншин пострадянського часу в Україні, цілком логічно випливає асоціативний зв'язок із започаткуванням їхніх ЗМІ – важливого складника цього процесу. Преса нацменшин, приєднуючись до проблем національних громад, виступає одним із важливих факторів прискорення їхнього суспільного розвитку, що знаходить своє підтвердження у численних друкованих матеріалах.

Аналіз преси національних меншин переконує, що вона прагне охопити різноманітність починань, які у період становлення є досить масовими. Тяжіння до актуальності підвищує рівень її популярності. Наприклад, спецвипуск часопису «Німецький канал» (1996. Ч. 11. С. 17), приурочений до 1-го з'їзду німців України, подає виступ делегата Е. Тельмана на тему «Життя і проблеми молоді». У ньому серед іншого відзначається, що при львівському німецькому об'єднанні «Deutsches Heim» («Німецький дім») діє молодіжна організація німців, яка об'єднала людей 16-28 років, що становить 20% від загальної кількості членів товариства. Характерною рисою молодого покоління німців є прагнення до самостійності, активних дій, до розв'язання проблем власними силами. Молодь, викорис-

товуючи різноманітні навчальні матеріали, прилучається до вивчення німецької мови, дбає про відродження німецької культури, що особливо помітно під час відзначення Різдва Христового, Нового року, Великодніх свят, Дня подяки. До цих урочистостей юнаки та дівчата «вивчають німецькі танці, народні й сучасні німецькі молодіжні пісні».

Преса національних меншин чимало уваги приділяє питанням духовного зростання, зокрема релігійним проблемам. Ще донедавна у «радянському суспільстві» релігія переслідувалася, чим здійснювались спроби позбавити народ найважливішої складової – його духовного єства. З новими виявами самоутвердження національних меншин в їхнє життя повертається і рідна віра. Можна подати чимало прикладів впливу часописів на прилучення читачів до національної віри та давніх традицій, що з нею пов'язані.

Таким чином, з початками новітнього відродження національних меншин України почали успішно розв'язуватися проблеми їхньої преси – важливого фактору формування національно-політичної свідомості. За досліджуваний період у різних регіонах України з'явилася низка національних видань, що стали на шлях об'єктивного висвітлення історичного минулого своїх народів, відродження їхньої релігії, мови, звичаїв, традицій. Відображуючи минуле та сьогодення, вони створюють інформаційне поле для прискорення національного поступу. У часописах нацменшин чітко простежується підтримка сучасних державних перетворень в Україні, акцентується увага на самобутності націй, успішно формуються національні ідеали.

Сприяючи вирішенню складних проблем, ЗМІ стають духовними центрами, які гуртують навколо себе одноплеменців. Сучасне життя з його труднощами й успіхами кристалізується у пресі та знаходить вимір своєї значимості, а відтак, віддзеркалюючись у ній, видозмінює конкретну практику.

Аналіз досліджуваної періодики показує, що народження та становлення друкованого органу диктується вимогами національного розвитку. Конкретна ситуація стає детонатором ідеї випуску часопису, знаходяться ініціатори, які реалізують її.

Кожне видання, долаючи матеріально-фінансові й ін. перепони, утверджується завдяки активній підтримці національних громад, духовні запити яких воно задовольняє. Хоча газети й відрізняються між собою за змістом, тематичною спрямованістю, особливостями оформлення, проте мають і багато спільного – прагнуть охопити всю різноманітність новітніх починань, видозмін на краще. З однаковою наполегливістю вони дбають про відродження самосвідомості народу. Цьому сприяють також теле- та радіопередачі національними мовами.

Функціонування різноманітних засобів масової інформації нацменшин, зокрема часописів, переконливо засвідчує активізацію національного культурно-громадського життя в умовах демократії та гласності.

БЕЗРОБІТТЯ В УКРАЇНІ У КІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.

Людмила Хрящевська
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, доцент
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: Ludahryashev30@gmail.com

Безробіття є однією з центральних проблем сучасного суспільства. Зараз у світі кожна третя особа працездатного віку не має роботи, або має випадковий заробіток. На початку 90-х рр. XX ст. до величезної армії безробітних приєдналися і громадяни колишнього Радянського Союзу. У 1991 р. було прийнято Закон України «Про зайнятість населення», в якому вказується на неприпустимість примушування до праці у будь-якій формі (ст. 1). Однак недоречність цієї статті визначається тим, що держава на той час вже втратила змогу гарантувати отримання праці для усіх бажаючих відповідно до їх уподобань, освіти та здібностей.

Перші безробітні у сучасній Україні були зареєстровані у червні 1991 р., однак їх кількість, у порівнянні із сучасною, була незначною, а питома вага не перевищувала 0,3% від працездатного населення у працездатному віці. Поступове зростання показників як зареєстрованого, так і незареєстрованого безробіття відбулося з середини 1990-х рр.: до кінця 1995 р. питома вага зареєстрованих безробітних збільшилася до 0,5%, у 1997 р. – до 1,1%, а у 2000 р. вже дорівнювала 4,2%. У 2004-2005 рр. відносний показник зареєстрованого безробіття зменшився до 3,5%.

У 1995 р. рівень загального безробіття перевищив рівень зареєстрованого у 11,2 рази та становив 5,6% (розраховано за методологією Міжнародної організації праці (далі – МОП) як відношення кількості осіб у віці 15-70 років до економічно активного населення відповідного віку).У подальшому розрив між цими показниками скоротився. Найвищий рівень безробіття (за методологією МОП) було зафіксовано у період з 1998 по 2001 рр. – 11-12%, у наступні роки відбулося зниження цього показника до 8,6% (до всього економічно активного населення відповідного віку) у 2004 р. Однак, якщо прийняти до уваги міжнародні рекомендації і віднести до категорії безробітних зневірених у пошуках роботи осіб, рівень безробіття буде помітно вищим за дані, наведені Державним комітетом статистики. Проблема ускладнювалася і феноменом «прихованого безробіття».

Ще однією важливою ознакою безробіття в Україні є його тривалість. Середня тривалість незайнятості серед безробітних за методологією МОП у 2001 р. складала 23 місяця, а середня тривалість зареєстрованого безробіття – 11 місяців. Довготривалий характер безробіття має не лише негативні економічні наслідки, набагато небезпечнішим є зростаючий рівень маргіналізації безробітних осіб. Навіть у 2004 р. тривалість безробіття у середньому сягала 20 місяців.

Основними причинами безробіття у 2001 р. були: вивільнення з економічних причин, тобто у зв'язку з реструктуризацією виробництва, скороченням штатів (37%); непрацевлаштування після закінчення загальноосвітніх і вищих навчальних закладів (17,5%); звільнення за власним бажанням у зв'язку з низьким рівнем заробітної платні, поганими умовами праці і т.п. Динаміка змін у співвідношенні кількості представників кожної з цих груп пов'язана з особливостями економічного розвитку країни. У 1995 р., за умов порівняно меншого масштабу збитковості та ліквідації підприємств, найбільшу групу безробітних складали особи звільнені за власним бажанням – 34%. У 1999 р., коли процеси реструктуризації виробництва значно інтенсифікувалися, частка таких осіб зменшилася до 26,2%. Значно зріс відсоток тих, кого звільнили у зв'язку з виробничими змінами та скороченням штату: з 26,8% у 1995 р. до 38,8% у 1999 р. Цей показник зростав і досяг свого максимуму у 2000 р. – 40,2%. Тих, хто був звільнений за власним бажанням у 2000 р. теж стало трохи більше – 29,8%. Пріоритетність цих причин знову змінилася тільки у 2002 р., коли особи, звільнені за власною ініціативою, становили 37,8%, а вивільнених з економічних причин стало 33,5%. На той час основні зрушення у структурі виробничої системи вже відбулися, а рівень прагнення працівників до покращення умов та якості виконуваної праці став поступово зростати.

Гендерний аспект проблеми теж має свої особливості. За даними держкомстату України переважну більшість зареєстрованих безробітних складали жінки (63,2% від загальної кількості зареєстрованих безробітних у 2001 р.). Саме жінкам набагато важче працевлаштуватися на роботу після закінчення навчальних закладів (18,4% серед усіх безробітних жінок), їх частіше, ніж чоловіків, вивільняють з економічних причин (37,7% серед усіх безробітних жінок). У цілому існує більший попит на чоловічу робочу силу, аніж на жіночу: у 2001 р. із 96,9 тис. робочих місць лише 20,9 тис. були вільні для працевлаштування жінок.

Безробітні жінки, частіше, ніж чоловіки перебувають на обліку служби зайнятості, тому що менш схильні до активного пошуку роботи. Серед безробітних, за методологією МОП, питома вага безробітних чоловіків завжди була трохи вищою, ніж жінок. Так, у 2002 р., з 1104,6 тис. жінок, що були визнані безробітними за методологією МОП, 58,4% було зареєстровано у службі зайнятості. Щодо чоловіків показник був значно нижчим – лише 30,3% від загальної кількості безробітних чоловіків перебували на обліку відповідної установи. За результатами опитувань чоловіки частіше, ніж жінки висловлюють готовність негайно приступити до роботи.

Молодь відноситься до однієї з найуразливіших щодо безробіття соціально-демографічних груп. Рівень безробіття серед молоді є високим, хоча в останні роки і намітилася тенденція до його зниження. Третина всіх безробітних, які перебувають на обліку у службі зайнятості – молоді люди віком до 28 років. Найбільш високий рівень безробіття серед молодих осіб було зареєстровано у першій половині 1990-х рр., коли питома вага молоді серед офіційно зареєстрованих безробітних сягала майже 40%. Наприкінці 1990-х рр. цей показник зменшився до 31%, а у 2004 р. становив 23,4%. Загалом з 1992 по 2004 рр. чисельність офіційно зареєстрованих безробітних молодших вікових груп (до 28 років) зросла більше, ніж у десять разів: з 22,2 тис. осіб до 265,8 тис. осіб. За критеріями МОП питома вага молодих безробітних була вищою: у 1999 р. питома вага безробітних у віці 15-29 років досягала 45%, зменшившись у 2004 р. до 38,3%.

Основною причиною незайнятості сучасної молоді є труднощі з працевлаштуванням після закінчення школи або вищих навчальних закладів (біля третини безробітних у віці до 28 років – випускники навчальних закладів). Питома вага безробітних осіб, які не були працевлаштовані після закін-

чення вищих навчальних закладів, у 1990-і рр. поступово зростала: у 1995 р. частка таких безробітних становила 16,9%, у 1999 р. – 17,5% і досягла свого максимального значення у 2000 р. – 18,3%. Пізніше показник почав зменшуватися, але у 2004 р. він знову зріс до 18%. Особливо важко працевлаштуватися особам за умов відсутності відповідної професії або кваліфікації, тому рівень безробіття є найбільш високим у вікових групах від 15 до 19 років (у 2002 р. він дорівнював 28,9% при загальному показнику в 10,1%). Крім того, молодь часто потерпає від звільнення у зв'язку з реорганізацією виробництва та скороченням штатів.

У контексті теми дослідження важливим є регіональний аналіз динаміки безробіття в Україні. Ця проблема актуальна і внаслідок її недостатньої наукової розробки. Тенденція до поглиблення економічної кризи у суспільстві безпосередньо вплинула на зростання показників рівня безробіття як у державі в цілому, так і в регіонах зокрема. Найбільш вразливими щодо безробіття виявилися області Західного регіону, а ринок праці формувався за рахунок сільськогосподарського населення. До регіонів з найменшими показниками рівня зареєстрованого безробіття відносилися Східний і Південний регіони, а також Волинська, Черкаська та Чернівецька області.

Невдовзі швидкі темпи зростання рівнів безробіття охопили більшість західних областей республіки. Тенденція залежності рівня безробіття від питомої ваги сільського населення почала остаточно усталюватися. У промислових регіонах частка безробітних залишилася на попередньому рівні. Отже, на відміну від радянських часів, коли надлишкова робоча сила формувалася передусім в індустріальних регіонах і серед міського населення, безробіття у період незалежності найшвидше охопило аграрні області.

З 1994 по 1996 рр. у цілому по республіці показник зареєстрованого безробіття зріс лише на 0,4%. Регіональний спектр змін був виразнішим. Максимальними показниками вже традиційно характеризувався Західний регіон. Найвищий рівень безробіття залишався в Івано-Франківській області. В інших областях регіону показники також збільшилися у порівнянні з 1992 р. приблизно удвічі. Процес зростання безробіття характеризував також Житомирську, Чернігівську та Київську області Центрального регіону. Найшвидше почав зростати рівень безробіття (у 3-4 рази) в індустріальних Луганській і Харківській областях Східного та Північно-Східного регіонів. Отже, безробіття поступово охоплювало всю республіку.

З 1996 по 1997 рр. відбулося зростання рівня зареєстрованого безробіття в усіх областях України та в АР Крим у 2-6 разів. За попередні роки такого значного підвищення показників не спостерігалося. Аналогічні відмінності спостерігалися і протягом наступних двох років при значному зростанні рівнів зареєстрованого безробіття в усіх регіонах республіки. Показник рівня зареєстрованого безробіття досяг в Україні найвищої позначки 2000 р. Максимальним тоді був і показник, обчислений за методологією МОП. Криза зайнятості мала тенденцію не тільки до збільшення своїх обсягів, але й до зміни своєї якості. По-перше, безробіття, як вже зазначалося, стало переважно довготривалим, по-друге – максимальною стала питома вага молоді, непрацевлаштованої після закінчення навчання.

Таким чином, у 1999-2000 рр. виникли передумови до спалаху масштабного соціального конфлікту. Провідні дослідники проблеми вказували, що вищезазначені показники є близькими до відмітки, яка може стати для України критичною та загрожує «соціальним вибухом».

За даними МОП у 22 областях України у 2000 р. рівень безробіття перетнув межу у 10%, а в Чернівецькій області зріс аж до 17,1%. На регіональному рівні вибухонебезпечна ситуація за умов її тривалості могла стати реальністю. Незважаючи на те, що показники рівня зареєстрованого безробіття були значно меншими, саме у 2000-2001 рр. в абсолютній більшості областей вони стали найбільшими за весь період існування незалежної України.

Недостатня ефективність механізмів державного регулювання регіонального розвитку, коли пріоритетність надання цільової інвестиційної допомоги окремим регіонам не завжди була виправданою, спричинила зміни у територіальній диференціації кризи зайнятості населення. У 2002-2003 рр. сформувалася тенденція зростання рівнів як зареєстрованого безробіття в усіх південних областях України та в Криму. До того ж, мало змінилася на краще й ситуація у Західному та Північно-Східному регіонах.

Суспільно-політичні зміни, що характеризували Україну у 2004-2005 рр., не стали зламним моментом у справі подолання явища безробіття. Якщо у 12 областях республіки спостерігалося протягом цих років певне зменшення показників рівня безробіття, то в інших 12 областях і в АР Крим ці показники, навпаки, зросли. При цьому щодо зареєстрованого безробіття у Тернопільській, Чернівецькій, Черкаській, Херсонській, Одеській областях та у Криму вони стали навіть більшими, ніж у 2000-2001 рр. Отже, політична й економічна нестабільність у країні ще більше ускладнювали ситуацію.

Таким чином, перші прояви кризи зайнятості, які почали виявлятися на регіональному рівні в УРСР, у 90-х рр. ХХ ст. змінилися безробіттям. Дуже швидко сформувалися вкрай дестабілізуючі риси цього соціального феномену: зростання рівня та середньої тривалості безробіття, а також його поширення серед молоді, яка уособлює соціально-демографічний потенціал країни. Динаміка масштабів і структури безробіття на місцях виявилася набагато складнішою, що стало перешкодою для його успішного подолання. Тому необхідним є державне планування регіонального розвитку шляхом створення та реалізації цільових соціальних програм.

ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ, ГОСПОДАРСТВО ТА РЕМЕСЛА ПЕРШИХ БОЛГАРСЬКИХ ПОСЕЛЕНЦІВ ТЕРНІВКИ

Олександр Чиаурелі*
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, студент магістратури
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: chiaureli1993@ukr.net

Тернівка (нині однойменний мікрорайон м. Миколаєва) була заснована у 1802 р. болгарами – вихідцями з різних населених пунктів Східної Фракії на місці колишньої турецької колонії. З часом поселення, розташоване у межиріччі Південного Бугу й Інгулу перетворилось у велике етнокультурне середовище, яке зберігає певні болгарські риси дотепер.

Відповідно до законодавчих положень, у Тернівській колонії створили сільський приказ, до якого входили шульц (староста), два бейзицери (виборні) та десятські – по одному від кожних 10 дворів. Усі колоністи разом утворювали громаду, в якій періодично скликався мирський сход за принципом – по одному господарю від кожного двора. На зборах обиралися староста та виборні, відбувався прийом нових колоністів, давався дозвіл на виїзд за межі поселення або вихід із колоністського стану, вирішувались дрібні судові справи, затверджувалися священики, вчителі та інше. Вибори шульца та бейзицерів вважалися дійсними й ухвалювалися опікунською конторою лише тоді, коли доглядач колонії – посередник між громадою й адміністрацією (конторою, комітетом) – надсилав відповідний протокол, в якому зазначалися прізвища з персональними або колективними підписами більшості голів сімейств. У приказі також працював діловод, який готував документи і вів канцелярію. Доглядач колонії та писар проживали у поселенні в окремих будинках. Сільський приказ мав печатку, що зберігалась у старости, а виборні – штемпелі із викарбуваними власними іменами та прізвищами. Після переобрання виборних їхні штемпелі вилучались і знищувались.

Першим старостою колонії обрали грека Штерю (Стерно) Єнакі. Він не відбув на посаді відведений термін. У серпні 1803 р. Єнакі повідомив опікунську контору, що на його місце обрано Пейо Ніколу та, відповідно, просив, щоб листи надсилались на ім'я останнього. Виборними стали Петро Стоян і Петран Нікола. Під час становлення колонії точились гострі суперечки навколо виборних посад, адже кожна група переселенців намагалася просунути саме свого представника. Згодом, коли відбулась внутрішньо-колоністська інтеграція, напруга під час виборів на мирському сході дещо зменшилась. У 1805 р. старостою знову обрали Штерю Єнакі, а виборними – Димитрія Тодора та Діордія Христо. У перші десятиліття старостами Тернівської колонії були: Стоян Граматік(а), Стоян Мірчо, Атанас Нікола, Яні Коч, Нікола Бербенко, виборними – Петро Стоян, Петран Нікола, Димитрій Тодор, Діордій Христо, Нікола Господін, Желязко Ніко, Семьон Стоян, Степан Семьонов, Костя Ілья, Нікола Гамза, Іван Бузнік, Нікола Сребріч, Нікола Цвєтко й інші. До 1808 р. посаду доглядача колонії обіймав Копєйкін. Діловодами працювали відставний прапорщик Володимир Писанський, професійний діловод 13 класу Іван Вєтров, єлисаветградський міщанин Кирило Якубовський, канцелярист Пєнков, Григорій Гумерков, місцевий поселенець Степан Банов.

Найбільш складною виявилась проблема наділення тернівських поселенців землею у передбачених законодавством обсягах. Імператорським указом від 21 липня 1802 р. державну експедицію зобов'язано «греко-болгарам», поселеним поблизу Одеси відводити по 30 десятин землі на кожну душу чоловічої статі. Фактично колоністи отримали менші наділи. Втім, незважаючи на нестачу орної зем-

* **Науковий консультант:** к.і.н., доцент кафедри історії, етнології та археології МНУ імені В.О. Сухомлинського Гузенко Ю.І.

лі та пасовищ, поселенці у відносно короткий строк створили прибуткові сімейні господарства.

Отримавши земельні наділи, поселенці у стислий строк налагодили товарне виробництво. Але це далося їм непросто, оскільки довелося пройти початкову адаптацію до нових природно-географічних умов. Клімат Півдня України виявився більш жорстким, ніж у метрополії. Історик та етнограф М.С. Державін, докладно описуючи умови, в яких здійснювали свою господарську діяльність колоністи Херсонської губернії, зробив справедливий висновок відносно невірності тези про цю територію як «благодатний південь». Для батьківщини поселенців – Східної Фракії та безпосередньо Сакарсько-Странджанського регіону – властива м'яка, нехолодна зима, прохолодне літо і тривала тепла осінь. Гори, густо вкриті дубовими та буковими лісами, а також частково горіхами, дикими грушами, яблунями та сливами, надавали повітрю у тамтешньому краї свіжості й особливої чистоти. Ці умови помітно контрастували з відкритими степовими ландшафтами у межиріччі Південного Бугу й Інгулу. Зрозуміло, чому реемігранти мотивуючи своє рішення повернутися до Болгарії, посилались на незвичність до тутешнього клімату та відсутність лісів.

Головним заняттям колоністів стало землеробство, передусім хліборобство, добрий досвід в якому вони накопичили ще у метрополії. Поселенці доклали чимало зусиль, щоб освоїти цілинні землі, адже їхні попередники – турки – встигли обробити зовсім невеликі площі. Пристосовуючись до нових умов хліборобства, поселенці вирощували звичайні для південноукраїнського регіону злакові культури: ярову й озиму пшеницю, ячмінь, жито, овес, просо та кукурудзу. Як і інші болгарські колоністи, тернівці віддавали перевагу яровій пшениці. Озимих хлібів сіяли мало, що пояснювалося наступними причинами. Поселенці не завжди встигали повністю обмолотити врожай ярових і підготувати ґрунт під посіви, до того ж озимі культури через сильні морози нерідко гинули. Навіть через тривалий період після започаткування колонії – у 1839 році – вони засіяли під озимину всього 86 десятин, в основному житом.

Вже у 1806 р. колоністи повністю забезпечили себе хлібом і спромоглися продати пшениці на загальну суму 3070 крб. Втім, не вистачало хліба родинам, щойно прибулим у Тернівку з Великого Буялика та сусідньої колонії Інгулки.

Із зростанням чисельності жителів колонії розширювались і площі оброблюваних земель та асортимент культур. Поряд із злаковими поселенці розпочали вирощування бобових і технічних. За ухвалою громади колоністи створили та підтримували насіннєвий фонд. У 1839 р. вони засіяли зерновими і технічними культурами понад 7 тис. десятин, використавши: озимого жита – 106,7, озимої пшениці – 19, ярової пшениці – 1308, вівса – 79, ячменю – 174, проса – 21 чверть; картоплі – 1 чверть і 5 четвериків, гороху – 4 чверті 2 четверики і 1 гарнц, квасолі – 2 чверті 5 четвериків і 2 гарнці, коноплі – 13 чвертей і 6 четвериків, льону – 17 чвертей 4 четверики і 1 гарнц. У цей же час до Тернівки переселилися 20 сімей з німецької колонії Данциг. Німці взяли в оренду у громади близько 612 десятин землі, розпочавши сіяти серед інших культур і гречку (тернівці, як і інші болгари, не були знайомі з технологією її вирощування).

Через суворі зими, періодичні посухи та зливи зернові культури давали нестабільні врожаї, які відповідали середнім показникам по Степовій Україні. Аби уникнути продовольчої кризи, жителі Тернівки щорічно після закінчення жнив збирали у спільний фонд з кожної ревізької душі по півчетверика жита та півгарнца ярового ячменю. Крім того, колоністи рішенням мирського сходу виділили громадське поле, врожай з якого зберігався у хлібному магазині-складі до наступного року. Цей вид господарчого страхування дозволяв пом'якшувати негативні наслідки, викликані стихіями. Магазин-склад функціонував і у подальші часи. Значно пізніше, коли у липні 1875 р. зливовим дощем було знищено 283 десятини пшениці та 114 десятин ячменю, змито городи з овочами та затоплено колодязі, саме завдяки громадським хлібним і насіннєвим запасам вдалося уникнути продовольчої кризи та подолати наслідки стихії.

Поряд із землеробством у колонії отримало розвиток тваринництво. Ця галузь також була звичною для поселенців. У Східній Фракії більшість родин утримувала у середньому по 25-50 голів овець і кіз. Сімейства, які спеціалізувалися на вирощуванні худоби, мали у своїх господарствах по 100-200 голів. Під час заселення тернівці за власні та кредитні кошти купували свійських тварин у сусідніх селах та у Миколаєві. У першу чергу їм необхідно було забезпечити домашні господарства великою рогатою худобою – кіньми та волами, які б виконували тяглову роботу. Водночас поселенці розводили корів, кіз, овець і свиней. Сільський приказ заохочував колоністів до розмноження кращих порід худоби й овець, що у підсумку привело до суттєвого зростання поголів'я. Якщо у 1803 р. у поселенні нараховувалось лише 7 коней, 35 овець і 15 голів рогатої худоби, то вже через три роки за громадою налічувалось 245 коней, 250 волів, 499 корів, 530 телят, 3982 вівці, 145 свиней. Кожна родина утри-

мувала у середньому 2 коня, 2 воли, 4 корови, 1 свиню та 35 овець. Останній показник у тернівських поселенців дорівнював кількості овець, яка припадала на одну родину у метрополії. До того ж у колонії утримувалася громадська отара овець. Кошти, виручені від продажу вовни з громадських овець, йшли у загальний дохід колонії. У 1841 р. селяни експлуатували 840 коней, випасали 2715 голів великої рогатої худоби та 7490 овець. Загалом кількість худоби, якою володіла кожна тернівська родина на початку 1840-х років у порівнянні з 1804-1805 рр., збільшилась у десятки разів, що свідчило про сприятливі умови для розвитку цієї галузі. У середині 1840-х років унаслідок спалахів епідемічних захворювань серед тварин, а також поступового скорочення пасовиськ, зростання галузі призупинилось. Але незважаючи на ці труднощі, тваринництво зберігало товарний характер. Молоко та молочні продукти поселенці реалізовували на ринку в Миколаєві, де у зв'язку зі збільшенням населення постійно зростав на них попит, а м'ясо – на періодичних ярмарках.

Налагодження господарчого життя сприяло зміцненню ремісничого життя колонії. Так, у колонії отримали розвиток різні види ремесел, зокрема: ковальство, сріблярство, теслярство, гончарство, обробка каменю, домашня індустрія, основу якої становило ткацтво, а також важливий промисел – млинарство. Серед болгар, які потрапляли до Тернівки, були цілі родини ремісників. Разом з іншими колоністами вони займалися сільським господарством і, водночас, обслуговували землеробську справу, що передбачалось «Зводом установ і статутів про колонії іноземців в імперії». Заняття товарним ремісництвом і промислами призвело б до позбавлення поселенців колоністського статусу.

У перші роки існування колонії зусилля багатьох ремісників зосереджувались на виготовленні сільськогосподарського реманенту. Вони також спільно з миколаївськими та херсонськими підрядниками ремонтували розподілені між односельцями турецькі будинки та споруджували нові. У подальшому саме майстри, у першу чергу, залучались до виконання визначених правилами повинностей: обладнання доріг, зведення мостів, установлення межових стовпів тощо.

Ковалям і теслярам вдалось за короткий час забезпечити потреби селянських господарств у реманенті. Зростання населення колонії та розширення площ ріллі стимулювали місцеве кустарне виробництво. З іншого боку, тернівським ремісникам доводилось витримувати жорстку конкуренцію, яку створювали пропозиції Миколаєва та навколишніх українських сіл. Пізніше поширення фабричних виробів призвело до того, що окремі види ремісницької діяльності, зокрема гончарство, згорнулись до мінімальних обсягів. Одночасне суміщення роботи у майстернях із землеробством також стримувало розвиток ремісництва. Втім, місцеві умільці прагнули у пореформений період не тільки задовольняти внутрішній попит у колонії, а й працювати на замовлення.

Отже, незважаючи на всі труднощі, заснування болгарської Тернівки стало успішним проектом влади. Завдяки пільгам і кредитним ресурсам колоністи у відносно короткий час освоїли надані їм землі, розбудували поселення, налагодили товарне виробництво, господарство та ремесла.

АНАЛІЗ ВЕСІЛЬНОГО ОБРЯДУ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ СЕРЕДИНИ XX – ПОЧАТКУ XXI ст.

Олександр Чумак[*]
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, студент магістратури
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: nikolenko96@gmail.com

Глобалізація й асиміляційні процеси, результатами яких є трансформація та зникнення традиційної форми культури, зумовлюють актуальність дослідження весільної обрядовості українців. Метою даного дослідження є аналіз весільного обряду с. Мала Мочулка Теплицького району Вінницької області.

Традиційно весілля у с. Мала Мочулка розпочиналось із сватання. Проте, за свідченням респондентів, перед сватанням міг відбуватись *договір*, коли молодий із рідним дядьком домовлявся з батьком молодої на який день приходити свататись. У свати запрошували йти найрідніших людей: батька, матір, брата, сестру, дядька, тітку. Локальною особливістю весільного обряду досліджуваного населеного пункту є те, що окрім хліба, солі та пляшки горілки старости несли з собою і стрічку. Хліб на

[*] **Науковий консультант:** к.і.н., доцент кафедри історії, етнології та археології МНУ імені В.О. Сухомлинського Хрящевська Л.М.

сватання брали домашній, пшеничний, його замотували у хустку. За традицією на сватання йшли у неділю після обіду. Зайшовши до хати сватачі починали розмову такими словами: «Ми гнали теличку, а вона втікла і забігла до вас, ми її хочемо забрати», а батько відповідав: «Якшо вона ваша, то забирайте!».

Після розмови усі сідають за стіл. Молодий чіпляє молодій принесену стрічку, а вона йому – хустку до пояса з правого боку. Респондент зазначає, що раніше, під час сватання, молода чіпляла червону хустку, а останнім часом стали використовувати білу. Окрім дарування молодому хустки, знаком згоди на шлюб зі сторони дівчини є перев'язування старостів вишитими рушниками. Хліб, який принесли старости, з'їдали за столом.

Через деякий час після сватання відбувалося запрошення на весілля. Йдучи запрошувати гостей на весілля, молоді мали дотримуватися певних заборон, наприклад, намагалися не зустрічатися на дорозі. Запрошували молоді особисто з четверга по п'ятницю – одну хату залишали на суботу. Запрошувати гостей прийнято спеціальними калачиками, які мають назву *«подарки»*. Варто зазначити, що побутування даного виду весільного печива зафіксовано і в інших населених пунктах Теплицького району. За традицією молода ходила запрошувати гостей на весілля із старшою дружкою, а молодий *з* буярином. Зайшовши до хати молода(ий) проказувала(в): «Просимо вас на хліб, на сіль, на весілля. Дічаток за дружки (світилки), хлопчиків за буяринів, дружб». Дорослих родичів – за свата і свaху, а чужих просто запрошували на весілля, казали на який день і котру годину.

Поширеною у Малій Мочулці є традиція взаємного запрошення молодих. Зазвичай одне одного молоді просили великим гарним подарком. При цьому казали так: «Прошу на хліб, на сіль, на весілля. Маму за маму, тата за тата, жінку за дружку, не за ту, щоб дружити, а цілий вік з нею житии». За традицією подарки, якими запрошували молоді на весілля було прийнято розломити, щоб молода не старіла. Респондент згадує, що просити на весілля молода ходила у вишитій сорочці, спідниці, хромових чоботях, а також у вінку з стрічками і в намисті.

У п'ятницю свахи, яких мало бути парне число, пекли коровай. За традицією кожна із жінок приносила з собою яйця та цукор. Дослідники вважають, що таке об'єднання продуктів від різних господарок мало на меті міцніше скріпити молоду сім'ю. Варто зазначити, що і на сучасному етапі дослідження у багатьох сім'ях коровай випікають у домашніх умовах: «І до цього часу у нас в селі печуть коровай, у кого є піч той і пече вдома». Перед тим, як приступити до роботи, коровайниці спільно мили руки і просили тричі благословення у старшого старости.

Зверху коровай оздоблювали квітами, колосочками, їжачками, гусочками з тіста. На думку сучасних українських дослідників, коровай, насамперед, «уособлює традиційну весільну лінію – продовження роду, багатодітності молодої сім'ї, міцності шлюбного єднання», що «проявляється у прикрашанні короваю зверху шишками, качечками, парними голубами, «варениччками», у виділенні молодим центральної шишки.

Записи польового матеріалу показали, що під час виготовлення та випікання короваю жінки-коровайниці дотримувались певних вірувань та заборон. Наприклад: саджали коровай в піч дві свахи; вмивалися з пікної діжі і виливали воду під яблуню; не виходили на двір і тримали двері закритими. Дослідники вважають, що такі магічні дії також мали сприяти плодючості та любові молодих.

Традиційним у с. Мала Мочулка є прогнозування майбутнього життя молодих по тому, як вдавався коровай. Так, наприклад, поганим знаком є коли обрядовий хліб просідав, пригорав або лопав. Доброю ознакою було коли коровай вдавався гарним: «Було таке, шо челюсти ножом стругали, бо не могли достати із печі коровай, так піднімався». Готовий коровай прикрашали калиною та барвінком.

Традиційно крім короваю готували ще багато видів весільної випічки – калачі, шишки, їжачки, гуски, подарки, які використовували під час весільного дійства.

Невід'ємним атрибутом весільного обряду досліджуваного населеного пункту є обрядове деревце – гільце *з* цілим комплексом обрядодій по його виготовленні та прикрашанні. Для виготовлення гільця використовували гілки ялинки, а прикрашали паперовими квітами. За традицією гільце для молодої робили дружки у п'ятницю.

Гільце для молодого робили світилки.

У неділю розпочиналось власне весілля. До шлюбу молоді збирались нарізно. За традицією мати осипає сина зерном і за хустку з хлібом виводить з подвір'я. Через три хати цей хліб мати віддає молодому і він йде на розплетини до молодої.

Вдома у молодої нареченого зустрічають її батьки з хлібом.

Перед вінчанням відбувалось розплітання коси молодої. Варто зазначити, що і на сучасному етапі дослідження дана обрядодія відбувається на кожусі, що свідчить про тяглість збереження народних

традицій. Спочатку косу нареченій розплітав молодий, а потім брат, сестра.

Після розплетин мати молодої вже обох молодих осипає зерном біля порога, а потім за кінці хустки виводить на дорогу. В.Г. Балушок вбачає у таких діях ознаки ініціаційної лімінальності нареченої – її причетності до потойбічного світу, а саме використання хустки при проводжанні молодих до шлюбу пояснюється забороною їх торкатися. Так само в молодої, як і в молодого, під час випроводжання до шлюбу відбувались певні обрядодії із хлібом: через три хати мати віддає хліб молодій, а вона віддає тому, кого зустріне першого по дорозі. Людина, яка отримала хлібину, мала поблагословити їх на спільне життя. На наш погляд, давання нареченою випічки першому стрічному можна розглянути у двох аспектах. Перший: подавання калачика – дар, жертва; другий: мотив першого зустрічного – за аналогією християнської милостині магія ґрунтується на уявленнях про випадкового перехожого як образу мандрівних святих, убогих (яких в ім'я господа слід обдарувати), на кшталт тих, хто завжди біля церкви просить милостиню.

Після вінчання молоді повертались на обід до молодого. Дорогою їм влаштовували переймання – переливали дорогу водою перед подвір'ям. Згідно традиції молодий мав перенести молоду через перелите місце.

Вдома у молодого весільний поїзд зустрічає його мама з хлібом на рушнику і за кінці хустки заводить молодих в хату, де, перед посадом, тричі обводить молодих кругом столу.

Традиційними весільними стравами були капуста, голубці, борщ, холодець, затірка з молоком, пиріжки, колотуха. Всі страви подавали разом, а в кінці кисіль і пиріжки. Респондент зазначила, що раніше на весіллях у Малій Мочулці пускали стаканчик по колії, що було пов'язано з відсутністю окремих стаканів для кожного з гостей.

Наступним етапом весільного обряду с. Мала Мочулка є покривання молодої. Дана обрядодія відбувалась у неї вдома. Дві старші свахи –від молодої та молодого знімали вінок і хусткою покривали молоду. Під час покривання одна сваха одягала собі на голову вінок молодої, а друга – кашкет молодого. Свідченням збереження архаїчних традицій у весільній обрядовості досліджуваного населеного пункту є покривання молодої на кожусі. Використання кожуха у весільному обряді є виявом давніх вірувань, пов'язаних із побажанням молодим багатства: «Хто волохатий, той буде багатий». Кілька разів молода викидала хустку, не давалась, щоб її зав'язали. Даний звичай носить символічний зміст: оскільки хустка є символом заміжжя, заміжньої жінки, то наречена, викидаючи її, показує своє небажання прощатись із дівуванням.

За традицією восковий вінок і букети молодого та молодої клали в ікону, а вінок з барвінку молода зашивала собі у подушку. Лєнти з вінка роздавались світилкам і дружкам.

Запис польового матеріалу показав, що окрім збереження давніх традицій обряд покривання молодої зазнав деяких змін. Так змінився колір хустки якою покривали молоду – раніше пов'язували червоною, а зараз білою. Респондент зазначила, що цю хустку молода дає молодому на сватанні.

Наступним етапом весільного обряду досліджуваного населеного пункту було дарування зятем нових чобіт тещі. Старе взуття зять перекидає через хату, а нове пританцьовує з тещею.

Після дарування чобіт відбувалось обдаровування молодих.

Під час частування запрошені гості підходили до столу молодих і дарували їм подарунок або кидали гроші у банку, а молоді частували їх горілкою. Буярин подавав шматочок короваю із гілочкою гільця.

Традиційним у Малій Мочулці є спосіб поділу короваю, а саме: середину віддавали молодим, підошву музикантам, всю іншу частину – рідним. За коровай молодим дарували гроші, та промовляли жартівливі побажання: «Даруєм цибулю, шоб не давали один одному дулі», «Дарую пуд гороху, шоб був хлопчик до року».

Наступним етапом у весільному обряді було випроводжання молодої у дім молодого. За традицією мати давала дочці придане – подушки, ковдру, рядно, скатерку.

Таким чином, дослідивши весільний обряд с. Мала Мочулка можна зробити висновок, що сучасне весілля, порівняно із традиційним, зазнало певних трансформацій. Наприклад, скоротився час і місце святкування, збільшилась кількість гостей. Проте сучасне весілля продовжує зберігати такі елементи весільної обрядовості, як: запросини родичів, дійства обрядових весільних чинів, прикрашання гільця, покривання молодої, обдаровування присутніх короваєм, що свідчить про збереження кращих традицій нашого народу.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВЕСІЛЬНОЇ ОБРЯДОВОСТІ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ

Анастасія Шевчук*
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, студентка магістратури
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: shevchuknastya@outlook.com

З давніх часів весілля було найважливішою подією у житті молодих людей. Певне сакральне таїнство, що ознаменує народження нової сім'ї. Цей давній обряд несе у собі глибокий сенс і має свою історію. Традиційне весілля багате на різноманітні обряди та звичаї. Воно вирізнялося своєю святковістю й урочистістю, насиченням і колоритністю. Ритуалів та обрядів було так багато, що весілля тривало декілька днів, а то й цілий тиждень. На жаль, сучасне весілля не оповите такою символікою та магічним значенням, яким його наділяли наші предки.

Структура традиційного весілля зберігається та поділяється на три цикли: передвесільний, власневесільний і післявесільний. У кожному з цих циклів зберігається основна обрядодія.

З передвесільного циклу стійким обрядом є сватання. Ще у XX ст. батьки наречених попередньо домовлялися про час і день сватання. В останній чверті XX ст. і до сьогодні сватання призначають у будь-який день. Наречений напередодні питав у батьків нареченої згоду на одруження. У більшості випадків молодий заздалегідь попереджав про день сватання. Після чого разом зі сватами приходив до дівчини та її батьків.

На роль сватів обирали рідних дядька або старшого брата, зазвичай одружених, з досвідом. Були випадки коли молодий приходив з сестрою чи братом. Вони повинні були бути обізнаними з правилами проведення сватання, що коли треба казати.

Обов'язковими атрибутами сватів, з якими вони приходили сватати дівчину, були рушник і хліб. Мати парубка перев'язувала сватів рушниками та давала кожному по хлібині. Хліб свати приносили на рушникові. Батьки перед тим, як запросити їх до хати ховали дівчину у сусідній кімнаті. Домовившись кликали дівчину для остаточної відповіді. На знак згоди дівчина перев'язувала сватів, а молодому виносила хустку та калач. Поклавши гроші на тарілку він таким чином її викуповував. Рушники були і залишаються головними атрибутами кожного весілля. На сватанні могли бути присутні й інші родичі молодої.

Завершенням сватання була вечеря на яку запрошували батьків молодого, інших родичів, сусідів і друзів. Хліб принесений на сватання дівчина розрізала на чотири частини та клала на кути столу. У деяких селах хліб ламали та роздавали всім присутнім або ж взагалі не було обміну хлібом. За тиждень або за два домовлялися про день весілля, кількість гостей, місце проведення весілля.

У наш час цей обряд існує і досі, проте втративши структурні елементи. Наречений йде свататись наперед знаючи про позитивну відповідь. Частіше зустрічаються випадки коли молодий йде без свити. У день сватання за вечерею вирішували організаційні питання щодо весілля.

Важливим і стійким обрядом XXI ст. залишається коровайний обряд. Без хлібного атрибуту не відбувалося весілля. Проте якщо раніше коровай обов'язково випікався зі збереженням і дотриманням традицій, то починаючи з 1990-х рр. у більшості замовляють.

Коровай мав округлу форму, що було обов'язковим, у ньому запікали яйця та монети. За народним повір'ям це символізувало добробут молодих, кожного гостя обдаровували шматочком короваю. Калачами та шишками запрошували й обдаровували гостей і коровайниць, якщо випікався вдома. Голубів випікали парою з прісного тіста. Їх клали перед молодими, перев'язаних червоною стрічкою. Молоді повинні були їх з'їсти, щоб жити, як два голуби. Прикрашали коровай гільцем. Брали гілочки вишні або виноградну лозу обліплювали тістом і випікали. У кінці весілля їх роздавали дівчатам або ж самі молоді обгризали їх.

Для приготування короваю запрошували жінок, які були щасливі у подружньому житті. Запрошували батьки. Зазвичай їх було шість. Випікали коровай і весільне печиво лише у домі молодого або молодої. Одягнені вони повинні були у чисте й охайне вбрання. Місили тісто по парам, у цей час їм пов'язували рушники, щоб молоді були у парі. При випіканні весільного хліба крім них нікого не повинно було бути. Адже вірили у те, що яким вийде коровай таким і буде життя молодих. Під час випі-

* **Науковий консультант:** к.і.н., доцент кафедри історії, етнології та археології МНУ імені В.О. Сухомлинського Хрящевська Л.М.

кання вони не сідали аби тісто не сіло. Для цього була призначена жінка яка подавала борошно, підносила воду, витирала піт.

Як символ нового життя у короваї запікали ціле сире яйце, щоб був добробут у сім'ї, запікали монети. Залежно від кількості гостей випікала декілька короваїв. Найбільший і найгарніший прикрашали гільцем, виліпленими косами та квітами, голубами та шишками. Маленький коровай випікали спеціально для молодих, щоб визначити хто буде головним у родині. По закінченню випікання жінки мили руки і цю воду виливали або під дерево, або віддавали худобі, крім свиней. Жінкам, що випікали коровай, давали шишки. Зберігали коровай у такому місце де б ніхто не міг йому нашкодити, навіть відносили до сусідів.

Зберігається традиція дівич-вечора. Напередодні весілля у молодої збираються її подруги виготовляли гільце, випікали печиво. Гільце верби або лози прикрашали паперовими квітами, солодощами. Проводили обряд розчісування коси. У молодого збиралися парубки для виготовлення гільця. Коли йшли за молодою то гільце несли попереду молодого. Починаючи з 2000-х років наречена проводить вечір у колі дівчат, де вони розважаються, а наречений – у колі хлопців. Сьогодні дівич-вечір повністю позбавлений сакрального значення, який побутував у минулому.

Власне весілля святкували через місяць після сватання. Святкували три дні. Перший день весілля нареченні розпочинали кожен у своєму домі. Наречену вдягали хрещена мати, нанашка або дружки. Весільне вбрання складається з сукні білого кольору, фати та віночка. Важливим фактором, що впливав на весільне вбрання, була мода. До сих пір існує прикмета, що не можна продавати, позичати фату та взуття. Фатою накривали колиску або коляску немовляти.

У нареченого зранку збираються гості, яких мати нареченого перев'язувала рушниками, хустинами та стрічками. Після невеликого застілля нареченого випроводжали до нареченої. Наречений відправлявся з шафером, нанашками, сватами та весільними гостями. За нареченою їздять на заквітчаному автомобілі. Перед молодим влаштовували перепони. Біля воріт дружки, молодші брати та сестри продавали наречену. Старший шафар сплачував все і наречений міг зайти дім. Після проведення викупу нареченої, батьки випроводжали молодих з іконами та хлібом на реєстрацію шлюбу. Випроводжаючи молодих їх посипали житом, жовтими копійками та цукерками.

Реєстрація шлюбу проходить в урочистій обстановці по затвердженому державними органами сценарієм. У 1990-х роках з'являється можливість додавати елементи традиційного обряду. Під час реєстрації молоді стають на рушник, оскільки рушник залишається найбільш вживаним традиційним весільним атрибутом. По завершенню реєстрації шлюбу цим самим рушником пов'язують руки. Рушник стає першим сімейним оберегом. Повертаючись з реєстрації біля воріт молодят зустрічали батьки з хлібом і сіллю. Охочі переливали дорогу молодим, молодий переносив наречену на руках. Розв'язували руки. Якщо руки були не пов'язані, то це робили батьки. Молоді тричі вклонялися батькам, потім батьки пов'язували руки тазаводили до столу.

Весіллям керують свати, що сватали дівчину. Обряд дарування відбувався таким чином: старший шафар розрізав коровай на стільки частин скільки було гостей. Перший шматок віддавався молодим. Після них коровай дарували всім іншим починаючи з батьків. Старший боярин з тарілкою та двома чарками горілки або вина, підходив до гостя називав його ім'я та ким він приходиться молодим. Гості поздоровляли, випивали чарку та дарували гроші або подарунок. За це вони отримували калач або шишки.

Подекуди з'являється звичай викрадання взуття нареченої під час весільного застілля. У наш час з'являється обряд викрадення самої нареченої, попередньо отримавши від неї згоду.

Завершувався перший день весілля обрядом покривання. Було декілька варіантів проведення цього обряду. Молоду садили на кожух і під спів дружок їй знімали фату. У різний час це робили мати або нанашка молодого, старша дружка або молодий. Покривала свекруха або нанашка від молодої. Хустку купувала свекруха або використовували ту, що наречена давала на сватанні нареченому. Вона до цього моменту зберігається у свекрухи. Починаючи з 1990-х років фату знімає наречений, а покриває свекруха. Наречена двічі скидала хустку, а на третій давала пов'язати. Потім одягала фату на незаміжніх дівчат і танцювала з кожною.

Другий день весілля проводиться там де проживає молоде подружжя. Молоді, як господарі, у фартухах зустрічали гостей, пригощали приготовленими стравами, мили посуд. Хто з гостей запізнювався, у того вимагали викуп або цілувати сковорідку вимащеною сажею.

У випадку одруження останньої або єдиної дитини батькам влаштовували «весілля батьків». Їх переодягали, потім возили на поломаному возі або тачці по селі. Обов'язковим було завести їх до річки чи озера, де перевертали тачку, щоб скупати або просто помочити ноги. Ноги батькам мили зять

або невістка. Незалежно від «весілля батьків» гостями були ряджені – чорти, наречені, цигани, купці. Ряджені ходи до гостей і збирали кури. Вечері знову було застілля однією зі страв був курячий бульйон. На третій день весільні гості приходили на борщ, щоб подивитися, яка молода господня.

Зміни, що відбулися у весільній обрядовості були продиктовані часом і модою. Старовинні весільні обряди стають добрими традиціями, які не тільки допомагають пізнати побут і культуру українців, а й стають певним містком, що поєднує нас з минулим. Сьогодні більшість молодих людей шанують звичаї предків і намагаються дотриматись традицій, хоча у дещо видозміненій формі.



КРАЄЗНАВСТВО

КІНЕЦЬ РЕВОЛЮЦІЇ: СОЦІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ ТА СОЦІАЛЬНИЙ РУХ РОБІТНИЦТВА МИКОЛАЄВА У 1908-1909 рр. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ «МИКОЛАЇВСЬКОЇ ГАЗЕТИ»)

Олег Бобіна
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
кандидат історичних наук, доцент
Україна, 54025, м. Миколаїв, пр. Героїв України, 9
e-mail: oleg.bobina@nuos.edu.ua

Сентенція «закінчення революції 1905-1907 рр.» яка зафіксувалась в усіх радянських підручниках і підручниках України після 1991 р. досить умовна. Так, за нашими підрахунками Хроніка революційного робітничого руху згадує Миколаїв у 1906 р. – 6 разів, у 1907 р. – 3, у 1908 р. – 9, у 1909 р. – 8. Таким чином інтенсивність виступів суттєво зменшилась лише порівняно з 1905 р. У цей рік Миколаїв і соціальний рух миколаївців згадувався 54 рази. Важливим моментом у житті миколаївців стала звичайність сприйняття цих виступів. Події 1905 р. «привчили» городян до соціального протесту. Тим більше, що умовне «заспокоєння» не принесло «покращення». Аналіз повідомлень у газеті за 1908 р. свідчить про стагнацію економічного життя. А журналісти не дуже переймаються тим, що їхні повідомлення заперечували одне одного. Взимку 1908 р. з'явилися декілька повідомлень. 23 січня було заявлено про те, що Чорноморський механічний завод фактично зупинив свою діяльність і об'єднався з суднобудівним заводом. 31 січня з'являється повідомлення про те, що на об'єднаному заводі працює до трьох тисяч чоловік, робота йде у всіх цехах, цілий тиждень. А вже 7 лютого журналісти пишуть: «Робота на місцевих заводах знаходиться в самій обмеженій кількості». Влітку, артілі (вантажівки миколаївського порту – *Авт.*) скаржаться на безробіття, працюють один день на тиждень. Посилюється безробіття, більшість робітників, які бажають працювати залишаються без всяких засобів до існування. Наприкінці року посилюються чутки про закриття суднобудівного (французького – *Авт.*) заводу і передачу його в державну власність – «в казну». Тобто, за великим рахунком місто та робітники, і до 1917 р. готувались до державної власності, яку проголосили більшовики.

Протягом 1908 р. більшою мірою з'являються повідомлення про те, що роботи не вистачає. А коли вона з'являється то за неї отримують невелику платню. Страйки відбувались на суднобудівному заводі, у порту, зрідка на заводі братів Донських та Адміралтействі. Перші виступи робітників у 1908 р. почались 9 січня (четвер). Газета досить «презирливо» повідомила про те, що робітники суднобудівного заводу «надумали святкувати гапонівське свято». Прийшли на роботу, але невдовзі почали страйк. Частина працювала до перерви, до 11 години. Об 11 годині кинули роботи, заспівали «Марсельєзу» та залишили завод. «Хроніка революційного робітничого руху…» подає цю подію як політичний страйк 30 робітників вагонної майстерні (цеху), що був розігнаний заводською поліцією. Наступний великий виступ з політичним відтінком припадає на 1 травня (п'ятниця). Загалом по Миколаєву у цей день не працювали три заводи. Загальна кількість робітників, які відзначали свято – до 2,5 тисяч. Як повідомляла газета, святкування 1 травня внесено у розрахункові книжки робітників. Робітникам була надана можливість відзначати або 1 травня, або 29 серпня – День Івана Предтечі. Робітники обрали Перше травня.

Найбільші економічні виступи на суднобудівному заводі припадають на літні місяці. У червні виступали працівники котельного цеху та доку проти зменшення розцінок за аккордні роботи та несвоєчасної видачі аккордних листків. Два страйки відбулись у липні: захист звільненого робітника, проти нового начальника цеха. Дводенний страйк відбувся у серпні. 4 серпня, зранку, страйкували працівники механічного цеху. О 12 годині до них приєдналась більшість робітництва. Вимогам – підвищення розцінок за роботу. Два дні йшов страйк. За встановленими правилами на третій день страйку робітників і майстрів звільняють, їм видається розрахунок. Під тиском такого локауту роботи відновились у всіх цехах. Але вже 12 серпня почався страйк у порту. Страйкували робітники з вивантаження зерна з вагонів. Робітники об'єднані в артіль погодились вивантажувати зерно. Але їх закидали камінням не-артільці. Це протистояння і кидання камінням відбувалось кілька днів. Невідомо чим закінчилось це протистояння. Але наприкінці серпня знову з'явилась інформація про «війни» між артільщиками та простими робітниками. У вересні відбулися чергові страйки на залізниці на вивантаженні та завантаженні. Цікавою є інформація про те, що у порту багато хліба, але відвантаження мало. Робітники не працюють.

Важливою інформацією у потоці новин, стали повідомлення про перемовини робітників і власників щодо трудових відносин. У липні відбулися збори «експортерів» і портових робітників. Обговорювали питання оплати праці, роботи у неділю. І не домовились. Робітники, що розвантажують руду обговорили необхідність організації в артіль, оскільки на розвантаженні руди робітник отримує від 30 коп. до 60 коп. на день. Коли робітники «починають говорити» про підвищення платні, то їх звільняють і згодом не беруть на роботу. Господар руди має більше двох рублів з вагону, а платить 60 коп. з вагону.

Вагомим результатом соціального конфлікту 1903-1905-1907 рр. стала активізація процесів самоорганізації робітництва. Газета писала про артілі вантажників у порту, про перші профспілки. У листопаді було повідомлено про відновлення діяльності профспілково-кооперативного товариства «Трудова копійка», яке об'єднало близько 80 робітників.

1909 р. виявився гіршим за попередні. Основними темами у соціальній сфері стали погіршення становища робітників, безробіття, допомога безробітним і нужденним. Вперше, з початку ХХ ст., з'являється багато інформації про «рух» допомоги безробітним. На початку лютого з'явилось повідомлення про можливі збори безробітних та обговорення питань про громадські роботи та реєстрацію безробітних. Через тиждень «Комітет допомоги безробітним» повідомляє, що через безробіття і голод у Миколаєві, потрібна допомога дітям безробітних. Комітет звітує, що надав допомогу 120 дітям і просить про допомогу. Газета регулярно повідомляла про благодійну допомогу. Власник трактиру («чайная гостиница» – *рос.*) «Китай», М. Зленко передав санітарному лікарю міста Федорову 100 запрошень. По цьому запрошенню у трактирі можна було отримати чай, цукор, хліб. У кінці лютого відкривається продовольчий пункт для нужденних. На Привозній площі біднякам видавали чай, цукор, пшоно, картоплю, хліб, антрацит (вугілля). На початку квітня з'явився звіт про роботу комітету. До комітету протягом лютого-березня звернулось десять тисяч чоловік. За публікаціями у газеті важко оцінити обсяг допомоги. Але сама газета писала: «Наш заможний клас з невеликим бажанням йде до бідняка». Комітет припинив свою діяльність у грудні 1909 р.

Погіршення економічного стану в Миколаєві призвело і до зменшення кількості страйків. Протягом 1909 р. відбулось сім виступів. У газеті повідомили про п'ять страйків. В основному страйкували суднобудівний завод і завод братів Донських. Капітал боровся із страйками локаутом. З 3.02.09 по 1.03 припинив роботу механічний цех. П'ять робітників звільнено. З 14.06.09 на двадцять днів припинив свою роботу ковальський цех. Страйкарі звільненні. Були випадки коли адміністрація йшла на часткові поступки. Але частіше за все відповідь була інша: «…заводоуправління відповідало робітникам (мастеровым – *рос.*), що якщо вони не бажають отримувати 1 руб. (на день – *Авт.*), то можуть розраховуватись, а їх замінять робітники по 60 коп.».

Таким чином соціально-економічна ситуація у 1908-1909 рр. була дуже складна. Робота основного заводу, суднобудівного, була нестабільна, він не мав довготривалих замовлень під які будувався. Більш-менш стабільною була робота порту та механічного заводу братів Донських. Становище робітників погіршувалось, але це не призводило до інтенсивних соціальних виступів.

ВІД ОРЛИКА ДО ПЕРВОМАЙСЬКА: ФАКТИ ТА ПОДІЇ 1676-1919 РОКІВ (ДО ПИТАННЯ ПРО ПЕРЕЙМЕНУВАННЯ МІСТА ПЕРВОМАЙСЬКА)

Оксана Дорошенко
Первомайська міська централізована бібліотечна система
Україна, 55212, Миколаївська область, м. Первомайськ, вул. Космонавтів, 38
e-mail: doroshenko_oksana_mik@ukr.net

Назви населених пунктів нерозривно пов'язані із життям, культурою та побутом населення, його господарською діяльністю, з історичними подіями. Питання про перейменування населеного пункту завжди неоднозначно сприймається громадою. Останнім часом на шпальтах періодичних видань і в Інтернет-просторі ведуться дискусії стосовно перейменування міста Первомайська.

Є два підходи до проблеми, що має назва «Первомайськ». Перший підхід лінгвістичний, чи швидше мовознавчий: топонім «Первомайськ» складається із двох слів, які запозичені з російської мови. Одна частина – «перво» – походить від російського слова «первый». В українській мові «перво» не вживається, правильно говорити і писати – перший. Ми говоримо: першого травня, першокласник,

перший раз і так далі. Друга частина найменування міста – «майськ» – є російською назвою п'ятого місяця календарного року «май». В українській мові – травень. Тому, відповідно, російське слово «май» для української мови є чужим.

Отже, основна проблема із назвою «Первомайськ» полягає у тому, що це слово є російськомовним за походженням і звучанням. А також у тому, що російське слово ми вимовляємо за українським зразком, а отже, штучно створюємо «суржик» і спотворюємо як російську, так і українську мову. Адже російською правильно «город Первомайск», українською «місто Першотравенськ», можливо, «місто Першотравневськ».

Другий підхід, яким найчастіше сьогодні маніпулюють – це повернення до історичних назв і пошук «найбільш аргументованої» історичної назви.

Опрацювавши комплекс доступної історичної літератури, спробую поділитися своїм баченням перебігу подій, які пов'язані із утворенням населених пунктів і виникненням м. Первомайська.

Відомо, що у 1676 р. за наказом гетьмана І. Самойловича козак С. Підстрельний знайшов у гирлі р. Синюхи зручне місце для розташування укріплення, яке отримало назву Орлик (від назви урочища Орелі, або ж на честь птаха – орла). У 1743 р. управління західною частиною запорозьких земель було доручено миргородському полковнику В. Капністу. Під його керівництвом і за допомоги французького інженера Д. де Боскета у слободі Орлик було споруджено шестибастіонний Орликівський шанець, що підпорядковувався фортеці Святої Єлизавети. Слобода Орлик чи Орел (під такою назвою вона фігурувала в офіційних документах) заселялася переважно українцями, у тому числі – вихідцями з Правобережжя.

Російські урядовці звернули увагу на вигідне розташування Орлика, якому у 1760-х рр. були надані пільги для розвитку зовнішньої торгівлі та ремесел. У 1760 р. в Орлику збудували православну церкву Святої Варвари. Такий стан речей підтверджує, що Орлик у XVIII ст. був військовим, торгівельним і духовним осередком Південного краю.

На іншому березі Південного Бугу у 50-х рр. XVIII ст. виникає хутір українських селян-переселенців, з якого у 1762 р. була заснована слобода Голта. Назва «олта» – тлумачиться як низовина, «заболочена місцевість». Кримський хан Крим-Гірей та останній гетьман так званої «Ханської України» Якуб-Ага були зацікавлені, щоб слобода якнайшвидше заселялася втікачами-українцями, молдованами, вірменами, євреями, що сприяло швидкому залюдненню місцевості.

Навпроти Орлика, ще у XVI ст. утворилось поселення Богополь (або Бугополь). У 1750 р. поляки збудували у ньому укріплення та карантинну заставу. Богополь традиційно належав поміщикам Потоцьким. Він фігурує у документах у статусі містечка. Населення його (так само як і слободи Голта) відрізнялося етнічною строкатістю: євреї, поляки, росіяни, молдовани, українці, греки.

У 1768 р. Голта зазнала нападу українських повстанців, що викликало невдоволення турецького уряду, згодом розпочалася російсько-турецька війна 1768-1774 рр. У січні-лютому 1769 р. військо татарського хана Крим-Гірея здійснило набіг на Новоросійську губернію та землі запорожців (цей похід увійшов в історію як останній набіг кримських татар на Україну). Тоді ж війська хана поруйнували і спустошили Орлик.

У 1770 р. до Орлика прибули головні сили другої російської армії П. Паніна, і було розпочато відновлення укріплення, яке отримало назву Катериненський ретраншемент, чи Катериненський шанець.

Із 1781 року Катериненський шанець у царських указах вперше був названий спочатку Овлеополем, а потім Ольвіополем. У 1784 р. в Ольвіополі відкрили Поштамт для дипломатичного спілкування з урядами сусідніх державою. Це є свідченням, що Ольвіополь був важливою адміністративною одиницею. Водночас планувалося зробити Ольвіополь повітовим центром. Однак, за пропозицією Г. Потьомкіна, центр повіту перемістили до Новомиргорода.

За Ясським миром 1791 р. Голта, як і всі землі до Дністра, перейшли під владу Російської імперії. Катеринославський губернатор В. Каховський надавав Голті особливого значення, розглядаючи її як один із повітових центрів краю. Разом із тим, на початку 1790-х рр. відкрилися нові можливості для розвитку міжнародного транзиту через митницю Ольвіополя. Однак, після другого розподілу Речі Посполитої у 1793 р., під владу Російської імперії перейшла Правобережна Україна (у тому числі і Богополь), кордон опинився далеко від Ольвіополя і митницю ліквідували.

Згідно з указом Катерини II 1795 р. Богополь, Ольвіополь і Голта об'єднувалися у складі однієї губернії (Вознесенської), Богополь ставав повітовим центром. Проте, вже у 1796 р., відповідно до указу Павла I, Богополь було передано до Подільської губернії. Богополь став містечком Балтського повіту, а Голту з Ольвіополем віднесли – до Новоросійської губернії, у складі якої Ольвіополь у 1799 р. отримав статус повітового центру.

У 1829 р. Ольвіополь і Голта увійшли до складу четвертого Бузького уланського полку як військові поселення. Після ліквідації військових поселень Ольвіополь отримав статус міста, що адміністративно належало до Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. Голта була казенним селом Ананьївського повіту Херсонської губернії. Богополь – містечком Балтського повіту Подільської губернії.

Протягом XIX ст. всі три населені пункти розвивались окремо, водночас, мали міцні соціально-економічні та культурні зв'язки.

На початку XX ст. унаслідок українських національно-визвольних змагань і революції більшовиків відбулися кардинальні суспільно-політичні зміни. Піддаючись загальнодержавним подіям, у березні 1917 р. у Голті, Ольвіополі, Богополі виникли комітети Тимчасового уряду та діяли осередки, що представляли Українську Центральну Раду. Також були обрані місцеві ради робітничих і селянських депутатів. У грудні 1917 р. відбулася об'єднана нарада представників Голтянської, Ольвіопольської та Богопольської Рад робітничих і селянських депутатів, профспілкових організацій і полкового комітету розквартированого 17-го піхотного полку. Результатом стало створення одного радянського органу для трьох населених пунктів – Голтянського військово-революційного комітету.

Утверджувати владу Рад було значно простіше в одному населеному пункті, ніж у трьох, які до того ж належали до різних повітів і губерній. Тому об'єднання поселень в одне місто було раціональним політичним рішенням. Окрім того, революція – це не лише соціально-економічні, а й ментальні зміни. Назви населених пунктів Голта, Ольвіополь, Богополь відображали історію попередніх епох, зберігали культурні традиції мешканців. Для встановлення радянського ладу необхідно було відмовитися від культурних зв'язків із минулим.

Більшовики організували єдиний оргкомітет, який готував матеріали для ЦВК щодо питань об'єднання. Оскільки не було одностайності, голова Голтянського ревкому С. Правдівцев запропонував винести питання на обговорення громади. Було вирішено скликати мітинг на 1 травня.

Мітинг 1 травня 1919 р. відкрив голова Ольвіопольського ревкому І. Рухлін. Із промовою про об'єднання Ольвіополя, Богополя та Голти в одне місто виступив Т. Гуляницький, який публічно запропонував назвати новоутворене місто Первомайськ на честь Дня солідарності трудящих. Я. Мельник ініціював розміщення міського об'єднаного ревкому в Ольвіополі. У більшості робіт з історії міста написано, що мітинг пройшов вдало і всі підтримали пропозицію про об'єднання.

Однак, у спогадах учасниці мітингу, члена об'єднаного оргкомітету Т. Чоклер, що опубліковані на шпальтах «Прибузького комунару» за 1959 рік, зазначається: «Ми добилися того, що 1 Травня всі організації і профспілки вивели свої сили на мітинг в Ольвіополь. Там оргкомітет поставив питання про те, що для зміцнення радянської влади, а також з економічних міркувань необхідно створити єдиний орган управління, тобто об'єднати три населені пункти в одне місто, і запропонував назвати його в честь Першого Травня Первомайськ. Але місцева контрреволюція, буржуазно-гендлярський елемент і куркульня повстали проти цієї пропозиції, і наша спроба заручитися згодою народу не вдалась».

Якщо відкинути політичну заангажованість, то виходить, що представники інших політичних сил, підприємці, торговці та заможні селяни не підтримали ідею про об'єднання.

Незважаючи на першу невдачу, оргкомітет продовжував наполегливо добиватися об'єднання міста. Т. Чоклер доручили скласти доповідну записку українському урядові, де вона мала викласти політичну, економічну й етнографічну суть питання. З цими матеріалами більшовики їздили до Одеси та Харкова, де зустрічалися із головою ВУЦВК Г. Петровським.

Г. Петровський приїхав у Голту на зустріч із жителями 5 липня 1919 р., й у Залізничному саду виступив з промовою про необхідність швидкої відбудови економіки. Вже 6 липня 1919 р. він провів спільне засідання виконкомів Богополя, Ольвіополя та Голти, на якому головував. Ревкоми розглянули питання про об'єднання трьох населених пунктів в одне місто Первомайськ.

Президія Українського Центрального Виконавчого комітету 26 липня 1919 р. схвалила рішення про утворення повітового міста Первомайська, підпорядкувавши його Одеському губвиконкому.

Топонім Первомайськ пройшов тривалий шлях становлення. Спочатку писали Первомайськ, а у 1927 р. у зв'язку із загальнодержавною політикою коренізації, яка в Українській Радянській Соціалістичній Республіці отримала форму українізації, відбулися зміни. Місто йменували Першомайськ і всі інституції отримали похідну назву: Першомайський окрпартком, Першомайська дивізія, Першомайський технікум механізації сільського господарства, приміська територія – Першомайщина.

На початку 30-х рр. XX ст. політику українізації згорнули та почали говорити і писати: місто Первомайське Одеської області. У 40-х рр. минулого століття, після Другої світової війни, повернулася російськомовна назва Первомайськ. У період Відлиги подекуди зустрічається назва Першотравневськ.

Зміна назви населеного пункту, безумовно – явище складне: переривається історична пам'ять, яка особливо важлива для домінуючого покоління. Однак, назва, що має чужомовне коріння та не відображає всієї історії поселення, завжди буде наріжним каменем для громади.

ТОПОНІМІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗЕМЕЛЬ МИКОЛАЇВСЬКОГО РАЙОНУ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.: НА ОСНОВІ КАРТОГРАФІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ

Віктор Дробний*
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, студент магістратури
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: smil.svitlana17@gmail.com

Окремого топонімічного аналізу земель Миколаївського району Миколаївської області раніше не проводилось. Існували лише згадки вказаних вище земель у контексті описання окремих квадратів карт чи при аналізі щоденників учасників боїв під Очаковом у кінці XVIII ст. Дане дослідження може бути цікавим через те, що у ньому вперше детально подано назви балок і річок, котрі розміщуються на території району. Межі дослідження окреслюються на півночі долиною річки Чичиклеї (не охоплюючи її), на півдні балкою «Богданівка»(вихід до сучасного села Стара Богданівка. На заході русло річки Березанки, з притоками, на сході – річкою Південний Буг з притоками.

Розглядаючи карти ми не будемо деталізувати населенні пункти та їх розташування. Описуючи балки та водотоки будемо орієнтувати на впадіння їх до більшої. Почнемо з балок і рік, що належать до водотоку Південного Бугу, завершимо долиною річки Березанки, котра належить до водотоку Чорного моря.

Детальне картографування вказаних територій розпочалося у 1767 р. Тоді італійським картографом Джованні Антоніо Рицци Занноні на замовлення польського та турецького урядів було створено мапу «Karta granic Polski, zaczqvszi od Bałty, aż do rzeki Sina-Woda, zawierałąca słobody kozaków Humańskich, j Zapórohowskich; stepy Tatarów, Oczakowskich, Bessarabskich, j Nogajskich z ich Ordami, j tak ie w roku M.DCC.LXVII [1767] Han-Krymsky posądzał. Znajduie się tu jeszc, dałsze Wyciągnienie Bogu, j Dniestry; Dnieper także od Porogow, aż do wpadnienia w Morze Czarne"». Метою її створення було встановлення точних кордонів володінь королівства та імперії у пониззі Дніпра. Мови мапи: арабська, польська та французька. Правильне розшифрування назв природних об'єктів на вказаній мапі ми знаходимо у книзі О. Середи «Османсько-українське степове порубіжжя в османсько-турецьких джерелах XVIII ст.».

До водотоку Південного Бугу за вказаною мапою першими належать балки Чуранли-Суі вище та Дженевіз-Кіой нижче сучасної Андріївки. Далі йдуть балка Солонітсе-Суі у районі сучасного села Петрово-Солониха, та нарад Дересі у районі села Велика Корениха. До водотоку Березанської Балки належить власне сама балка позначена як Березен-Суі. Після приєднання до неї ряду непідписаних водотоків вона отримує назву Салкан-Дереси.

На мапі 1775 року «Карта течению рек Днепра и Буга от Елисаветградской провинции вниз до соединения их вод и устья лимана с показанием берегов Гнилого и от него до Берды Азовскаго, а от Кинбурна к Перекопи Чорнаго морей» котра дотично охоплює означений вище регіон. Згідно з нею основними річками у регіоні є: впадаючи у Південний Буг Яцка (Солониха) та Корениха і річка Березань. Малі притоки й інші балки не позначені.

Наступною мапою досліджуваною нами є «Карта географическая изображающая Область Озу или Едисан иначе называемую Очаковскою землею и присоединенную ныне к Российскому государству в силу заключенного в Яссах декабре 1791 года мирного договора». Згідно з нею на досліджуваній території названо чотири балки: Арменчик, нижчє Андріївки, Яцькой чи Солонихи, Коренихи та балка Березань. Решта малих і середніх балок через великий масштаб карти назв не отримали.

Досить цікавою для нас в аспекті дослідження визначеної теми може бути «Подробная милитерная карта по границе России с Турциею». Складена вона у Депо карт, видана 1800 року у місті Санкт-

* **Науковий консультант:** к.і.н., доцент кафедри історії, етнології та археології МНУ імені В.О. Сухомлинського Хрящевська Л.М.

Петербург. Мапа характерного для цього періоду десятиверстового масштабу. У контексті аналізу визначеного нами регіону можна побачити стійкість назв до трьох основних гідронімів регіону – річок Солонихи, Коренихи та Березані. Окрім цього на карті з'являються назви двох балок – Велика Дереклея та Мала Дереклея.

Період між 1800-1830-ми роками характеризується активним заселенням окресленого регіону. Це зокрема видно і по збільшенню балок з назвами. Хоча більшість з малих відрогів великих балок залишається безіменними. Для детального огляду кількості та різноплановості назв можемо звернутися до частини *Плану генерального межування Одеського повіту* (оригінал мапи наявний у автора). Виданий він 1833 року, масштаб 1 верста в 1 дюймі.

Найцікавіше у вказаній мапі те, що автори старалися дати назву більшості балок, ярів і річок регіону. Описуючи мапу почнемо з ярів, що впадають до Бугу не захоплюючи русла Солонихи та Коренихи. Зокрема для нас відкриваються такі нові назви як: яр Капустін, яр Безіменний, яр Кірпічний, яр Безіменний, яр Шостаков, яр Солений, яр Безіменний, яр Звіздарка, яр Безіменний і балка Богдановичева.

До водотоку річки Солонихи належать такі балки й яри як: справа – яр Ліхачей з двома безіменними притоками, яр Солонихський та яр Камяна Балка; зліва – яр Безіменний.

До водотоку Коренихи належить два великих розділення всі вони об'єднані спільною назвою «Ответвления бывшей Коренихи». Як бачимо, на даному етапі лощини у складі водотоку річки Коренихи ще не отримали окремих назв.

До водотоку річки Березані належить багато ярів об'єднаних загальною назвою «яр безіменний». Серед особливостей водотоку верхів'я балки розподілено на два великих потоки. Лівий – річка Велика Березань, з трьома відгалуженнями; правий – річка Мала Березань з одним неназваним великим відгалуженням. Після їх об'єднання в єдиний потік до нього сходиться близько 15-18 балок. Серед них з назвами три: справа – яр Корихін, Касімов і Крутий, зліва – яр Великий і Вапнярка.

Останньою з мап, що нас цікавлять згідно з обраними вище хронологічними рамками, є «Специальная карта Западной части России 1826-1840 года». Вона була створена як оновлення виданої 1800 року «Столистової» мапи. До середини XIX ст. це була найточніша з виданих в імперії карт. Масштаб мапи 10 верст в 1 дюймі.

Щодо регіону обмеженого у дослідженні то на мапі, через масштаб, показано п'ять балок з власними назвами. Решта аналогічних об'єктів хоч і показані, але не підписані. Серед підписаних першою йде Долина Лисяча. Вона відповідає яру Шостака з попередньої мапи. Наступними показаними на мапі є Ріка Сольона з правою притокою Лощина Колодязь Крюковий. На попередній мапі ці назви відповідають річці Солонисі та яру Солонихському. До водотоку річки Березанки, згідно з мапою, відносяться сама річка та ліва притока Яр Турчанов чи Березанка. На попередній мапі цей яр позначено як Вапнярка.

Отже, на основі викладеного вище матеріалу, можемо зробити два основних висновки, щодо історії формування топографічних назв у регіоні. Згідно з першим, ми спостерігаємо присутність трьох постійних гідронімів: річок Солониха, Корениха та Березанка. При цьому необхідно зазначити про стійкість назв як у період існування Османської імперії, так і в період володарювання на зазначених територіях Російської імперії. Згідно з другим висновком, ми можемо зазначити, що саме в означений період відбувається період формування назв основних назв великих балок та ярів.

ЗЕМЕЛЬНЫЕ И ДРУГИЕ ВОПРОСЫ В РАБОТЕ НИКОЛАЕВСКОЙ ГОРОДСКОЙ ДУМЫ В НАЧАЛЕ ИЮЛЯ 1914 ГОДА

Геннадий Коваль
Новосафронівська ЗОШ Новоодеського району Миколаївської області, вчитель історії та географії
Україна, 56620, Миколаївська обл., Новоодеський р-н, с. Новосафронівка, вул. Леніна, 21
e-mail: genkoval0805@gmail.com

Автор, на основе материалов николаевских газет, рассматривает земельные и другие вопросы в работе Николаевской городской думы в начале июля 1914 г. Автор отмечает, что статья имеет очень ограниченные хронологические рамки и показывает очень интенсивную работу Николаевской городской думы в земельных и других вопросах в начале июля 1914 г. С временного периода выпадает

материал о потребности «Справочника определений Николаевской городской думы» секретаря думы П.Л. Донского, но это подтверждает огромную и разнообразную работу думы в 1914 г. и другие периоды ее деятельности.

Николаевская городская дума была очень заинтересована в шестипольном севообороте на городских землях. В местных газетах все чаще появлялись очень благоприятные сведения за этот (1914) и прошлый (1913) год о результатах урожаев, полученных на участках с шестипольным севооборотом. Между тем эти благоприятные результаты показали себя еще далеко не полностью, так как особенно явственно они должны были выступить только на 3-м и 4-м году действия севооборота на том же месте, то есть когда данный участок, находясь 3-4 года под этим севооборотом, очистится от сорных трав и освежится от действий севооборота.

В «Трудовой газете» от 1 июля есть сообщение, что хуторяне сами уже подают заявления о желании перейти на 6-типолье. Этому обстоятельству должно очень порадоваться, так как это доказывает, что недоверие и косность хуторян сломлены наглядными результатами, и дальнейшее введение этой системы на всей городской земле в недалеком будущем теперь обеспечено.

«Николаевская газета» сообщает, Городское управление недавно только избрало особую исполнительную комиссию для водворения на городской земле должного порядка. И порядок этот, рожденный с большими потугами городским управлением, теперь уже, наконец, намечен окончательно принятием и признанием 6-типольного севооборота. Это обстоятельство очень упрощает и облегчает работу исполнительной земельной комиссии, так как отпал самый больной вопрос о том, на какой системе следует остановиться. На этом вопросе было сломано много копий и потеряно много драгоценного времени. Но, одно дело принять известную систему, а другое, не менее важное и серьезное, ввести эту систему в натуре – на данной земле, так, чтобы в этом был известный порядок, чтобы по возможности был упрощен и доступен контроль на месте, и чтобы сами арендаторы, условиями введения этой системы, были поставлены в затруднение к обходу и невыполнению принятых ими условий 6-типолья. Для этого, одновременно с введением 6-типолья, была предложена очень остроумная система введения ее в натуре, по которой вся земля разбивалась на равные полосы, соответствующие каждой грани севооборота, и без каковой системы немыслимо введение какого бы то ни было севооборота на городской земле.

Автор заметки Б. Кузнецов имел сведения, что эта система не была применена с самого начала раздачи земли под 6-типолье, планомерности в этом не было никакой, а просто, кто из арендаторов хотел перейти на 6-типолье, брал известный участок и на нем делал разбивку 6-ти полей по своему усмотрению. Это совершенно недопустимо, так как это могло создать в будущем очень крупные недоразумения и громадные неудобства для арендаторов и городского управления, которые потом невозможно будет исправить. А потому, в виду приближения новой раздачи земли в аренду и отведение новых участков под 6-полье, учрежденной комиссии следует обратить очень серьезное внимание на то, чтобы дальнейшее введение этой системы производилось по строго принятой системе, и с тем расчетом, чтобы землю, уже сданную под 6-типолье раньше, по окончании срока аренды, можно было включить в эту систему по установленному плану. Если же это обстоятельство будет упущено комиссией из вида, то на городской земле от принятой бессистемности введения 6-типолья получится в конце-концов такой хаотический беспорядок, который погубит всю систему самого 6-типолья, так как изменить систему введения в натуре 6-типолья в дальнейшем будет невозможно по той причине, что не вся земля сразу сдается на 6 лет, а ежегодно кусками, стало быть и освобождаться будет тоже не сразу, а в разные годы, а потому переделать условия сдачи в натуре на 16000 десятин с громадным количеством арендаторов, из которых каждый сидит на аренде, как попало будет невозможно.

Заседание Николаевской городской думы 4 июля 1914 г. было очень насыщенным, напряженным, рассматривались очень важные для жизни города вопросы. На заседании думы председательствовал городской голова Н.П. Леонтович. Заседание было открыто к 9 часам вечера, когда собралось 20 гласных. Первый вопрос заседания думы: «Город и морское ведомство». Командир Николаевского порта вице-адмирал А.И. Мязговский вошел в городскую думу с просьбой о предоставлении морскому ведомству в бесплатное пользование на 99 лет участка городской земли на углу 1-й Слободской и Аптекарской улиц и примыкающего к зданиям Николаевского флотского полуэкипажа. Морское ведомство просило этот участок как бы в виде компенсации за отвод городскому управлению 25 десятин земли морского ведомства за Черноморским заводом для устройства биологических фильтров будущей городской канализации.

Голова Николаевской городской думы Н.П. Леонтович сказал, что просимый морским ведомством

участок земли крайне ему необходим и думе надлежит удовлетворить эту просьбу.

Наведем реакцию и позицию гласных на этом заседании. З.И. Ястржембский, соглашаясь с городским головой, настаивал на необходимости взимания какой либо арендной платы.

Гласный думы В.И. Маркелов спрашивал присутствующих, как же быть с нашими прежними решениями? Ведь дума однажды постановила на этом участке земли построить здание для городского училища, в прошлом 1913 г., в торжественном заседании, посвященном 300-летию царствования Дома Романовых, единогласно постановила на этом участке земли построить народную аудиторию имени Дома Романовых.

По распоряжению Н.П. Леонтовича секретарем было прочитано ту часть протокола торжественного заседания, где говорится о постройке городской аудитории. Оказывается, что особой комиссии поручено по собственной инициативе выбрать место для постройки аудитории. Н.П. Леонтович, в виду выяснившейся из прений серьезности вопроса, рекомендовал рассмотреть вопрос принципиально и известить об этом господина градоначальника, а предложение некоторых гласных о взимании арендной платы передать на разрешение управы.

Гласный И.А. Баптизманский рекомендовал думе, чтобы при составлении условий арендного договора с морским ведомством пусть управа не забудет внести любезный пункт, всегда вносимый морским ведомством в договор с городом: «во всякое время, когда городу понадобится этот участок земли, морское ведомство должно его очистить по первому требованию городского управления». Он напомнил, что при адмирале Грейге 834 десятины земли, на которой расположены Лески и Спасск, принадлежали городу, но земли эти в силу каких-то необъяснимых причин перешли в морское ведомство. Так будет и с землями, находящимися внутри города, если дума в договорных условиях не будем ясно ограждать свои права.

Городской голова Н.П. Лентович ответил гласному, что предъявлять к морскому ведомству таких требований нельзя. Снести по первому требованию в Спасском буфет – это одно, а снести казармы – это другое.

Гласный С.В. Карабчевский, ничего не имея против отдачи в аренду участка земли морскому ведомству, рекомендовал назначить хотя-бы минимальную плату за пользование этим участком. По его мнению – это будет свидетельствовать о том, что хозяином участка является город, который будет гарантирован от повторения случившегося с Лесками и Спасском.

Н.П. Леонтович проинформировал, что он лично беседовал с вице-адмиралом А.И. Мязговским относительно тяжелых условий передачи городу Спасского урочища и адмирал со своей стороны, обещал ему пойти на встречу городскому управлению в смысле уменьшения требований. Голова городской думы Н.П. Леонтович высказал мысль, что ему кажется, что и дума в данном вопросе должны пойти навстречу просьбе морского ведомства. Затем по предложению городского головы вопрос был поставлен на закрытую баллотировку в следующей редакции: «желает-ли дума сдать в аренду морскому ведомству участок земли, вопрос же об условиях аренды передать в особую комиссию», и принят большинством 16 против 6 голосов.

Вторым вопросом повестки дня было «Перемещение городских обозов». Николаевская портовая контора потребовала от городского управления безотлагательного освобождения Спасских казарм и передачи их морскому ведомству вместе с участком земли, занятым городским обозом.

В виду категоричности требования морского ведомства и безвыходности положения, создавшегося для городского управления, состоялось несколько экстренных заседаний управы и финансовой комиссии, которые рекомендовали думе исполнить требование портовой конторы, но при условии, что обозы будут выведены из казарм к 1-му октября 1914 г.

Этот предельный срок финансовая комиссия определяла в предложении, что к этому времени должно освободиться депо «коней», в которое можно будет перевести обоз для очистки улиц, но на месте депо придется немедленно приступить к постройке жилого дома для рабочих.

Для размещения ассенизационного обоза необходимо было также немедленно приступить к постройке необходимых зданий за чертой города, или в одном из кварталов окраины. Касаясь финансовой стороны дела, комиссия находила, что постройка при депо конки казарменного здания и особого здания для размещения ассенизационного обоза, обойдется гораздо дешевле, чем по проекту управы – построить общее для обоих обозов здание. Потребный кредит может быть временно позаимствован из общих городских оборотных средств с перенесением впоследствии в городскую роспись 1915 г. По проекту финансовой комиссии эти постройки обойдутся в 32 300 руб. После продолжительных прений дума приняла заключения финансовой комиссии и вынесла постановление ходатайствовать перед командиром порта об отсрочке выселения обозов до 1 октября 1914 г.

Автор считает интересным показать и результаты ревизии городского банка на этом же заседании Николаевской городской думы 4 июля 1914 г.

Рассмотрен доклад ревизионной комиссии о результатах проверки отчета городского общественного банка за 1913 г. Свой обширный доклад о деятельности правления банка ревизионная комиссия заключила следующим: отчет составлен правильно, все показанные в нем цифровые данные и операции вполне тождественны с главной книгой и документами. Из деятельности правления усматривалось, что оно принимает все меры к развитию дел в банке.

После непродолжительных прений, дума единогласно утвердила отчет банка, выразила благодарность всему составу правления за понесенные труды и правильное ведение дел банка и постановила выдать служащим банка наградные в размере 700 руб.

Затем, по предложению ревизионной комиссии был поднят вопрос об увеличении содержания директору банка и двум его товарищам, в виду сложности трудов их и незначительности получаемых ими окладов жалованья. Дума постановила увеличить жалованье директору банка до 3000 руб. в год и двум его товарищам до 2400 руб. в год каждому. После этого заседание думы 4 июля 1914 г. было закрыто.

Также в Николаеве давно созрела необходимость в Справочнике о работе Николаевской городской думы. 25 октября 1914 г. секретарь городской думы П.Л. Донской вошел в думу с докладом, в котором сказано, что в городском управлении давно ощущалась потребность в таком справочнике, с помощью которого можно было бы легко и быстро ориентироваться в определениях городской думы. Особенно давало себя знать отсутствие такого справочника, между прочим, при ревизии отчетов о деятельности городской управы, когда ревизионной комиссии приходилось тратить массу времени на розыски какого-либо постановления или справки по журналам думы. Ввиду этого П.Л. Донской решил составить систематический сборник определений городской думы, в котором бы все определения были отнесены к отдельным предприятиям и отраслям городского хозяйства. Издание такого сборника обходилось в сумму около 300 руб.

Таким образом, мы видим, насколько интенсивной была работа Николаевской городской думы в начале июля 1914 г. при рассмотрении земельных и других вопросов, активную позицию гласных думы, непростые взаимоотношение с Морским ведомством, серьезное отстаивание интересов города в связи с этим.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВИНОРОБНОЇ СПРАВИ «ВИНОРОБНОГО ГОСПОДАРСТВА КНЯЗЯ П.М. ТРУБЕЦЬКОГО

Богдан Кравчук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, студент магістратури історичного ф-ту
Україна, 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 64
e-mail: bogdan9@i.ua

«Виноробне господарство князя П.М. Трубецького» – це єдине історичне шато України. У 2018 році виповнилося 122 роки, як тут виробляють якісні українські вина з винограду, вирощеного на власних виноградниках і зібраного руками. Цей унікальний виноробний маєток розкинувся на берегах Дніпра у самому «серці» Херсонщини (село Веселе Бериславського району). Унікальна пам'ятка минувшини заслуговує на вивчення істориками та краєзнавцями.

«Перлина» степу була заснована у 1896 р. Миколою Петровичем Трубецьким (1828-1900 рр.). Свій родовід він вів від давнього литовського роду Гедиміновичів, а точніше від Дмитра Ольгердовича Брянського(Трубчевського), брата Ягайла Великого князя Литовського та короля Польського, син якого Михайло і прийняв прізвище «Трубецкой». Потомком останнього у тринадцятому поколінні був Микола Петрович. Рід Трубецьких – знатний рід, який дав світові багато відомих політичних діячів.

Микола Петрович Трубецький розпочав свою кар'єру з імператорської армії, яку полишив у чині офіцера Преображенського полку. Змінивши військову форму на чиновницький мундир, 9 років працював віце-губернатором Калузької губернії. Скоро Петро Миколайович одержав від свого діда Орлова-Денисова маєток – «Козацьке», розташоване у 70 км на північний схід від Херсону, яке займало площу в 67 тис. акрів (167,5 тис. га). Назва «Козацьке», поза сумнівом, походить від дніпровського ру-

кава Козак, на якому село і розташувалося, зафіксована у «Великому кресленні» 1672 року

На новому місці М.П. Трубецький у 1896 р. збудував великий дім у 30 кімнат. Під впливом відомого винороба князя Льва Сергійовича Голіцина, Трубецький захопився думкою про виноградники. Вони з Голіциним найняли катер і довго обстежували течію Дніпра, заїжджали до усіх надбережних поміщиків і, нарешті, вирішили закласти у Козацькому великий виноградник. Голіцин, обстеживши ґрунт, знаючи кількість опадів, порадив посадити 200 десятин виноградників винятково вищих столових вин Рислінга та Каберне. У 1898 р. почали будувати виноробню та підвали – велике приміщення, яке вміщало 180000 відер вина. Протяжність галерей-підвалів сягала двохсот сажень.

Відносно селян Володимир Трубецькой (1885-1954), останній власник Козацького, у своїх записках пише: «Треба сказати, що у 1861 році наші селяни, виходячи на волю, не побажали, не дивлячись на переконання мого діда Толстого, викупити за гріш повні земельні наділи 6-ти десятини на душу. Вони вважали за краще дарма отримати всього три чверті десятини, і тому в 1911 році були, по суті, безземельними».

26 серпня (8 вересня) газета «Юг» за 1903 рік повідомляла: «Князю П.М. Трубецькому дозволено заснувати у його маєтку при с. Козацькому Херсонського повіту, практичну школу підвальних і виноградних робітників з грошовою допомогою від скарбниці на її утримання по 2 000 рублів на рік», а також друкувалося оголошення про продаж виноградних чубуків високих сортів.

Князь П.М. Трубецькой зі своїм тестем Л.С. Голіциним усе добре прорахували, адже конкуренція із знаменитими французькими й італійськими виноробами – справа дуже серйозна. Успіх був настільки великим, що, здається, його не чекав сам князь. Уже у 1900 р. на всесвітній виставці у Парижі вино «Рислінг» одержало найвищу нагороду – Гран-прі. А ще через два роки виноробі Трубецького нагороджуються першою премією імені імператора Олександра III за краще столове вино – 300 рублів золотом. У 1908 р. у Лозанні пастеризований виноградний сік був нагороджений золотою медаллю, а на експозиції у Веймарі одержана «Вища нагорода». Високі нагороди потребували підвищення майстерності виноградарів. Трубецькой розділяв думку Л.С. Голіцина, що винороби повинні бути не ремісниками, а художниками своєї справи, безкінечно вивчати свої «фарби» – виноматеріали та мистецьким поєднанням їх, умілими купажами досягати найвищого смаку й аромату вин. Підхід до вибору кадрів був ретельний. Трубецькой господарював з великим розмахом. Про це свідчить цікаве оголошення: «Особи, бажаючі відвідати Козацький підвал і виноградники, можуть приїхати у Козацьке, де є власна пристань. Пароплави курсують з Одеси, Миколаєва, Херсона й Олександрівська». То чому ж багатим людям не приїхати у Козацьке, де можна й справді посмакувати різними винами?

Революційна хвиля 1905-1907 рр. докотилася і до Херсонщини. Ще влітку 1905 р. у маєтку Трубецького було все в порядку. Про це свідчить повідомлення популярної на Херсонщині газети «Юг» від 5 (18) червня. Селяни села Козацького та сусідніх сіл Одрадо-Кам'янки і Бургунки, прочувши про приїзд з Москви свого поміщика П.М. Трубецького, зібралися у маєтку князя та піднесли йому від кожного товариства хліб-сіль і дякували князеві за добре ставлення до них.

Цікавим є той факт, що коли на Чорному морі на броненосці «Потьомкін» спалахнуло повстання, під червоним прапором революції був козачанин Михайло Денисович Шепелєв – сигнальник. Прапорцями та ліхтарями він передавав сигнали революції іншим кораблям і на берег, сповіщав команді повсталого броненосця про стан на морі. Були також вихідці з Відрадокам'янки: матроси М.І. Вовченко, Д.Ф. Журавльов, І.Г. Шпильовий – робітники в управлінні Трубецького. Після відбуття покарання вони не були прийняти на роботу у виноградники.

Боячись селянських виступів, поміщик визвав війська для захисту свого маєтку. У роки Першої світової війни економіка селянських господарств Козацького була остаточно підірвана. У зв'язку з мобілізацією на фронт працездатних чоловіків села (у 1916 р. тут нараховувалося 377 чоловіків і 548 жінок), багато господарств занепали, не вистачало робочих рук. Під час Української Революції 1917-1921 років помістя князя Трубецького переходило із рук у руки: білогвардійців, більшовиків, гетьманату, Директорії і, нарешті, знову більшовиків, які у квітні 1920 року встановили свою владу остаточно.

Більшовики зберегли винзавод, підземні галереї (430 метрів довжиною), зруйнувавши винокурню з ідеологічних міркувань. Діяв волосний ревком. Було створено радгосп з виноробним напрямом, за яким закріпили 1095 десятин землі. Одночасно проводилася робота по зрівняльному розподілу землі. Селянам було виділено 4428 десятин землі. Улітку 1920 р. почався наступ із лівого берега Дніпра Врангеля і Козацьке опинилось у прифронтовій зоні з червня по жовтень. Під час серпневого контрнаступу радянських військ на Лівобережжі військові частини 15 стрілецької дивізії, дислоковані у Козацькому, брали участь у форсуванні Дніпра та штурмі Каховського плацдарму. У вересні в се-

ло був присланий артдивізіон, а у кінці жовтня, під час підготовки генерального наступу більшовиків проти Врангеля, у Козацькому розміщувалися полки 4-ої кавалерійської дивізії 1-ої Кінної армії. Бойові дії завдали великої шкоди господарству.

7 квітня 1919 р. на зборах робітників було прийнято рішення створити на колишніх землях князя Трубецького радгосп. У 1923 р. у селі Козацькому була організована сільськогосподарська комуна. ЇЇ утворили 25 емігрантських сімей, що прибули з Америки. Серед них 27 чол. – члени компартії США. Трохи пізніше прибула ще одна група переселенців із США та Канади, у т. ч. 9 комуністів. Усього – 172 особи (50 сімей). Голод 1921-23 років викосив велику кількість населення. Незважаючи на труднощі, уже у 1937 р. на винзаводі було відновлено виробництво марочних вин, які відправляли по воді у Херсон, Одесу, Дніпропетровськ, Київ та інші міста. Друга світова війна нанесла, здавалося, непоправної шкоди виноградарству Херсонщини. Але у післявоєнний період відроджується інтерес до давніх традицій виноробства у Козацькому. У 1946 р. винзавод відновлює випуск традиційних марочних вин: «Рислінг», «Аліготе», «Каберне». Виноматеріали використовувались для створення вин різних типів.

Після реконструкції 50-х років ХХ ст. відновлюється слава винзаводу як одного з лідерів по виробництву високоякісної продукції. Починаючи з 1962 р., винзавод приймає участь у міжнародних конкурсах і дегустаціях, одержуючи золоті та срібні медалі. За 1964-1984 рр. продукції присвоєно на міжнародних конкурсах вин 12 золотих, 20 срібних та одна бронзова медаль.

Починаючи з 1996 р., унаслідок об'єктивних і суб'єктивних причин, у першу чергу пов'язаних із зміною керівництва, підприємство почало занепадати. У 2001 р. воно було акціоноване. Був обраний новий склад керівництва підприємства, яке докладало чимало зусиль для виводу господарства з кризового стану. Основу продукції виноробства підприємства складають сухі марочні такі вина: «Оксамит України», марочне столове червоне вино, виготовлене з винограду сорту Каберне-Совіньон, нагороджене 6 золотими та 4 срібними медалями «Перлина степу», загально визнане, що це вино одне з найкращих в Україні серед марочних столових білих вин; «Наддніпрянське» є еталоном марочних столових білих вин, удостоєне 4 золотими (у тому числі однією Великою золотою) та 5 срібними медалями.

З 2004 до 2013 р. була проведена повна реконструкція виноробні. У 2013 р. була завершена реконструкція історичної будівлі виноробні 1900 року з вежею й оглядовим майданчиком, в якому обладнано дегустаційні зали, встановлено 8 галерей винних підвалів часів Трубецького, які використовуються для витримки та зберігання вин. На території є готель на 10 номерів та атмосферний банкет-хол у старовинному крилі виноробні. Краса винзаводу просто вражає.

Неоднорідною є історія створення, розвитку та становлення виноробної справи Князя Трубецького. Взагалі, Херсонщина має унікальну історію. Таврійські степи буквально пронизані духом минулих століть. Тут сконцентровані спогади про минуле великих народів і країн. Скіфські та сарматські кургани, руїни турецьких і козачих фортець і січей, старі садиби. Одним з таких історичних пам'ятників архітектури є палац князя М.П. Трубецького, розташований у сусідньому із селом Веселе – с.м.т. Козацьке. Та, на превеликий жаль, він не занесений до реєстру історичних пам'ятників і сьогодні – це руїни. Наше завдання не тільки відтворити чи написати історію того чи іншого краю, у даному випадку рідного, а максимально зберегти всі наявні історичні пам'ятки минулого для майбутніх поколінь.

МУЗЕЇ МИКОЛАЇВЩИНИ ТА ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Ганна Маринченко
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, старший викладач
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: anya.marinchenko@gmail.com

Сучасний музейний простір являє собою доволі розгалужену систему. Суть музею у сучасному світі розуміється в якості мультикультурного центру, своєрідного майданчика для експериментів, освітнього розвитку й ігрової діяльності, спрямованого на діалог з відвідувачами. Все це примушує музейні установи, поряд із виконанням їх споконвічної функції збереження та дослідження пам'яток історії та мистецтва, залучати сучасні технології, щоб приваблювати відвідувачів.

Миколаївщина має цікаве географічне розташування, що спричиняє її яскраву та багату на історичні події історію. Всі ці історичні події мають відображення у пам'ятках історії та культури, які зберігаються у музейних установах. А їх на Миколаївщині чимало.

Перлиною музейної справи Миколаївщини є *Миколаївський обласний краєзнавчий музей***.** Музей сам по собі має багату історію. Інформацію про нього можна знайти на сайті музею за адресою *www.museum.mk.ua/pro-muzej/istoriya-muzeyu*. Від себе додамо, що саме Обласний краєзнавчий музей залучився до програми «Віртуальний музей». На базі музею діють майстер класи, що залучають учнівську та студентську молодь до вивчення українських етнографічних традицій, а саме писанкарство, виготовлення ляльок-мотанок, витинанок тощо. Прикметним є той факт, що у 2017 р. Миколаївський обласний краєзнавчий музей прийняв участь у виготовлені настільної гри «Миколаївський магнат», організував і провів серію ігор для учнів і студентів навчальних закладів міста Миколаєва. Варто відзначити, що подібну акцію провів лише Український інститут національної пам'яті, виготовивши настільну гру «Українська революція 1917-1921 років: 100 років боротьби».

Музей суднобудування та флоту. У День військово-морського флоту в місті Миколаєві створено унікальний музей (30 липня 1978 р.), аналогів якому в Україні більше немає. Миколаїв для музею обрано не випадково, адже саме Миколаїв з 1794 р. був базою Чорноморського флоту. Будівля музею – колишній штаб флоту. Деякий час вона служила резиденцією головнокомандуючого. Будівництво було закінчено у 1794 р. Будівля є прекрасним зразком російської класичної архітектури. Унікальна експозиція музею налічує більше 3000 експонатів, розташованих у 12 тематичних залах, і демонструє історію суднобудування України, починаючи з часів Київської Русі та закінчуючи сучасністю. Колекція кораблів XVIII-XIX ст., навігаційні прилади, карти, документи є перлинами колекції. Всі ці предмети – свідки героїчних боїв і перемог моряків. Музей суднобудування і флоту – унікальний історико-культурний об'єкт Миколаєва. Кожен турист, як дорослий, так і дитина, зможе відчути себе справжнім моряком і багато чого довідатися про цю романтичну професію. Серед акцій, які проводить музей по залученню відвідувачів, варто відмітити виступи оркестру народних інструментів Миколаївського коледжу культури та мистецтв і військовий оркестр військової частини А 0224 (на День флоту), а також майстер-класи з в'язання морських вузлів.

Музей «Підпільно-партизанський рух на Миколаївщині в роки Великої Вітчизняної війни. 1941-1944 рр.». Заснований у 1975 р. в будинку, де під час Великої Вітчизняної війни проживав Герой Радянського Союзу Віктор Лягін. Незважаючи на те, що у музеї є тільки один зал, він пропонує вашій увазі цікаву експозицію, яка розкриває основні етапи війни на Миколаївщині. Особливу увагу чоловіків зазвичай привертає унікальна колекція радянської та німецької стрілецької зброї того періоду, а також відеотека радянської та німецької військової хроніки. Тут представлено виставкові проекти політичної історії країни 1930-1950-х років із секретних архівних фондів. Фіктивні пропуски, медичні довідки, копії німецьких печаток, паспорта – всі ці старовинні предмети допомагають вам зануритися в атмосферу нашого минулого. Крім того, проводяться музейні вечори з Відеопоказу кінохронік того часу, влаштовують зустрічі з ветеранами.

Кривоозерський історико-краєзнавчий музей. Знаходиться у старовинному будинку відомого у минулому торговця Креймголца. Старовинна будівля з червоної цегли зберігає всі таємниці та загадки нашого минулого. Кривоозерський краєзнавчий музей у своєму розпорядженні має велику кількість експозицій, які оповідають нам про минуле краю, про зародження тут революції, про Велику Вітчизняну війну, про мужність партизанів. Якщо говорити про експонати музею, то тут можна побачити різні документи та довідки того часу, фотографії, колекції старовинних монет і банкнот, одягу та предметів побуту.

Первомайський краєзнавчий музей, функціонує з 1927 р. Створений за активної підтримки відомого вченого-археолога П. Харламповича. Вже до початку Великої Вітчизняної війни колекція музею налічувала 20 тисяч експонатів. Під час війни експозиція сильно постраждала, велика частина експонатів була знищена. Зокрема, великої шкоди було завдано археологічній колекції Південно-Бузької експедиції 1928-1932 років. Після війни музей припинив своє існування. Знову двері для відвідувачів відкрилися лише у 1985 р. У наші дні Первомайський краєзнавчий музей функціонує як філія Миколаївського обласного краєзнавчого музею. Експозиція музею поділена на 15 тематичних виставок. Оповідають вони про історію Первомайська та сусідніх територій, починаючи з кам'яного віку і до сучасності. Перлина колекції – експозиція «Сільська хата». Тут розміщені голограми експонатів з найвідоміших музеїв України.

Новобузький народний історичний музей діє з 1980 р. Розташований на центральній площі міста. Працює у приміщенні колишнього районного Будинку культури. Експозиція музею розповідає про

історію міста з часів козаків і до сучасності. Також тут зібрані матеріали, присвячені історії всього Новобузького краю та Миколаївській області.

Художній музей імені Е.А. Кибрика – унікальний у своєму роді. Тут всі експонати є результатами праці однієї людини. Художній музей відкрито у м. Вознесенськ у 1985 р. Розташовується він у самому серці міста, на вулиці Леніна. Це двоповерхова будівля, яка об'єднала під своїм дахом понад 2000 експонатів. На першому поверсі у відвідувачів є можливість познайомитися з художником Е.А. Кибрик, як з особистістю. Тут виставлені його особисті речі, частково відтворено інтер'єр його майстерні. На стінах вивішені фотографії та листи художника. Деякі зали відведені для проведення лекцій, є бібліотека. На другому поверсі діють постійні експозиції робіт Е.А. Кибрика. Всі вони тематично розділені. Кожна експозиція відображає різні епохи у житті майстра. Є роботи інших художників, які подаровані Кибрик.

Крім того у місті Миколаїв діють *Миколаївський обласний художній музей ім. В.В. Верещагіна*, *Музей пожежної охорони, Музей історії міліції*, діють кімнати музею при школах міста Миколаєва.

Створюються нові музеї переважно у закладах освіти. Серед них можна назвати «*Музей АТО*» у Національному університеті кораблебудування імені адмірала Макарова (23 жовтня 2017 р.), «*Кімната-музей імені Ю. Грицая*» у Миколаївському національному університеті імені В.О. Сухомлинського (26 березня 2018 р.)

Зовсім нещодавно очільник управління культури міськради міста Миколаєва Ю. Любаров оприлюднив інформацію про можливість створення комунальної установи під робочою назвою «*Миколаївський міський історико-художній музей*», для обслуговування пам'яток архітектури місцевого значення (Водонапірна вежа інженера Шухова, музей «Дикий Сад», Константинівська батарея).

Як бачимо музейництво є невід'ємною складовою життя сучасного суспільства, приймає виклики сьогодення щодо задоволення культурних та естетичних потреб сучасної людини.

СИМВОЛІКА ВІТОВСЬКОГО РАЙОНУ

Дмитро Олексів*
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, студент магістратури
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: anya.marinchenko@gmail.com

Геральдика України є відносно молодою галуззю історичного знання, однак її значення при цьому не менше. Читаючи герби населених пунктів маємо змогу поринути у дійсну історію краю, без політичної кон'юнктури.

Символіка краю, зокрема герби та прапори, містять закодовану у художній формі концентровану інформацію про географічне розташування, особливості господарського та культурного розвитку краю у різні часи та є цінним джерелом краєзнавчих знань. Водночас, ці знаки-символи є предметом гордості громадян за культурні надбання предків і важливим підґрунтям для виховання наступних поколінь у дусі кращих традицій минулого.

Після проголошення незалежності України в умовах зростання ролі місцевого самоврядування постало питання про розробку нової місцевої символіки, яка б поєднувала у собі історичне наступництво та віддзеркалювала специфічні риси краю. В останні десятиріччя за прикладом обласного центру було розроблено та затверджено місцеву символіку у містах і районах Миколаївщини.

Територіальна символіка Вітовського (до 2016 р. – Жовтневого) району розроблялася вже на початку XXI ст. з урахуванням кращих вітчизняних традиції геральдики та прапорництва. Слід відзначити значний внесок у розробку символіки Вітовського району члена Українського геральдичного товариства І.Д. Янушкевича та фахівця з комп'ютерної графіки В.М. Напиткіна.

Рішенням сесії районної ради № 5 від 24 лютого 2012 р. затверджено герб і прапор Жовтневого (нині – Вітовського) району. Герб району являв собою іспанський геральдичний щит. На щиті верхня частина лазурового кольору понижено скошена справа на ліво на нижню частину зеленого кольору. Поверх зеленої частини зображено жовті колоски у перев'яз. На верхній лазуровій частині зображено срібний вітрильник, над яким летить чайка, на нижній зеленій – срібні якір і рало у косий хрест. Щит

* **Науковий керівник:** к.і.н., старший викладач Маринченко Г.М.

обрамований декоративним картушем та увінчаний золотою територіальною короною. На лазуровій девізній стрічці під щитом – напис «ЖОВТНЕВИЙ РАЙОН».

Прапор Жовтневого району спочатку виглядав як прямокутне полотнище з синтезом державних кольорів України, розділений паралельно на дві рівні частини стилізованим колосом пшениці з чайкою на блакитному фоні. Після внесення змін, прапор являє собою прямокутне полотнище, поділене горизонтально у співвідношенні 1:2 на синю та зелену смуги рядом з жовтих колосків. У центрі синьої смуги розміщена біла чайка.

Символіка герба та прапора району віддзеркалювали географічні й історичні особливості краю. Зокрема, пшеничні колоски – символ багатства території району, на родючих землях якого хлібороби вирощуються високі врожаї пшениці. Срібний вітрильник і чайка у синьому полі нагадують про розташування району на півдні області, береги якої омиває Бузький лиман, а срібний якір і рало – про заняття мешканців краю. Синій колір символізує вірність і чесність, зелений – втілює надію, достаток і волю, а жовтий – багатство, знатність і постійність.



Герб Жовтневого району



Прапор Жовтневого району

За ініціативою місцевих громад розроблено символіку і в окремих селах Жовтневого району. Робота по розробці та вдосконаленню символіки Жовтневщини триває[1]. Започатковано традицію використання районної та сільської символіки, поряд із державною й обласною, під час різноманітних урочистостей.

«РОЗШУКУЮТЬ МЕНЕ, А Я НА ВИДНОТІ» (ДО ПИТАННЯ ПРО ЛІТЕРАТУРНЕ КРАЄЗНАВСТВО – ПОЕТ АНДРІЙ ЯРМУЛЬСЬКИЙ)

Юрій Островершенко
Первомайська міська централізована бібліотечна система
Україна, 55213, Миколаївська область, м. Первомайськ, вул. Грушевського, 1

Нашому талановитому земляку, відомому українському поету Андрію Ярмульському цьогоріч виповнилося б 84 роки. Минуло два десятиліття, як поет перетнув межу вічності. Але залишилися його чудові твори, його поетичні збірки «Щедре джерело» (1958), «Земні дороги» (1961), «Освідчення» (1966), «Октави грому» (1969), «Обличчям до весни» (1982), «Довір'я» (1985), «Поема душі» (1987) й інші. А ще – славне ім'я в історії Первомайщини, добрі спогади земляків і друзів. Такий стан речей обумовлює актуальність теми.

Народився Андрій Григорович Ярмульський на Миколаївщині, у селі Чаусове-2, Первомайського району. Закінчивши Кримківську школу, подальшу освіту отримав в Одеському державному університеті. Вчителював на Житомирщині, працював журналістом на Черкащині, згодом – редактором

[1] 22 грудня 2017 р. Вітовська районна рада прийняла новий герб Вітовського району із зображення на синьому полі вершника у золотих лицарських латах на коні із мечем і щитом. Герб є своєрідним ремейком на герб Великого Князівства Литовського «Погоня». – *Примітка від редколегії О. Тригуба.*

видавництва «Промінь» у Києві.

Загальну ідейно-поетичну основу його творів становить тісний духовний зв'язок із рідним краєм, з думами, радощами, з тривогами людськими. Поета хвилюють найболючіші проблеми того часу (а нині й сьогодення):

«Ще розіпнуть лихе й старе
Оці зелені промінці!
Нехай не зброя руки тре –
Хлібина пахне на руці!»



Як і кожен митець. Андрій Ярмульський вбачає основну силу та значимість поетичного слова у його впливовості на читача: «О, як мені бажається, щоб кожний, хто серцем світлий, спраглий і тривожний, припав до мого слова, до рядка!». Знаковою була увага його земляка, видатного побратима по письменницькому цеху Миколи Вінграновського, який був не такий вже й комплементарний в оцінках творів (особливо поетичних) чи загалом творчості колег. Ярмульський, напевне, єдиний з поетів про кого Вінграновський не просто висловився схвально, а й написав у передмові до книги поезій «Поема душі», хай коротку, але таку щиру передмову:

«Поет-це слово. Це його життя.»…
…Як товаришеві і другу по Слову, по поколінню,
До тих ще не написаних рядків, Андрію Ярмульському
за цю нову книжку поезій приношу
своє слово».

Непідробна глибока народність органічно притаманна творчості Андрія Ярмульського, поглядам на світ і на життя, на своє місце у ньому. Перед нами людина, яка до важливих життєвих істин здобувалася сама, жила своїм розумом, не позиченими уявленнями.

Так 1991 року, коли вирішувалася доля незалежності нашої країни, Андрій Ярмульський брав активну участь в акціях, що відбувалися на Майдані – звертався до загалу, як поет-трибун. Тексти його віршів видрукувані у місцевій газеті м. Первомайська та супроводжуються авторськими коментарями.

У всіх збірках Андрія Ярмульського присутній образ матері. Рідна мама для нього – символ всього найпрекраснішого та високого у житті. Тому й не дивно, що перед нею поет розкриває найпотаємніші свої мрії, мету свого життя: Вірш «Аве Марія» та багато інших.

Поезія Андрія Григоровича довірлива, щира, безманірна, справді була співом душі – відкритої, людяної, напрочуд тонкої та ніжної у своїх почуваннях.

А вощина ох медова!..
Літо в грудях відбринчало…
Ой, дівча яке ж бідове!
Ще насієш ти печалі!..
…Ніч, немов сумна упряжка,
Ще й війне пекельним снігом…
Ох, без сонця дуже важко –
Я за сонцем тим побігав…

Кожен митець – син своєї епохи. Творчі пошуки Андрія Григоровича Ямульського не відривали поета від рідної Первомайщини, де започатковувалися його літературні інтереси та високі громадянські поривання.

Звертаючись до публікацій у газеті «Прибузький комунар» (1985. № 200 (10865). 14 грудня), натрапляємо на відгук М. Борозенського «Пісні рідного краю – про нову книгу поезій Довір'я» Андрія Ярмульського. Збірка була надрукована у Київському видавництві художньої літератури «Дніпро». Автор статі зазначає: «Це вже сьома книжка поета. Хто стежить за літературним життям, пам'ятає його першу збірку поезій, видану ще в 1958 році Одеським книжковим видавництвом «Маяк». Автору тоді було неповних 24 роки. Ще в 4-му класі Чаусівської школи Андрій декламував свої вірші на ново-

річній ялинці. Перші вірші його були надруковані в 1952 році в «Прибузькому комунарі», де він разом з Миколою Вінграновським та Олексою Різниченком відвідував літературне об'єднання, часто виступав на зборах членів студії. В цій газеті опубліковано і першу схвальну рецензію на його вірші.

Поезії А. Ярмульського друкували журнали «Вітчизна», «Дніпро», «Жовтень», «Україна», «Москва», «Радуга», видавництва «Промінь», «Радянський письменник».

У різні часи з'являлись і рецензії на опубліковані твори.

Нова збірка поезій – це в якійсь мірі підсумок поетичного життя нашого земляка. Тут, крім нових, редактор П. Іванов вмістив і доробки раніше опублікованих. Про це в анотації сказано так: «До збірки увійшли кращі вірші з його попередніх видань». Дала автор анотації дає точну, об'єктивну оцінку поетичної творчості Андрія Ярмульського. Він пише: «Творчій манері автора притаманні емоційність і смислова наповненість образів, лірична безпосередність поетичної інтонації. …Збірка «Довір'я» помітно відрізняється від інших книг Ярмульського і тим, що тут вміщено найбільше віршів, де автор оспівує свій рідний прибузький край – Первомайщину. Це «А Кримка чекала», «Відгомін», «Фантазія ранньої осені», «В степах над Бугом», «Степове Побужжя», «Не охопиш навіть зором», «Повернення», «Гості», «Шепочуть трави опівночі», «Висока мить» та інші».

Зрозуміло, що творча праця поета – це не лише злети, а й …падіння… Безсонні ночі з творчими сумнівами, очікування єдино вірного слова, депресії тощо. Не оминув цей стан і Ярмульського. Про що ми можемо судити з його жорновиків та й власне з самих текстів:

Ковтаю знов крутий ковток,
Замішаний на тиші.
Чи я дописую рядок,
Чи він мене допише…

Та все ж поет долає перешкоди, спротив матер'ялу, об'єктивні та суб'єктивні чинники, що заважають творчості.

Шукаю втрачену ходу,
Бо думка збилася з дороги,
І манівці беруть на роги –
Щек крок, ще мить – і я впаду.
……..
А йшов не він, а гнів посічений
Отими язиками вічними.
А може, то (здалось раптово)
Ішло оце колюче слово?..

Кому пощастило спілкуватися з митцем під час його зустрічей із земляками, той пам'ятає… Кожна із них – то щира і відверта розмова про життя, про любов до Вітчизни і вшанування людей хліборобської праці, про культурну спадщину нашого народу, роль поета і завдання поезії в суспільному житті суспільства.

На жаль, у 1996 році Андрій Ярмульський відійшов у вічність, але залишилася його поезія – безсмертна пісня свого народу. З його благословення багато членів первомайського літоб'єднання «Зажинок» – нині відомі поети, прозаїки, журналісти. Прикро, що біографія і творчість поета вивчена недостатньо. Це одна із спроб оцінити внесок нашого земляка в українську літературу.

ЗАРОДЖЕННЯ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ У МИКОЛАЄВІ

Ганна Побережець
Технолого-економічний коледж Миколаївського національного аграрного університету, викладач
Україна, 54020, м. Миколаїв, вул. Г. Гонгадзе, 9
e-mail: ann20081988@yandex.ua

Становлення багатопартійної системи в Україні має певний перелік тих чинників, які зумовили появу такого явища, до них необхідно віднести: соціальні, національні, релігійні та історичні фактори. Так, Г. Гончарук, розглядаючи початок становлення та прагнення національної незалежності

українського народу, політичних партій та організацій, до яких він відносить товариства «Просвіта», Кирило-Мефодіївське братство й ін., зазначав, що національно-визвольний рух шістдесятників, а також дисидентський рух та Українська Гельсінська Спілка складалися з найяскравіших представників, які тільки могли входити до нього: В. Чорновіл, І. Драч, А. Горська та багато ін. Ці талановиті люди виношували ідеї незалежності, збереження генофонду нації, досягнення національної цілісності. Їхня творча діяльність полягала у тому, що вони розкривали у своїх поетичних творах, драмах, романах нелегку долю українського народу, який віками боровся за незалежність. Політична партія Народний Рух України, яка стала на державотворчий шлях боротьби, спромоглася зорганізуватися й очолити визвольну хвилю українського народу за незалежність. Незважаючи на це, діячі НРУ зіткнулися з величезними труднощами на шляху розбудови державності та добробуту українського народу. Як їх подолати вони не знали.

Минуло більше двадцяти років з часу проголошення незалежності України, коли сильна і могутня воля українського народу прагнула до незалежності, свободи, до того, що закладено та повинно бути у кожній нації, – до вільної держави, яка б з часом змогла отримати організаційні форми, що відповідали б на суспільні запити населення. З усіх куточків України чутно заклики незламних українців, які вимагали законного дотримання прав українського народу, який довго страждав від їх відсутності.

Якщо пригадати сторінки історії, коли з'являються перші громадянські об'єднання, що ставили за мету визволення України, то спершу було Кирило-Мефодіївське братство. Воно започаткувало та розгалузило український визвольний рух. Уже тоді постала мета та ідеї визволення України. Перша українська «Громада» зосереджена у Санкт-Петербурзі наприкінці 1858 р. Засновниками її були П. Куліш, М. Костомаров, В. Білозерський, О. Кістяківський, П. Чубинський, Ф. Лазаревський, Т. Шевченко й ін. З часом українські «Громади» з'являються і на українських теренах у Києві, Полтаві, Чернігові, Харкові, Одесі та Єлисаветграді впродовж 1860-1870-х рр. Незважаючи на те, що «Громади» не мали затверджених політичних програм, проте вони знайшли своє місце у художніх творах, публіцистичній діяльності, наукових працях, виступаючи за українську національну ідею, об'єднуючи між собою патріотично налаштовані верстви народу, а ті, у свою чергу, залучали інших. За увесь час діяльності «Громади» зробили вагомий внесок у розвиток духовної спадщини українського народу, у вивчення її історії, культури. Можна аналізувати діяльність братств, просвіт, політичних партій, що виникли наприкінці XIX ст. (на Заході України) – на початку XX ст. (Велика Україна). Про те, що Україна єдина, може слугувати, зокрема, й одночасне висунення лозунгу незалежної, самостійної України у 1895 р. А. Бачинським у Львові та М. Міхновським у Києві.

Державотворчі процеси, що тривали наприкінці XX ст., призвели до становлення в Україні незалежності. Звісно, цьому посприяли фактори, які активізували самостійність і суверенність у державі. Тут визначне місце у державницькому процесі належало Народному Руху України.

Л. Євпатова та Г. Парієнко, розглядаючи процес формування багатопартійної системи в Україні, виявили певні особливості, притаманні саме Українській державі: по-перше, ці партії виникли в умовах майже сімдесятирічного відриву народу від політики, тобто відсутності у масах політичного досвіду. По-друге, перші громадські об'єднання, які спочатку проголошували підтримку політики КПРС про перебудову. По-третє, швидкому оформленню та появі нових партій і рухів сприяло надзвичайне загострення соціально-економічної та політичної ситуації у країні. Відбувалися інтенсивні процеси формування лідерів народних хвиль.

Розвиток і початкова діяльність неформального руху на території України починається ще у 1988 р. О. Бойко виокремив наступні сім особливостей і рис неформальних об'єднань: 1. Стихійний процес формування; 2. Розбудова неформальних структур «знизу» під впливом народної ініціативи; 3. Об'єднання громадян на основі спільних інтересів та особистих стосунків; 4. Відсутність на початковому етапі чіткої регламентованої діяльності; 5. Обрання, а не призначення, лідера на основі визнання його авторитету та компетентності у відповідному виді діяльності; 6. Консолідація на основі демократичних засад; 7. Порівняно значний ступінь самостійності та незалежності від державних і політичних структур. Ще донедавна одноманітне життя радянських людей набувало своєї строкатості.

Починаючи з другої половини 1980-х років, усе гостріше відчувалися кризові явища у комуністичній ідеології, що, зрозуміло, позначалося і на становищі УРСР. У цей же час починає різко зростати Народний Рух України, поступово перетворюється в організацію ідеологічну.

Історія зародження Народного Руху України у місті Миколаєві починається з Асоціації «Зелений світ», що швидко перетворилася у громадсько-екологічний рух, який бере свій початок у Миколаївській області з кінця 1980-х рр. Це стало приводом для поступового переформування у політичну

партію, що згодом отримала назву НРУ. З початку 1990 р. до Миколаївської обласної Ради стали обирати представників від екологічної асоціації «Зелений світ». Різні питання вирішуватимуться сесією обласної Ради, буде прийнята обласна програма «Екологія» про створення заповідного об'єкта «Гранітно-Степове Побужжя».

Але втручань, обмежень та ін. довго чекати не довелося, а за архівними даними, з'являються навіть перші заборони діяльності Руху. Так, за рішенням виконкому Миколаївської міської Ради народних депутатів № 266 від 18 серпня 1989 р. накладено заборону на проведення установчої конференції Миколаївської регіональної організації Народного Руху України за перебудову. Послідували й інші обмеження, застереження, попередження тощо.

Коли ж з'явилися неформальні об'єднання у Миколаївській області, то з подачі секретаря Миколаївського обкому Компартії України Л. Шараєва ухвалено постанову від 21 лютого 1989 р. про план роботи з виконання завдань ЦК КПРС від 30 січня 1989 р.: «Про заходи з протидії спробам антисоціалістичних елементів створити опозиційні політичні структури». У цій постанові визначені наступні положення:

1. У відділах обкому, міськкомів, райкомів партії розглянути питання, пов'язані з діяльністю самодіяльних об'єднань і неформальних організацій, проаналізувати їх статути, програми, участь у їх роботі комуністів, комсомольців. Виробити політичні методи партійного впливу.

2. Створити групи при партійних комітетах з числа кваліфікованих фахівців для оперативного аналізу процесів, що відбуваються у суспільному житті області, міст і районів. Практикувати проведення за їх участі зустрічей і виступів у трудових колективах, за місцем проживання, у навчальних закладах, на мітингах.

3. При проведенні апаратного навчання в обкомі, міськкомах і райкомах партії періодично інформувати партійних працівників про обстановку в області, містах і районах, що стосується ідейно-шкідливих, об'єктивно спрямованих на зрив перебудови дій екстремістських елементів.

4. У ході підготовки та проведення виборів народних депутатів проводити за участі партійного, радянського активу, спеціалістів акції з розвінчання та нейтралізації протиправних і безвідповідальних заяв, які допускаються екстремістські налаштованими елементами.

5. Продовжити практику регулярної зустрічі секретарів обкому партії, голови та заступників голови обласного виконкому з членами письменницької організації, журналістами, представниками творчої інтелігенції.

6. Розглянути в обкомі комсомолу питання, пов'язані з участю молоді у неформальних організаціях, при необхідності налагодити персональну роботу з молоддю, яка потрапила під вплив екстремістські налаштованих осіб.

Працівники обкому, Миколаївського міськкому, райкомів партії брали участь у засіданнях, де велася роз'яснювальна робота щодо нагальних питань міста Миколаєва. На суботниках і недільниках затверджені відповідальні з числа апарату ідеологічного відділу обкому партії, останні вступили у дебати з представниками Миколаївської крайової організації НРУ, намагаючись локалізувати рухівські акції, все робилося для того, щоб взяти під контроль її роботу та, відповідно, спрямувати їх діяльність. Все це говорить про серйозність з якою компартія ставилася до новостворених організацій.

У зв'язку з постійними утисками діяльності Миколаївської крайової організації Народного Руху України як у внутрішній, так і в зовнішній діяльності, рухівці подали скарги у комісію обласної Ради народних депутатів з питань гласності, засобів масової інформації та зв'язках з громадськими організаціями, що ґрунтувалися на двох статтях – 21, 22 Закону СССР про пресу, й інші засоби масової інформації. Вони свідчили, зокрема, що «розповсюдження продукції засобів масової інформації здійснюється видавцем безпосередньо або на договірних засадах підприємствами зв'язку, іншими організаціями, а також громадянами. Перешкоджання здійснюваному на законній підставі розповсюдженню продукції засобів масової інформації, у тому числі шляхом вилучення тиражу чи його частини, не допускається, бо тільки це можливе на підставі законного рішення суду». Як бачимо, важко народжувалися паростки демократії.

Внаслідок вирішення цієї проблеми, коли не дозволяли розповсюдження правдивої інформації у широкі маси, все ж виділялися спеціальні кіоски, де можна придбати такого роду літературу.

На одному із засідань комісії, де розв'язувалися питання щодо вдосконалення діяльності Ради, розглядалися наступні пропозиції та зауваження (для прикладу наведемо декілька з них):

1. Створити в області надзвичайний антиСНІДовий комітет. 2. Заборонити будівництво атомних авіаносців у м. Миколаєві та їхнє завантаження атомним пальним. 3. Обласній раді народних депутатів забезпечити всі неформальні організації приміщеннями. Розібратися у причинах, за якими у заяві

з питання про представлення приміщення місцевому керівництву Народного Руху України й інші питання.

Як наслідок, дещо все ж вдалося втілити у життя. Водночас організація виступала з державотворчими пропозиціями, зокрема, стосовно впровадження української мови, традицій, культури, піднесення та зростання національної самосвідомості, які все відчутніше давали знати про себе. З об'єктивними процесами владі доводилося рахуватися.

За словами Ю. Діденка голови партії НРУ у м. Миколаєві, партія НРУ зуміла домогтися того, що змогла організувати й очолити національно-визвольну хвилю українського народу у боротьбі за здобуття незалежності. У таких умовах Народному Рухові довелося зіткнутися з труднощами, які стало важко подолати, хоча реалізація їхньої мети пов'язана зі звільненням українського народу від важких випробувань, що випали на його долю, у боротьбі з тоталітарною системою, яка продовжувала калічити, нівечити все національне у свідомості та житті українського народу. Не всі важливі проблеми вдалося вирішити.

ІСТОРІЯ МИКОЛАЇВСЬКОГО СУДНОБУДІВНОГО ЗАВОДУ «ОКЕАН» ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1960-х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1980-х рр.

Олександр Усиков
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, здобувач
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: usikovoo@gmail.com

Застосування принципово нових технологій на миколаївському суднобудівному заводі «Океан» гарантувало високі темпи зростання обсягів виробництва. Так, у 1960-1967 рр. випуск валової продукції зростав щорічно більш ніж на 12%. У даний період колектив заводу домігся найбільшої фондовіддачі. Блоковий метод побудови, а також побудова двох висотних прольотів для збірки полукорпусів у закритих приміщеннях дозволили поліпшити умови складально-зварювальних і монтажних робіт, взяти на озброєння у корпусному виробництві низку прогресивних технологічних процесів. За створення та впровадження нових засобів механізації та планів наукової організації праці більше 30 океанівців удостоїлися медалей ВДНГ СРСР, а сам завод – восьми дипломів ВДНГ і двох почесних дипломів Президії Всесоюзної торгової палати. За зразкову працю та виконання соцзобов'язань колективу підприємства вручено грамоту Міністерства суднобудівної промисловості та ЦК профспілки. Понад 100 заводчан отримали урядові нагороди. Судна типу «Таврія», замовлені Міністерством рибного господарства, відповідали кращим світовим досягненням 1960-х рр. і частково будувалися для зовнішнього ринку (НДР, Гана, Греція).

Крупносерійне будівництво безперечно покращило економіку заводу, але, з іншого боку, така спеціалізація позбавила колектив мобільності у разі зміни виробничої програми. Тенденція вузької спрямованості та розрахунок на чергову велику партію траулерів нового типу принесли заводу багато несподіванок. Через конструктивні прорахунки проектувальників і бюрократичний підхід при прийманні головного судна завод опинився у винятково складній ситуації. Не маючи інших замовлень, корабели позбулися господарського маневру, і тільки ініціативне рішення про якнайшвидшу переробку плюс пошук апробованих замовлень на інших підприємствах врятували становище. За короткий час зусиллями всього колективу вдалося організувати виробництво нової продукції (лісовозів) та одночасно вирішити питання про модернізацію і подальше продовження випуску серії траулерів. Модернізовані траулери типу «Алтай» ефективно працювали на промислах і за підсумками змагання у Мурманському управлінні Рибфлоту зайняли призові місця.

1967 р. знаменний тим, що Рада Міністрів СРСР затвердила комплексне проектне завдання на розширення та реконструкцію заводу, у результаті чого ставилося можливим створення таких нових виробничих об'єктів, як блок цехів для виготовлення і збірки великих секцій, сухий док, що дозволив будувати великотоннажні судна. Рішення про будівництво протягом IX п'ятирічки серії найбільших у країні судів для навалювальних вантажів водотоннажністю 63 тис. т колектив заводу «Океан» сприйняв як персональне завдання. Після ретельного аналі-

зу ситуації, прийнято рішення приступити до будівництва головного судна, паралельно розвиваючи та посилюючи темпи технічного переозброєння заводу. Таким чином, будівля судна та реконструкція підприємства з першого ж дня тісно пов'язувалися між собою. Більш того, технічне переозброєння підприємства підпорядковувалося завданню створення головного судна та здійснювалося у ті терміни, які диктувалися необхідністю виконання поетапної побудови. Заводчани у співпраці з колективами будівельно-монтажних організацій успішно провели унікальний експеримент – будівництво судна і дока одночасно. Як тільки в експлуатацію вступила перша черга дока, а корабели підготували все необхідне для закладки судна, почав працювати об'єднаний штаб будівництва, у завдання якого входила координація дій фахівців двох відомств. Успіх цієї стратегії підтверджений 30 грудня 1972 р. виходом з доку рудовозу «Зоя Космодем'янська». Протягом двох наступних років побудовані судна даної серії «Олександр Матросов», «Парфентій Гречаний», «Унані Аветисян», «Ізгутті Айтиков», «Іон Солтис».

У 1967 р. завод «Океан» здав траулер проекту 1283 водотоннажністю 2600 т, а з 1969 р. почато будівництво серії траулерів проекту 1376 типу «Алтай» водотоннажністю 6470 т. Проектування цього траулера виконало ЦКБ «Чорноморсуднопроект», внутрішньотрюмну механізацію – ПКБ «Прогрес». Серія цих суден, що випускалася до 1975 р. склала 31 одиницю.

У 1974 р. за проектом ЦКБ «Чорноморсуднопроект» на суднобудівному заводі «Океан» будується великий автономний морозильний траулер «Горизонт» водотоннажністю 7972 т. На ньому встановлене промислове обладнання й інші механізми, аналогічні «Пулковському меридіану». Як і супертраулери ЧСЗ, «Горизонт» успішно представлений на міжнародній виставці «Інрибпром-75». До 1984 р. «Океан» здав рибалкам країни 18 супертраулерів цього типу.

У 1970-і рр. «Океан» освоїв нові типи суден, серед яких науково-дослідне судно «Ізумруд» водотоннажністю 5170 т, побудоване за проектом Херсонського конструкторського бюро, яке після успішного будівництва даного судна, призначеного для проведення випробувань суднової техніки, матеріалів і засобів захисту від корозії, отримало найменування ЦКБ «Ізумруд». З даного судна починається історія будівництва науково-дослідних суден на суднобудівному заводі «Океан».

Надалі на заводі продовжилося освоєння нових високоефективних транспортних суден по розробкам миколаївських проектувальників. До них відносяться рудовози водотоннажністю 62500 т типу «Зоя Космодем'янська» і нафторудовози водотоннажністю 132640 т типу «Борис Бутома», проекти яких створені ЦКБ «Чорноморсуднопроект». Судів першого типу до кінця 70-х рр. здано вісім одиниць (два з них на експорт), другого в період з 1977 по 1982 рр. чотири одиниці. Комбінована схема вантажоперевезень (рідкий-насипний вантаж) зажадала створення нового типу люкових закриттів, які спроектовані ПКБ «Прогрес». Ця конструкція попередньо відпрацьовувалася на дослідних зразках у берегових умовах.

Подальшим етапом розвитку заводу «Океан» у 1970-х рр. стало будівництво супертраулерів типу «Горизонт» (1974 р.) водотоннажністю близько 8 тис. т, що володіли великою автономністю плавання, здатних здійснювати вилов на великих глибинах і самостійно переробляти продукцію. Підготовка до їх будівництва зажадала цілого комплексу заходів – створення обвідних шляхів, монтажу декількох портальних кранів, пристроїв поперечного переміщення суднових блоків і додаткових спускових доріжок. Принципово новий підхід до реконструкції та модернізації поряд з впровадженням передової технології дозволив колективу заводу «Океан» стати в ряд найсучасніших підприємств галузі, гнучко реагувати на вимоги часу.

У 1978 р. завод вперше у практиці вітчизняного суднобудування побудував головне нафтонавалочне судно «Борис Бутома» водотоннажністю 130000 т, вдвічі швидше, ніж рудовоз «Зоя Космодем'янська». Цьому сприяло введення нових виробничих потужностей, впровадження передових технологічних процесів, підвищення загального технічного рівня підприємства. Свідченням продовження тісної й успішної співпраці заводу «Океан» з рибалками та вченими стала серія крилеворибних траулерів типу «Антарктида», які не мали аналогів у світовому суднобудуванні.

У 1981 р. суднобудівники заводу «Океан» за проектом Херсонського ЦКБ «Ізумруд» побудували науково-дослідне судно «Академік Олексій Крилов» водотоннажністю 9780 т, обладнане спускопідйомними пристроями. Ці пристрої, створені ПКБ «Прогрес», забезпечили ефективне застосування автономних і неавтономних підводних апаратів. У 1985 і 1988 рр. завод побудував ще два науково-дослідних судна нової серії (головне судно «Академік Микола Андрєєв» водотоннажністю 8930 т). Ряд пристроїв для них знову проектує ПКБ «Прогрес», яке виконує ве-

лику кількість проектів для різних судів, що будуються на багатьох суднобудівних заводах. Так, ще в 1970-1973 рр. по проектам ЦКБ «Ізумруд» на Херсонському суднобудівному заводі будувалися науково-дослідні судна «Одіссей» та «Іхтіандр». Застосовані на цих судах спускопідйомні пристрої для автономних підводних апаратів «Північ-2» і «Тінро-2» розроблено також ПКБ «Прогрес». Дані судна стали родоначальниками суден з бортовим ангаром для автономних підводних апаратів і зіграли велику позитивну роль у відпрацюванні як підводних апаратів, так і технології їх використання.

У 1982 р. «Океан» почав будівництво рудовозів нової модернізованої серії водотоннажністю 66000 т (головне судно «Харитон Греку») за проектом ЦКБ «Чорноморсуднопроект». Суден цієї серії здано 25 одиниць, з них, починаючи з 1989 р., 11 на експорт. У 1979-1981 рр. завод виготовляє корпусні конструкції для двох напівзаглибних плавучих бурових установок, які транспортувалися по воді в Астрахань на суднобудівний завод.

ДО ПИТАННЯ ПРО СПОРУДИ ПЕРШОГО (СТАРОГО) ОДЕСЬКОГО КЛАДОВИЩА

Валерія Цубенко
Одеська державна академія будівництва та архітектури, завідувач кафедри
Україна, 65029, м. Одеса, вул. Дідріхсона, 4
e-mail: valeriia78d@gmail.com

Для історико-краєзнавчих досліджень кладовища є важливим етапом вивчення минулого. Старі поховання та кладовища бережуть пам'ять про тих людей, які у них поховані. Кладовища виникали, формувалися разом з розвитком міста, з'являлися на його околицях, а по мірі розростання міста виявлялися серед різних будов. Старе кладовище міста Одеси було закладене у 90-х рр. XVIII ст. Перше поховання на кладовищі було зроблено у 1794 р. Освоєння території Першого (Старого) Одеського кладовища починається з 1802 р. Аналіз історіографії дозволяє констатувати, що питання про Перше (Старе) Одеське кладовище висвітлювалося у літературі. Цінність для написання даного історико-краєзнавчого дослідження становлять неопубліковані джерела. Документи з нашої проблематики містяться у фондах Державного архіву Одеської області: «Одеський Будівельний комітет. 1802-1870 рр.» (Ф. 59), «Канцелярія Одеського градоначальника. 1803-1919 рр.» (Ф. 2). У публікації пропонується простежити споруди Першого (Старого) Одеського кладовища.

Питання про будівництво притулку для жебраків, бідних і безхатченків постало на початку XIX ст. у місті Одесі. У 1828 р. у зверненні до одеського градоначальника діючого статського радника і кавалера А.В. Богдановського було запропоновано розробити проект, який передбачав програму соціальних заходів з ліквідації жебрацтва. Згідно з розпорядженням Одеського Приказу громадського піклування поліція збирала всіх бездомних і жебраків, виділяла з них дійсно непрацездатних і поміщала їх у міську лікарню. Але згодом звідти їх відпускали через брак приміщення. Тому міська дума з метою вирішення соціальних проблем, зокрема ліквідації жебракування та зменшення чисельності бездомних городян, вирішила побудувати за рахунок приватних пожертвувань притулок для бідних на території кладовища. Також чоловіків, які займалися викопуванням могил на міському кладовищі, за допомогою поліції було залучено до будівництва притулку.

30 квітня 1830 р. для інвалідів, збіднілих, непрацездатних і людей літнього віку було споруджено та відкрито притулок для бідних за рахунок приватного благодійницького пожертвування Олени Кленової у розмірі 6000 руб. Одне з відділень притулку на її честь іменувалося Оленінським, або Кленовським.

Притулок для бідних було побудовано недалеко від храму на території кладовища. На його будівництво також пожертвували кошти П.Я. Сабанєєва – 1200 руб. і по 200 руб. щорічно, М.С. Воронцов – 250 руб., Є.К. Воронова – 100 руб., брати Ростовцеві – по 500 руб. кожний, брати Бондареви – відповідно 200 і 225 руб., Морське страхове товариство – 600 руб., міська дума – 1900 руб. Декілька одеситів за власні кошти придбали будівельні матеріали: камінь, алебастр, вапняк. Загальна сума пожертвувань становила 18633 руб. 20 коп. Також відомо про благодійні внески видатних особистостей міста: графиня Є.О. Ланжерон внесла 500 руб., граф Пален, барон Штігліц, архітектор Ріглєр та інші – разом 3303 руб. 50 коп. 1 липня 1832 р. притулок для бідних, що знаходився на території Першого (Старого) Одеського кладовища було освячено. На подвір'ї притулку знаходився колодязь для питної води. Бу-

динок мав 17 кімнат і велику майстерню для ручної праці, розраховану на 100 місць. Згодом було висаджено невеликий сад. Першим попечителем притулку для бідних був одеський купець М.М. Кушнирьов, а наглядачем – Г.М. Врано.

У 1837 р. одеський градоначальник Львовшин направив директиву Будівельному комітету. Згодом було наказано архітектору Г.І. Торічеллі скласти плани, фасади похоронного будинку. Вартість кошторису будівельних робіт похоронного будинку та вартість транспортування матеріалів становила 945 руб. 8 коп. Через брак часу Г.І. Торічеллі не виконав це завдання. Тому креслення похоронного будинку, кошторис і кондиції склав архітектор І. Козлов. 28 квітня 1842 р. було підписано контракт на виконання підряду з Астаф'євим. 25 листопада 1842 р. архієпископ Херсонський і Таврійський Гавриїл прийняв до експлуатації новий похоронний будинок у присутності архітектора І. Козлова. З 1843 р. цей будинок підпорядковувався Одеському Приказу громадського піклування. У 1883 р. у зв'язку з необхідністю проведення ремонтних робіт і розширення приміщення похоронного будинку було складено кошторис і призначено підрядників.

У 1859 р. підрядчик Захаров займався ремонтом приміщень притулку для бідних. Відомо, що у 1864 р. в Одеському міському притулку для бідних проживало 135 чоловіків і 105 жінок.

На території Першого (Старого) Одеського кладовища функціонував анатомічний будинок. У 1884 р. була видана постанова міського управління про перебудову анатомічного будинку з необхідним обладнанням.

На власні кошти Григорія Маразлі та за проектом архітектора Олександра Бернардацці було споруджено новий будинок притулку для бідних, а у 1888 р. за проектом архітектора Ю.М. Дмитренка було споруджено будинок дитячого притулку.

Отже, незважаючи на те, що краєзнавці зібрали багато відомостей з історії Першого (Старого) Одеського кладовища, варто відзначити, що ці дані мають описовий характер. Тому подальша розробка вивчення різноманітних аспектів Першого (Старого) Одеського кладовища у контексті досліджень історичної пам'яті суспільства буде сприяти більш глибокому та різносторонньому переосмисленню історії кладовищ Південного регіону, розкриттю їхньої ролі, місця та значення у повсякденному, соціокультурному й інших сферах життя місцевих жителів, у збереженні їх історичної пам'яті, спадкоємності поколінь.

ХРОНІКА КОНФЕРЕНЦІЇ















Наукове видання

Аркасівські читання: Історичні дослідження на сучасному етапі розвитку гуманітарної науки

Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції

Миколаїв
27-28 квітня 2018 р.

Здано до набору 12.05.2018 р. Підписано до друку 15.05.2018 р. Папір офсетний. Формат 60х84/8. Гарнітура «Cambria». Друк лазерний. Ум.-друк. арк. 19,25. Наклад 100 прим.

Віддруковано з готового оригінал-макету
на власному обладнанні Науково-дослідницького центру
"Лукомор'є" «Державного підприємства «Науково-дослідний центр
"Охоронна археологічна служба України"»
Інституту археології НАН України